

**T. C.
RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI**

**ENDÜLÜS'ÜN FETHİ VE VALİLER DÖNEMİNDE
BERBERÎLER**

(Yüksek Lisans Tezi)

Yaşar Emrah KOŞDAŞ

**Doç. Dr. İhsan ARSLAN
Danışman**

**RİZE
2019**

KABUL VE ONAY

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalında, Yaşar Emrah Koşdaş tarafından hazırlanan Endülüs'ün Fethi ve Valiler Döneminde Berberîler başlıklı bu çalışma, 26.04.2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği/oy çokluğuyla başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Doç. Dr. İhsan ARSLAN

Kabul/Red

Üye: Prof. Dr. Nebi GÜMÜŞ

Kabul/Red

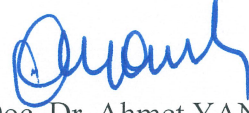

Üye: Dr. Öğrt. Üyesi Yavuz Selim Göl

Kabul/Red

155/2019

Doç. Dr. Ahmet YANIK

Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN

Bu tezdeki bütün bilgileri etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi ve tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yaptığımı bildiririm. İfade ettiklerimin aksi ortaya çıktığında ise her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ederim. 14/05/2019

Yaşar Emrah KOŞDAŞ

ÖN SÖZ

Hz. Peygamber döneminde başlayan ve Hulefâ-i Râşidîn döneminde devam eden İslâm fetihlerinde İran, Irak, Suriye ve Mısır Müslümanların hâkimiyeti altına alınmıştı. Hulefâ-i Râşidîn dönemi sonrasında Emevî Devleti'nin kurulmasıyla birlikte daha geniş bir alana yayılan fetih hareketlerinde ise, o güne kadar fethedilmemiş bölgelere askerî seferler yapılmaya başlandı. Bu seferler sonucunda doğuda Hind bölgesi, batıda ise Kuzey Afrika ve Endülüs'e kadar ilerleyen Müslümanlar bu bölgeleri tamamıyla ele geçirdi.

Müslümanların gerçekleştirmiş olduğu bu fetihlerin en önemlilerinden biri de Kuzey Afrika ve Endülüs'ün fethidir. Emevîler döneminde gerçekleşen bu fetih hareketleri esnasında Kuzey Afrika'nın kadîm halklarından biri olan Berberîler İslâm dinine girmiş ve bölgede gerçekleştirilen fetih hareketlerine önemli derecede katkı sağlamıştır. Onlar ilk olarak Septe ve Tanca bölgelerinde yapılan fetih hareketlerinde yer aldıktan sonra 92/711 yılında Târik b. Ziyâd komutasında İber Yarımadası'na çıkmışlardır.

Berberîlerin Müslüman olduktan sonra fetih hareketlerinde oynadıkları bu önemli rol, bilim insanlarını onlar hakkında çeşitli araştırmalar yapmaya yöneltmiştir. Ancak bu konuya yönelik gerek Arap dünyasında gerekse batıda çeşitli çalışmalar yapılmışsa da, yeni çalışmalara duyulan ihtiyaç devam etmektedir. Gerçekleştirilen bu çalışmada, var olan ihtiyacın giderilmesi amacıyla, fetih hareketlerinde önemli bir yeri olan Berberîlerin, fetih ve valiler dönemi olarak ifade edilen 92/711-138/756 yıllarını kapsayan dönemde İber Yarımadasındaki mevcut konumları çeşitli açılardan ele alınmaya çalışılmıştır.

Üç bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde, ilk olarak Berberîlerin kökeni, kabile sistemleri, coğrafyaları, örf, âdet ve gelenekleri, ahlakî özellikleri, siyasî tarihleri, dinleri ve kültürleri gibi konular ele alınarak değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Daha sonra Müslümanların Berberîlerle ilk temasları, iki taraf arasında gerçekleşen siyasî ve askerî ilişkilere yer verilerek Berberîlerin Müslüman olma süreci ifade edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın İkinci bölümünde, Müslümanların İber Yarımadası'nı fethetme sebepleri siyasî, iktisadî, dinî ve coğrafi sebeplerle ele alınarak değerlendirmeye tabi tutulmuş, daha sonra Berberîlerin Târik b. Ziyâd komutasında Endülüs'te gerçekleştirmiş olduğu fetih hareketlerine yer verilmiştir. Daha sonra Afrika genel valisi olan Musa b. Nusayr'ın içinde Berberî askerlerin de bulunduğu bir orduyla İber Yarımadası'na girişi ve gerçekleştirdiği faaliyetler ele alınmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise, valiler dönemi olarak ifade edilen dönemde Berberîlerin Endülüs'ü vatan edinmeleri, İber Yarımadası'nda ve Fransa içlerinde gerçekleşen askerî faaliyetlere katkıları, Arap-Berberî ilişkileri, Berberî isyanları ve sonuçları gibi konular detaylı bir şekilde incelenerek çeşitli açılardan ifade edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın gerçekleştirilmesinde değerli bilgilerini bizlerle paylaşan saygıdeğer hocam Prof. Dr. Nebi Gümüş'e, çalışma boyunca benden bir an olsun yardımlarını esirgemeyen kıymetli danışman hocam Doç. Dr. İhsan Arslan'a, çalışmanın hazırlanmasında önemli katkı ve fikirleriyle bize destek olan Dr. Öğr. Üyesi Recep Erkocaaslan'a ve Öğr. Gör. İsmail Hacıahmetoğlu'na diğer hocalarıma ve dostlarıma teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca çalışma süresince tüm zorlukları benimle göğüsleyen ve hayatımın her aşamasında bana destek olan değerli eşim Emine Koşdaş'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Yaşar Emrah KOŞDAŞ

RİZE

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	2
ETİK BEYAN.....	3
ÖN SÖZ	4
İÇİNDEKİLER	6
ÖZET	10
ABSTRACT.....	11
KISALTMALAR.....	12
GİRİŞ	13

BİRİNCİ BÖLÜM

I. İSLÂMİYET ÖNCESİ BERBERÎLER.....	19
A. Berberîlerin Kökeni.....	19
1. Roma ve Yunan Kaynaklarında Berberîler	20
2. İslâm Tarihi Kaynaklarında Berberîler.....	20
3. Muasır Çalışmalarda Berberîlerin Kökeni.....	24
B. Berberîlerin Kabile Sistemleri.....	25
C. Berberîlerin İsimlendirilmesi.....	26
D. Berberîlerin Coğrafyası	28
1. Afrika'ya Göç Öncesi Berberî Yurdu.....	28
2. Berberîlerin Afrika'yı Vatan Edinmeleri.....	29
E. Berberîlerin Dinleri.....	30
F. Berberîlerin Siyasî Tarihi.....	32
G. Berberî Kültürü	34
1. Yazı ve Alfabe.....	35
2. Dil	35
3. Berberî Hukuk Sistemi	36
H. Berberî Ekonomik Hayatı.....	37
İ. Berberîlerin Ahlakî Özellikleri ve Karakteristik Durumu	38
1. Berberîlerin Olumlu Yönleri	38
2. Berberîlerin Olumsuz Yönleri	39

II. KUZEY AFRİKA FETİHLERİ VE BERBERİLERİN MÜSLÜMAN OLMA SÜRECİ

A. Kuzey Afrika Fetihleri	42
1. Hulefâ-i Râşidîn Dönemi Kuzey Afrika Fetihleri	42
a. Hz. Ömer Dönemi	42
b. Hz. Osman Dönemi	44
2. Emevîler Dönemi Kuzey Afrika Fetihleri ve Berberîlerin Müslüman Olma Süreci	46

İKİNCİ BÖLÜM

I. İSPANYA'NIN FETHİ	56
A. Müslümanların İspanya'yı Fethetme Sebepleri	56
1. Siyasî Sebepler	56
2. İktisadî Sebepler	59
3. Coğrafi Sebepler	61
4. Dinî Sebepler	63
B. İspanya'nın Fethini Kolaylaştıran Sebepler	65
1. İspanya'nın Siyasî Durumu	65
2. İspanya'nın Dâhilî Durumu	68
C. İspanya'nın Fethi	72
1. Târik b. Ziyâd'ın Gerçekleştirdiği Fetihler	81
a. İstece'nin Fethi	81
b. Kurtuba'nın Fethi	83
c. Malaga ve Gırnata'nın Fethi	86
d. Tedmür (Mürcia)'nin Fethi	86
e. Tuleytula'nın Fethi	87
2. Musa b. Nusayr'ın Endülüs'e Girişi ve Gerçekleştirdiği Fetihler	89
a. Karmûne'nin Fethi	91
b. İşbliyye'nin (Sevilla) Fethi	92
c. Mâride'nin Fethi	92
3. Musa b. Nusayr'ın Târik b. Ziyâd ile Buluşması ve Tuleytula'ya Girişi	94
4. Musa b. Nusayr ve Târik b. Ziyâd'ın Birlikte Gerçekleştirdiği Fetihler	97

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

I. VALİLER DÖNEMİ	102
A. Valiler Dönemine Kısa Bir Bakış.....	102
B. Berberî Nüfusu	105
C. Fethedilen Toprakların Taksim Edilmesi ve Berberîlerin Yerleşim Bölgeleri.....	108
1. Fethedilen Toprakların Taksimi	108
2. Berberî Yerleşim Bölgeleri.....	112
a. Güney Bölgeleri	115
b. Kuzey Bölgeleri	122
1) Kuzeydoğu Bölgesi.....	122
2) Kuzeybatı Bölgesi.....	124
3) İsyân Sonrası Endülüs'ün Kuzeyinde Berberî Nüfus	126
c. Batı Bölgeleri	128
d. Doğu Bölgeleri.....	132
e. Orta Bölgeler.....	134
D. Valiler Dönemi Askerî Faaliyetlerinde Berberîler	140
1. İber Yarımadası İçerisinde Askerî Faaliyetler.....	140
2. Pirenelerin Ötesinde (Fransa İçlerinde) Askerî Faaliyetler	141
E. Endülüs Berberî İsyânları	148
1. Mûnise İsyanı	148
a. Tarihî Kimliği	149
b. İsyânın Sebepleri	153
c. İsyân Hareketi	154
d. İsyânın Sonuçları	155
2. Büyük Berberî İsyanı.....	156
a. İsyânının Sebepleri.....	156
1) Afrika Berberî İsyanı	159
b. İsyânının Endülüs'e Sıçraması	169
c. Endülüs Berberî İsyanı.....	170
d. Büyük Berberî İsyânının Sonuçları	175
1) Taht Kavgaları ve İç Savaş.....	175

2) Kıtık ve İlk Önemli Toprak Kayıpları (Reconquista'nın Başlaması)	178
3) Askerî Faaliyetlerin Durması	184
F. Araplar'ın Arasında Meydana Gelen Savaşlarda Berberîler'in Konumu	185
G. Abdurrahman b. Muâviye Hareketinde Berberîlerin Konumu	191
SONUÇ	195
KAYNAKLAR	199
ÖZGEÇMİŞ	205

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ana Bilim Dalı: İslam Tarihi ve Sanatları

Tez Türü: Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Doç. Dr. İhsan ARSLAN

Hazırlayan: Yaşar Emrah KOŞDAŞ

Yıl: 2019

ÖZET

Endülüs Tarih'i ve Medeniyet'i İslâm tarihi içerisinde siyasî ve kültürel açıdan önemli bir yere sahiptir. Bu topraklarda fetihle birlikte farklı dinî ve etnik unsurlar bir arada yaşamış ve bu toprakların siyasî, askerî ve kültürel bakımdan gelişimine katkı sağlamışlardır. Bu etnik mozaığın en önemli parçalarından biri de Berberîlerdir. Onların Endülüs'te sahip oldukları bu önemli konum, bölgeye ne boyutta etki ettiklerinin bilinmesini gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda gerçekleştirilen bu çalışma da bu ihtiyacın karşılanması amaç edinilmiştir. Bu doğrultuda ilk olarak fetih dönemi olarak ifade edilen 92/711-95/714 yılları arasında, Berberîlerin İber Yarımadası'nın fethedilmesinde önemli bir paya sahip oldukları belirtilmiştir. Sonrasında gerçekleşen valiler döneminde ise, ilk olarak Berberîlerin nüfusu ve yerleşim bölgeleri konu edilerek, onların nüfus bakımından diğer unsurların üzerinde olduğu ve Endülüs'te hangi bölgelere yerleştikleri ortaya konulmuştur. Bunun yanında gerek İber Yarımadası içerisinde gerekse Fransa içlerinde yapılan askerî faaliyetlerde Berberî askerlerden önemli derecede faydalandığı sonucuna ulaşılmıştır. Berberîlerin müspet etkilerinin yanında menfî etkilerinin bulunduğu da görülmüş, ilk olarak kuzey bölgelerinde ortaya çıkan Mûnise İsyanı ve sonrasında gerçekleşen Büyük Berberî İsyanıyla birlikte, yarımada içerisinde askerî, siyasî, iktisadî, dinî ve ictimai düzenin bozulduğu ifade edilmiş, bu bozulmanın Endülüs İslâm varlığını önemli derecede etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu hususlar çerçevesinde Berberîlerin, fetih ve valiler dönemi içerisinde, bazen müspet bazen de menfî manada bölge tarihine etki ettiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Endülüs, Fetih dönemi, Valiler dönemi, Berberîler.

Recep Tayyip Erdoğan University Graduate School of Social Sciences

Department: Islamic History and Arts

Thesis Type: Master Thesis

Supervisor: Asst. Prof. Dr. İhsan ARSLAN

Author: Yaşar Emrah KOŞDAŞ

Year: 2019

ABSTRACT

The history and civilization of Andalusia has an important political and cultural place in the history of Islam. Following the conquest of these lands, different religious and ethnic elements lived together and contributed to the political, military and cultural development of these lands. One of the most important parts of this ethnic mosaic is the Berbers. Their important position in Andalusia makes it necessary to know the extent to which they influence the region. In this context, the aim of this study is to meet this need. In this respect, it was stated that the Berbers had an important role in the conquest of the Iberian Peninsula between the years 92/711 and 95/714, which was expressed as the period of conquest. In the later governors' period, firstly, the population and settlement areas of the Berbers were mentioned and it was revealed that their population was higher than other societies and in which areas they were settled in Andalusia. In addition, it was concluded that the Berber soldiers were utilized for the military activities in the Iberian Peninsula and France. However, it was seen that the Berbers also had negative effects on the region. It was stated that military, political, economic, religious and social order was disturbed within the peninsula after the Mûnise Rebellion and the Great Berber Rebellion which took place in the northern regions and this dislocation had a significant effect on the Islamic existence of Andalusia. Within the framework of these issues, it is seen that the Berbers had positive and negative effects on the region's history in the period of conquest and governors.

Key Words: History of Islam, Andalusia, Period of Conquest, Period of Governors, the Berbers.

KISALTMALAR

a.e.	:	Aynı eser
a.mlf.	:	Aynı müellif
bk.	:	Bakınız
by.	:	Basım yeri yok
bt.	:	Basım tarihi yok
c.	:	Cilt
çev.	:	Çeviren
Doç.	:	Doçent
Dr.	:	Doktor
ed.	:	Editör
H.	:	Hicri
haz.	:	Hazırlayan
H.z.	:	Hazret, Hazreti
M.	:	Miladi
M.Ö.	:	Milattan önce
M.S.	:	Milattan sonra
Prof.	:	Profesör
s.	:	Sayfa
yy.	:	Yüz yıl

GİRİŞ

A. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Endülüs tarihi ve medeniyeti, 15 asırlık İslâm tarihi içinde güzîde bir yere sahiptir. Bu tarih içerisinde yaklaşık 800 yıl gibi büyük bir dönemi kapsayan Endülüs tarihi, sadece Müslümanlar açısından değil, yarımada içerisinde yaşayan farklı dinî ve etnik unsurlar açısından da ayrı bir önem taşımaktadır. Bu etnik unsurların en önemlilerinden biri de Kuzey Afrika'nın kadîm halklarından biri olan Berberîlerdir. Berberîlerin Endülüs'te var olan etnik çeşitlilik içerisinde sahip oldukları bu önemli konum, Endülüs İslâm hâkimiyetinin ilk nüvelerinin atılmış olduğu fetih ve valiler dönemi içerisinde, onların etkilerinin ortaya konulmasını gerekli kılmaktadır. Bu konuyu merkeze alarak gerçekleştirilen bu çalışma, 800 yıllık Endülüs tarihini anlamamıza da önemli derecede katkı sağlayacaktır. Bu doğrultuda aşağıda maddeler halinde ifade etmiş olduğumuz amaçlara ulaşılmaya çalışılmıştır.

1. 92/711 yılında gerçekleşen Endülüs'ün fethedilmesi ve Vizigot Devleti'nin yıkılmasında, Berberîlerin etkisinin ortaya konulması.
2. Fetih dönemi olarak ifade edilen 92/711-95/714 yılları arasında fethedilen bölgelerde, Berberîlerin temel rollerinin incelenmesi.
3. Fetih döneminin ardından yaşanan valiler dönemi içerisinde, Berberîlerin hangi bölgelere yerleştiklerinin belirlenmesi, batıda yapılan çalışmalarda bu konuya dair ileri sürülen fikirlerin mevcut deliller çerçevesinde tetkik edilerek araştırılması.
4. Fetih döneminin ardından valiler dönemi içerisinde yapılan askerî faaliyetlerde, Berberîlerin konumunun ne olduğunun araştırılması, bölgenin hâkimiyet altına alınmasında mevcut rollerinin incelenmesi.
5. Berberîlerin, Fransa içlerinde yapılan fetihlere hangi boyutta katkı sağladıkları.
6. Endülüs'te mevcut dönemler içerisinde gerçekleşen Berberî isyanlarının sebepleri ve sonuçları bağlamında tetkik edilmesi, menfî veya müspet açıdan doğurduğu sonuçların sistemli bir şekilde ortaya konulması.

7. Bu dönemler içerisinde Araplar arasında gerçekleşen savaşlarda Berberîlerin konumu.
8. Valiler döneminin ardından kurulan Endülüs Emevî Devleti'nin kurulmasında Berberîlerin müspet ve menfi rollerinin incelenmesi.

Bu konuya dair aşağıda ifade edeceğimiz soruların cevaplanması, amaca ulaşılmasında büyük katkı sağlayacaktır. Mevzu bahis olan sorular şu şekilde sıralanabilir;

1. Berberîlerin tarihi, coğrafyası, örf ve âdetleri, geçim kaynakları nedir?
2. Berberîlerin Endülüs'ün fethinden önce Müslümanlar ile ilişkileri ne durumdadır?
3. Berberîler, hangi tarihten sonra İslâm'a girmeye başlamışlar, İslâm fetihlerine ne derece katkı sağlamışlardır?
4. Berberîler, Endülüs'ün fethine dair nasıl bir tutuma sahip olmuşlar, fethine yönelik ne gibi katkıları olmuştur?
5. Endülüsü fetheden ordu içerisinde ve sonrasında yaşanan valiler dönemiminde, Berberîlerin Araplar ile kıyaslandığında nüfus sayıları nedir?
6. Berberîler, Endülüs iskân politikasını ne derecede etkilemişlerdir?
7. Arap-Berberî ilişkilerinin, Endülüs İslâm varlığına etkileri nasıldır.?
8. Berberî isyanlarının tetikleyici unsurları nelerdir? Bu isyanların siyasî, iktisadî, askerî ve dinî alanlara etkisi hangi boyuttadır.?
9. Valiler döneminde, gerek İber Yarımadası içerisinde gerekse Fransa içlerinde yapılan askerî seferlerde, Berberî etkisi ne boyutta olmuştur?
10. Berberîler, bölgenin İslâmlaşmasına hangi boyutta etki etmişlerdir?
11. Mevâlî politikasının Berberîler üzerindeki etkisi nedir? Arapların, doğuda uygulamış olduğu Mevâlî politikası bu topraklarda nasıl uygulanmıştır.?

Bu hususlar çerçevesinde, Endülüs'ün fethi ve valiler döneminde Berberîlerin mevcut rollerinin araştırılmaya ve tetkik edilmeye değer bir konu olduğu açık bir şekilde görülebilir. Ayrıca bu soruların tarihî perspektif ışığında objektif kriterlerle aydınlatılması, bu alana yönelik önemli bir eksikliğin giderilmesine de katkı sağlayacaktır.

Bununla birlikte yapılmış olan bu çalışmanın, ülkemizde Endülüs tarihine yönelik oldukça sınırlı olan çalışma sayısına katkı sağlaması umulurken, akademik alanda Berberîleri konu edinen ilk çalışma özelliğine sahip olacaktır.

B. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları

Gerçekleştirilen bu çalışmada, Endülüs'ün fethi ve valiler döneminde (92/711-138/756), Berberîlerin mevcut rolleri çeşitli yönlerden incelenmeye çalışılmıştır. Bu dönem 92/711 yılında Târik b. Ziyâd'ın Endülüs'e girişiyle başlamış, 138/756 yılında Endülüs Emevî Devleti'nin kurulmasıyla sonra ermiştir. Çalışmanın omurgasını Berberîler oluşturmaktadır. Bununla birlikte bu dönem içerisinde Berberîlerin var olduğu bir olayda, ilişkisi bulunan diğer etnik unsurlar da araştırmanın kapsamına dâhil edilmiştir. Bu olaylar İber Yarımadası dışında gerçekleşen bir olayın uzantısıysa, iki konu arasındaki ilişki de ortaya konulmaya çalışılmıştır.

C. Araştırmanın Yöntemi

92-711/138/756 yıllarını kapsayan fetih ve valiler dönemi olarak ifade edilen dönem içerisinde Berberîlerin konu edinildiği bu çalışma, iki ayrı safhada ortaya konulmaya çalışılmıştır. Birinci safhada, kaynak taraması ve fişleme usulüyle veriler elde edildip tasnif edildikten sonra, ikinci safhaya geçilerek elde edilen veriler sistemli bir şekilde işlenmeye çalışılmıştır.

Birinci kısım: bu aşamada öncelikle Endülüs ve Berberîler ile ilgili bibliyografik çalışmalar taranarak, çalışılacak olan konuyla ilgili kaynaklar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Daha sonra Türkiye'de kaleme alınmış olan Endülüs ve Berberîler ile ilgili kitap, tez, makale ve diğer malzemeler tespit edilmeye çalışılmış, elde edilen çalışmalar sistemli bir okumadan geçirilerek konumuz ile ilgili kaynakların ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu taramalar yapılırken, Milli Kütüphane, İSAM, To-Kat, YÖK gibi katalog taramasında önde gelen arama motorlarıyla birlikte üniversite kütüphaneleri ve bazı özel kütüphaneler ile Google, Yandeks gibi arama motorlarından faydalanılmıştır. Daha sonra, tespit etmiş olduğumuz ana kaynaklarla birlikte 1. ve 2. elden kaynaklar ve daha sonraki süreçte kaleme alınmış olan çalışmalar, elden veya dijital ortamda elde edilerek

kronolojik olarak sıralanmış ve sistemli bir okunmanın ardından fişleme usûlüyle elde edilen veriler tasnife tabi tutulmuştur.

İkinci kısım: çalışılacak olan konuyla ilgili gerekli veriler elde edilip tasnif edildikten sonra, bu veriler, ilgili oldukları konular içerisinde mukayeseli bir şekilde yazılmaya başlanmıştır.

Gerçekleştirilen bu çalışmada ilk olarak, İslâmiyet öncesi Berberîlerin tarihi, Araplarla ilk ilişkileri ve Müslüman olma süreçleri ifade edilerek Berberîlerin kökenleri izah edilmeye çalışılmıştır. Bu bölümde çalışmanın daha kapsamlı ve objektif olarak anlaşılması amaçlanmıştır. Ardından çalışmanın temelini oluşturan Endülüs safhasına geçilerek, mevcut konular titizlikle ifade edilmeye çalışılmıştır.

Berberîlerin konu edildiği bu çalışmada olaylar, kronolojik bir sıra gözetilerek incelenmiş, olaylar sebep ve sonuç ilişkisi içerisinde analiz edilerek elde edilen sonuçlar objektif kriterler çerçevesinde ortaya konulmaya çalışılmıştır.

D. Araştırmanın Kaynakları

Endülüs tarih ve medeniyetinin, İslâm tarihi içinde var olan önemli rolüne rağmen, bu alanla ilgili çalışmalar oldukça sınırlı bir yapıdadır. Ülkemizde Endülüs ile alakalı ilk derli toplu eser Ziya Paşa'nın Fransız Viardot'un eserini tercüme etmesiyle elde edilmiştir. Daha sonraki süreçte de S. Muhammed İmâmuddîn'in *Endülüs Siyasi Tarihi* isimli eseri tercüme edilerek Türk okuyucusuyla buluşturulmuştur. Bu iki tercüme eser dışında, yerli müstakil bir Endülüs çalışması ortaya konulamadığı görülmektedir. 1994 yılına gelindiğinde, Prof. Dr. Mehmet Özdemir tarafından, müstakil ve özgün olarak Endülüs siyasi tarihini ihtiva eden ilk eser diyebileceğimiz *Endülüs Siyasi Tarihi* isimli eser kaleme alınmıştır. Bunu takiben 1997 yılında, *Endülüs Medeniyet Tarihi* ve *Endülüs İlim ve Kültür Tarihi* isimli iki kitap daha neşredilmiş ve bu üç kitap, Endülüs Müslümanları serisi başlığıyla ilmi camiada yerine almıştır. Mehmet Özdemir'in dışında Lütfü Şeyban, İsmail Hakkı Atçeken ve Cumhur Ersin Adıgüzel'de sonraki dönemde Endülüs'le alakalı eserler ortaya koymuşlardır. Ancak ortaya konulan bu eserler, muayyen bir dönemi veya etnik bir unsuru ifade etmekten çok genel Endülüs tarihini konu

edinmektedir. Bu açıdan Endülüs tarihi, İslâm tarihi içerisinde en az çalışma yapılan alanlardan biri olarak kendini göstermektedir.

Türkiye’de Berberîlerle ilgili yapılan çalışmalara baktığımızda ise, ilk olarak Hikmet Nacı tarafından 1950 yılında yazılan *Tarihten Günümüze Kuzey Afrika ve Berberîler* isimli çalışmayla, Şehmus Güzel tarafından 1997 yılında kaleme alınan *Cezayir ve Berberîler* isimli bir kitabın var olduğunu görmekteyiz. Bunun dışında İsmail Hakkı Atçeken tarafından 2003 yılında yazılan *Berberîler ve Hicrî I. Yüzyıl İslâm Fetihlerindeki Rolü* isimli bir makale bulunmaktadır. Ancak mevcut çalışmaların hepsi konuyu izah etmede yetersiz kalmıştır. Ayrıca çalışmalar oldukça küçük boyutlara sahip olmakla birlikte, Atçeken’in makalesi dışında bilimsel bir metotla ortaya konulmuş çalışmalar değildir. Mevcut çalışmalar ilk dönem kaynaklarını kullanma açısından da oldukça sınırlı bir yerde durmaktadır. Bununla birlikte Türkiye’de Endülüs Berberîlerini konu edinen herhangi bir çalışma da bulunmamaktadır.

Arap dünyasına baktığımızda ise, Endülüs ve Berberîler ile ilgili birçok önemli çalışmanın var olduğunu söyleyebiliriz. Bu çalışmada da oldukça istifade ettiğimiz bu eserlerden bazıları, Hüseyin Mûnis’in *Fecru'l-Endelüs* isimli eseriyle, Muhammed Hakkı’nın *el-Berber fi'l-Endelüs* isimli eseridir. Bu çalışmalardan ilki olan *Fecru'l-Endelüs* isimli eser, genel olarak fetih ve valiler dönemini konu edinirken, *el-Berber fi'l-Endelüs* isimli eser, 800 yıllık Endülüs tarihi içerisinde var olan Berberî unsurunu ihtiva etmektedir. Bununla birlikte Cezayir Vehran Üniversitesi’nde Fetîha Terîkî tarafından hazırlanan *Cevânibü mine'l-Hayâti'l-İctimâiyye li'l-Berber fi'l-Endelüs* isimli yüksek lisans tezi de burada zikredilebilir. Bu eserlerde bizim konumuzu ihtiva eden kısımlar olmakla birlikte, yüzeysel bir anlatımın hâkim olduğu görülmektedir. Bu bağlamda gerçekleştirilen bu çalışmada, bu eserlerde mevcut bulunan konular daha derine inilerek incelenmeye çalışılmış, ayrıca sebep sonuç bağlamında tetkik edilerek meseleler farklı bir perspektiften değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Bununla birlikte mevcut eserlerde, bu çalışmaya kıyasla İslâmiyet öncesi Berberî tarihi ve Berberîlerin Müslüman olma süreçleri gibi başlıklara yer verilmemiş, doğrudan Endülüs Berberîleriyle ilgili meselelere girilmiştir.

Yukarıdaki hususlar çerçevesinde, gerçekleştirilmiş olan bu çalışma bir yandan ülkemizde Endülüs tarihi üzerine yapılan çalışmalara katkı sağlayarak bu alanda var olan açığın bir nebze de olsa kapatılmasını sağlarken, diğer yandan Berberîlere yönelik akademik sahada yapılan ilk çalışma olma özelliğine sahip olacaktır.

Çalışmanın tüm bölümlerinde, öncelikle ana kaynaklar olarak ifade edilen ilk dönem İslâm Tarihi kaynakları esas alınmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte Arap dünyasında kaleme alınan Endülüs ve Berberîler ile ilgili çalışmalardan da faydalanılmıştır. Bu bağlamda yukarıda da zikrettiğimiz gibi Hüseyin Mûnis'in *Fecru'l-Endelüs* ve Muhammed Hakkı'nın *el-Berber fi'l-Endelüs* isimli eserleri ön plandadır. Çalışmış olduğumuz döneme dair içerisinde önemli bilgiler ihtiva eden, Isidorus Pacensis'e atfedilen *Chronicle of 754* isimli kronik eserin, Kenneth Baxter Wolf tarafından yapılan İngilizce tercümesi de çalışmanın bazı konularında bize önemli derece ışık tutmuştur. Bununla birlikte Endülüs ve Berberîler ile ilgili Arap dünyasında kaleme alınmış olan çalışmalardan yapmış olduğumuz okumalarda, bu çalışmalarda Hıristiyan kaynaklardan iktibas edilerek esere alınan bilgiler referans gösterilirken, müellifin çalışmasıyla birlikte bilgiyi almış olduğu kaynağa da yer verilmiştir. Bu kaynakların birçoğunun İspanyolca, Latince olması ve Arapça, İngilizce gibi dillere tercüme edilmemesi bizi böyle bir yola sevk etmiştir. Çalışmada Türkiye'de yapılmış olan araştırmalardan da cüzi bir şekilde faydalanılmıştır. Ağırlıklı olarak İslâm tarihi kaynakları kullanılarak kaleme alınan bu çalışmada, yer yer batıda yapılan çalışmalarda kullanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

I. İSLÂMIYET ÖNCESİ BERBERÎLER

Afrika'nın kadîm halklarından biri olan Berberîlerin kökenleri, kabile sistemleri, yerleşim bölgeleri, tarihleri ve sahip oldukları kültür ve medeniyete dair var olan bilgiler, oldukça kapalı bir yapıya sahiptir. İlk dönem İslâm tarihi kaynaklarına ve daha sonra yapılan çalışmalara baktığımız zaman, bu konulara dair birçok farklı rivayet olduğu görülmektedir. Bu yönüyle oldukça karmaşık bir yapı arz eden bu konu, tarih boyunca birçok araştırmacı tarafından da açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır.

Afrika ve Endülüs topraklarında oldukça büyük bir etkiye sahip olan Berberî ırkının, tüm yönleriyle kim olduklarının ortaya konulması, Müslüman olduktan sonra gerçekleşen olayların anlaşılmasında önemli bir etkiye sahiptir. Bu doğrultuda aşağıda ilk dönem tarih kaynakları ve daha sonra yapılan çalışmalardan elde etmiş olduğumuz bilgiler çerçevesinde, Berberîlerin hangi soy ailesine mensup olduğu, coğrafyaları, İslâmiyet öncesi tarihleri, kültürleri, dinleri ve sosyal hayatları başta olmak üzere çeşitli konular ifade edilmeye çalışılacaktır.

A. Berberîlerin Kökeni

Tarih boyunca, Roma, Yunan (Grek) ve İslâm gibi farklı medeniyetlere ait olan çeşitli tarihi kaynaklarda, Berberîlerin kim olduğu ve Afrika Kıtası'na nereden geldikleri gibi konular izah edilmeye çalışılmıştır. Berberîlere dair bilgilerin var olduğu bu kaynaklar kronolojik olarak sıralandığında, Roma ve Yunan Medeniyeti içerisinde telif edilen eserler en başta gelmektedir. Muasır kaynaklardan nakille ifade edecek olduğumuz bu bilgiler, konunun açıklığa kavuşturulması ve konunun en eski çağlardan beri bir tartışma malzemesi olduğunu göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

1. Roma ve Yunan Kaynaklarında Berberîler

Afrika Kıtası'nda ilk asırlardan itibaren bulunan topluluklar, bu bölgeye başka bir yerden göç ederek yerleşmişlerdir. İlk tarihçilerden biri olarak kabul edilen Herodot, bu bölgede yaşayan toplulukların soyunun Truvalılardan geldiğini ifade etmiştir. Onlar, M.Ö. XI. ve XII. yüzyıllar arasında gerçekleşen Grek anlaşmasının ortadan kalkmasının ardından, Truva'dan çıkartılmış ve Afrika Kıtası'na göç ederek burayı vatan edinmişlerdir.¹ Bazıları onların Akdeniz'e kıyısı olan Mîsînâ² şehrinden geldiğini söylemiştir.³ Yunan tarihçi, coğrafyacı ve filozof olan Strabon ise, onların Hint kökenli olduğunu ve Herakles tarafından Mağribe getirildiğini iddia etmiştir.⁴ Bizanslı tarihçi Kayseryalı Prokopius ise, onların Filistin bölgesinden Mağrib'e göç ettiğini söylemiştir.⁵

Bu bilgiler çerçevesinde, Afrika Kıtası'nda ikamet eden toplulukların, bu bölgeye başka bir bölgeden gelerek yerleştiği, doğuda yaşanan çeşitli siyasî olaylar sebebiyle bu bölgede bulunan topraklarını bırakarak Afrika Kıtası'na göç ettiği söylenebilir. Ancak bu toplulukların ne kadarının Berberî ırkı olduğu, onların bu topraklara geldiği zaman burada başka ırkların yaşayıp yaşamadığı ve bu yeni gelen toplumun onlarla etkileşime geçip geçmediği tam olarak açıklığa kavuşturulamamaktadır.

2. İslâm Tarihi Kaynaklarında Berberîler

İslâm tarihi kaynaklarına baktığımız zaman, Yunan ve Roma tarihi kaynaklarında olduğu gibi, Berberîlerin hangi soya mensup olduğu hususunda birbirinden farklı rivayetler olduğu görülmektedir. Berberî soyu hakkında bilgi veren eserleri kronolojik bağlamda ele aldığımız zaman, tespit edebildiğimiz kadarıyla ilk eserin İbn Abdilhakem'in *Fütûhu'l-Mısır ve'l-Mağrib* isimli eser

¹ Gabriel Camps, *Les Berbères : Mémoire et identité*, ed. Errance, (Fransa: Collection des Hesperides, 2eme ed. 1987), 17 den nakille Muhammed Hakkı, *el-Berber fi'l-Endelüs*, (Dâru'l-Beydâ: Şirketu'n-Neşr ve't-Tevzi', 2001), 16.

² Bugün İtalya'ya bağlı Akdeniz'e kıyısı olan bir şehir.

³ Gabriel Camps, a.e, 18 den nakille Muhammed Hakkı, a.e, 16.

⁴ Gabriel Camps, a.e, 17-25 den nakille Muhammed Hakkı, a.e, 16.

⁵ Gabriel Camps, a.e, 16-23 den nakille Muhammed Hakkı, a.e, 16.

olduğunu söyleyebiliriz. İfade edilen eserde, Hz. Nûh'un oğlu olan Hâm'ın, Fût isminde bir oğlu olduğu ve bu kişinin Berberîlerin ilk atası olduğu söylenmiştir.⁶

Berberîlerin kökenine dair bilgiler ihtiva eden ilk kaynak olma özelliği taşıyan “*Fütûhu'l-Mısır ve'l-Mağrib*” isimli eserden başka, Berberîlerin Hz. Nûh'un soyundan geldiğini söyleyen başka kaynaklar da vardır. Ancak bu kaynaklarda, Berberîlerin farklı silsileler ile Hz. Nûh'a bağlandığı görülmektedir. Bununla birlikte, bazı eserlerde Sâm isimli oğuldan Hz. Nûh'a bağlanılırken, bazılarında Hâm isimli oğuldan Hz. Nûh ile Berberî soyu birleşmektedir. Berberîleri Hz. Nûh'un soyuna bağlayan diğer soy silsileleri şunlardır;

- Hâm b. Nûh.⁷
- Berber b. Semîl b. Mâziğ b. Kenan b. Hâm b. Nûh.⁸
- Semid b. Hâm b. Nûh.⁹
- Berber b. Keslâcîm b. Hâm b. Nûh.
- Semîl b. Mârib b. Amr b. İmlâğ b. Lâvuz b. İrm b. Sâm b. Nûh.¹⁰
- Fâran b. Amlîğ b. Sâm b. Nûh.¹¹
- Berber b. Keslûcîm b. Mesrayim b. Hâm.
- Sâm b. Nûh.¹²

Yukarıdaki bilgiler çerçevesinde, Berberîlerin birçok farklı silsile ile Hz. Nûh'a bağlandığı açık bir şekilde görülmektedir. Bu soy bağı bazen onun Hâm isimli oğluyla son bulurken, bazen de Sâm isimli oğluyla bitmiştir. Ancak onların

⁶ İbn Abdilhakem, *Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib*, thk. Ali Muhammed Ömer (Mısır: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dinî, 2004), 28.

⁷ Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm, *Cemheretü Ensâbi'l-Arab* (Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2012), 495; Müellifi Meçhul, *Mefâhiru'l-Berber*, thk. Abdülkadir Bevbâye, (Rabat: Dâru Ebî Ragrâğ, 2005), 186; Abdurrahman b. Muhammed b. Haldûn, *Kitâbü'l-İber ve Divanü'l-Mübtede ve'l-Haber fî Eyyâmi'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve Men Âsâruhum min zevi's-Sultâni'l-Ekber*, (Beyrut : Dâru'l-Fikr, 1979), 6: 123.

⁸ Ebû Ubeyd el-Bekrî, *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik*, (Mekke: Dârü'l-Arabi'l-İslâmî, 1992), 329; Ebü'l-Abbâs Ahmed el-Kalkaşendî, *Subh'l-A'sâ*, (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısırî, 1922), 1: 360;

⁹ Bekrî, *a.e.*, s. 329.

¹⁰ Kalkaşendî, *a.e.*, 1: 360. Eserin aynı sayfasında, Berberîlerin Hz. Nûh ile soylarını bağlayan birçok silsile bulunmaktadır. Ancak biz bunları, konuyu çok uzatmamak için buraya almaya gerek duymadık.

¹¹ Şihâbüddîn Ebî Abdullah Yâkût b. Abdullah Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, (Beyrut: Dâru Sâdir, 1977), 368.

¹² İbn Haldûn, *a.e.*, 6: 123.

soylarına dair bilgiler bunlarla sınırlı değildir. Onları Hz. Nûh'un haricinde, başka ırklara, topluluklara ve şahıslara nispet edenler de vardır. Bu rivayetler de şunlardır;

- İlk Berberîler Lahm kabilesindedir ve önceleri Şam'da ikamet ederken daha sonra Afrika Kıtası'na göç etmişlerdir. Bazıları da onların Rumlardan olduğunu iddia etmiştir.¹³

- Ğassânîlerin soyundan geldikleri iddia edilmiştir.¹⁴

- Yemen kökenli olduğunu söyleyenler vardır.¹⁵ Yemen kralı İfrigiş b. Kays b. Suğay el-Himyerî, Mağrib'e sefer düzenlediği zaman, Berberîleri de bu bölgeye getirmiş ve onlar daha sonra burayı vatan edinmişlerdir.¹⁶ Bazı eserlerde, İfrigiş'in Mağrib'e geldiğinde Berberîlerle karşılaştığı ifade edilmiştir.¹⁷

- Bazıları onların Lokman b. Himyer b. Sebe'nin soyundan geldiğini söylemiştir. Onlar Mağrib'i imar etmek üzere gönderilmiş ve buraya yerleşerek nesilden nesile çoğalmışlardır.¹⁸

- Bazıları ise onların Kaysî İlân soyundan geldiğini ifade etmiştir.¹⁹

- Onların soyunun, Arap kabilelerinden olan Lahm ve Cüzâm'dan geldiğini söyleyenler vardır.²⁰ İbn Haldûn, bu kabilelerinin Filistin'de yaşadığını ifade etmiştir.

- Hamedânî Berberîlerin Hz. İsmail'in soyundan geldiğini söylemiştir.²¹

- Bazıları da onların Filistin kökenli olduğunu ifade etmiştir.²²

- Bazıları ise onların Asya kökenli olduğunu iddia etmiştir.²³

¹³ Ahmed el-Ya'kûbî, *Kitâbü'l-Büldân*, (Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, bt.), 182.

¹⁴ Kalkaşendî, *Subh'l-A'sâ*, 1: 360; Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali el-Mes'ûdî, *Mürücü'z-Zeheb ve Me'âdinü'l-Cevher*, (Kahire: Mektebe Yayınları, 1965), 2: 44.

¹⁵ Bekrî, *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik*, 329; İbn Hazm, *Cemheretü Ensâbi'l-Arab*, 495; İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 6, 120; Mes'ûdî, *a.e.*, 2: 44; Hasan b. Vezzân, *Vasfu İfrikiyye*, (Beyrut: Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, 1983), 34.

¹⁶ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 368, İbn Haldûn, *a.e.*, 6: 120.

¹⁷ Şemsüddin Ahmed b. Muhammet b. Ebî Bekr b. Hallikân, *Vefâyâtü'l-A'yan ve Enbâu Ebnâi'z-Zaman*, thk, İhsân Abbâs, (Beyrut: Dâru's-Sadr, 1968), 1: 55.

¹⁸ Bekrî, *a.e.*, 329; İbn Hazm, *a.e.*, 495; Kalkaşendî, *a.e.*, 1: 360.

¹⁹ Bekrî, *a.e.*, 329; İbn Hazm, *a.e.*, 495; Mes'ûdî, *a.e.*, 2: 144.

²⁰ Bekrî, *a.e.*, 329; Kalkaşendî, *a.e.*, 1: 360; İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 6: 120.

²¹ Kalkaşendî, *a.e.*, 1: 360.

²² Bekrî, *a.e.*, 329; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 368; Vezzân, *a.e.*, 34.

²³ Vezzân, *a.e.*, 34.

- Sinhâce ve Kitâme kabileleri hariç olmak üzere, geriye kalan Berberî halkın Âmâlikâlılardan geldiğini söyleyenler de vardır.²⁴

- Hz. İbrahim'in oğlu olan Yekşân'dan geldiğini söyleyenler vardır.²⁵

- İbn Abdilberr, Nu'man b. Himyer b. Sebe'nin soyundan geldiğini söylemiştir.²⁶

- Bazıları Berberîlerin birbirinden farklı Himyer, Mudar, Kıpti, Âmâlika, Kenan, Kureyş ve Telefu kabilelerinden türediğini söylemiştir.²⁷

Yukarıda görüldüğü üzere, İslâm tarihi kaynaklarında Berberîlerin hangi soydan geldiklerine dair birbirinden farklı birçok rivayet bulunmaktadır. Berberîlerin soylarına dair bu denli fazla ve birbirinden farklı bilgi yığınının var olması, bu konunun izah edilmesini oldukça zorlaştırmaktadır. Ancak daha öncede ifade ettiğimiz gibi, gerek geçmişte gerekse günümüz çalışmalarında bu konu üzerine fikir yürüten ve tercihte bulunanlar olmuştur. İbn Haldûn'un müellifi olduğu *Kitâbü'l-İber* isimli eserin bu konuda ayrı bir öneme sahip olduğu söylenebilir. İbn Haldûn bu önemli eserinde yukarıda zikretmiş olduğumuz rivayetlerin birçoğunu ele alarak eleştirmiş ve daha sonra kendi görüşünü ortaya koymuştur.

Tarihçi kimliğiyle İslâm Medeniyeti içerisinde özel bir yere sahip olan İbn Haldûn, Berberîlerin Hz. İbrahim'in soyundan geldiğine dair olan rivayetin bir uydurmadan ibaret olduğunu söylemiştir. Bununla birlikte onların Câlût ve Âmâlika'nın soyundan geldiği ve onların Berberîleri Mağrib'e sürdüklerine dair olan rivayetin de bir hurafeden ibaret olduğunu tespit etmiştir.²⁸ Onların Yemen kökenli olduğu ve İfrigiş ile birlikte Mağrib'e geldiklerini ifade eden rivayetin ise, kökten uydurma bir rivayet olduğunu kabul etmiştir. İfrigiş'in Berberîleri hem Yemen'den Mağrib'e götürmesi hem de Mağrib de Berberîleri bulmasının bir hata olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca o, Berberîlerin Himyerîlerden olduğunu iddia edenlerin de görüşlerini eleştirmiş, bu rivayetin hakikatı yansıtmadığını

²⁴ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 368.

²⁵ İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 6: 120.

²⁶ İbn Haldûn, *a.e.*, 6: 122.

²⁷ İbn Haldûn, *a.e.*, 6: 123.

²⁸ İbn Haldûn, *a.e.*, 6: 126.

söylemiştir.²⁹ O, Berberîlerin Mudar'dan ve Kaysî İlan'ın soyundan geldiğine dair rivayetin de bir hurafeden ibaret olduğunu söylemiş, bu rivayetin İbn Hazm tarafından da aynı şekilde değerlendirildiğini ifade etmiştir. Ayrıca İbn Haldûn, nesep alimlerinin görüşü olarak zikretmiş olduğu Kays b. İlan'ın Ber adında bir oğlu olmadığı bilgisiyle de bu görüşünü güçlendirmiştir.³⁰

İbn Haldûn yukarıdaki değerlendirmenin ardından, hiçbir ihtimal olmaksızın Berberîlerin Kenan b. Hâm'dan Nûh'a bağlandığını, onların Hâm b. Nûh soyundan geldiğinin en doğru görüş olduğunu söylemiştir. Onların krallarının ise Câlût olduğunu ifade etmiştir.³¹

3. Muasır Çalışmalarda Berberîlerin Kökeni

Muasır dönemde yapılan çalışmaların ihtiva ettiği Berberî soyuna dair bilgiler de birbirinden farklı bir yapı arz etmektedir. Almanyalı araştırmacılar Movers ve A. Divitta, Berberîlerin Kenan soyundan geldiğini söylemiştir. Kalt Brumer ve Ritter gibi araştırmacılar ise Mısır, Afrika ve Hindistan'da bulunan yer isimlerinin birbirine benzer olmasından yola çıkarak, Berberîlerin Hindistan kökenli olduğunu iddia etmiştir. Diğer bir Alman araştırmacı Bertholon ise, onların Antik Yunan soyundan geldiğini söylemiştir. Ancak Muhammed Hakkı bu son görüşü eleştirmiş ve bunun eski çağlarda söylenen sözlerin bir tekrarı olduğunu vurgulamıştır.³²

Fransız araştırmacıların yaptığı çalışmalara baktığımızda ise, onların Berberîlerin fizyolojik yapıları, cenaze işleri gibi geleneksel aktivitelerini göz önüne alarak, onların Avrupa kökenli olduğunu söylediğini görmekteyiz.³³ Ancak Muhammed Hakkı bu fikri de eleştirmiş ve bunun emperyalist kaygılarla ortaya atılmış bir fikir olduğunu ifade etmiştir.³⁴ Muhammed Hakkı yukarıda bilgilere yer verdikten sonra özet olarak, Afrika bölgesinde yapılan arkeolojik kazılar

²⁹ İbn Hazm bu rivayetin Yemenli tarihçilerin uydurması olduğunu söylemiştir. İbn Hazm, *Cemheretü Ensâbi'l-Arab*, 495.

³⁰ İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 6: 127.

³¹ İbn Haldûn, *a.e.*, 6: 127.

³² Muhammed Hakkı, *el-Berber fi'l-Endelüs*, 19.

³³ Gsell, *Histoire Ancienne de l'Afrique du Nord*, Librairie Hachette, (Paris, 4eme ed. 1927), 1: 306'dan nakille, Muhammed Hakkı, *a.e.*, 20.

³⁴ Muhammed Hakkı, *a.e.*, 20.

sonrasında, bu bölgede bulunan ve tarihi otuz bin yıl kadar geriye giden insan kalıntılarından yola çıkarak, bu topraklarda çok eski zamanlardan beri bir toplumun var olduğunu söylemiştir. Bu topluma daha sonra doğudan gelen göçlerle yeni topluluklar katılmış ve bu yolla Berberî ırkının ortaya çıktığı sonucuna varmıştır.³⁵ Ancak onun ortaya attığı bu fikir eleştiriye tabi tutulmuş ve doğudan gelen ırkın, bu bölgede kimseyle karşılaşmadığı, müstakil bir ırk olarak Mağrib'e geldiği de ifade edilmiştir.³⁶

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse, Berberîlerin soyuna yönelik yukarıda ifade edilen rivayetler çerçevesinde, bu ırkın mutlak olarak hangi soy ailesine mensup olduğunun tespit edilmesi oldukça zordur. Ancak İbn Haldûn'un ifade ettiği gibi onların Hz. Nûh'un oğlu Hâm'dan geldiği ve krallarının Câlût olduğu görüşü, en makul görüş olarak söylenebilir. Zira bu görüş, Berberî soyu üzerine ilk söz söyleyen İbn Abdilhakem tarafından da ifade edilmiştir. Bununla birlikte, daha sonra "Berberî Coğrafyası" isimli başlıkta da ele alacağımız üzere, onların Câlût'un kavminden oldukları ve Filistin'de yaşadıklarına dair olan rivayetler için, Yâkût el-Hamevî en meşhur rivayet,³⁷ Cürçânî ise en sahih görüşdür demiştir.³⁸ Bu hususlar da İbn Haldûn'un görüşünü destekler niteliktedir. Bununla birlikte bu konuda oldukça farklı rivayetlerin olması sebebiyle, konunun tam manasıyla netliğe kavuşturulmasını söylemek zordur. Kanaatimizce bu konu, arkeoloji, antropoloji, sosyoloji, geneoloji ve tarih gibi bilim dallarının koordineli bir çalışmasıyla çözüme kavuşturulabilir.

B. Berberîlerin Kabile Sistemleri

Berberîler, Berânis ve Bitr olarak isimlendirilen iki büyük kabileye ayrılmaktadır. Bu gruplardan ilki olan Berânisler, daha çok dağlarda ikamet ederler ve genellikle giymiş oldukları "Bernes" olarak ifade edilen ve başı tamamıyla kapatan bir giysiyle diğer kabilelerden farklı bir yapı teşkil etmekteydi. Berânis

³⁵ Muhammed Hakkı, *el-Berber fi'l-Endeliüs*, 21.

³⁶ Mehmed Nuri ve Mahmud Naci, *Trablusgarp*, (İstanbul: Târihçi kitabevi, 2012), 107'den nakille, Maman Hachirou Mamane Balla, "Tuaregler ve Osmanlı Devletiyle İlişkiler", (Ankara, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 10.

³⁷ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 1: 368.

³⁸ İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 6: 122.

isminin de onlara verilmesi giymiş oldukları bu giysi sebebiyleydi. Bitr kabilesi ise daha çok düzlük arazilerde yaşarlar ve Berânisler gibi Bernes olarak isimlendirilen elbiseyi giyerlerdi, ancak onlardan farklı olarak başlarını örtmezlerdi.³⁹

Binlerce mensubu bulunan bu kabileler, yaşadıkları yerler, örf, âdet, gelenek ve kültürel hayatlarıyla birbirlerinden oldukça farklıydı. Örneğin, Roma'nın Afrika'da hâkim olduğu yıllarda dağlarda ve engebeli bölgelerde yaşayan Berberîler kendi yaşam tarzlarını koruyabilirken, düzlük ve sahile yakın bölgelerde yaşayan kabileler Roma Devleti'nin kültürünü benimsemiş ve zamanla asimile olarak öz benliklerini kaybetmişlerdir.⁴⁰ Bu özelliğin kabileler arasında kültürel farklılığa sebep olduğu açıkça görülmektedir.

Bu iki kabile kendi içerisinde birçok kollara, aşiretlere, sülalelere ve ailelere ayrılmaktadır.⁴¹ Ancak biz burada, bunların sayısı oldukça fazla olduğundan tek tek isimlerini vermeyi uygun görmedik.

C. Berberîlerin İsimlendirilmesi

Tarihî kaynaklarda Berberîlere, bu ismin nasıl verildiğine dair farklı görüşler mevcuttur. Batılı araştırmacılara göre bu isim onlara, “medeniyete yabancı topluluk manasında”, Romalılar ve Yunanlılar tarafından verilmiştir.⁴² Başka bir kaynağa göre, Romalılar bu bölgeyi ele geçirince burada yaşayan insanlara barbarlar manasında “Barbarus” demişlerdir.⁴³

İslâm Tarihi kaynaklarında ise, Yemen Kralı İfrigiş'in Mağrib bölgesine sefer düzenlediği zaman, burada ikamet eden Berberîlerle tanıştığı ve onların seslerinden rahatsız olarak “Mâ Ekserü Berberüküm”⁴⁴ şeklinde onlara hitap ettiği

³⁹ Ahmed Muhtâr Abbâdî, *Dirâsât fî Târîhi'l-Mağrib ve'l-Endelüs*, (İskenderiye: Müessesetü'ş-Şebâbi'l-Câmi'a, bt.), 27-29.

⁴⁰ İsmail Ceran, *Fas Târîhi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2012), 11.

⁴¹ Bu kabilerin alt kollarına dair detaylı bilgi için bk. Müellifi Meçhul, *Mefâhiru Berber*, 64; İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 6: 117, 118.

⁴² Gabriel Camps, *Berberes aux marges de l'histoire*, ed. Des Hesperides (by. 1980), 86'dan nakille Muhammed Hakkı, *el-Berber fi'l-Endelüs*, 26.

⁴³ Alfred Bel, *La Religion Musulmaneen Berberîe*, Geuthner, (Paris, 1938), 65'den nakille Mamane Balla, “Tuaregler”, 18.

⁴⁴ Berber kelimesi çığırkan bir sesle bağırman manasına gelmektedir. Firuz el-Âbâdî, *Kâmûs tercümesi*, trc. Asım Efendi, (İstanbul: Bahriye Matbaası, 1305/1888), 2: 155; Sözcüğün kelime kökünden yola çıkarak, Yemen Kralı İfrigiş'in Mağrib'te karşılaşmış olduğu Berberîlere, “Ne kadar da çok bağırıyorsunuz, ne kadar da çok sesiniz yüksek çıkıyor!” dediği anlaşılmaktadır.

ve onların isimlerinin bu sebeple “Berber” olarak kaldığı rivayet edilmiştir.⁴⁵ Kaynaklarda, Berberîlerin çöl bölgesinde ikamet etmesinden dolayı, Arapların onları, çöl manasına gelen “Ber” kelimesinden esinlenerek Berber olarak isimlendirdiği de ifade edilmiştir.⁴⁶

Hamedanî, Berberîlerin atası olarak iddia ettiği Hz. İsmail’in torunu olan Berber’in, bir günah işlemesi sonucu babasının ona kızdığını ve “Çöle çöle, haydi çöle git ve orada öl” şeklinde beddua etmesi sonucu onun Mağrib’e göç ettiğini zikretmiştir.⁴⁷ Kalkaşendî’nin aktarmış olduğu bu rivayet, Berberî kökenine dair bir rivayet olmasıyla birlikte, Berber isminin nereden geldiğini de göstermektedir. Ancak Berberîlerin soylarının Hz. İsmail’e dayandırılmış olma ihtimali oldukça düşük olduğundan bu rivayete ihtiyatla yaklaşılması gerekmektedir.

Berberî isminin yanı sıra, Berberîlere verilen diğer bir isim ise Emâziğ’dır. Özgürlük ve şeref gibi manalara gelen bu ismin, ancak sahil kesiminde ikamet eden ve seçkin bir tabakaya ait olan Berberîler için kullanıldığını söylenmiştir.⁴⁸ Ancak bu görüş Fetîha Terîkî tarafından eleştiriye tabi tutulmuştur. O, “*Mefâhiru Berber*” isimli eserde geçen, Hz. Ömer’in Berberîlerle karşılaştığı zaman onlara kimliğini sorduğunu, onların da Hz. Ömer’e bizler Benî Mâziğ’deniz dediği rivayetten yola çıkarak, Emâziğ isminin tüm Berberîlere verilen bir isim olduğunu söylemiştir.⁴⁹

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse, Berberîler, Berber ismini uzun asırlardan beri kullanmaktadır. İlk dönemlere ait önemli tarihî kaynaklarda da onların isimleri Berber olarak geçmektedir. Bu durum İslâm’ın ilk zamanlarından itibaren onların bu isimle tanındığını göstermektedir. Onların bu ismi nasıl aldığı ise tartışmalı bir konudur. Önemli tarihî kaynaklarda İfrigiş’in bölgeye girişi ve onlarla tanışmasının ardından onların sesinden rahatsız olarak, onlara “Ne kadar da çok bağıryorsunuz, ne kadar da çok sesiniz yüksek çıkıyor”, manasında “Mâ Ekseru Berberuküm” dediği ve onların isminin buradan geldiği söylenmiştir. Diğer

⁴⁵ Bekrî, *Kitâbü’l-Mesâlik ve’l-Memâlik*, 671; İbn Haldûn, *Kitâbü’l-İber*, 6: 123; Vezzân, *Vasfu İfrikiye*, 34; İbn Ebî Dînâr, *el-Mûnis fi’l-Ahbâr*, (Tunus: Matbatu’d-Devleti’t-Tunusî, 1287), 15-16.

⁴⁶ Vezzân, *a.e.*, 34.

⁴⁷ Kalkaşendî, *Subhu’l-A’sâ*, 1: 360.

⁴⁸ Muhammed Hakkı, *el-Berber fi’l-Endelüs*, 25, 28.

⁴⁹ Fetîha Terîkî, “Cevâ nibü mine’l-Hayâti’l-İctim’âiyye li’l-Berber fi’l-Endelüs”, (Yüksek Lisans Tezi, Cezayir Vehrân Üniversitesi, 2010), 3.

rivayetlere nazaran bu rivayetin önemli kaynaklarda defaatle geçmiş olması, Berber isminin bu olay sonucunda onlara verildiğini söylememizi mümkün kılmaktadır. Bu ismin yanında ifade edilen Emâziğ ismi ise, aynı şekilde Berberîleri ifade etmekte olup diğer isim kadar kullanımı yaygın değildir. Bu ismin belirli bir zümre için mi yoksa bütün Berberîler için mi kullanıldığı ihtilafli bir konudur.

D. Berberîlerin Coğrafyası

1. Afrika'ya Göç Öncesi Berberî Yurdu

Afrika'nın çöl üstü bölgesinde önemli bir nüfus yapısına sahip olan Berberîlerin, buraya gelmeden önce hangi bölgelerde yaşadıklarına dair farklı rivayetler mevcuttur. Tarihî kaynaklara baktığımız zaman, bazıları ilk Berberî yurdunun Yemen olduğunu söylerken, bazıları Filistin olduğunu ifade etmiştir.

Berberîlerin ilk yerleşim yerlerinin Filistin olduğunu söyleyenlere göre, onlar Hz. Dâvûd'un Câlût ve ordusunu mağlup etmesinin ardından ilk olarak Mısır'ın batı tarafına göç etmişler,⁵⁰ daha sonra tüm Afrika Kıtası'na yayılmışlardır.⁵¹ Onların Mısır'a göç etmesinin ardından, buranın kralları olan Kıptîler ve Numidyalılar tarafından Mısır'a kabul edilmemeleri sebebiyle, buradan çıkartıldıklarını söyleyenler de vardır.⁵² Yâkût el-Hamevî Berberîlerin ilk vatanlarının Filistin olduğuna dair söylenen rivayetin daha meşhur olduğunu ifade etmiştir.⁵³

Berberîlerin ilk vatanlarının Yemen bölgesi olduğunu söyleyenlere göre ise, onlar Yemen'de ikamet ettikleri sırada Me'rib Barajı'nın yıkılması sonucu meydana gelen Arim Seli'nin ardından Afrika'ya göç etmişlerdir.⁵⁴ Bazıları da onların Yemen topraklarını da içine alan Arap Yarımadası'nın güneyinde hüküm

⁵⁰ Bu konuya dair çeşitli ihtilaflar mevcuttur. Detaylı bilgi için bk. İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 6: 123.

⁵¹ İbn Abdilhakem, *Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib*, Bekrî, *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik*, 328; İbn Hazm, *Cemheretü Ensâbi'l-Arab*, 496; Şerif İdrîsî, *Nüzhetü'l-Müştak fi İhtirâki'l-Âfak*, (Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dinî, 2002), 1: 222; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 368; İbn Haldûn, *a.e.*, 6: 122; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, 1: 360; Vezzân, *Vasfu İfrikiyye*, 34; İbn Ebî Dînâr, *el-Mûnis fi'l-Ahbâr*, 18, 19.

⁵² İbn Hazm, *a.e.*, 496; Kalkaşendî, *a.e.*, 1: 360

⁵³ Yâkût el-Hamevî, *a.e.*, 368

⁵⁴ Bekrî, *a.e.*, 329; İbn Haldûn, *a.e.*, c. 6, s. 120; Mes'ûdî, *Mürücü'z- Zeheb*, 144.

sürmüş Himyerî Devleti'nden neşet ettiklerini iddia etmiştir. Ancak bu son görüş, İbn Hazm ve İbn Abdilberr tarafından eleştiriye tabi tutulmuştur.⁵⁵

Bazı tarihçiler, Afrika halkının Asya kökenli olduğunu söylemiştir. Onlar, Asya bölgesinde düşman bir kavimle savaşmış ve mağlup olarak bu topraklardan göç etmek zorunda kalmışlardır. Daha sonra batıya doğru ilerlemiş ve Bahru'l-Mora olarak ifade edilen denizi geçip Afrika Kıtası'na yerleşmişlerdir.⁵⁶ Bununla birlikte Türkiye'de kaleme alınmış çağdaş çalışmalarda da Berberîlerin ilk vatanlarının Orta Asya olduğu söylenmiştir.⁵⁷

Yukarıda ifade ettiğimiz bilgiler çerçevesinde Berberîlerin ilk yurtlarının Filistin bölgesi olduğunu söyleyebiliriz. Zira Berberîlerin kökeni başlığında en sahih görüş olarak ifade etmiş olduğumuz İbn Haldûn'un görüşünden yola çıktığımızda, onların ilk vatanlarının bu topraklar olduğu ortaya çıkmaktadır. Onlar, Câlût'un taraftarları olarak bu topraklarda yaşarken, Hz. Davut ile giriştikleri savaştan mağlup olarak ayrılmışlar ve bunun sonucunda Mağrib'e göç etmek zorunda kalmışlardır.

2. Berberîlerin Afrika'yı Vatan Edinmeleri

Berberîler, Filistin bölgesinden göç ettiği zaman ilk olarak Mısır'a yerleşmişler, ancak bu bölgede çok fazla tutunamayarak daha doğuya doğru göç etmek zorunda kalmışlardır.⁵⁸

Tarihi kaynaklarda, İskenderiye'ye yakın olan Muis dağından, el-Mağribu'l-Aksâ olarak ifade edilen Atlas Okyanusu kıyısına kadar Berberî yurdu olduğu açık bir şekilde görülmektedir.⁵⁹ Onların güneyden sınırları ise Sudan ülkesine kadardır.⁶⁰

⁵⁵ İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 6: 122.

⁵⁶ Vezzân, *Vasfu İfrikîye*, 34.

⁵⁷ Hikmet Nacı, *Tarih Boyunca Kuzey Afrika ve Berberîler*, (İstanbul: 1955), 30; Şehmus Güzel, *Cezayir ve Berberîler*, (Ankara: Doruk Yayıncılık, 1997), 74.

⁵⁸ Bekrî, *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik*, 328; İbn Haldûn, *a.e.*, 6: 122; İdrîsî, *Nüzhetü'l-Müştak*, 1: 221, 222; Ebû Abdullah Muhammed b. Ebî Bekr Zührî, *Kitâbü'l-coğrafiyye*, thk. Muhammed Hac Sadık (Kahire: 1968), 107.

⁵⁹ Bekrî, *a.e.*, 328; *Yâkût el-Hamevî, Mu'cemü'l-Büldân*, 368; İbn Haldûn, *a.e.*, 6: 129; 368; Vezzân, *a.e.*, 34.

⁶⁰ *Yâkût el-Hamevî, a.e.*, 368; İbn Haldûn, *a.e.*, 6: 131, 133.

Onların bu topraklara ne zaman yerleştiğine dair kesin bir bilgi olmasa da, yapılan çalışmalardan M.Ö. birinci bin yılda bu toprakları vatan edindikleri anlaşılmaktadır.⁶¹ Câlût'un da M.Ö. 11. yüzyılda yaşadığı varsayıldığına göre,⁶² Berberîlerin takriben bu tarihlerde Afrika Kıtası'na göç ettiği sonucuna varılabilir.

E. Berberîlerin Dinleri

Berberîler İslâm dinine girmeden önce birçok dini inanca sahip olmuşlardır. İlk dönemlerde putperest olan Berberîlerin, gök cisimlerine ve ateşe taptıkları ifade edilmiştir.⁶³ Tabiata tapınmayı temel bir ritüel şekli olarak kabul eden Berberîler, kayalar, dağlar, mağaralar ve akarsuları kendileri için kutsal addetmişlerdir.⁶⁴ Bazı Berberî kabileleri arasında ise sihirbazlık yaygındı. Öyle ki içlerinden bazı kabilelere kahinler önderlik ederlerdi.⁶⁵ Onlardan bazıları ise şeytandan çok korkar ve onun cehennemini mutlak hükümdarı olduğuna inanırdı.⁶⁶

Berberîler putperestlikten sonra, Yahudilik dinine tabi olmuşlardır.⁶⁷ Afrika'nın kuzeyinde bulunan Yahudilerin, İslâm öncesinde Yahudiliği benimseyen Berberîlerin torunları olduğunu söylenmiştir.⁶⁸ Onların Filistin topraklarında yaşarken bu dine tabi oldukları da iddia edilmiştir.⁶⁹ ancak bu bilgi ile ilgili kesin bir delile rastlanamamıştır. Bununla birlikte Yahudilerin, Kuzey Afrika ve Endülüs topraklarında eski zamanlardan beri ikamet ettiği bilinmektedir.⁷⁰ Berberîlerin bu dönem içerisinde Yahudiliği benimsemiş olabileceği de söylenebilir.

⁶¹ Hakkı Dursun Yıldız, "Berberîler", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 5, (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 479.

⁶² Temel britannica, (İstanbul: Ana Yayıncılık, 1993), 5: 96.

⁶³ İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 6: 123; Vezzân, *Vasfu İfrikiye*, 67.

⁶⁴ Rene Basset, "Berberîler", MEB, (Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997), 2: 530; İsmail Ceran, *Fas Târihi*, 11.

⁶⁵ Yıldız, "Berberîler", 482.

⁶⁶ Nacı, *Târih Boyunca Kuzey Afrika ve Berberîler*, 32.

⁶⁷ İbn Haldûn, *a.e.*, 6: 123; Vezzân, *a.e.*, 67.

⁶⁸ Basset, "Berberîler", 531.

⁶⁹ Yıldız, "Berberîler", 482.

⁷⁰ Detaylı bilgi için bk. Sinan İlhan, "İspanya'da Yahudi Varlığının Menşei", *İstem Dergisi*, 8/15 (2010).

Afrika bölgesine Hıristiyan krallıklar hükmetmeye başladığı zaman, Berberîler Hıristiyanlığı benimsemişlerdir.⁷¹ Onlardan bazıları bu dine girmekle kalmamış, zamanla bu dinin hizmetkarları olmuşlardır.⁷² Ancak onların Hıristiyanlığı, bölgeye hükmeden Romalılar gibi olmamış, kendilerine has kimlikleri dinlerine de yansımıştır.⁷³ Romalılar ile devamlı süren siyasî çekişme hali, dinî açıdan da kendini göstermiş, Roma'nın resmî mezhebi olan Katolik mezhebi Berberîler arasında yayılamamıştır.. Onlar, İslâm tarihi içerisinde neşet etmiş olan Hâricîlikle itikadî ilkeler bağlamında benzerlik gösteren ve 4. yüzyılda Kartacalı Caecilian tarafından kurulan Donatist mezhebine tabi olmuşlardır. İnatçı, yola gelmez, gereksiz bir şiddet ve aşırılığa kaçan, ayrılıkçı bir hareket olarak tarif edilen ve Roma kilisesine karşı muhalif bir tavra sahip olan bu mezhep, Hıristiyan Berberîlerin resmî mezhebi olmuş ve İslâm dini gelinceye kadar varlığını devam ettirmiştir.⁷⁴

Berberîlerin içinde, Donatist mezhebinin yanısıra Aryus mezhebine tabi olanlarda bulunmaktadır. Bu mezhep mensupları, Müslümanların Afrika Kıtası'na hâkim olmasının ardından, İspanya ve İtalya'ya kaçmıştır.⁷⁵

Hıristiyanlığın Berberîler içerisinde yayıldığı bölgelere baktığımızda ise, daha çok sahil kesiminde yaşayan Berberîlerin bu dine girdiğini görmekteyiz. İç kesimlerde yani çöle yakın bölgelerde, kültürel etkileşimden uzak olan Berberîlerin bu dine pek ilgi göstermediği söylenmiştir.⁷⁶

Yukarıdaki bilgiler çerçevesinde, Berberîlerin İslâm dinine girmeden önce, putperestlik, Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi dinlere tabi olduklarını söyleyebiliriz. Ancak onların bu dinlere girişlerinin tam bir kronolojik sırayla ve toplu bir şekilde meydana geldiğini söylememiz zordur. Örneğin, Müslümanların Kuzey Afrika'yı fethetmesinden kısa bir zaman önce, Berberîlerin Trablus şehrinde bulunan bir puta gelerek ondan şifa diledikleri ve mallarıyla ona teberrükte buldukları zikredilmiştir.⁷⁷ Bu tarihi bilgi, bölgede Hıristiyanlık dini yaygınken bazı

⁷¹ İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 6: 123; Vezzân, *Vasfu İfrikiye*, 67, 68.

⁷² Bekrî, *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik*, 688.

⁷³ Yıldız, "Berberîler", 482.

⁷⁴ Ramazan Turgut, "Donatizm", (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2011), 1-2.

⁷⁵ Vezzân, *Vasfu İfrikiye*, 68.

⁷⁶ Yıldız, "Berberîler", 482; İsmail Ceran, *Fas Târîhi*, 11.

⁷⁷ Bekrî, *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik*, 660.

Berberîlerin hala putperest inancını sürdürdüklerini göstermektedir. Bu hususlar, onların mutlak olarak hangi zaman diliminde hangi dine tabi olduklarını söylememizi zorlaştırmaktadır.

F. Berberîlerin Siyasî Tarihi

Berberîlerin yerleşim bölgesi olan Afrika Kıtası tarihten beri birçok devletin tahakkümü altına girmiştir. Bölgede ilk olarak Fenikeliler hüküm sürmüştür. Özellikle Kuzey Afrika'nın önemli bir kısmını ellerinde tutan Fenikeliler, bu topraklarda önemli yerleşim yerleri kurmuşlardır. Gemi sanayii başta olmak üzere, sanayi ve ticaret alanlarında önemli etkilere sahip olan Fenikeliler, bayındırlık alanında da bu topraklara önemli derecede katkı sağlamıştır.⁷⁸

Fenikelilerin ardından Afrika topraklarında Kartacalılar hüküm sürmüştür. M.Ö. 846-146 yılları arasında hüküm süren Kartacalıların, Fenikelilerle akrabalık ilişkisine sahip olduğu söylenmiştir.⁷⁹ Onların Berberîlerle hem ticarî hem de askerî ilişkileri vardı. Asker gücünün büyük bir kısmını onlardan karşılayan Kartacalılar, ordusunu Berberî askerlerle oluşturmuşlardı.⁸⁰ Kartacalılar ve Berberîlerin uzun süren bu ittifak hali, Roma'nın Afrika'ya girişiyle birlikte son buldu. M.Ö. 264-241 yılları arasında Roma ile Kartaca arasında gerçekleşen II. Pön Savaşı'nda Berberîler, Kartaca Devleti'nin saflarından ayrılarak Roma'nın tarafına geçtiler. Berberîlerin taraf değiştirmesiyle mağlup olan Kartaca Devleti, M.Ö. 146'da gerçekleşen III. Pön Savaşı ile birlikte tamamıyla tarihe karıştı.⁸¹

Kartaca ve Roma devletleri birbiriyle savaşırken, Cezayir'de yaşayan Nümidler ayaklanarak Masliyan ile Masisilyan adında iki devlet kurdular. M.Ö. II. yüzyılda kurulan bu devletlerden ilki olan Masliyan Devleti'nin kralı Masnisa, Roma'nın da desteğiyle Masisilyan Devleti'ni yenerek sınırlarını genişletti. İki Berberî devleti olan Masliyan ile Masisilyan, hiçbir zaman bir araya gelmeyi başaramadı ve devamlı çekişme hali içerisinde hayatlarını sürdürdüler. Onlardan birisi Roma'ya yakınlaşınca diğeri Kartaca'ya yanaşıyordu. Daha sonra Romalılar

⁷⁸ Muhammed es-Sallâbî, *Târîhu Libya'l-İslâmî ve Şimâli'l-İfrikiyâ*, (Umman, Dâru'l-Bayrak, 1997), 143.

⁷⁹ A.mlf, *a.e.*, 145.

⁸⁰ İsmail Ceran, *Fas Târîhi*, 17-18.

⁸¹ İsmail Ceran, *a.e.*, 18-19.

Masisilyan Devleti'ni ortadan kaldırmca Masliyan Devleti daha da güçlendi. M.Ö. 46 yılına gelindiğinde Roma Devleti, Numidya devletinin başkenti olan Kartaca'ya girdi. Berberîler, Kral Jugurtha önderliğinde Roma'ya karşı büyük bir mücadele vermelerine rağmen bir başarı elde edemediler, kısa süre sonra da tarih sahnesinden tamamen silindiler.⁸²

Numidyalıların M.Ö. 46 yılında yıkılmasının ardından, bölge Roma'nın hâkimiyet alanına girdi. M.S. V. yüzyıla kadar sürecek olan bu dönemde Berberîler, Roma Devleti'ne vergi vermişler ve asker göndermişlerdir. Bu dönem içerisinde sahil kesiminde yaşayan Berberîler asimile olurken, iç bölgelerde yaşayanlar tarihî kimliklerini muhafaza edebilmişlerdi. Bölgenin tarihine baktığımız zaman da Roma'nın sadece Afrika'nın sahil kesiminde hüküm sürdüğü, iç bölgelere kadar nüfuzunu yaymaya güç yetiremediğini görebiliriz. Bununla birlikte Berberîlerin, bu dönem içerisinde Romalıların hâkimiyeti altında yaşıyor olmalarına rağmen, içlerindeki özgürlük hissi hiçbir zaman sönmemiş, birçok defa Roma'ya isyan etmişlerdi. Öyle ki Berberîlerin gerçekleştirmiş olduğu bu isyan hareketleri, Roma'nın merkezi otoritesinin zayıflamasına sebep olmuş ve 439 yılında Vandallar, bu zayıflamayı fırsat bilerek bölgede Roma hâkimiyetine son vermiştir.⁸³

Bir Germen kavmi olan Vandallar⁸⁴ bölgede Roma hâkimiyetine son verdikten sonra, M.S. 535 yılına kadar Afrika'da hüküm sürdüler. Bu dönemde Vandalların egemenliği altında yaşayan Berberîlerin, oldukça rahat bir hayat idame ettikleri ifade edilmiştir. Bununla birlikte Roma döneminde olduğu gibi, bu dönemde de bağımsızlıklarını devam ettiren Berberî gruplar mevcuttur. Batıda Moritanya, Avras, doğuda Trablus bölgesinde yaşayan Berberîler bağımsızlıklarını sürdürürken, Cezayir ve çevresi Vandalların yönetimi altındaydı. Nihayetinde M.S. 535 yılında Bizans Kralı Justinien tarafından Belizar

⁸² Nacı, *Tarih Boyunca Kuzey Afrika ve Berberîler*, 104; Yıldız, "Berberîler", 479; Şehmus Güzel, *Cezayir ve Berberîler*, 75; İsmail Ceran, *a.e.*, 19, 23.

⁸³ Nacı, *Tarih Boyunca Kuzey Afrika ve Berberîler*, 96; Yıldız, "Berberîler", 479; Basset, "Berberîler", 525.

⁸⁴ Nacı, *a.e.*, 96.

komutasında gönderilen ordu Vandalları mağlup ederek onların bu topraklardaki hâkimiyetine son verdi.⁸⁵

Vandalların, Afrika topraklarından kovulmasının ardından bölge Bizans hâkimiyetine girdi. Ancak Bizans Devleti, Roma ve Vandallar'da olduğu gibi bu topraklarda mutlak hâkimiyeti sağlayamadı. Bölgede birçok Berberî grup bağımsız bir şekilde yaşamaktaydı.⁸⁶ Bununla birlikte onların yönetimi altında yaşayan Berberîler de mevcuttu. Onlar bu Berberîlere karşı oldukça baskıcı bir yönetim uygulamış, onları ağır vergiler ödemeye mahkum etmişlerdi. Öyleki Bizans'ın koymuş olduğu bu vergiler, Berberîlerin kaldıramayacağı boyutlara ulaşmıştı. Bizans'ın uygulamış olduğu bu politika Berberîlerin onlara karşı birçok kez isyan etmesine sebep olmuştu. Bu isyan faaliyetleri, bölgede ziraî ve ticarî faaliyetlerin durmasına sebep olmuş, istikrarsızlık bölgenin hemen hemen tamamına yayılmıştı. Devamlı süren siyasî, iktisadî ve içtimaî denge bozuklukları ve Berberî ayaklanmaları, yakın zamanda bölgeye sefer düzenleyecek olan Müslümanların işini oldukça kolaylaştırmıştı.⁸⁷

Yukarıdaki bilgiler çerçevesinde Berberîlerin, tarihin çok az bir kısmı hariç müstakil bir devlet kuramadıkları görülmektedir. Aynı zamanda onlar, toplumsal bir bütünlük içerisinde topraklarını savunamamışlar ve tarih boyunca çeşitli milletler tarafından sömürülmüşlerdir. Bununla birlikte, belki de çölün onlara vermiş olduğu özgürlükçü karakterleri, onları zaman zaman boyundurluk ve sömürü karşısında dik durmaya sevk etmiştir. Ancak onların bu dik duruşları ve gerçekleştirdikleri ayaklanmalar, çoğu zaman kendilerinin değil başka bir devletin işine yaramış, yeni gelen devlet, Berberîlerin mevcut devleti isyan ve ayaklanmalarla zayıflatmasından dolayı, bu toprakları kolayca ele geçirmeyi başarmıştır.

G. Berberî Kültürü

Afrika Kıtası'nın büyük bir kısmında çöl iklimi hâkim olduğundan dolayı, bu bölgede yaşayan Berberîler, bölgenin şartları doğrultusunda bir hayat idame

⁸⁵ Nacı, *Tarih Boyunca Kuzey Afrika ve Berberîler*, 96; Yıldız, "Berberîler", 479; İsmail Ceran, *Fas Tarihi*, 23.

⁸⁶ Basset, "Berberîler", 526.

⁸⁷ Yıldız, "Berberîler", 479; İsmail Ceran, *a.e.*, 23.

etmişlerdir. Hayatlarının büyük bir kısmını kendilerini koruyarak ve geçimlerini sağlayarak gerçekleştiren Berberîlerin, kültürel hayatları da bu doğrultuda şekillenmiştir. Bu sebeple onların içerisinde medenî toplumlarda neşet eden birçok unsur bulunmamaktadır. Bununla birlikte tarih kaynaklarına baktığımız zaman, Berberîlerin dil, alfabe ve çeşitli mesleklere sahip oldukları görülmektedir.

1. Yazı ve Alfabe

Yirmi yedi harften oluşan Berberî alfabesi, Fenikelilerden Kartacalılara onlardan da Berberîlere geçmiştir.⁸⁸ Tifinag adı verilen bu alfabe, Berberîlerin geçmişte büyük ve nüfuzlu bir siyasî güce sahip olamamalarından dolayı sistemli bir şekilde herhangi bir devlet içerisinde resmî alfabe olarak kullanılmamıştır. Bu sebeple doğum ve ölüm gibi olayların dışında Berberî alfabesiyle kaleme alınmış bir belge bulunmamaktadır. Berberîlerin bir kolu olan Tuaregler'in bu alfabeyi kullanmada oldukça ileri seviyede olduğu söylenmiştir.⁸⁹ Bazı eserlerde onların alfabelerinin diğerlerinden farklı olarak yirmi dört harften oluştuğu da söylenmiştir.⁹⁰

Onların yazı diline bakıldığında da oldukça fasih bir özellikte olduğu görülmektedir.⁹¹ Sağdan sola doğru yazılan bu yazıda, alfabede olduğu gibi Tuaregler oldukça ön plandadır.⁹² Bununla birlikte onların sosyal hayatlarında yazı dilinden ziyade sözlü kültürün ön planda olduğu ifade edilmiştir.⁹³ Bu durumun, Berberî alfabesinin ve yazısının yaygın olmamasında önemli bir etkiye sahip olduğu söylenebilir.

2. Dil

Berberî Dili, Sâmi dilleriyle ilişkili olan Kûşî-Hâmî dil ailesine mensuptur.⁹⁴ Bu dilin Avrupa kökenli olduğunu söyleyenler de vardır.⁹⁵

⁸⁸ Vezzân, *Vasfu İfrikîyye*, 30.

⁸⁹ Şehmus Güzel, *Cezayir ve Berberîler*, 96.

⁹⁰ Nacı, *Târih Boyunca Kuzey Afrika ve Berberîler*, 32.

⁹¹ Nacı, *a.e.*, 24.

⁹² A.mlf, *a.e.*, 32.

⁹³ Vezzân, *a.e.*, 28.

⁹⁴ İsmail Ceran, *Fas Târihi*, 12-13.

⁹⁵ Şehmus Güzel, *a.e.*, 95.

Arapça'dan birçok kelimeyi barındıran bu dile Evvâl Emziğ veya Berberîce denilmektedir. Arapça kelimelerin bu dile girişinin, Berberîlerin Müslüman olmalarından sonra meydana geldiği söylenmektedir. Bununla birlikte Berberîlerin soyunun Himyerîlerden geldiğini iddia edenler, onlar Yemen'de yaşarken bu kelimelerin Berberî diline girdiğini söylemişlerdir. Berberî kabilelerden bazıları yabancı dillerden oldukça fazla etkilenirken, bazıları dillerini titizlikle koruyabilmiştir. Örneğin Hevvâre kabilesi Arapça'dan birçok kelime alırken, Ğumâra kabilesi kendi öz dilini muhafaza edebilmiştir. Afrika Kıtası'nda yaşayan Berberîlerin tümüyle bu dili kullanmalarına rağmen, aralarında oldukça fazla lehçe farklılıkları da mevcuttur.⁹⁶

Berberîlerin sosyal hayatlarında oldukça işlerine yarayan bu dil, düşünce ve kültür alanlarında kullanılmaya pek uygun değildir. Kendine has bir ritimle uğultulu sesler çıkartılarak konuşulan bu dil,⁹⁷ Berberîlerin İslâm'a girmelerinden sonra Arapça karşısında tutunamamıştır. Onların, Müslüman olmalarının ardından yeni dinlerini öğrenmenin bir gereği olarak Arapça'ya yönelmeleri, bu dilin önemini kaybetmesinde önemli bir etki olmuştur.⁹⁸

3. Berberî Hukuk Sistemi

Berberîler İslâm dinine girmeden önce yazılı ve sözlü olarak iki tür hukuk sistemine sahipti. Medenî ve Cezaî hukuk hükümlerine aykırı suçlar, kanun denilen bir parayla cezalandırılırdı. Bu cezanın miktarı bölgeden bölgeye değişkenlik gösterebilirdi. Bununla birlikte onlarda kısas cezası, cinayete kurban giden aileye verilen intikam hakkı, bir yabancıya verilen şahsî veya ortak koruma hakkı gibi haklar da vardı.⁹⁹

Yukarıda ifade etmiş olduğumuz bilgiler dışında, Berberî kültürel hayatına yönelik kapsamlı bilgiler bulunmamaktadır. Bu bilgilere ziyade olarak Berberî mimarisine baktığımız zaman, evlerin taştan ve çamurdan yapıldığı, yapımında

⁹⁶ Vezzân, *Vasfu İfrikîyye*, 39.

⁹⁷ İbn Haldûn Berberî dilini, kendi içerisinde yabancı seslerden müteşekkil bir dil olarak tarif etmiştir. İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 6: 116.

⁹⁸ Yıldız, "Berberîler", 482-483; İsmail Ceran, *Fas Târîhi*, 12-13.

⁹⁹ Basset, "Berberîler", 530.

hurma ağacı, deve postu ve deve kılından faydalandığını söyleyebiliriz. Onlar giysi ve ev eşyalarının yapımında ise yün kullanırlardı.¹⁰⁰ İslâmiyet öncesinde Berberîlerin ilmi yaşantılarına baktığımızda ise, onların matematik, felsefe ve ilmu'l-felek gibi ilimlerle ilgilendiğini görmekteyiz. Ancak onlar İslâm'a girişleriyle birlikte, fakîhler tarafından bu ilimlerle uğraşmaktan men edilmişlerdir.¹⁰¹ Bununla birlikte Abbâsî halifelerinin, Afrika'da yaşayan halkları isyan ve başkaldırıya sevk etmesinden korktukları için, bu bölgede bulunan tüm tarihsel birikimi imha ettikleri söylenmiştir.¹⁰² Sanatsal açıdan da onların içerisinde Türk ve İran sanatı gibi kendine has özellikleri olan bir Berberî sanatından söz etmek mümkün değildir.¹⁰³

H. Berberî Ekonomik Hayatı

Berberî ekonomik hayatında, tarım, hayvancılık ve ticaret ön plandaydı. Onlar bu faaliyetlerle geçimlerini sağlıyor ve hayatlarını sürdürüyorlardı. Şerşal'dan Cezayir'e kadar olan kısımda ikamet eden Berberîler, tarım, hayvancılık ve ticaret ile uğraşırken, Nefûse Dağın'dan Demr Dağı'na kadar olan kısımda yaşayan Berberîler ise hayvancılık faaliyetlerinde bulunurlardı.¹⁰⁴ Mâse şehrinde yaşayan Berberîler ise, tarımla ilgilenirlerdi.¹⁰⁵ Genellikle sahra bölgesinde yaşayan Tuaregler ise, daha çok hayvancılıkla geçimlerini sağlıyorlardı.¹⁰⁶

Berberîlerin yaşadıkları yerlerin coğrafi özellikleriyle, ekonomik kazanç kaynakları birbiriyle uyum içindeydi. Ot ve suyun bulunduğu yerlerde yaşayanlar kazançlarını daha çok develerle sağlarken, çölden uzak sahil kesiminde yaşayanlar tarımsal faaliyetler yürütürlerdi. Bununla birlikte Berberîler keçi, inek ve attan da hem kazanç elde eder hem de onların etinden ve sütünden faydalanırlardı. Onlarda kümes hayvancılığı gibi işler daha çok düşük gelirli meslek gruplarından görülürdü.¹⁰⁷

¹⁰⁰ İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 6: 116.

¹⁰¹ Vezzân, *Vasfu İfrikîyye*, 85.

¹⁰² Vezzân, *a.e.*, 85.

¹⁰³ Yıldız, "Berberîler", 483.

¹⁰⁴ İdrîsî, *Nüzhetü'l-Müştak*, 1: 299.

¹⁰⁵ Vezzân, *a.e.*, 113.

¹⁰⁶ Muhammed Said el-Kaşşât, *Min Kıyadâti'l-Cihâdi'l-İfrikî*, (by: 1420/1999), 75'den nakille Maman Balla, "Tuaregler", 37.

¹⁰⁷ İbn Haldûn, *a.e.*, 6: 116.

İ. Berberîlerin Ahlakî Özellikleri ve Karakteristik Durumu

Tarihi kaynaklara baktığımız zaman, Berberîlerin gerek iyi gerekse de kötü hasletlerine dair bazı bilgilerin olduğu görülmektedir. Tarihin en eski topluluklarından biri olan Berberîlerin bu karakteristik özelliklerinin, Afrika Kıtası'nın siyasî ve içtimaî tarihinin şekillenmesinde önemli rol oynadığı söylenebilir. Berberîlerin sahip olduğu bu karakteristik özellikleri, iki başlık altında değerlendirmek istiyoruz.

1. Berberîlerin Olumlu Yönleri

Afrika Kıtası'nda yaşayan Berberîlerin içinde kerem ve lütuf sahibi değerli insanlar vardı. Onlar, üstün bir terbiye, sonsuz bir zarafet ve büyük bir ihsana sahiptiler. Onlardan kırsal bölgelerde ikamet edenler dağlılar olarak isimlendirilirdi. Onlar diğer yerlerde yaşayan Berberîlere nazaran oldukça ileri bir cesarete sahipti. Bu insanlar ahde vefaya önem veren, sözlerinden dönmeyi ölmeye tercih eden insanlardı. Onların içerisinde mal sahibi olmak, şerefli kimse olmak manasına gelirdi. Bu sebeple ticaret için uzak diyarlara giderlerdi. Öyle ki her bir vakit, Mısır'da, Etiyopya'da, Arabistana'da, İran bölgesinde, Hint ve Türk bölgelerinde onlardan herhangi birine rastlanılabilirdi. Onlar, ticaretin bir gerekliliği olarak insanları hoş karşılama ve ikramda bulunma gibi güzellikleri çok iyi yaparlardı. Konuşurken alçak gönüllü konuşurlar ve sözlerine yalan katmazlardı. Küçükler büyüklerine karşı gerek konuşmada gerekse diğer münasebetlerde oldukça saygılıydı. Gençler babasının ya da amcasının yanında, sevdiği bir kızdan veya aşk gibi kelimelerden konuşmaya çekinir, aşk şarkıları söylemeye de haya ederlerdi. Çocuklar bir topluluğun yanına geldiğinde, bu toplulukta aşk ve sevgi gibi konulardan konuşuluyorsa o meclise girmeden geri dönerlerdi. Bu güzel hasletler Afrika Kıtası'nda yaşayan hadarî Berberîlerin sahip olduğu özelliklerdi.¹⁰⁸

Berberîler misafire ikram etme ve onu ağırlama gibi güzel hasletlere oldukça düşkünlerdi. Sicilmâse'den Sûs'a, Ağmât ve Fas'dan Tahort'a, Tunus'a Mesîlay'a, Tubna'ya, Bağıye'ye ve Kostantîne'ye kadar olan Berberîler, kendi bölgelerinden geçen misafirlere ikramda bulunurlardı. Öyle ki onlardan bazıları bu

¹⁰⁸ İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 6: 136; Vezzân, *Vasfu İfrikîyye*, 86.

konuda tefrite kaçan davranışlar sergilemekteydi.¹⁰⁹ Bu konuya dair bilgi “Berberîlerin kötü huyları” isimli başlık altında ifade edilecektir.

Tek eşliliğin yaygın olduğu Berberî toplumunda, kadınlar sosyal hayatta Araplardan farklı olarak ayrı bir öneme haizdi.¹¹⁰ Berberîlerin tamamının kadına ayrı bir hürmet besliyor olmasıyla birlikte, Tuaragler bu hususta diğerlerinden daha farklı bir yapıya sahipti. Onların kadınları büyük toplantılara katılabilir ve oy kullanabilirdi. Çocuğun nesebi de anne tarafından ilerlerdi.¹¹¹ Öyle ki Tuaregler bu tavırları sebebiyle Araplar tarafından kılıbık olarak isimlendirilmiştir.¹¹²

Berberîlerin diğer bir güzel hasleti, onların aile kurumuna gerektiği gibi önem vermeleridir. Onların toplumunda aile, toplumun temel direği olarak kabul edilirdi. Aile bireyleri ortak meskende hep birlikte oturur ve aynı masadan yemek yerlerdi. Aile reisinin aile bireyleri üzerinde üstün bir otoritesi vardı. Evlenen oğul kendisine yeni bir mesken tutmak yerine babasının yanında eşyle yaşamaya devam ederdi.¹¹³ Berberîlerin aile kurumuna bu denli önem vermesinin, onların yaşamış olduğu coğrafyayla doğrudan ilişkili olduğu söylenebilir. Yaşamının oldukça zor olduğu bu coğrafyada, kişilerin aile içerisinde tam bir dayanışma içinde olması, oldukça tabii bir durumdur.

2. Berberîlerin Olumsuz Yönleri

Yukarıda ifade etmiş olduğumuz güzel hasletlerin yanında, Berberîlerin kötü hasletleri de vardır. Onlar yerleşik bir düzene tabi olmadıkları için, bu topraklarda medeniyet ileri bir düzeye sahip değildi. Bu durum onları bedevî hayat tarzı içerisinde yaşamaya mecbur bırakıyordu.¹¹⁴ Onlar sert tabiatlı, ne yapacağı belli olmayan, fitneye ve cehalete meyilli, delalete çağıran bir düzene sahipti.¹¹⁵ Yaşadıkları yerlerde fitne ve kan eksik olmazdı. Karakterleri büsbütün batıl üzere

¹⁰⁹ Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ali en-Nâsibî İbn Havkal, *Kitâbü Sûretü'l-Arz*, (Beyrut: Dâru'l-Mektebeti'l-Hayât, 1996), 91; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 369.

¹¹⁰ Basset, “Berberîler”, 530.

¹¹¹ Maman Balla, “Tuaregler”, 27.

¹¹² Nacı, *Târih Boyunca Kuzey Afrika ve Berberîler*, 35.

¹¹³ Yıldız, “Berberîler”, 481.

¹¹⁴ İsmail Ceran, *Fas Târihi*, 13.

¹¹⁵ Yâkût el-Hamevî, *a.e.*, 369; Vezzân, *Vasfu İfrikkiye*, 86.

olmuş, mizaçları âdeta hakkın karşısında bir yapıya bürünmüştü. Kendi içlerinden bir kişi peygamberlik iddiası ile ortaya çıksa onu kabul ederlerdi, kim de mehdilik ilan ederse ona tabi olurlardı. Haksız yere kan dökmek ve insanların mallarını yağma etmek onlar için bir gelenek haline gelmişti.¹¹⁶

Berberîler bu güzel hasletlerinde bile ifrata kaçarak, onları amacından saptırırlardı. Öyle ki, onların misafirleri kendilerinden erkek çocuklarını isterse, onlar çekinmeden bunu kabul eder ve bu durumu övülmeye layık bir haslet olarak görürlerdi.¹¹⁷ Yâkût el-Hamevî Ebû Abdullah eş-Şeyî'nin bu kötü hasleti onlardan kaldırmak için çok çalıştığını, ancak bir başarı elde edemediğini söylemiştir.¹¹⁸

Berberîlerin diğer huylarına baktığımızda ise, onların kibre sahip bir fakirlikle hayatlarını idame ettirdiklerini görmekteyiz. Bununla birlikte onlar bir kavme veya bir kişiye kin gütmeye oldukça ileri sevideydi. Onların bu kinini tarif etmek için, “*Mermerlerin üzerine kazınan yazılar silinir de onların kalplerinde olan kin silinmez.*” denilmiştir. Onlar bir insanı ne kadar severlerse ona o derecede muamele ederlerdi. Yaşantılarında akli kullanmanın çok büyük bir yeri yoktu. Onların bu saf karakterleri, olması mümkün olmayan şeylere bile inanmalarına sebep oluyordu.¹¹⁹ Onların içlerinden bir peygamber veya mehdi çıktığında, ona hemen tabi olmaları da bu hususla açıklanabilir.

Onların gündelik hayatlarında da bu kötü hasletler kendini göstermekteydi. Toplumlarının içerisinde birçok insan kişilik ve karakter bakımından oldukça düşük insanlardı. Onların efendileri bile onlardan bazılarına itibar etmez, hayvanlarını onlardan üstün görürdü. Herhangi işlek bir sokakta insanlar bir sebepten dolayı toplu halde kavga ederlerdi. Ticaretlerinde bile bir ahlak üzerine iş yapmazlardı. Cahillik ve inatçılık ile yürütmeye çalıştıkları ticarî faaliyetleri, ellerine yüzlerine bulaştırırlardı. Onların kervanlarına kimse kervancı olmak istemez, mallarını bir yerden başka bir yere götürmekten imtina ederdi. Bu sebeple onlardan her biri kendi kervanının başında kendi durur, bir an olsun kervanın başından ayrılmazdı.

¹¹⁶ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 369.

¹¹⁷ İbn Havkal, *Suretü'l-Ard*, 91; Yâkût el-Hamevî, *a.e.*, 369.

¹¹⁸ Yâkût el-Hamevî, *a.e.*, 369.

¹¹⁹ Vezzân, *Vasfu İfrikiyye*, 87.

Gülmek, eğlenmek için bir espri dahi yapmazlardı. Kazançlarının azlığı ve fakirlik, onları sadece hayat zorluklarıyla baş etmeye sevk etmişti.¹²⁰

Bazı Berberî topluluklarda aile kurumu, genel olarak Berberîlerin benimsediği bir yapıda değildi. Bu topluluklar içerisinde aldatılmış koca yok denilecek kadar azdı. Erkeklerin çok az bir kısmı bâkir olan bir kızla evlenirdi ve bu toplum tarafından oldukça olağan karşılanırdı. Kızın babası ve ağabeyi de toplumun durumunu bildiği için bunu gayet tabii bir durum olarak görürdü. Hassân b. Vezzân, bu kötü hasletlere sahip olanların ne Müslüman ne Yahudi ne de Hıristiyan olduğunu, bunların din gölgesi dahi kendisine değmeyen insanlar olduğunu, namaz gibi ibâdetleri yerine getirmediği, yerleşim yerlerinde tek bir mescidin bile olmadığını, hayvanlardan farksız bir hayat yaşadıklarını söylemiştir. Onlarda bu hal o kadar ileri gitmişti ki içlerinden birinde en ufak bir dinî hassasiyet ortaya çıkarsa, onu hemen bertaraf etmek için mücadele ederlerdi.¹²¹

Berberîlerin ahlakî ve karakteristik özelliklerine dair yukarıda ifade ettiğimiz bilgiler çerçevesinde, onların iyi ve kötü ahlakî özelliklere sahip olduğu söylenebilir. Ancak bu özelliklere baktığımız zaman, iki kısmın da birbiriyle mutlak olarak çeliştiği görülmektedir. Bu durum, Berberîlerin içerisinde özellikle bedevî kimliğe sahip olanların kötü hasletlere yakın olduğu, hadarî kimliğe sahip olanların ise iyi hasletlere yakın olduğuyla açıklanabilir.

II. KUZEY AFRİKA FETİHLERİ VE BERBERÎLERİN MÜSLÜMAN OLMA SÜRECİ

İslâm dini geldiği esnada, Afrika'nın önemli bir kısmı Bizans'ın tahakkümü altındaydı. Bizans İmparatorluğu, bu bölge nüfusunun önemli bir kısmını oluşturan Berberîlere karşı oldukça sert politikalar uyguluyor, onları ağır vergiler altında eziyordu. Yaşadıkları topraklarda bu tür muamelelere maruz kalan Berberîler ise, sık sık Bizans'a isyan ederek, onun siyasî ve askerî açıdan bölgede olan otoritesini sarsıyordu. Öyle ki bu iç karışıklıklar sebebiyle oldukça zor günler geçiren Bizans

¹²⁰ Vezzân, *Vasfu İfrikiyye*, 88.

¹²¹ A.mlf, *a.e.*, 88. (Mevcut bilgide bulunan yerleşim yerlerinde mescit olmaması, dinî hassasiyetlerinin bulunmaması gibi bilgiler, İslâmiyet sonrasına tekâbül etmektedir.)

İmparatorluğu, sahip olduğu topraklarda egemenliğini kaybetmekle yüz yüze kalmıştı.

Bizans'ın içinde bulunduğu bu durum, Müslümanların bölgeyi fethetmesinde önemli bir avantaj sağlamıştır. Bu fetih hareketleri ilk olarak Amr b. Âs'ın Mısır'ı fethiyle başlamış, Musa b. Nusayr'ın Tanca ve Septe'yi ele geçirmesiyle sona ermiştir. Ayrıca bu dönem içerisinde bu topraklarda çoğunluğu Hıristiyan olarak yaşayan Berberîler, İslâm dinine girerek başta Endülüs olmak üzere İslâm fetihlerinde önemli rol oynamışlardır.

Bu başlık altında Müslümanların, Berberî yurdu olan Afrika'yı fethetme süreçleri ve Berberîlerin Müslüman olmalarına dair konular ifade edilmeye çalışılacaktır. Burada Berberî nüfusu barındırmadığından dolayı Mısır'ın fethine değinilmeyecek olup Mısır'ın batısında bulunan ve tespitlerimize göre ilk ağırlıklı Berberî nüfusu barındıran Berka ve Trablus fetihleriyle konuya başlanacaktır.

A. Kuzey Afrika Fetihleri

Afrika bölgesi fetihlerine baktığımız zaman, bu fetihlerin iki safha halinde sistemli olarak gerçekleştiğini görmekteyiz. Müslümanlar ilk olarak Râşid Halifeler devrinde bölgeye bazı seferler düzenlemiş, ancak Hz. Osman'ın son altı yılı ve Hz. Ali döneminde gerçekleşen olaylar sebebiyle, elde edilen yerler hâkimiyet altında tutulamamıştır. Râşid Halifeler'den sonra kurulan Emevî Devleti'yle birlikte tekrar başlayan bu fetih hareketleri, bölgenin tamamıyla İslâm hâkimiyetine girmesini sağlamıştır.

1. Hulefâ-i Râşidîn Dönemi Kuzey Afrika Fetihleri

a. Hz. Ömer Dönemi

Afrika bölgesinde ilk İslâm fetihleri Hz. Ömer döneminde başlamıştır. 20/641 yılında önemli devlet adamlarından biri olan Amr b. el-Âs'ın Mısır'ı fethetmesiyle birlikte,¹²² Müslümanlar bölgede ilk büyük fetih hareketini gerçekleştirmiştir. Mısır'ın fethinin ardından ordusuyla birlikte batıya doğru askerî seferleri genişleten Amr b. el-Âs, bir dizi bölgeyi fethettikten sonra, doğudan ilk

¹²² Ebü'l-Hasen İzzüddin Ali b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, (Beyrut: Dâru Sâdır, 1870.), 2: 564.

Berberî yerleşim yeri olan Berka'ya varmıştır.¹²³ Burada yaşayan Luvâte kabilesine mensup Berberîlerle cizye karşılığında anlaşılan Amr b. el-Âs, bu şehri İslâm hâkimiyetine katmıştır.¹²⁴ İki taraf arasında yapılan anlaşmaya, Luvate kabilesi şayet cizyelerini ödeyemezse, kızlarını ve erkeklerini satarak bu vergiyi yine de ödeyeceklerine dair bir madde de konulmuştur. Ancak daha sonra Ömer b. Abdülazîz bu maddeyi kaldırmış ve yanında Luvateli kadın olanlara, bu kadınları gidip babalarından istemelerini ya da serbest bırakmalarını emretmiştir.¹²⁵

Amr b. el-Âs Berka şehrini fethettikten sonra, ordusunda bulunan Ukbe b. Nâfi'yi Zevîle şehrine göndermiştir. Berberî, Luvâte, Nefûse ve Hevvâre kabilelerinin yaşadığı bu şehir,¹²⁶ Ukbe b. Nâfi tarafından fethedilerek İslâm hâkimiyeti altına alınmıştır.¹²⁷

Berka şehrinin ardından daha batıya doğru yola çıkan Amr b. el-Âs 22/643 yılında Trablus şehrine varmış ve uzun süren bir muhasara sonucunda bu şehri ele geçirmeyi başarmıştır.¹²⁸ Trablus'tan sonra Berberî Nefûse kabilesinin yaşadığı¹²⁹ Sebre şehrine yönelen Amr, bu bölgeyi de fethederek İslâm idaresine katmıştır.¹³⁰ Amr b. el-Âs bu şehri fethettikten sonra halife Hz. Ömer'e bir mektup¹³¹ yazarak İfrikiye'nin dokuz günlük mesafede olduğunu ve askerî seferleri daha doğuya

¹²³ Berka şehri Berberîlerin ilk yerleşim yeridir (Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 1: 368).

¹²⁴ İbn Abdilhakem, *Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib*, 197; Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, thk. Abdullah Enis Tabba', (Beyrut: Müessesetü'l-Maarif, 1987), 315-316; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 3: 20; Abdülazîz Seâlibî, *Târihu Şimâli'l-İfrikiyâ*, 30.

¹²⁵ İbn Abdilhakem, *a.e.*, 197; Belâzürî, *a.e.*, 315-316.

¹²⁶ Nadir Özkuyumcu, "Fethinden Emevîlerin Sonuna Kadar Mısır ve Kuzey Afrika", (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1993), 66.

¹²⁷ Yâkût el-Hamevî, *a.e.*, 3: 368; Abdülazîz Seâlibî, *a.e.*, 30.

¹²⁸ İbn Abdilhakem, *a.e.*, 198-199; Ebû Muhammed Ali b. Muhammed İbn İzârî el-Merrâkuşî, *Beyânü'l-Muğrib fî Ahbâru'l-Endelüs ve'l-Mağrib*, thk. Levi Provençal-G.S. Colin (Beyrut: Dâru'l-Sekâfe, 1983), 1: 8; Belâzürî, *a.e.*, 316.

¹²⁹ İbn Abdilhakem, *a.e.*, 197.

¹³⁰ İbn Abdilhakem, *a.e.*, 199; Yâkût el-Hamevî, *a.e.*, 3: 184; Abdülazîz Seâlibî, *a.e.*, 30. "*Seâlibî'nin Târihu Şimâli'l-İfrikiyâ*" isimli eserinde, bu bölge "Cibâlû Nefûse" olarak ifade edilmiştir.

¹³¹ Bazı tarihî kaynaklarda Amr b. el-Âs ile Hz. Ömer arasında ki mektuplaşmanın, Trablus'un fethinden sonra olduğu ifade edilmektedir (Belâzürî, *a.e.*, 316; İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 1: 8). Ancak tarihî olaylar göz önüne alındığında, Amr'ın Trablus'tan sonra da fetih hareketlerinde bulunduğu görülmektedir. Halbuki Hz. Ömer'in mektubunda Amr'ın fetih hareketlerini durdurup bölgeden dönmesi istendiği ifade edilmiştir. Şayet Amr, bu mektubu Trablus'un fethinden sonra yazmış olsaydı, Sebre gibi diğer şehirleri fethetmeden geri hilafet merkezine dönmesi gerekirdi. Ancak Amr geri dönmeyerek bölgede fetih hareketlerine devam etmiştir. Bu sebeple onun bu mektubu Sebre şehrinin fethinden sonra yazdığı daha makul gözükmektedir. Zira Amr bu şehri fethetmiş ve daha sonra Afrika'dan geri dönmüştür.

genişleterek, bu bölgeleri de fethetmek istediğini söylemiş, ancak Hz. Ömer buna izin vermemiştir.¹³²

Amr b. el-Âs komutasında gerçekleştirilen bu fetih hareketleriyle, sadece askerî ve siyasî başarı elde edilmemiş, dinî açıdan da bölgenin İslâmlaşmasında da önemli adımlar atılmıştır. Amr b. el-Âs'ın Hz. Ömer'e yazmış olduğu mektupta Zevîle halkından bazı kimselerin Müslüman olduğunu söylemesi, bu hususu açıklayan en önemli delildir.¹³³

Hz. Ömer döneminde Kuzey Afrika'da yapılan bu fetihlerle birlikte, Müslümanlarla Berberîler arasında ilk temas gerçekleşmişti. Bu dönem içerisinde, Berberîlerin ikamet etmiş olduğu öncelikle Berka daha sonra Trablus, Zevîle ve Sebre şehirleri ele geçirilmiş, bu şehirler cizye karşılığında Emevî Devleti'ne bağlanmıştır. Zevîle şehrinin ele geçirilmesiyle de Berberîlerin Müslüman olma süreci başlamıştır. Ancak Müslümanlar ve Berberîler arasında gerçekleşen bu ilk temas çok da barışçıl olmamış, iki taraf arasında daha sonra yaşanacak ilişkileri derinden etkileyecek olaylar yaşanmıştır. Arapların, Berka'da yaşayan Lüvate kabilesinden olan Berberîler cizye ödemeleri için hür olan kızlarını ve oğullarını satmaya mecbur etmesi, bu hususa örnek olarak gösterilebilir. Berberîler için unutulamayacak bir durum olduğu açık bir şekilde anlaşılan bu olayın, onların hayatlarında önemli derecede etki bıraktığı ve daha sonra gelişen Arap-Berberî ilişkileri için bir temel teşkil ettiği söylenebilir.

b. Hz. Osman Dönemi

Bu dönemde ilk olarak Amr b. el-Âs'ın valiliği esnasında, Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh komutasında Afrika'da bulunan bazı bölgelere askerî seferler düzenlenmiş, bu seferler esnasında önemli miktarda ganimet elde edilmiştir.¹³⁴ Hz. Osman döneminin ilk Afrika seferleri olarak ifade edebileceğimiz bu seferlerin, hangi bölgelerde gerçekleştiğine dair kaynaklarda detaylı bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak o dönemde Mısır ve Nil'in batısı Müslüman hâkimiyeti altında olduğundan, bu seferlerin Berka ve Trablus bölgesi ve ötesine yapılmış seferler olduğu söylenebilir.

¹³² İbn Abdilhakem, *Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib*, 199-200.

¹³³ Belâzürî, *Fütûh*, 315.

¹³⁴ İbn Abdilhakem, *a.e.*, 210; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3: 86.

Amr b. el-Âs'ın Mısır valiliğinden azledilip yerine Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'in geçmesinin ardından, Afrika bölgesinde yapılan fetih hareketleri daha da genişledi. İbn Sa'd vali olduktan sonra, Hz. Osman'a bir mektup yazarak İfrikiye içlerine sefer düzenlemek için izin istedi. Hz. Osman da ona bu konuda izin verdi ve bizzat kendisi içerisinde önemli kişilerin bulunduğu büyük bir orduyu ona gönderdi. İbn Sa'd bu orduyla birlikte önce Berka'yı daha sonra Trablus'u zapt ederek zamanın önemli şehirlerinden biri olan Subeytula'ya doğru yola çıktı. Buranın Cercîr isimli kralı, Müslümanların bölgelerine geldiği haberini alınca büyük bir ordu hazırlayarak Müslümanlara saldırdı. Bu esnada halife Hz. Osman, Müslümanlardan haber alamayınca Abdullah b. Zübeyr önderliğinde bir birliği onlardan haber getirmesi için gönderdi. İbn Zübeyr ve askerlerinin bölgeye gitmesiyle birlikte, Abdullah b. Sa'd'ın ordusu daha da güçlendi ve yapılan mücadeleler sonucunda, Subeytula şehri Müslümanların hâkimiyeti altına girdi. Abdullah b. Sa'd, bu şehri fethettikten sonra, seriyyeler oluşturarak komşu bölgelere birlikler gönderdi. Bu seferlerde önemli miktarda ganimet elde edilmesiyle birlikte, bu bölgelerde yaşayanlar cizye karşılığı İslâm hâkimiyeti altına alındı. Daha sonra o, elde etmiş olduğu önemli ganimetler ile birlikte 27/648 yılında Mısır'a döndü.¹³⁵

Hz. Osman döneminde öncelikle Amr b. el-Âs tarafından daha sonra Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh tarafından gerçekleştirilen fetih hareketleriyle birlikte, Berberîlerle kurulan iletişim daha da arttı. Ancak Müslümanların bu dönemde yaptığı fetihler pek kalıcı olmadı. Berberîler her ne kadar cizye karşılığında İslâm devletine bağlandılarsa da İslâm toplumu içerisinde gerçekleşen bazı olumsuz olaylardan cesaret alıp isyan ederek cizye vermemeye başladılar.¹³⁶ Özellikle Hz. Osman'ın son yıllarıyla Hz. Ali ve Hz. Hasan dönemlerinde Müslümanların iç meseleler ile uğraşması, fetih hareketlerinin durmasına sebep olmuş, bölgedeki Müslüman nüfuzu ciddi bir şekilde kırılmıştı. Öyle ki bölgede gerçekleşen bu olumsuz durum, Emevî Devleti kuruluncaya kadar devam etti.

¹³⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3: 88-91. Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'in Afrika seferine dair detaylı bilgi için bk. İbn Abdilhakem, *Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib*, 210-212; Belâzürî, *Fütûh*, 317; İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 1: 8-9; Abdülazîz Seâlibî, *Târihu Şimâli'l-İfrikiyâ*, 32.

¹³⁶ Abdülazîz Seâlibî, *a.e.*, 35.

2. Emevîler Dönemi Kuzey Afrika Fetihleri ve Berberîlerin Müslüman Olma Süreci

İslâm toplumunda yaşanan iç problemlerin 41/661 yılında Muâviye b. Ebî Süfyân'ın hilafete geçmesiyle çözümlenmesinin ardından, Afrika fetih hareketleri yeniden başladı.

Bu dönemde ilk olarak Muâviye b. Hudeyc komutasındaki on bin kişilik ordu İskenderiye'yi aşarak Berberîlerin meskun olduğu Sûs şehrine vardı.¹³⁷ Onun ordusunda Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Zübeyr ve Kureyş'in bazı önde gelenleri de vardı. Onun bu denli büyük bir orduyla Afrika'ya girdiğini gören Bizans İmparatoru, bölgeye otuz bin kişiden oluşan bir gemi filosu gönderdi. Bunun üzerine Muâviye b. Hudeyc, Abdullah b. Zübeyr komutasında atlı bir birliği Bizans birliklerinin bulunduğu Sûs şehrine gönderdi. İbn Zübeyr uzun süren bir muhasara sonucunda şehri fethetmeyi başardı.¹³⁸

Muâviye b. Hudeyc, Sûs şehrini fethettikten sonra, Abdümelik b. Mervân komutasında bin kişilik atlı bir birliği Celûlâ'ya¹³⁹ gönderdi. O, Celûlâ şehrini günlerce süren muhasara sonucunda fethederek İslâm hâkimiyetine katmayı başardı.¹⁴⁰

Bu dönemde aynı zamanda Ukbe b. Nâfi tarafından Berberîlerin meskun olduğu bazı bölgelere seferler düzenlendi. O, ilk olarak Berberî Luvâte ve Müzâte kabilelerinin üzerine yürüdü ve onları itaat altına aldı. Ancak çok geçmeden bu kabileler itaatlerini bozarak isyana kalktılar. Bunun üzerine Ukbe, aynı sene içerisinde bu kabileler üzerine bir sefer daha düzenledi. İki taraf arasında gerçekleşen savaşta Berberîlerin birçoğu öldürüldü ve birçoğu da esir alındı. Daha sonra Berberîlerin diğer bir şehri olan Berka'ya bağlı Veddan'a doğru ilerleyen

¹³⁷ Sûs şehri Berberî ikamet bölgesidir. Bk. Ya'kûbî, *Kitâbü'l-Büldân*, 198-199; İbn Havkal, *Suretu'l-Ard*, 91; İdrîsî, *Nüzhetü'l-Müştak*, 221; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 369; İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 6: 123,129; Vezzân, *Vasfu İfrikiyye*, 36.

¹³⁸ İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 1: 16; Abdülazîz Seâlibî, *Târihu Şimâli'l-İfrikiyâ*, 38, 39.

¹³⁹ Kaynaklarda Celûlâ şehrinin nüfus yapısına dair bir bilgiye rastlanmamıştır. Sadece bu şehrin Kayrevan'a 12 mil kadar (yaklaşık 40 km) uzaklıkta bulunduğu zikredilmiştir. (Abdülazîz Seâlibî, *a.e.*, 40). Târihi kaynaklarda da İskenderiye'ye yakın olan Muis Dağı'ndan, Atlas Okyanusu kıyısına kadar Berberî yurdu olduğu ifade edildiğine göre (Bekrî, *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik*; İbn Haldûn, *a.e.*, 6: 129; 368; Vezzân, *a.e.*, 34.), Celûle şehrinin bir Berberî yurdu olduğunu söyleyebiliriz.

¹⁴⁰ İbn Abdilhakem, *Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib*, 221; İbn İzârî, *a.e.*, 1: 16-17; Abdülazîz Seâlibî, *a.e.*, 39-40.

Ukbe, bu şehri de fethederek İslâm hâkimiyeti altına aldı. Bu fetihlerle birlikte Berberî şehirlerinin önemli bir kısmı fethedilmiş oldu.¹⁴¹

Muâviye b. Hudeyc'in ardından Ukbe b. Nâfi'nin valilik makamına geçmesiyle birlikte Kuzey Afrika fetih hareketleri ayrı bir önem kazandı. Ukbe uzun yıllardan beri Afrika'da askerî faaliyetler düzenleyen ve Berberî halkı başta olmak üzere bölge insanlarıyla yakın ilişkilere sahip olan biriydi. O, dinine sıkı sıkıya bağlı ve insanların kalplerini kazanmada mahir bir insandı. Onun bu karakteri, bölgede yapılan askerî faaliyetlere de yansıyor, halktan Müslüman olsun gayri Müslim olsun kim varsa, fetih hareketlerini destekliyordu.¹⁴²

Ukbe b. Nâfi'nin uzun yıllar süren çabalarıyla birlikte, birçok Berberî kabilesi İslâm dinine girmişti.¹⁴³ Onların İslâm'ı kabul etmesiyle, bölgede faaliyet gösteren İslâm ordusunun sayısı artıyor, fetih hareketleride oldukça kolaylaşıyordu. Zaman zaman fethedilen bazı Berberî şehirlerinde halk, Müslüman olduktan sonra, Müslümanların bölgeden ayrılmasını fırsat bilerek dininden dönmüşse de, Ukbe'nin kararlı duruşuyla, bu şehirler tekrar itaat altına alınmıştı.¹⁴⁴

Ukbe b. Nâfi 49/669¹⁴⁵ yılında valilik makamına geldiği zaman, ilk olarak Müslüman ordunun ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir ordugâh şehir inşa etmeye karar verdi.¹⁴⁶ 49/669 yılında başlayan şehrin inşaaı yaklaşık olarak dört yıl sürdü. Bu şehrin kurulmasıyla birlikte bölgede askerî faaliyetler düzenleyen Müslümanlar rahata kavuştu. Önceleri Afrika içlerine sefer düzenleyen Müslüman askerler, sefer sonrasında Mısır'a dönmek zorunda kalıyordu. Bu şehrin kurulmasından sonra, burası Müslümanlar için harekât merkezi oldu. Ukbe bu şehrin kuruluş esnasında da boş durmadı ve özellikle Tunus'un sahil kesiminde yaşayan Berberîlere yönelik askerî faaliyetlerde bulundu. Onun bu faaliyetleri sonucunda, bölgede yaşayan Berberîlerin önemli bir kısmı İslâm dinine girdi. Berberîlerin bölük bölük İslâm dinine girmeleri, bölgenin İslâmlaşmasına da önemli derecede katkı sağladı. Ayrıca

¹⁴¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3: 419.

¹⁴² Hüseyin Mûnis, *Fecru'l-Endelüs*, (Cidde: Dâru's-Suudiyye, 1985), 37-39.

¹⁴³ A.mlf, *a.e.*, 37-39.

¹⁴⁴ İbnü'l-Esîr, *a.e.*, 3: 465.

¹⁴⁵ Bazı tarihî kaynaklarda onun 51/671 yılında valilik makamına geldiği zikredilmektedir. (İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 1: 20.)

¹⁴⁶ İbn Abdilhakem, *Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib*, 223-224; Belâzürî, *Fütûh*, 320; İbn İzârî, *a.e.*, 1: 20; Mûnis, *Fecr*, 39.

onların İslâm'a girmesiyle İslâm ordusunun sayısı da önemli derecede arttı. Onlar, Ukbe ile birlikte, Afrika fetihlerinin tamamlanmasında önemli derecede rol oynadılar.¹⁴⁷

Ukbe'nin 55/674 yılında Muâviye b. Ebî Süfyân tarafından azledilmesinin ardından, Mısır valisi Mesleme b. Muhalled valilik makamına getirildi. O göreve gelir gelmez, Ebû Muhâcir ed-Dînâr'ı Afrika fetihlerinden sorumlu olarak görevlendirdi. Müslüman ordu, onun önderliğinde Tunus ve civarında ikamet eden Berberî şehirlerine askerî faaliyetlere başladı. Bu seferler sonucunda, güçlü Berberî kabilelerinden biri olan Evrabe kabilesi önderleri Küseyle b. Lemzem ile birlikte İslâm'a girerek Müslüman ordunun saflarına katıldı.¹⁴⁸ Daha sonra seferlere devam eden Ebû Muhâcir, Bizansın önemli şehirlerinden biri olan Kartacayı da ele geçirerek İslâm hâkimiyeti altına aldı.¹⁴⁹ Onun yapmış olduğu bu askerî seferle birlikte bölgede Bizans hâkimiyeti önemli derecede kırıldı.¹⁵⁰

Mesleme b. Muhalled, 62/681 yılında halife tarafından görevden alınarak yerine tekrar Ukbe b. Nâfi atandı. Ancak onun valiliğinin ikinci dönemi ilk döneminde olduğu kadar başarılı olmadı. O Müslüman olan ve bölgede gerçekleşen İslâm fetihlerinde önemli katkı sağlayan Berberî Kuseyle b. Lemzem'e oldukça kötü muamelelerde bulunarak onun nefretini kazandı. Bununla birlikte bu dönemde Atlas Okyanusu'na kadar fetih faaliyetleri genişledi.¹⁵¹ Ukbe, on beş bin kişiden oluşan bir askerî birlikle batıya doğru, ağırlıklı Berberî nüfusun meskûn olduğu bölgeleri fethetmek üzere yola çıktı. İlk olarak Bizanslılarla Berberîlerin ikamet ettiği Bâğiye şehrine geldi. Buranın halkı Müslüman ordunun geldiğini duyunca kalelerine sığındı. Mesleme uzun bir süre onları muhasara ettiyse de bir başarı elde edemedi bölgeden ayrılmak zorunda kaldı. Daha sonra Bâğiye'de olduğu gibi Bizanslıların ve Berberîlerin birlikte ikamet etmiş olduğu Lambese şehrine doğru yola çıktı. Burada çetin mücadelelerin ardından şehre girmeyi başaran Ukbe, fetihle birlikte önemli miktarda ganimet de elde etti. Ukbe daha sonra Zap şehrine doğru yola çıktı. Bu şehir Bizans'ın önemli şehirlerinden biriydi. Müslüman ordu şehre

¹⁴⁷ Mûnis, *Fecr*, 39-40; Abdülazîz Seâlibî, *Târihu Şimâli'l-İfrikîyâ*, 43-44.

¹⁴⁸ Abdülazîz Seâlibî, *a.e.*, 48.

¹⁴⁹ Mûnis, *a.e.*, 39, 40; Abdülazîz Seâlibî, *a.e.*, 47.

¹⁵⁰ Mûnis, *a.e.*, 40-41.

¹⁵¹ Mûnis, *a.e.*, 41.

vardığında, bölge halkı korkarak dağlara sığınmıştı. Ukbe burada Bizans askerleriyle girmiş olduğu şiddetli mücadelelerin ardından şehri ele geçirmeyi başardı. Daha sonra da Kastîne şehrini ele geçiren Ukbe, buradan Tîhart şehrine doğru ilerledi, burada Bizans ve Berberî askerlerden müteşekkil bir ittifak ordusu onu karşıladı. İki taraf arasında yaşanan şiddetli savaşın ardından ittifak ordusu Müslümanlar karşısında tutunamayarak ağır bir yenilgi aldı. Tîhart şehrinin fethedilmesiyle birlikte, Berberîlerin meskûn olduğu diğer bir şehir de İslâm hâkimiyeti altına alınmış oldu. Buranın fethedilmesinin ardından Tanca bölgesine doğru harekete geçen Ukbe, bu şehri sulh yoluyla ele geçirdi. Burada şehrin hâkimi olan ve daha sonraki konularda ismi oldukça çok geçecek Julian bulunmaktaydı. Ukbe, ondan bölgede yakın yerlerde yaşayan Berberîler hakkında önemli bilgiler aldı. Daha sonra da ordusunu, Berberîlerin en önemli şehirlerinden biri olan Mesâmide şehrine doğru yönlendirdi. Müslüman ordu bölgeye girdiği zaman iki taraf arasında oldukça şiddetli bir savaş gerçekleşti ve Ukbe b. Nâfi önderliğindeki Müslüman ordu Berberîleri mağlup etmeyi başardı. Bu savaş sonucunda birçok Berberî öldürüldü ve bir kısmında esir alındı. Ardından bölgedeki askerî faaliyetlere devam eden Ukbe, Mesâmide şehrinden kaçan Berberîlerin üzerine yürüdü ve onları da mağlup etmeyi başardı. Onun bu faaliyetinde birçok Berberî kadın ve erkek esir alındı. Bu bölgede bulunan Sûs şehrine de bir mescid inşa eden Ukbe, yaptığı fetihlerin ardından 62/681 yılında Kayrevan'a dönmek üzere yola çıktı.¹⁵² İbn Abdilber, Ukbe'nin bu fetihlerin ardından, Tanca'ya varıncaya kadar Berberî şehirlerinin tamamını fethettiğini belirtmektedir.¹⁵³

Ukbe b. Nâfi dönüş yolunda Tubne olarak ifade edilen ve Kayrevan'a sekiz günlük mesafede bulunan şehre vardı. Burada konaklayan Ukbe askerlerini peyderpey Kayrevan'a sevk etti. Ancak bu hamle onun için çok iyi sonuçlar doğurmadı. Askerlerini Kayrevan şehrine gönderen Ukbe'nin yanında sadece üç yüz kadar asker kalmıştı.¹⁵⁴ Ukbe'nin bu denli az sayıda askerle bu şehirde kaldığını gören Küseyle b. Lemzem bu durumu fırsat bilerek ona bir saldırı düzenlemeye

¹⁵² İbn Abdilhakem, *Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib*, 225-226; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4: 105-106; İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 1: 62-67; Mûnis, *Fecr*, 41; Abdülazîz Seâlibî, *Târihu Şimâli'l-İfrikiyâ*, 50-52; Özkuyumcu, "Fethinden Emevîlerin Sonuna Kadar Mısır ve Kuzey Afrika", 155-159.

¹⁵³ İbn İzârî, *a.e.*, 1: 67.

¹⁵⁴ Abdülazîz Seâlibî, *Târihu Şimâli'l-İfrikiyâ*, 52-53.

karar verdi. Ukbe'nin konakladığı bölgede gerek kendi kavminin gerekse de Bizanslıların olması Küseyle'yi daha da cesaretlendirdi. Bu durumu anlayan Ukbe ise kaçmak yerine orada kalıp savaşmaya ve şehit olmaya karar verdi. İki taraf arasında gerçekleşen savaşta Ukbe ve askerleri kılıçları kırılıncaya kadar savaştı ve çok azı hariç çoğu bu savaşta şehit oldu. Müslümanların yaşadığı bu mağlubiyet, Afrika fetihlerini derinden etkiledi. Aynı zamanda bölgede Müslüman olup itaatini bildiren birçok Berberî kabilenin de irtidat etmesine sebep oldu.¹⁵⁵ Hüseyin Münis, bu mağlubiyetin ardından Amr b. el-Âs döneminde fethedilen Berka'ya kadar olan topraklarda Müslümanların nüfuzunu kaybettiğini söylemiştir.¹⁵⁶ O güne kadar Müslümanlara itaat eden Berberî halk ise isyan eden Berberî lider Küseyle b. Lemzem'in emri altına girmiş, bu durum kaybedilen toprakların tekrardan Müslümanlar tarafından ele geçirilmesine engel olmuştur.¹⁵⁷

Ukbe b. Nâfi'nin vefat etmesinin ardından yerine Züheyr b. Kays vali olarak atandı. 69/677-71/679 yılları arasında bu görevi icra eden Züheyr, Kuzey Afrika'nın Berka'ya kadar olan kısmında hâkimiyet kuran Küseyle b. Lemzemle bir mücadeleye girişti. Halife Abdülmelik b. Mervân (685-705)'ın da desteğini alan Züheyr, büyük bir ordu ile Berka'dan Afrika içlerine doğru yola çıktı. Küseyle'nin ordusu ağırlıklı olarak Berberî askerlerden oluşmaktaydı. İki ordu Kayrevan şehrine yakın bir yer olan ve Mems olarak isimlendirilen yerde karşı karşıya geldi. Geceyi Mems'te geçiren Züheyr ertesi gün Küseyle'ye karşı bir saldırı düzenledi. İki taraf arasında şiddetli bir savaş gerçekleşti ve nihayetinde Küseyle b. Lemzem'in ordusu mağlup oldu. Küseyle de savaş esnasında öldürüldü. Bu galibiyetin ardından, kısa bir süre önce kaybedilen topraklar tekrar ele geçirildi ve bölgedeki Berberî nüfuzu tamamen kırıldı. Bölgede siyasî hâkimiyeti Müslümanların lehine çeviren Züheyr, daha sonra Berka'ya dönmek üzere yola çıktı. Ancak o sırada bir Bizans birliği Berka'ya girmiş ve burada bulunan Müslüman askerlere saldırmış, bazılarını da esir almıştı. Bunu duyan Züheyr b. Kays askerleriyle birlikte Berka'ya geldi. İki taraf arasında gerçekleşen savaşta Müslümanlar mağlup oldu ve Züheyr b. Kays da bu

¹⁵⁵ İbn Abdilhakem, *Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib*, 226; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4: 107-108; İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 1: 29; Abdülazîz Seâlibî, *a.e.*, 54-55; Özkuyumcu, "Fethinden Emevîlerin Sonuna Kadar Mısır ve Kuzey Afrika", 159-161.

¹⁵⁶ Münis, *Fecr*, 41.

¹⁵⁷ İbn İzârî, *a.e.*, 1: 30, 31.

savaşta şehit düştü.¹⁵⁸ Onun döneminde gerçekleşen bu askerî başarıların, Müslümanların Kuzey Afrika hâkimiyeti için önemli bir adım olduğunu söyleyebiliriz. Zira Küseyle ile hâkimiyeti eline alan Berberîler, Bizanslılarla ittifak kurarak Müslümanları bölgeden tamamen kovmak istemişler ve buna yönelik adımlar atmışlardı. Ancak Züheyr b. Kays'ın valiliği döneminde onların planları suya düşmüş ve iki taraf arasında gerçekleşen ittifak da tamamıyla ortadan kalkmıştır.¹⁵⁹

Züheyr b. Kays'ın Bizanslı askerler tarafından şehit edilmesinin ardından, Hassân b. Numân el-Ğassânî valilik makamına geçti. O valilik makamına geçtiğinde, Kartaca'da bulunan asker ve nüfuz bakımından zayıf Bizans birliklerinin üzerine yürüdü ve onları mağlup etmeyi başardı. Sağ kalan Bizans askerleri ise Siciliya ve Endülüs'e kaçtılar. Hassân, Bizans tehlikesini savdıktan sonra, Bitr kabilesine mensup olan Berberîlerin üzerine yürüdü. Onlar Dâhiye bint. Mâtiye b. Tîğyân isminde bir kâhine önderliğinde Evrâs Dağları'nda ikamet etmekteydi. Hassân, Bizanslılara ağır bir darbe vurunca, kâhine sıranın kendisine geldiğini düşünerek büyük bir ordu toplayıp ikamet ettiği dağın girişinde onu beklemeye başladı. Daha sonra iki taraf arasında gerçekleşen savaşta, kâhine Müslümanları ağır bir yenilgiye uğrattı. Müslümanlar bu savaşta oldukça fazla kayıp vermişti. Kâhine elde etmiş olduğu bu galibiyetin ardından, Arapları bölgeden tamamen çıkartmak istedi ve bu doğrultuda askerlerine emrederek Afrika Kıtası'nın içlerine doğru ilerlemelerini ve önlerine çıkan ne varsa yıkıp geçmelerini istedi. Mağlup olan Hassân ise Berka'ya çekilerek durumunu Halife Abdülmelik b. Mervân'a bildirdi. Ancak halife mevcut şartlar altında hemen bir ordu gönderemeyeceğini bildirdi ve kendisinin ordu gelinceye kadar Berka'da beklemesini istedi. Bunun üzerine Hassân Berka'ya geçerek orada beklemeye başladı. Bu sırada Bizanslılar, Müslümanların mağlup olmasını fırsat bilerek Kartaca'yı tekrar ele geçirdi. Kâhine ise nüfuz alanını daha da genişleterek, Müslümanların hâkim olduğu toprakların büyük bir kısmına hâkim oldu. Yaklaşık beş yıl süren bu durum, 81/700 yılında sona erdi. Hassân halife tarafından

¹⁵⁸ İbn Abdilhakem, *Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib*, 228; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4: 108-110; İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 1: 31-34; Mûnis, *Fecr*, 42; Abdülazîz Seâlibî, *Târihu Şimâli'l-İfrikîyâ*, 56-60; Özkuyumcu, "Fethinden Emevîlerin Sonuna Kadar Mısır ve Kuzey Afrika", 162-165.

¹⁵⁹ Mûnis, *a. e.*, 42.

gönderilen orduyla birlikte kâhineye doğru yola çıktı. Kâhine ise onun ordusunun geldiğinin haberini alınca, adamlarını ülkenin dört bir yanına göndererek, her tarafı harap etmelerini, değerli bir şey bırakmamalarını emretti. Onun böyle yapmasındaki amaç, Müslümanlar bölgeye geldiğinde burada değerli bir şey kalmadığını görerek geri dönmelerini amaçlaması sebebiyledir. Ancak onun bu yaptığı yıkım, ona pahalıya patladı ve bölgede herkesin nefretini kazandı. Hassân ise ordusuyla birlikte Evras Dağı'na doğru ilerledi. Onun yolda görmüş olduğu herbir kimse onu bir kahraman gibi karşılıyor, Kâhine'nin yaptığı zulümden yakınıyordu. Bizanslı ve Berberîlerden de onun ordusuna katılanlar olmuştu.¹⁶⁰ Nihayetinde iki ordu karşı karşıya geldi ve Berberî askerlerden müteşekkil olan Kâhine'nin ordusu mağlup oldu ve dağıldı. Kâhine de bu savaşta öldürüldü.¹⁶¹

Kâhine'nin ölümünden sonra, onun mahiyetinde bulunan Berberîler, Hassân b. Numân'dan eman istediler. Hassân da kendilerinden Müslümanlarla birlikte savaşacak on iki bin kişi karşılığında, onlara eman verebileceğini söyledi. Berberîler ise Hassân'ın kendilerine sunduğu bu teklifi kabul ettiler hem de İslâm dinine girerek Müslüman oldular. Hassân'da yeni Müslüman olan bu Berberî grubu ikiye ayırarak birinin başına kâhinenin bir oğlunu, diğerinin başına da kâhinenin diğer oğlunu geçirdi. Bu ordu Müslümanlarla birlikte hem Müslüman olmayan Berberîler¹⁶² hem de Bizanslılarla savaştı.¹⁶³

Hassân b. Numân el-Ğassânî'den sonra Musa b. Nusayr valilik makamına geçirildi. O, göreve gelir gelmez eski vali Hassân'ın görevden ayrılmasını fırsat bilerek isyan eden Zağvan şehrine doğru yola çıktı. Halkı Berberî olan bu şehir, Musa b. Nusayr'ın gönderdiği ordu ile yeniden itaat altına alındı. Daha sonra Sicilmâse şehrine yönelen Musa, bu şehri de itaat altına alarak buradan on bin Berberî esir ele geçirdi. Zağvan'ı fetheden Musa, buradan iki oğlu Abdullah ve Mervân'ın komutasında çevre bölgeleri fethetmek için seriyeler göndermeye

¹⁶⁰ Mûnis, *Fecr*, 44.

¹⁶¹ İbn Abdilhakem, *Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib*, 228-229; Belâzürî, *Fütûh*, 321; İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 1: 34-38; Mûnis, *a.e.*, 44; Abdülazîz Seâlibî, *Târihu Şimâli'l-İfrikîyâ*, 67-76; Özkuyumcu, "Fethinden Emevîlerin Sonuna Kadar Mısır ve Kuzey Afrika", 166-172.

¹⁶² Seâlibî, dinden dönen Berberîlerle savaşıldığını söylemiştir. (Abdülazîz Seâlibî, *Târihu Şimâli'l-İfrikîyâ*, 77.)

¹⁶³ İbn İzârî, *a.e.*, 1: 38. Abdülazîz Seâlibî, *a.e.*, 67-76.

başladı. Bu seriyyelerde binlerce Berberî esir ele geçirilmiştir.¹⁶⁴ Daha sonra Sanhâce şehrine yönelen Musa, içinde Berberî askerlerin de bulunduğu bir orduyla bu şehri de ele geçirerek Kayrevan'a geri döndü.¹⁶⁵ Ancak fetih hareketlerinin devam etmesini isteyen Mısır valisi Abdülaziz, ondan Afrika içlerine yapılan seferlere devam etmesini istedi. Musa'da valinin bu emriyle tekrar sefere çıktı ve Berberîlerin meskun olduğu Secûmâ şehrine doğru ilerledi. İki taraf arasında gerçekleşen savaşta Secûmâ halkının önde gelenlerinin birçoğu öldürüldü ve savaş nihayetinde Müslümanların galibiyetiyle sonuçlandı. Daha sonra Berberî Hevvâre, Zenâte ve Kitâme kabilelerinin yaşadığı yerleri fetheden Musa, onlardan birçoğunu öldürdü birçoğunu da esir aldı. Öyle ki, fethin başından beri elde etmiş olduğu esir sayısı elli bini bulmuştu. Bu sırada halife Abdülmelik b. Mervân ölmüş yerine Velîd b. Abdülmelik (705-715) geçmişti. Musa onun döneminde de Afrika valiliğine devam etti ve Mağribu'l-Aksâ olarak ifade edilen bölgeyi fethetmek için yola çıktı. Burada ilk olarak Tanca şehrine doğru yönelen Musa, burada meskun olan Berberîlerin şehri boşalttığını gördü. Bunun üzerine onları takip eden Musa, onları yakalayarak birçoğunu öldürdü, birçoğunu da esir aldı. Daha sonra Berberîlerin ikamet etmiş olduğu Dera şehrine doğru yola çıktı. Burada yaşayan Berberîler savaşmaksızın ondan emân dileyip itaatlerini bildirdiler. Gerçekleştirmiş olduğu bu önemli fetihlerin ardından, Tanca şehrine Târik b. Ziyâd önderliğinde on yedi bin Arap, on iki bin Berberîden müteşekkil bir ordu bırakan Musa, yeni Müslüman olan Berberîlere İslâm'ın öğretilmesini emredip¹⁶⁶ Kayrevan'a döndü. Târik b. Ziyâd önderliğinde bu bölgede kalan Müslüman ordu ise, civar bölgelerde bulunan liderlerle temasa geçmeye başladı. Bunlardan en önemlisi Septe hâkimi Julian'dır.¹⁶⁷

Müslümanların Julian ile tanışmaları, İslâm fetihlerinin bundan sonrası için bir dönüm noktası olmuştur. Mağribu'l-Aksâ olarak ifade edilen Atlas okyanusuna kıyısı bulunan yerleri tamamıyla ele geçiren Müslümanlar, bundan sonra gözünü

¹⁶⁴ İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 1: 40.

¹⁶⁵ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, thk. Tâhâ Muhammed ez-Zeynî (Haleb: Müessesetü'l-Halebî, 1967), 2: 54. Özkuyumcu, "Fethinden Emevîlerin Sonuna Kadar Mısır ve Kuzey Afrika", 182.

¹⁶⁶ Belâzürî, *Fütûh*, 320; İbn İzârî, *a.e.*, 1: 41-42.

¹⁶⁷ Mûnis, *Fecr*, 53-54.

Endülüs'e çevirmiş ve kısa süre sonra bu toprakları da İslâm hâkimiyeti altına almıştı.

İlki Hulefâ-i Râşidîn, ikincisi Emevîler dönemi olmak üzere iki safha halinde gerçekleşen Kuzey Afrika fetihleri, önemli miktarda toprak ve ganimet elde edilmesinin yanı sıra, bu topraklarda yaşayan Berberîlerin de İslâm dinine girmesine vesile olmuştur. Öncelikle Hz. Ömer döneminde Berka, Trablus, Zevîle ve Sebre şehirlerini fetheden Müslümanlar, Hz. Osman döneminde de fetih hareketlerine devam etmiş, Afrika içerisinde Berberîlerin meskun olduğu birçok önemli bölge ele geçirilmiştir.

Hz. Osman'ın son altı yılı, Hz. Ali ve Hz. Hasan dönemlerinde İslâm dünyasında yaşanan iç karışıklıklar, fetih hareketlerine de yansımış, bu zaman diliminde herhangi bir askerî faaliyette bulunulamamıştır. Ancak Muâviye b. Ebî Süfyân'la (661-680) birlikte yeniden başlayan fetihler, Velîd b. Abdülmelik zamanında en zirve noktaya ulaşmış, Atlas Okyanusu'na kadar ilerleyen Müslümanlar, gözünü İber Yarımadası'na çevirmiştir.

Kuzey Afrika'da gerçekleşen bu fetih hareketlerine baktığımızda burada yaşayan Berberî halkın, hemen İslâm dinini kabul ettiğini söyleyemeyiz. Onlar ilk zamanlar Bizanslılarla ittifak kurarak Müslüman orduyla mücadele etmeye çalışmışsalar da Emevî valilerinin istikrarlı duruşu karşısında önemli bir varlık gösterememişlerdir. Bununla birlikte Küseyle ve Kâhine gibi karizmatik liderler önderliğinde belli bir süre bölgede hâkimiyeti ele geçirmişler ancak daha sonra yapılan seferlerle birlikte bu nüfuzlarını kaybetmişlerdir.

Özellikle Ukbe b. Nâfî, Hassân b. Numân ve Musa b. Nusayr dönemlerinde bölgeye yapılan seferlerle birlikte, siyasî nüfuzları tamamıyla sona eren Berberîler, Ukbe döneminden sonra bölük bölük İslâm dinine girmeye başlamışlar, Hassân b. Numân el-Ğassânî'nin Kâhineyi mağlup etmesinin ardından da fetih hareketlerinde daha baskın bir şekilde rol oynamaya başlamışlardır. Musa b. Nusayr ile de ordu içerisine iyice yerleşmeye başlayan Berberîler, Müslüman ordunun değişmez bir parçası olmuşlardır. Daha sonra da bu fetihlerin bir uzantısı olarak Endülüs topraklarına gözünü çeviren Müslümanlar, bu fetih hareketinde de Berberîlerden önemli derecede faydalanmış, onların hem bölgeyi tanıması hem de askerî olarak güçlü olmaları, Müslümanların işini oldukça kolaylaştırmıştır.

Berberîlerin samimiyetle İslâm'a girip girmediği meselesine baktığımızda ise, onların Müslümanlar ile yapılan savaşların birçoğunu kaybetmeleri ve bu savaşların sonucunda birçok mensubunu köle ve cariye olarak Müslümanlara kaptırmaları göz önüne alındığında, onların içlerinde Araplara karşı büyük bir nefretin var olduğunu söyleyebiliriz. Daha önce ifade etmiş olduğumuz Berberîlerin kin gütme hususunda oldukça ileri giden insanlar olduğu da dikkate alındığında, onların ilk dönemlerde siyasî şartların bir gereği olarak İslâm dinini kabul ettiklerini söyleyebiliriz. Ayrıca onların, siyasî lider olarak bölgede tek kalan Kâhine'nin ölümünün ardından, İslâm dinini kabul edip fetih hareketlerine katılmaları ve Müslümanlarla yakın ilişkiler kurmaya başlamaları, artık bölgede kendilerine destek olabilecek bir lider kalmamasıyla açıklanabilir. Bu doğrultuda askerî ve siyasî olarak zayıflamış olan Berberîlerin Müslümanların safına geçmekten başka çareleri kalmadığı açık bir şekilde görülmektedir. Onlar, Müslüman olup fetih hareketlerine katılmışlar ve elde edilen ganimetten pay alarak, eskiye nazaran hayatlarını bir düzene sokmuşlardır. Bununla birlikte, onlar her ne kadar ilk zamanlarda siyasî şartların bir gereği olarak İslâm dinini kabul etmişlensede, daha sonra Müslümanlıklarını daha ileri götürerek samimiyetle İslâm dinine bağlanmışlardır. Ancak bu sefer de Emevîlerin onlara ikinci sınıf insan muamelesi yapmasıyla birçok isyan faaliyetinde bulunmuşlardır.

İKİNCİ BÖLÜM

I. İSPANYA'NIN FETHİ

Müslümanlar, Târik b. Ziyâd önderliğinde 92/711 yılında İspanya'yı fethedinceye kadar doğuda Hindistan sınırı, kuzeyde ise Bizans içlerine kadar ilerlemişlerdi. Müslümanların gerçekleştirmiş oldukları bu fetih hareketleri genel itibariyle, siyasî, iktisadî, dinî, içtimaî, coğrafi sebepler olarak ele alınmış ve bu sebepler bağlamında fetih hareketlerinin amacı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Müslümanların İspanya'yı fethetmesinin sebepleri de bu başlıklar altında değerlendirilebilir. Bu sebeple tezimizin ana konusunu ihtiva eden bölümlerden ilki olan bu bölümde, öncelikle Müslümanların İspanya'yı fethetmesinde etkisi bulunan noktalar ve Müslümanlara İspanya'nın fethini kolaylaştıran sebepler ayrı ayrı açıklandıktan sonra, daha önceki başlıklarda tanıtılmış olduğumuz Berberîlerin Târik b. Ziyâd önderliğinde yarımada içerisinde gerçekleştirmiş olduğu askerî faaliyetlere yer verilecektir. Yarımada içerisine ilk giren ordu olan Târik b. Ziyâd komutasındaki ordu, ilgili başlık altında da görüleceği üzere, çok az bir kısmı Arap unsurlardan oluşan bir ordudur. Bu sebeple biz, Târik b. Ziyâd'ın İber Yarımadası'na girişi ve Tuleytula'yı fethedinceye kadar olan kısımda gerçekleşen fetihlerin, mutlak olarak Berberî hâkimiyeti altında gerçekleşen fetihler olarak ele almaya çalıştık. Daha sonra Musa b. Nusayr komutasında 93/712 yılında İber Yarımadası'na giren ordu içerisinde Berberî asker sayısının tespit edilememesinden dolayı, bu ordunun gerçekleştirmiş olduğu fetihleri de Berberî unsurların desteğiyle gerçekleştirdiğini ifade etmeye çalıştık.

A. Müslümanların İspanya'yı Fethetme Sebepleri

1. Siyasî Sebepler

İslâm tarihi kaynaklarında Müslümanların İber Yarımadası'na girişinin en önemli sebebi, Septe hâkimi Julian'ın Müslümanları İspanya topraklarına girmesi için teşvik etmesi olarak ifade edilmektedir. Vizigot Devleti siyasî çalkantılar içerisindeyken Müslümanlar el-Mağribu'l-Aksâ olarak ifade edilen Tanca'ya kadar

ilerlemişler ve bu topraklarda Berberîler ile yaptıkları çetin mücadelelerin ardından, siyasî istikrarlarını sağlamışlardı.¹⁶⁸

Musa b. Nusayr, Târik b. Ziyâd'ı Tanca bölgesinde bırakıp Kayrevan şehrine döndükten sonra kendisi de bir Berberî olan Târik b. Ziyâd, bölgede Berberîler ile birlikte çeşitli askerî faaliyetlerde bulundu. Bu bölgede kaynaklarda Vizigot Valisi, Bizans Kontu, Hıristiyan bir kral veya Ğumâra Kabilesi'nden Berberî bir lider olduğuna dair ihtilafların bulunduğu Septe hâkimi Julian bulunmaktaydı.¹⁶⁹ Târik, hâkimiyeti altında bulunan Berberîlere nüfuz etmek için Julian ile yakın ilişkiler kurdu. Bu dönemde bir gelenek olarak kız ve erkek çocukları krallara hizmet etmesi ve eğitim alarak yetişmesi amacıyla Vizigot Devleti'nin başkenti Tuleytula'ya gönderilirdi. Julian da aynı şekilde kızını eğitim alması için kral Rodrik'in ikamet ettiği başkent Tuleytula'ya gönderdi. Julian'ın kızı Florinda¹⁷⁰ büyüüp evlilik çağına geldiğinde Rodrik, Julian'ın kızını alıyordu ve babasına geri göndermedi.¹⁷¹ Bunun üzerine Julian'ın kızı, babasını bir mektup vasıtasıyla durumdan haberdar etti. Mektup Julian'ın eline geçince o, bu olaya oldukça hiddetlendi ve Rodrik'ten intikam almak amacıyla Müslümanları Vizigot Devleti'ne saldırmaları için teşvik etti. O, Müslümanlara İspanya topraklarının doğal güzelliklerini, toprağının verimliliğini, sularının bol ve tatlı oluşunu, ganimetlerinin çeşitliliğini anlattı.¹⁷² Ayrıca Vizigot Devleti'nin o sırada herhangi bir saldırıyı önleyebilecek askerî gücünün bulunmadığını da söyledi. Julian'ın Kayrevan'a giderek Musa b. Nusayr'a bu teklifi sunduğu veya Târik b. Ziyâd'ın vasıtasıyla onunla iletişim kurduğu da kaynaklarda ifade edilmiştir.¹⁷³ Julian'ın bu

¹⁶⁸ S. Muhammed İmâmuddîn, *Endülüs Siyasi Târîhi*, çev. Yusuf Yazar (Ankara: Rehber Yayıncılık, 1990). 18.

¹⁶⁹ Ebû Bekir Muhammed b. Ömer İbnü'l-Kûtiyye, *Târîhu İftitâhi'l-Endelüs ve'l-Mağrib*, thk. Muhamed Enis Tabb'a (Beyrut: Müessesetu'l-Maarif, 1994), 9; Mûnis, *Fecr*, 53; Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları Siyasî Târîh*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016), 51.

¹⁷⁰ S. M. İmâmuddîn, *a.e.*, 25.

¹⁷¹ Rodrik'in, Julian'ın kızına tecavüz ettiği ve bunun sonucunda kızının hamile kaldığı da ifade edilmektedir. İbn Abdilhakem, *Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib*, 233.

¹⁷² A.mlf, *a.e.*, 233; Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, thk. İbrahim el-Ebyârî (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Mısriyye, 1989), 16; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4: 561; Ebû Muhammed Abdülvâhid b. Ali el-Merrâkuşî, *el-Mucib fî Telhis 'i-l Ahbârî-l-Mağrib*, (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyyetü, 2006), 16-17; İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 7; İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 4: 150; Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Makkarî, *Nefhu't-Tib min Ğusni'l-Endelüsi'r-Ratib*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdir, 1988), 1: 253; S. M. İmâmuddîn, *a.e.*, 25; Mûnis, *a.e.*, 67.

¹⁷³ İbn İzârî, *a.e.*, 2: 5.

davetinin ardından Musa b. Nusayr, halife Velîd b. Abdülmelik'in izniyle önce keşif amacıyla Tarîf b. Mâlik'i daha sonra Târik b. Ziyâd komutasındaki Müslüman birlikleri İber Yarımadası'na göndermeye karar verdi. Bu konuya dair detaylı bilgiler, daha sonra gelecek olan "İspanya'nın Fethi" başlığı altında ifade edilecektir.

Bu konuya dair İbn Kûtiyye'de geçen bir başka rivayete göre Julian, Rodrik ile arasında ticarî ilişkileri olan biriydi. Afrika'dan İber Yarımadası'na ticarî malların yanı sıra Rodrik'in isteği üzerine şahin, doğan gibi yırtıcı kuşlar ve binek hayvanları getirirdi. Yine bu doğrultuda Rodrik bir gün Julian'e kıyı şeridinde bazı bölgelere gitmesi için bir emir verdi. Ancak Julian'ın karısı yeni ölmüş ve kızı ile bir başına kalmıştı. Ayrıca kızını emanet edeceği kimse de yoktu. Julian bu durumu gerekçe göstererek gelemeyeceğini bildirdi. Bunun üzerine Rodrik, kızını da saraya getirmesini emredince Julian başka bir çare bulamadı ve kızıyla birlikte başkent Tuleytula'da bulunan Rodrik'in sarayına gitti. Julian, kızını saraya bıraktı ve binek hayvanı, şahin ve kartal gibi yırtıcı kuşları alıp Rodrik'e getirmek amacıyla onun emrettiği sahil bölgelerine gitti. Rodrik ise burada Julian'ın kızını gördü ve ondan etkilenerek onu alıkoydu. Julian geri döndüğünde kızı ona bu durumu anlattı. Bunun üzerine Julian herhangi bir şey yapmadan Rodrik'e getirdiği malları takdim etti ve yine onun izniyle Septe'ye döndü. Julian Septe'ye varır varmaz Târik b. Ziyâd'ın yanına giderek ona İspanya'nın şan ve şerefini, doğal güzelliklerini ve halkının acizyet içerisinde olduğunu belirterek onu İspanya topraklarına girmeye teşvik etti. Bunun üzerine Târik b. Ziyâd, Musa b. Nusayr'a Julian'ın bu teklifini ilettiler ve onun izniyle Müslüman askerler İber Yarımadası'na giriş yaptılar.¹⁷⁴

Müslümanların İspanya topraklarına girmesine sebep olan diğer bir olay, Rodrik'in tahta geçmesinin ardından, baskı altında kalan ve başkent Tuleytula'dan kaçan Witiza'nın oğullarının, babalarının tahtını tekrar ele geçirmek için Müslümanlardan yardım istemeleri ve onları İspanya topraklarına davet etmeleridir.¹⁷⁵ Ancak genel itibarıyla İslâm Tarihi kaynaklarında fethin temel

¹⁷⁴ İbnü'l-Kûtiyye, *Târîhu İftitâhi'l-Endelüs*, 76-77.

¹⁷⁵ A.mlf, *a.e.*, 73-74; Münis, *Fecr*, 55; Özdemir, *Siyasî Târih*, 51; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Târîhi*, redaktör: Hakkı Dursun Yıldız, (İstanbul: Çağ Yayınları, 2004), 4: 30.

sebebi olarak Septe hâkimi Julian'ın Müslümanlara yapmış olduğu teklif ön plandadır.

2. İktisadî Sebepler

İktisadî faktörlerin insan davranışlarına etki ettiği herkes tarafından kabul edilen bir gerçektir. Müslümanların fethetme gayesi taşıdığı İber Yarımadası da iktisadî faktörler açısından oldukça zengin bir bölgeydi. Buna istinaden İslâm tarihi kaynaklarında bulunan bazı rivayetler, Müslümanların bu zenginlikten haberdar olduklarını göstermektedir. Bu rivayetlerden biri, Musa b. Nusayr'a İber Yarımadası'nı fethetmesine yönelik teşviklerde bulunan Septe hâkimi Julian'ın, ona Vizigot Krallığı'nın siyasî ve askerî açıdan zayıflık içerisinde olduğunu söylemesinin yanında, bu toprakların ganimet açısından da zengin olduğunu bildirmesidir. Musa b. Nusayr da Julian'dan almış olduğu bu bilgileri Velîd b. Abdülmelik'e iletmış onu fethetme için bu toprakların ganimet açısından zenginliğine vurgu yapmıştır.¹⁷⁶ Bu konuya dair diğer bir rivayet ise, muhtemelen Târik b. Ziyâd'ın daha önceki bilgilerinden hareketle Tuleytula'yı fethettikten sonra, halka Hz. Süleyman'a nispet edilen hazinenin yerini sorması ve bu hazineden başka bir ganimete iltifat etmemesidir.¹⁷⁷ Ayrıca, İspanya'nın fethinde önemli rol oynayan Berberîlerin ana vatanlarının, bu bölgeye yakın olması da onların bölge zenginliklerinden haberdar olduklarını göstermektedir. Bu rivayetler Müslümanların İber Yarımadası'na girmeden önce, bu bölgede bulunan kıymetli ganimet mallarından haberdar olduklarını ve İspanya'nın fethinde iktisadî unsurların da dikkate alındığını ortaya koymaktadır.

İber Yarımadası'nın ganimet bakımından zenginliği İslâm tarihi kaynaklarında detaylı bir şekilde ifade edilmiştir. Kaynaklarda bu bölgede altın, gümüş, değerli taşlar, yakut, sarı yakut, inciler ile süslenmiş ve kırmızı altından yapılmış taçlar, kralların kullandıkları kıymetli kılıçlar, altın ve gümüşten yapılmış ev eşyaları ve daha nice sayılamayacak kadar değerli eşyalar bulunduğu

¹⁷⁶ Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 16; İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 5.

¹⁷⁷ İbn Abdilhakem, *Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib*, 234.

aktarılmıştır.¹⁷⁸ Ayrıca Tuleytula'da Hz. Süleyman'a nispet edilen, yeşil zümrüden yapılmış ve üçyüz altmış ayaklı bir masayla¹⁷⁹ kenarları altın, mercan, yakut ve sarı yakut ile bezenmiş, büyük bir kısmı altından yapılan çok değerli bir de kilimin varlığından söz edilmiştir. Öyle ki Müslümanlar ile birlikte İber topraklarına giren Berberîlerden iki kişi, bu kilimi ganimet olarak almak istemiş, ancak onu taşımaya güç yetiremeyince, kilimi ortadan ikiye bölerek yarısını alıp yarısını da bırakmışlardır.¹⁸⁰ Bu rivayet İspanya topraklarının ganimet açısından oldukça zengin olduğunu açık bir şekilde göstermektedir. İber Yarımadası'nın doğal zenginliklerini gösteren diğer bir rivayet ise, Musa b. Nusayr'ın İspanya'ya girdiğinde yaşamış olduğu şu olaydır: Musa b. Nusayr 93/712 yılında İber Yarımadası'na girdiğinde, bölge halkından bir adam onun yanına gelerek “*Bana içinizden birkaç kişi verin ve ben de ona hazinenin yerini göstereyim.*” dedi. Bunun üzerine Musa da bazı askerleri o kişiyle birlikte gönderdi. Daha sonra onlar hazinenin yanına geldiler ve bölge halkından olan bu adam Musa b. Nusayr'ın askerlerine hazineyi göstererek: “*Bakın! Daha önce bunun gibi değerli bir hazine gördünüz mü?*” diye sordu. Musa b. Nusayr'ın gönderdiği adamlar hazineyi görür görmez ürperdiler ve âdeta dilleri tutuldu. Hatta “*Bu hazineyi Musa'ya anlatsak bile o gelip kendi görmeden bize inanmaz.*” dediler.¹⁸¹

İslâm Tarihi kaynaklarının bazılarında, Târik b. Ziyâd'ın ordusunun içinde bulunan birtakım askerlerin, Rodrik'in mağlup edilmesinin ardından, değeri ölçülemeyecek ve sayılamayacak derecede altın, gümüş, ev eşyaları ve birçok değerli malı, gemilerine yükleyip Afrika'ya dönmek üzere yola çıktıkları zikredilmiştir. Ancak bu askerler yolu yarılacaklarında “*Allah'ım! onları batır, zira onlar haddi aşmışlardır.*” şeklinde bir ses duydukları ve daha sonra benzer bir sesle birlikte gemilerinin alabora olduğu, sadece Allah'ın izin verdiklerinin bu felaketten

¹⁷⁸ İbn Abdilhakem, *Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib*, 236; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 2: 62; Makkarî, *Nefh*, 1: 288.

¹⁷⁹ İbn Abdilhakem, *a.e.*, 234; Makkarî, *a.e.*, 288; Kemal Beydilli, “İspanya”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 23, (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 162.

¹⁸⁰ İbn Abdilhakem, *a.e.*, 236; İbn Kuteybe, *a.e.*, 2: 63; İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 4: 25; Makkarî, *a.e.*, 1: 288.

¹⁸¹ İbn Abdilhakem, *a.e.*, 236.

kurtulduğu ifade edilmiştir.¹⁸² İlk dönem tarihî kaynaklarda geçmiş olmasına rağmen, bu rivayet farklı açılardan eleştiriye tabi tutulmuş ve burada geçen olayın İspanya'nın fethinde değil, Serdâniye bölgesinin fethi esnasında yaşandığı zikredilmiştir.¹⁸³

Bu bilgiler ışığında yukarıda zikredilen boyutta bir zenginliğe sahip olan İspanya'nın fethinde, Müslüman orduların ganimet elde etmek amacıyla hareket edebileceği gayet tabii bir durumdur. Ancak bu hususta üzerinde durulması gereken konu, İspanya'nın fethinin yalnızca ganimet elde etmek için gerçekleştirilmemiş olduğudur. Kaynaklarımızda, Musa b. Nusayr'ın yeni fethedilen bölgelerde bulunan halka İslâm'ı öğretmesi için ordusunda âlim bir gruba yer vermiş olduğu,¹⁸⁴ Târik b. Ziyâd'ın İber Yarımadası'na çıkar çıkmaz Cezîretü'l-Hadrâ mevkiine Râyat Mescidi olarak isimlendirilen mescidi inşa ettiği,¹⁸⁵ aynı şekilde Târik b. Ziyâd önderliğinde ilerleyen ordunun, fethettiği her şehre Müslüman bir grup bırakıp diğer bir bölgeye yöneldiği¹⁸⁶ şeklinde rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetler, Müslümanların bu topraklara ganimet elde etmek gayesiyle gelmelerinden çok, bu toprakları yurt edinme ve İslâmlaştırma amacını taşıdıklarını göstermektedir.

3. Coğrafi Sebepler

İspanya, güneyinde Fransa sınırını oluşturan Pirene Dağları, kuzeyinde Cebeli Târik Boğazı, doğusunda Akdeniz, batısında Atlas Okyanusu bulunan, üç tarafı denizlerle çevrili bir kara parçasıdır.¹⁸⁷ Ülke genelinde dört mevsim yaşanır ve bu mevsimler kendi içlerinde dengeli bir şekilde seyredir.¹⁸⁸ Bu coğrafi konum ve iklim özelliklerinin etkisiyle, İber Yarımadası, insanların rahat bir şekilde

¹⁸² Abdülmelik b. Habîb, *Kitâbü't-Târîh*, thk. Jorge Aguade (Madrid, 1991), 138; Makkarî, *Nefh*, 1: 289.

¹⁸³ Bu rivayet yöneltilen eleştirilere dair detaylı bilgi için bk. İbn Abdilhakem, *Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib*, 237-238.

¹⁸⁴ Müellifi Meçhul, *Zikru Bilâdi'l-Endelüs*, thk. Luis Mulina (Madrid: 1983), 97; İbn Hallikân, *Vefâyât*, 5: 320.

¹⁸⁵ el-Merrâkuşî, *Mu'cib*, 17.

¹⁸⁶ Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 23; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4: 564; Makkarî, *a.e.*, 1: 363; Mûnis, *Fecr*, 82.

¹⁸⁷ Beydilli, "İspanya", 161.

¹⁸⁸ Müellifi Meçhul, *Zikru Bilâdi'l-Endelüs*, 9; Makkarî, *a.e.*, 1: 130.

hayatlarını idame ettireceği topraklara sahiptir. İslâm tarihi kaynaklarında bu topraklar, suyu bol, toprağı bereketli, binek ve taşıma hayvanı bakımından zengin, çeşitli meyvelerin, kaliteli giysilerin bulunduğu, havasının temiz, suyunun tatlı ve ekinin bol olduğu, pınarlar ve nehirler bakımından oldukça zengin, çeşitli türden ağaçların ve bolca taze meyvenin bulunduğu bir yer olarak tasvir edilmiştir.¹⁸⁹

Aynı zamanda İslâm tarihi kaynaklarında İber Yarımadası'nın meşhur kokular, madenler, altın ve değerli taşlar bakımından âdetâ bir cennet olduğu vurgulanmıştır.¹⁹⁰ İber Yarımadası, doğal güzellikleri ve yeraltı zenginliklerinin yanı sıra, elde edilen cıva, demir, kurşun gibi madenlerden yapılan çeşitli ürünler bakımından da zengindi. Bu bölgede ipek ve farklı kalitede kumaşlardan çok değerli ürünler ortaya konularak kral ve üst düzey devlet yetkililerine takdim edilmekteydi.¹⁹¹ İspanya topraklarının birçok açıdan müreffeh bir yapıda olması, bu topraklar için kaleme alınan methiyeler ve şiirlerde de kendini göstermektedir. Bu bağlamda İşbiliyeli İzodor'un kaleme aldığı şu şiir İspanya topraklarının tüm güzelliğini yansıtmaktadır:

*“Ey İspanya sen doğudan batıya uzanan toprakların en güzelisin. İşlerinle bahtiyar, toprağınla bereketlisin. Tüm ülkelerin kraliçesi, tüm halkların annesisin. Doğu ve batı nurunu senden alır. Senin toprağın şerefli Got halkına bereket katmıştır”.*¹⁹²

Türkiye’de Endülüs tarihi üzerine yaptığı araştırmalar ile tanınan Mehmet Özdemir ve İsmail Hakkı Atçeken’in de belirttiği üzere,¹⁹³ Kuzey Afrika'nın tamamını fetheden Müslümanların, çöl iklimine sahip güney bölgeler yerine kuzeyde bulunan İber Yarımadası'na doğru yönelmesinin en önemli sebeplerinden biri, İber Yarımadası'nın gerek iklim şartlarının elverişliliği gerekse doğal kaynaklar bakımından zengin olmasıdır. Zira hayatlarının büyük bir kısmını çöl ve kurak bölgelerde idame ettiren Müslümanların, böyle özelliklere sahip olan bu toprakları fethetmemesi, oldukça tezat bir durum teşkil ederdi.

¹⁸⁹ Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 9; İbn Havkal, *Sûretü'l-Arz*, 104; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 262; Makkarî, *Nefh*, 1: 126.

¹⁹⁰ Müellifi Meçhul, *Zikru Bilâdi'l-Endelüs*, 9; İbn Havkal, *a.e.*, 104; Makkarî, *a.e.*, 1: 126; Yâkût el-Hamevî, *a.e.*, 262.

¹⁹¹ İbn Havkal, *a.e.*, 109.

¹⁹² Münis, *Fecr*, 31.

¹⁹³ Özdemir, *Siyasî Târih*, 51, İsmail Hakkı Atçeken, *Endülüs'ün Fethi ve Musa b. Nusayr*, (Ankara: Araştırma Yayınları, 2002), 49.

4. Dinî Sebepler

Müslümanlar, 610 yılında İslâm dininin doğuşundan itibaren tebliğ faaliyetlerine başlamıştır. Hz. Peygamber döneminde gerçekleşmiş olan cihad faaliyetleri genel itibariyle İslâm davetinin önündeki engelleri kaldırmak, barış için gerekli şartları yerleştirip güçlendirmek, insanca yaşanabilecek bir ortam sağlamak için yapılmıştır.¹⁹⁴ Hz. Peygamber kendi döneminde bu ilkelere titizlikle uymuş ve ashâbına da uyulmasını emretmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de de Müslümanların hangi koşullarda savaşması gerektiği vurgulanarak, Müslümanlara, kendilerine savaş açanlarla,¹⁹⁵ barış yapıldıktan sonra sözlerinden dönüp dinlerine saldıranlarla,¹⁹⁶ dinin haram kıldığını haram kabul etmeyenlerle¹⁹⁷ savaşmaları meşru kılınmıştır. Ayrıca yeryüzünden fitneyi kaldırmak ve Allah'ın dinini hâkim kılmak amacıyla da savaş emredilmiştir.¹⁹⁸ Bu ayetlerden hareketle, yapılan fetihler sonucunda elde edilen topraklar üzerinde, âdil ve hoşgörülü yeni bir düzen inşa etme fikrinin hâkim olduğu söylenebilir. Zira İslâm fetihlerinde, IV. ve V. asırlarda barbar Germen kavimlerinin, IX. yüzyılda Normanların, XIII. yüzyılda Moğolların yapmış oldukları istilalar ve istila sonrasında gerçekleşen talan ve yıkımların bir benzeri görülmediği gibi, Müslümanların gerçekleştirmiş oldukları fetihlerde genel itibariyle tamir ve ıslah fikrinin hâkim olduğu açık bir şekilde ortadadır.¹⁹⁹

Müslümanlar bu his ve duygularla, Hz. Peygamber'in vefatından yaklaşık yirmi yıl gibi kısa bir süre sonra gerçekleşen Hz. Ömer dönemi fetihlerinde, zamanın en güçlü devletlerinden olan Sâsânî Devleti'ni yıkmış, diğer bir güçlü devlet olan Bizans İmparatorluğu'na ise büyük zararlar vermişti.²⁰⁰ Hz. Osman dönemine geldiğinde ise İslâm fetihleri Kuzey Afrika bölgesine doğru genişlemiş, Müslümanlar tarafından bu bölgede İslâm istikrarını sağlamaya yönelik önemli adımlar atılmıştı. Hz. Ali dönemine geldiğinde dâhilî problemler baş gösterip İslâm fetihlerinde bir duraksama yaşanmış olsa bile Emevî Devleti'nin

¹⁹⁴ İhsan Arslan, *Hz. Peygamber'in Hoşgörüsü*, (Rize: Sts Yayınları, 2014), 149.

¹⁹⁵ el-Bakara, 2/190.

¹⁹⁶ et-Tevbe, 9/12.

¹⁹⁷ et-Tevbe, 9/29.

¹⁹⁸ el-Bakara, 2/19.

¹⁹⁹ Özdemir, *Siyasî Târih*, 49.

²⁰⁰ Mehmet Azimli, "Hulefâi Râşidîn Döneminde Gerçekleşen İlk Fetihlerin Sebepleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *İstem Dergisi*, Sayı 3 (2005): 177 – 193.

kurulmasıyla birlikte, Müslümanlar hem doğuda hem de batıda cihad faaliyetlerine yeniden ağırlık vermiştir. Müslümanlar gerçekleştirmiş oldukları bu fütûhatlarda, İ‘lâ-yi kelimetullahı bir şiar olarak kabul etmiş, gittikleri yerlerde yaşayan halklara “*Dinde zorlama yoktur*”²⁰¹ ilkesiyle muamelede bulunarak, onların kalbî bir tatmin ve rıza ile İslâm dinini kabul etmelerine yönelik adımlar atmışlardır. Bu doğrultuda gerçekleşen çabalardan sonra, bir kişi Müslüman olduğunda, bu durum onlar için büyük bir sevinç kaynağı olmuş, bu rahmeti tadamayanlar için ise oldukça üzüntü duymuşlardır. Bu duruma örnek olarak gösterebileceğimiz şu rivayet meseleyi daha geniş boyutlarıyla ortaya koymaktadır:

“Müslümanlar Mısır’ı fethettikten sonra, bizzat Halife Hz. Ömer’den gelen emir ile, Mısır halkı dinlerine bağlı kalıp cizye vermek veya Müslüman olup cizyeden kurtulmak arasında muhayyer bırakıldı. Ravi Ziyâd b. Cezi ez-Zübeydî bu durum ile ilgili olarak, bir kimse cizye vermeye razı olup kendi dini üzerine kaldığında biz bu duruma oldukça üzülmüyor ve kahroluyorduk, ancak bir kimse de cizye vermeyi reddedip İslâm dinini kabul ettiğinde, bir yeri fethettiğimiz zaman getirdiğimiz tekbirden daha gür bir sesle tekbir getirip seviniyorduk.”²⁰²

Müslümanların gerçekleştirmiş oldukları bu fetih hareketlerinde sergiledikleri tutum ve hissiyattan da açık bir şekilde anlaşıldığı üzere, İslâm fetihlerinin, Allah’ın dinini yaymak, İslâm’ın henüz ismini bile duymamış olan topluluklara İslâm dinini duyurmak ve dini tebliğin önünde bulunan engelleri kaldırmak üzere yapıldığını söylemek mümkündür. Musa b. Nusayr’ın, Tanca bölgesinde istikrarı sağlayıp Kayrevan’a dönerken arkasında Berberîlere Kur’ânı ve İslâm’ı öğretmesi için din âlimleri bırakması, Müslümanların fetih hareketlerinde dinin ne kadar etkili olduğunu göstermektedir.²⁰³ Bu dinî gerekçelerin, 92/711 yılına gelindiğinde, Kuzey Afrika bölgesinin tamamını fethetmiş olan Müslümanları, topraklarının hemen yanı başında bulunan İber Yarımadası’na sevk etmemesi, hâlihazırda kapsamı oldukça geniş olan cihad kavramının ruhuna bir tezat teşkil etmiş olacaktı. Bu sebeple Müslümanların, bu

²⁰¹ el-Bakara, 2/256.

²⁰² Ebû Ca‘fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu Ümem ve ‘l-Mülûk*, (Lübnân: Dâru’l’Fikr, 1987), 5: 86; Özdemir, *Siyasî Târih*, 50.

²⁰³ Müellifî Meçhul, *Zikru Bilâdi ‘l-Endelüs*, 97; İbn Hallikân, *Vefâyât*, 5: 320.

fetih hareketinde İslam dinini yayma gayesini de merkeze alarak hareket ettiği açık bir şekilde görülmektedir.

B. İspanya'nın Fethini Kolaylaştıran Sebepler

1. İspanya'nın Siyasî Durumu

Müslümanlar, Kuzey Afrika fetihlerinin son halkası sayılabilecek Tanca ve Septe bölgelerini fethedip İspanya kapılarına dayandığı zaman, İber yarımadasında Witiza önderliğinde Vizigot Krallığı hüküm sürmekteydi. Witiza yönetimi ele aldığı anda (700-709), Vizigot Krallığı, çözülmesi zor problemlerle karşı karşıyaydı.²⁰⁴ Bu problemlerin kaynağı, Vizigot Devleti'nin tahta geçme yöntemlerine dayanmaktaydı. Vizigot Devleti'nde kral üst tabaka olarak isimlendirilen seçkinler tarafından kendi içlerinden seçilmekteydi. Bu durum ülke içerisinde yönetimi ele geçirme amacına yönelik birçok entrikanın oluşmasına ve siyasî istikrarsızlığa sebep olmaktaydı.²⁰⁵ Witiza'dan önce 672-680 yıllarında Vizigot Krallığı yapmış olan Wamba'nın, yönetimi esnasında onu tahttan indirmek isteyenler ile yaşadıkları ve sonrasında ülke içerisinde gerçekleşen istikrarsızlık hali, bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Wamba, Vizigot Tahtı'na çıktığında, Got ailesinin seçkinlerinden olan ve Ğalya bölgesinde bulunan Nîm şehri hâkimi İderik, Wamba'nın yönetimi siyasî bir hile ile ele geçirdiğini iddia ederek bir isyan girişiminde bulunmuştu. İderik'in başlatmış olduğu bu isyana İber yarımadasında yaşayan bir çok halk da iştirak etti. Öyle ki onun ordusunda Vizigot Krallığı'nın din adamları, Yahudiler ve Ğalya bölgesinde yaşayan halklar da bulunmaktaydı. Wamba bu isyanı bastırmak için hazırlıklara başladı ve önemli komutanlarından biri olan Palens'i isyancıların üzerine gönderdi. Ancak Palens, kral Wamba'yı yüzüstü bırakarak isyancılara katıldı ve daha sonra kendi krallığını ilan etti. Bunun üzerine Wamba başka bir ordu hazırlayarak isyancıların üzerine yürüdü ve böylece hem isyanı bastırdı hem de Palens'in krallığını ortadan kaldırmayı başardı. İsyancılar ise daha sonra yargılanarak hapis cezasına mahkum edildiler. Ancak

²⁰⁴ Mûnis, *Fecr*, 14; Montgomery Watt ve Pierre Cachia, *Endülüs Târîhi*, çev. Cumhur Esin Adıgüzel - Qiyas Şükürov (İstanbul: Küre Yayınları, 2015), 15.

²⁰⁵ İbrahim Ali Tarhan, *Dirâsât fî Târîhi Avruba fî'l-Usûru'l-Vustâ Devletü'l-Got el-Garbiyyîn*, (Mısır: Mektebetü'n-Nahzati'l-Mısri, 1958), 115; S. M. İmâmuddîn, *Siyasi Târih*, 18; Watt – Cachia, *Endülüs Târîhi*, 16.

gerçekleşen bu isyanda ülke içerisinde oldukça fazla kan dökülmüş, ülke kanlı bir iç savaş yaşamıştı. Ayrıca bu isyanın ardından Vizigot Devleti'nin askerî kabiliyeti ve siyasî istikrarı da oldukça zayıflamıştı.²⁰⁶

Witiza, yumuşak huylu ve hilm sahibi bir kraldı. Tahta çıkar çıkmaz ülkeyi içerisinde bulunduğu sıkıntılı durumdan çıkarmaya yönelik adımlar atmaya başladı. İlk olarak önceki krallar tarafından zulmedilip hapse atılan ve malları müsadere edilen kişileri hapisten çıkardı ve onlara mallarını teslim etti.²⁰⁷ Ancak onun gerçekleştirmiş olduğu bu girişimi olumlu karşılamayan halk, ona karşı bir isyan başlattı. Kendisine karşı gerçekleştirilen bu isyanları yaşlı ve zayıf olmasına rağmen bastıran Witiza,²⁰⁸ bu isyanda en çok Yahudileri suçluyordu. Bu sebeple isyan bastırıldıktan sonra ilk olarak Yahudilere ağır cezalar vermeye karar verdi. Öyle ki Müslümanlar 711 yılında İspanya'yı fethetmeselerdi, bugün bu bölgede Yahudilere dair tek bir iz kalmayacaktı.²⁰⁹

Witiza hayatının sonuna doğru Yahudileri affetmeyi düşünmesine rağmen din adamları buna karşı çıktı ve halkı yönetime karşı kışkırtarak bir isyan hazırlığına başladılar. Vizigot Krallığı bu zor durumdan çıkmaya çalışırken 709 yılının başında Witiza kendi eceliyle hayatını kaybetti.²¹⁰

Onun ölümünün ardından yönetimi ele geçirmeye yönelik taht kavgaları başladı. Witiza öldükten sonra geride ailesi içerisinde karısı Armile, İşbiliyye başpiskoposu olan kardeşi Oppa ve başkentte ikamet eden diğer kardeşi Rechesendo, oğulları Achila,²¹¹ Olmondo ve Arbadas kalmıştı.²¹² Witiza öldükten sonra oğlu Achila'yı yerine veliht olarak tayin etmişti.²¹³ Ancak onun ölümünün ardından devlet içerisinde nüfuz sahibi olan Got ailesinin büyükleri, Achila'nın kral olmasına razı olmadılar²¹⁴ ve başkent Tuleytula'ya girmesine engel oldular.

²⁰⁶ İbrahim Ali Tarhan, *Dirâsât fî Târîhi Avruba*, 113-114.

²⁰⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4: 560.

²⁰⁸ Mûnis, *Fecr*, 13.

²⁰⁹ Mûnis, *a.e.*, 14.

²¹⁰ A.mlf, *a.e.*, 15.

²¹¹ İbnü'l-Kûtiyye'de bu isim "Romulo" olarak ifade edilmektedir. Bk. İbnü'l-Kûtiyye, *Târîhu İftitâhi'l-Endelüs*, 73.

²¹² Mûnis, *a.e.*, 16.

²¹³ Watt – Cachia, *Endülüs Târîhi*, 18; Özdemir, *Siyasî Târih*, 42.

²¹⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4: 561; Makkarî, *Nefh*, 1: 251.

Tuleytula'da bulunan karısı Armile ve diğer oğulları Arbadas ve Olmondo ise baskılara daha fazla dayanamayarak başkentten kaçmak zorunda kaldı.²¹⁵ Achila'nın kral olmasına razı olmayan Got ailesinin büyükleri de Tuleytula'da bulunan ve Witiza'nın kardeşi olması sebebiyle yönetimde hak iddia etme ihtimali bulunan Rechesendo'dan çekindiklerinden dolayı, vakit kaybetmeden "Meclisi şüyûh ve küberâ" adında bir meclis kurarak Baetica Dükü Rodrik (Rodrigo)'i²¹⁶ kral olarak seçtiler. Witiza'nın kardeşi Rechesendo, Romalıların desteğini de alarak yeğeni Achila'yı tahta geçirmeye çalışsa da başarılı olamadı ve Rodrik ile yaptığı mücadelede hayatını kaybetti.²¹⁷ Rodrik, tahta geçer geçmez başkentten kaçmış olan Witiza'nın oğullarını isyancı kabul ederek tüm mallarına el koydu ve din adamlarından aldığı fetva ile ülke çapında Witiza ve oğullarına yönelik bir tahkir politikası sürdürmeye başladı.²¹⁸

Müellifinin kim olduğuna dair bir ihtilaf olmakla birlikte, Isidorus Pacensis'e atfedilen ve İspanya tarihini ihtivan eden önemli kaynaklardan kabul edilen "Chronicle of 754" isimli eserde, Rodrik'in Witiza yönetimdeyken Vizigot Devleti bünyesinde bulunan konsil tarafından yönetimi devralmaya teşvik edildiği, Rodrik'in de bu teşviklerin ardından hakkı olmamasına rağmen hileli bir şekilde Witiza'ya karşı isyan edip yönetimi ele geçirdiği ifade edilmektedir.²¹⁹ Diğer yandan Endülüs'ün fethi ve valiler dönemini konu edinen "Fecru'l-Endelüs" isimli eserin müellifi ve modern dönem İslâm tarihi çalışmalarıyla tanınan Hüseyin Mûnis, Rodrik'in Witiza'ya isyan edip onu öldürerek tahta geçtiğini ifade etmiştir.²²⁰ Ayrıca Hüseyin Mûnis, Witiza öldükten sonra onun geride kalan

²¹⁵ Özdemir, *Siyasî Târih*, 42.

²¹⁶ İbn Haldûn'un *Kitâbü'l-İber* isimli eserinde ve Arslan Şekîb'in müellifi olduğu *el-Hulelü'l-Sündüsiyye fi'l-Ahbâri ve'l-Asâri'l-Endelüsiyye* isimli eserde, Rodrik veya Rodrigo isminin, İspanya krallarına verilen genel bir isim olduğu ifade edilmektedir. (İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981), 4: 149, Arslan Şekîb, *el-Hulelü'l-Sündüsiyye fi'l-Ahbâri ve'l-Asâri'l-Endelüsiyye*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 1: 262) Ancak bizim ulaşabildiğimiz kaynaklardan Endülüs tarihi üzerine yapmış olduğumuz genel okumalarda, bu bilgiye taalluk eden bir durumla karşılaşmadık.

²¹⁷ Mûnis, *Fecr*, 16.

²¹⁸ A.mlf, *a.e.*, 18.

²¹⁹ Isidorus Pacensis, "Chronicle of 754", çev. Kenneth Baxter Wolf, "Conquerors and Chronicle of Early Medieval Spain" içinde, haz. Kenneth Baxter Wolf (Liverpool: Liverpool University Press, 1999), 131.

²²⁰ Mûnis, *a.e.*, 55.

ailesinin ve Got sülalesinden bazı seçkin kimselerin başkenten kaçmış olmasını gerekçe göstererek Witiza'yı, tahta geçme planları yapan Rodrik'in öldürdüğüne dair olan görüşü desteklemiştir.²²¹ Rodrik, Got sülalesinin seçkin sınıfı olan ve kralın seçildiği üst tabakaya ait olmadığı için²²² meşru yollar ile kral olması mümkün olmayan bir kimseydi. Ancak devlet içerisinde bulunan nüfuz sahibi kişilerin yardımıyla hileli bir şekilde kral olmayı başarabilmişti. Bu durumda akıllara şöyle bir husus gelebilir; Witiza tahta geçme usullerinde bulunan faydasız yöntemleri ortadan kaldırmak ve taht kavgalarının önüne geçmek için, veliahtlık sistemini getirmek istemiş ve bu doğrultuda oğlu Achila'yı kendisinden sonra veliaht olarak tayin etmişti.²²³ Bu durumda ülke tek bir ailenin tahakkümü altına girecek ve diğer nüfûzlu aileler devlet yönetiminden mahrum edilmiş olacaktı. İşte böylesi bir sistemden rahatsız olan üst tabakaya ait seçkin kişiler, hanedan dışından güçlü ve nüfûz sahibi başka bir kimseyi kral yapma yoluna giderek bu sistemi tamamıyla ortadan kaldırmak istemiş olabilir.

İber Yarımadası içerisinde mevcut olan bu siyasî istikrarsızlık hali, Müslümanlara İspanya'nın fethini kolaylaştıran en önemli sebeplerden biri olmuştur. Daha sonra görüleceği gibi Müslümanlar İber Yarımadası'na girdikleri zaman, bu siyasî istikrarsızlık ve taht kavgaları içinde bulunan Vizigot Krallığı'nın halkından büyük destek görmüş, halk Müslümanları âdetâ bir kurtarıcı gibi karşılamıştır.

2. İspanya'nın Dâhilî Durumu

Müslümanlar, 92/711 yılında Târik b. Ziyâd ile birlikte İspanya topraklarına girdiğinde, Vizigot Krallığı yönetimi altında yaşayan İberya halkı, çiftçiler, tüccarlar, köleler ve hürlerden oluşmaktaydı.²²⁴ Hür sınıfı oluşturan aristokrat kesim halkı sömürüyor, özellikle çiftçi ve tüccarlar ağır vergiler altında eziliyordu. Köle ve çiftçilerin hakları, sadece örfî hukuk üzerinden işletiliyordu. Köleler ve çiftçiler arasında bulunan tek fark, köleler için yasak olan evliliği çiftçilerin yapıyor

²²¹ Mûnis, *Fecr*, 62.

²²² İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 3; Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 15.

²²³ Özdemir, *Siyasî Târih*, 42.

²²⁴ Mûnis, *a.e.*, 21.

olmalarıydı.²²⁵ Köleler, toplumsal sınıfın en alt katmanını oluşturuyordu. Oldukça sert muamelelere maruz kalan köleler, hanedan arası çekişmelerde veya krallığın yapmış olduğu savaşlarda büyük çoğunluğu teşkil ediyordu.²²⁶ Kölelerin hem aşırı sert ve ağır muamelelere tabi tutulması hem de savaşlarda yem olarak en önde düşmanın önüne sürülmesi, onları oldukça rahatsız ediyor ve fırsat bulan köleler Vizigot ordusundan kaçıyordu.²²⁷ Aristokrat sınıf ise elde ettiği vergiler ile ülkenin nimetlerinden özgürce faydalanıyor ve refah seviyesi yüksek bir hayat idame ediyordu.²²⁸ Öyle ki Vizigot Devleti'nin halka dayatmış olduğu bu ağır vergiler, 435-534 yılları arasında Batı Avrupa'da hüküm sürmüş ve tarih sahnesinde birçok katliamla ismini duyurmuş olan Vandalların, İber Yarımadası'na hükmettiği zaman bile uygulanmamıştı.²²⁹ Vizigot kralları çiftçi ve tüccarlardan birçok vergi almasına rağmen, halkın sıkıntı ve darlık içerisinde oluşuna hiç aldırmıyor, yol, köprü gibi bayındırlığa ait inşaa faaliyetlerine de önem vermiyordu.²³⁰ Adaletten yoksun bir şekilde ortaya çıkmış sınıf farklılıklarının bir sonucu olan bu yönetim şekli, ülke içerisinde huzur ve güvenin büsbütün ortadan kalkmasına sebep oluyordu.

Vizigot Krallığı'nın din hürriyeti üzerine izlemiş olduğu müsamahadan uzak politikalar da İber Yarımadasında toplumsal istikrarın bozulmasında önemli rol oynamıştır. Bu politikalar, Vizigot Devleti'nin 589 yılında Katolik mezhebini benimsedikten sonra, Aryus mezhebi mensuplarına uygulamış olduğu ağır zulümler ve şiddetli muamelelere kadar uzanır.²³¹ Ancak Müslümanlar, İspanya topraklarına girdiğinde, Yahudilerin Vizigot Devleti altında maruz kalmış olduğu sert muameleler ve şiddetli yaptırımlar, bizim açımızdan daha önemlidir. Zira Yahudilerin maruz kaldıkları sert muameleler karşısında bir çıkış yolu araması, Müslümanlara İspanya'nın fethini kolaylaştırmıştır.

²²⁵ Reinhart Dozy, *el-Müslimün fi'l-Endelüs*, çev. Hasan Habeşî (Mısır: el-Heyetü'l-Misriyyetü'l-Âmme, 1994), 1: 39. (Bu eser Reinhar Dozy'nin "Histoire des Musulman d'Espagne isimli eserinin Arapça tercümesidir.)

²²⁶ Dozy, *a.e.*, 1: 40; S. M. İmâmuddîn, *Siyasi Târih*, 20-21.

²²⁷ Mûnis, *Fecr*, 27.

²²⁸ Dozy, *a.e.*, 1: 28.

²²⁹ Mûnis, *a.e.*, 25.

²³⁰ A.mlf, *a.e.*, 27

²³¹ A.mlf, *a.e.*, 9.

Vizigot Krallığı'nda, kral ve Katolik din adamları arasında yakın bir ilişki vardı. Din adamları, ülke içerisinde din birliği istemeleri sebebiyle Yahudilere karşı oldukça düşmanca bir tutum içerisindeydi.²³² Ayrıca ülke içerisinde ekonomik faaliyetlerin çoğunun Yahudilerin elinde bulunması da Yahudilerin maruz kaldığı bu düşmanca tutumun bir başka sebebiydi.²³³ Din adamlarının Yahudilere karşı olan bu tutumu, kral ile yakın ilişkilerinden dolayı devlet politikalarını da etkiliyordu. Öyle ki bazı krallar ülke yönetiminde nüfuz sahibi olan din adamlarının desteğiyle yönetimi ele geçiriyor ve din adamlarının isteği doğrultusunda bir yönetim sergiliyordu. Bu duruma örnek olarak, başkent Tuleytula'da en önemli din ve devlet adamı olan başpiskopos Julian'ın Kral Wamba'nın tahttan indirilmesinde yaptıkları gösterilebilir. Julian, tahta gözü olan ve Kral Wamba'yı öldürmek için planlar yapan Ervig'e yardım etmiş, hazırlamış olduğu uyuşturuculu suyu ona vererek, Kral Wamba'ya gizlice içirerek onun bayılmasına sebep olmuştur. Ancak orada bulunanlar kralın öldüğünü düşünmüşler ve Ervig, başpiskopos Julian'ın desteğiyle tahta geçmiştir.²³⁴

Ervig, yönetimi esnasında, Julian'ın etkisiyle Yahudi cemaatine karşı oldukça sert politikalar izlemiş ve katı yaptırımlar uygulamıştır. Kral Ervig'den sonra tahta geçen Egica döneminde de aynı şekilde din adamlarının etkisi devam etmiş, Julian'dan sonra başpiskopos olan Sisebert, Egica'nın krallığı esnasında devlet içerisinde oldukça nüfuz sahibi olmuştur. Sisebert daha sonra kral Egica'ya karşı da bir isyan faaliyeti düzenlemiş ve bu isyana kral Egica'nın yönetiminden hoşnut olmayan gruplar ve Yahudi cemaati de katılmıştı. Ancak bu isyan büyümeden bastırılmış ve Yahudiler başta olmak üzere isyana katılanlar sert bir şekilde cezalandırılmıştır. İsyan sonucunda Kral Egica tarafından, 616 yılında kral Sisebût'un Yahudiler için çıkarttığı, ancak daha sonra yürürlükten kaldırılan hükümleri uygulama kararı alınmış, isyana katılan Yahudilerin ellerinden buluş çağına ermemiş çocukları alınarak Hıristiyan itikadı üzerine yaşamaları ve Hıristiyan bir kadın ile evlenmelerine karar verilmiştir. Diğer yandan Yahudilere karşı bir köleleştirme politikası uygulanarak Hıristiyanlığa girmeyen Yahudiler

²³² Watt – Cachia, *Endülüs Târîhi*, 17; Özdemir, *Siyasî Târih*, 42.

²³³ A.mlf, *a.e.*, 42.

²³⁴ İbrahim Ali Tarhan, *Dirâsât fî Târîhi Avruba*, 117.

köle ilan edilmiştir.²³⁵ Tarihî kaynaklarda Yahudilerin gerçekleştirmiş olduğu isyanın çıkış sebebi şu şekilde de ifade edilmektedir: Yahudiler 694 yılında Vizigot Krallığı'nın kendilerine reva gördüğü sert politikalara daha fazla dayanamayarak Afrika'da bulunan Yahudi dindaşlarının da yardımıyla, sadece kendilerine bir çıkış yolu bulma amacıyla herhangi bir teşvik ve kışkırtma olmaksızın, bir isyan faaliyetine girişmişlerdir. Aynı şekilde bu isyan sonucunda, Yahudilerin tüm malları müsadere edilmiş, ticaret yapma hakları, özgürlükleri ellerinden alınmış ve Hıristiyanlar için köle olmalarına karar verilmiştir. Yahudilerin birbirleriyle evliliklerine de yasak getirilerek Yahudilerin sadece Hıristiyan kölelerle evlenebilmesine karar verilmiştir.²³⁶ Hüseyin Mûnis *Fecru'l-Endelüs* isimli eserinde, Yahudilerin bu dönemde Afrika'da bulunan dindaşlarından yardım almasının imkansız olduğunu ifade ettikten sonra, din adamlarının ve kralların Yahudilere uyguladığı sert politikalar ve yaptırımları meşru göstermek için böyle bir oyun oynadıklarını söylemektedir.²³⁷ Bize göre de Hüseyin Mûnis'in bu yorumu, tarihsel olaylar ve şartlar göz önüne alındığında vakaya daha uygun durmaktadır. Zira yıllarca baskı altında tutulup sindirilen, âdeta yokluk içerisinde bir yaşam süren Yahudilerin, müstakil bir şekilde kendilerinde isyan etme gücü bulmaları pek makul gözükmemektedir.

Vizigot krallığının içinde bulunduğu bu dâhili durum, devletin ekonomisinin de etkilenmesine sebep olmuştur. Ticarî faaliyetlerin büyük kısmını elinde bulunduran Yahudilere, Vizigot Krallığı'nın yönetimi altında yapılan sert muamelelerin, zor zamanlar geçiren devlet ekonomisinin, daha da kötüye gitmesine sebep olduğunu söyleyebiliriz. Müslümanlar ülkeye girdiğinde ülke içerisinde mevcut olan açlık ve kıtlık hali de bu duruma bir delil olarak gösterilebilir.²³⁸ Bu sebeple, hem ekonomik bunalım içerisinde bulunan İberya halkı hem de dinî baskı altında tutulup köleleştirilen Yahudi cemaati, Vizigot Devleti'nden oldukça rahatsız bir hale gelmiştir. Yahudilerin de içerisinde bulunduğu İberya halkının

²³⁵ İbrahim Ali Tarhan, *Dirâsât fî Târîhi Avruba*, 117; Özdemir, *Siyasî Târih*, 42.

²³⁶ Dozy, *el-Müslimün fî'l-Endelüs*, 1: 39; Watt – Cachia, *Endülüs Târîhi*, 17; S. M. İmâmuddîn, *Siyasî Târih*, 23.

²³⁷ Mûnis, *Fecr*, 27.

²³⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4: 560.

yaşadığı bu toplumsal karmaşa hali, Müslümanlara bu toprakların fethini kolaylaştıran en önemli ikinci etken olmuştur.

C. İspanya'nın Fethi

Septe hâkimi Julian'ın Müslümanlara İspanya'yı fethetmelerine yönelik teşvik ve ısrarlarından sonra Musa b. Nusayr, Julian'ın anlattıklarından emin olmak ve kendi gözüyle bazı somut deliller görmek istedi. Bu sebeple Musa, Julian'dan İspanya'ya geçmesini, bölge halkı ile ilgili kendilerine istihbarî bilgi getirmesini ve bölgede herhangi bir yere bir saldırı tertip etmesini istedi.²³⁹ O da bunun üzerine iki gemi ile Cezîretü'l-Hadrâ mevkiine çıkartma yaparak birçok ganimet ve esir ile geri döndü. Bunun sonucunda Julian'ın sözlerinin doğru olduğuna kanaat getiren Musa b. Nusayr, oldukça sevindi ve İspanya'yı fethetmek için halife Velîd b. Abdülmelik'e bir mektup göndererek ondan izin istedi.²⁴⁰ Bazı tarihi kaynaklarda Julian, İspanya'nın fethi için Târik b. Ziyâd ile görüştüktan sonra, Târik, kendisine anlatılanlardan emin olmadığını söylemiş, bunun üzerine Julian da Târik'a iki kızını göndererek onun güvenini kazanmıştır.²⁴¹

Musa b. Nusayr, Velîd b. Abdülmelik'e gönderdiği mektupta, İber Yarımadası'nın doğal güzelliklerini, yer üstü zenginliklerini anlatarak ondan İspanya'nın fethi için izin istedi. Velîd b. Abdülmelik ise deniz aşırı bir sefer yaparak Müslümanların tehlikeye atılmamasını istedi. Bunun üzerine Musa b. Nusayr buranın derin bir deniz olmadığını, karşı tarafın dâhi görülebildiğini söyleyince, halife öncelikle bölgeyi tanıyacak bir seriyye gönderilmesini ve istihbarî bilginin sağlanmasını emretti.²⁴² Halifeden gelen emir üzerine Musa b. Nusayr, bir Berberî olan Tarîf b. Mâlik²⁴³ adındaki mevlâsını Julian'ın tedarik ettiği

²³⁹ Makkarî, *Nefh*, 1: 253; Mûnis, *Fecr*, 66.

²⁴⁰ Makkarî, *a.e.*, 1: 253.

²⁴¹ İbn Abdilhakem, *Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib*, 233.

²⁴² Müellifî Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 16; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4: 561; İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 5; Makkarî, *a.e.*, 1: 229; Mûnis, *a.e.*, 66.

²⁴³ Tarîf b. Mâlik, Musa b. Nusayr'ın azadlı kölesidir (Müellifî Meçhul, *a.e.*, 16; İbnü'l-Esîr, *a.e.*, 4: 561; İbn İzârî, *a.e.*, 2: 5). Ancak onun hangi ırktan olduğuna dair bazı ihtilaflar mevcuttur. Bazı eserlerde Tarîf b. Mâlik'in Berberî olduğu ifade edilirken (Makkarî, *a.e.*, 1: 253), bazı eserlerde onun Arap olduğu zikredilmiştir (Mûnis, *a.e.*, 66).

dört gemi vasıtasıyla²⁴⁴, yüz tanesi atlı beş yüz kişi ile Ramazan 91 / Temmuz 710 tarihinde İspanya topraklarına gönderdi. Tarîf b. Mâlik, daha sonra kendi adını alacak olan Cezîretü'l-Hadrâ mevkiinden İber Yarımadası'na çıktı. O, İber Yarımadası'na ayak basar basmaz burada bazı çatışmalara girdi, bölgeden birçok esir ve ganimetle birlikte önemli bilgiler elde ederek Afrika'ya döndü.²⁴⁵ *Nefhu't-Tib*'da geçen diğer bir rivayete göre, Tarîf b. Mâlik'in İber topraklarından dönmesinin ardından, Berberî bir şeyh olan Ebû Zur'a, bin kadar asker ile İspanya'ya tekrar girmiş, birçok bölgede saldırılar ve yağmalar gerçekleştirmiş, halkın kutsal kabul ettiği bir kiliseyi tahrip edip birçok esir ve ganimetle birlikte Afrika'ya dönmüştür.²⁴⁶ Ancak bu rivayete çeşitli açılardan bakıldığında izaha muhtaç bazı durumlar ortaya çıkmaktadır. Bu durumlardan en önemlisi Tarîf b. Mâlik'in bir Berberî olması ve künyesinin Ebû Züra olmasıdır. Ayrıca *Nefhu't-Tib* isimli eserde geçen başka bir rivayete göre, Ebû Züra'nın Tarîf b. Mâlik olduğu ifade edilmiştir.²⁴⁷ Bu bağlamda, Tarîf b. Mâlik ile Ebû Züra'nın tarihsel süreçte göz önüne alınarak birbiriyle karıştırılması ihtimal dâhilindedir. Diğer yandan bizim ulaşabildiğimiz Endülüs tarihini ihtiva eden ilk dönem İslâm tarihi kaynaklarında fetihle Tarîf b. Mâlik arasında Endülüs'e başka bir askerî birliğin girdiğini söyleyen bir bilgi mevcut değildir. *Nefhu't-Tib* isimli eser dışında bu rivayeti destekleyen başka bir bilgi olmadığı için, bu rivayetin sıhhati hususunda bazı sorunların olabileceği görmezden gelinmemelidir.

Musa b. Nusayr ve komutası altında olan Müslüman ordu, Tarîf b. Mâlik'in İber Yarımadasından getirdiği önemli bilgiler ve daha önce hayatlarında görmedikleri ganimetler karşısında, İspanya'yı fethetmek için daha da istekli hale geldi.²⁴⁸ Bunun üzerine Musa b. Nusayr İspanya'yı fethetmek için hemen hazırlıklara başladı ve kaynaklarda kimliğine yönelik Musa b. Nusayr'ın sâdık bir askeri, mevlâsı, Hamedanlı bir Farisî veya Nefze Berberîlerinden biri olduğuna dair

²⁴⁴ Makkarî, *Nefh*, 1: 229.

²⁴⁵ Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 16; Müellifi Meçhul, *Zikru Bilâdi'l-Endelüs*, 92; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4: 267; İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 5; Makkarî, *a.e.*, 1: 253; S. M. İmâmuddîn, *Siyasi Târih*, 29; Münis, *Fecr*, 66.

²⁴⁶ Makkarî, *a.e.*, 1: 253.

²⁴⁷ A.mlf, *a.e.*, 1: 254.

²⁴⁸ İbnü'l-Esîr, *a.e.*, 4: 562.

farklı görüşler bulunan²⁴⁹ Târik b. Ziyâd'ı az bir kısmı Arap, büyük çoğunluğu Berberî askerlerden oluşan yedi bin kişilik bir ordu ile İspanya'ya gönderdi. Müslümanların yine çoğunluğu Berberîlerden oluşan on iki bin kişilik bir ordu ile İber Yarımadası'na gönderildiğini söyleyenler de vardır.²⁵⁰ İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil* adlı eserinde Târik b. Ziyâd'ın yedi bin kişi ile yola çıktığı, daha sonra Rodrik'in ordusunun asker sayısını öğrendiğinde, Musa b. Nusayr'dan takviye birlik istemesinin ardından, gönderilen beş bin kişi ile birlikte ordusunun on iki bin kişiye ulaştığı zikredilmiştir.²⁵¹ Ayrıca *Nefhu't-Tib* isimli eserde geçen diğer bir rivayete göre ise Târik b. Ziyâd'ın sekiz bin kişi ile yola çıktığı daha sonra istenilen yardım ile beş bin kişinin daha gönderildiği belirtilmiştir.²⁵² İbn Haldûn'un *Kitâbü'l-İber* isimli eserinde ise sekiz yüz kadar Arap on bin kadar Berberî asker ile İspanya topraklarına girildiği ifade edilmiştir.²⁵³ Müslümanların on iki bin asker ile İber Yarımadası'na çıkması kuvvetle muhtemeldir. Zira Musa b. Nusayr Tanca bölgesini ele geçirip Kayrevan'a döndüğü zaman Târik b. Ziyâd önderliğinde bölgede 12 bin kişilik bir Berberî grup bırakmıştı.²⁵⁴ Gerçekleşen olaylar göz önüne alındığında bu ordunun, İber Yarımadası'na girmesi muhtemel ordu olduğu dikkatleri çekmektedir. Müslümanlar, Julian'ın sahip olduğu dört gemi ile peyderpey İber topraklarına doğru yola çıktı. Gemiler alabildiği kadar Müslüman askerler ile doldurulup karşı kıyıya taşınıyor, daha sonra geri dönüp karşı kıyıda kalan askerler alınıyordu. Bu döngü Afrika kıyılarında tek bir asker kalmayınca kadar devam etti.²⁵⁵ Târik b. Ziyâd ise İber topraklarına giden son kafilenin içerisindeydi. Müslüman askerler Vizigotların kendilerini fark edip herhangi bir hazırlığa girmemesi için gündüz kıyı bölgelerinde saklanıyor, gece ise gemiler tekrar hareket edip karşı kıyıda kalan Müslümanları İber Yarımadası'na taşıyordu.

²⁴⁹ Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 17; Müellifi Meçhul, *Zikru Bilâdi'l-Endelüs*, 98; Makkarî, *Nefh*, 1: 254.

²⁵⁰ İbn Habîb, *Kitâbü't-Târîh*, 136; İbn Hallikân, *Vefâyât*, 5: 320; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4: 562; İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 6; Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdullah b. Adurrahman (Beirut: Dâru'l-Hicr, 1997), 12: 436; Makkarî, *a.e.*, 1: 254; Mûnis, *Fecr*, 69.

²⁵¹ İbnü'l-Esîr, *a.e.*, 4: 562.

²⁵² Makkarî, *a.e.*, 1: 232.

²⁵³ İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 4: 150.

²⁵⁴ Müellifi Meçhul, *Zikru Bilâdi'l-Endelüs*, 97.

²⁵⁵ Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 17; Makkarî, *a.e.*, 1: 254; Mûnis, *a.e.*, 69.

İberyâ halkının, Müslümanları bölgeye taşıyan Julian'ın gemilerini, İspanya'ya devamlı gidip gelen tüccar gemileri olduğunu zannetmesi de²⁵⁶ Müslümanların işlerini oldukça kolaylaştırıyordu.

İslâm tarihi kaynaklarında İber topraklarına gönderilen ordunun komutanı olan Târik b. Ziyâd'ın yolculuğu esnasında Hz. Peygamber'i ve onun etrafını kuşatmış bir şekilde duran ensâr ve muhâciri rüyasında gördüğü zikredilmiştir. Resûlullah ve ashâbı kılıçlarını kuşanmış, mızraklarını hazırlamış bir halde Târik b. Ziyâd'a yoluna devam etmesini, asla geri dönmemesini söylüyordu. Târik, uykudan uyandığı zaman rüyayı askerlerine anlattı ve onlara İspanya topraklarının fethini müjdeledi. Bunun üzerine Müslüman askerlerin İspanya'yı fethedeceklerine dair inançları daha da arttı.²⁵⁷ Bu rivayetin Mehmet Özdemir'in de belirttiği üzere²⁵⁸ tarihsel bir olayı izah etmede aktif bir rolü olmamasına rağmen, böylesine bir menkıbenin ilk dönem kaynaklarında bulunması, Müslümanların İspanya'nın fethine hangi açıdan baktığını göstermektedir.

Müslümanlar, Târik b. Ziyâd'a nispet edilecek olan dağlık bölgeden 92/711 yılında İber Yarımadası'na çıktı.²⁵⁹ Târik b. Ziyâd'ın ordusunun içerisinde Berberî nüfus, Araplardan çok fazlaydı. Zira böylesine büyük bir bölgenin fethinin hem komutan hem de askerleri Arap ırkının dışında olan başka bir ırktan müteşekkil olması daha önce İslâm fetihlerinde görülmemiş bir durumdu. Ordunun içerisinde aynı zamanda Mûnise gibi önemli, Büyük Berberî savaşçılar da bulunuyordu. Onlar kendilerine verilmiş olan bu görevi, layıkıyla ve titiz bir şekilde yerine getiriyordu.²⁶⁰ Târik b. Ziyâd İber topraklarına çıkar çıkmaz kendilerine gelebilecek herhangi bir saldırıdan korunmak için bir kale inşa ettirdi.²⁶¹ Daha sonra da sahil bölgesini koruma altına aldı. Müslüman askerlere arkadan gelebilecek bir saldırı riskini ortadan kaldırmasının ardından, daha sonra Cebel-i Târik ismini alacak olan dağı aşip Cezîretü'l-Hadrâ şehrine vardı ve burayı fethetti.²⁶² Kaynaklarda bu

²⁵⁶ İbn Abdilhakem, *Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib*, 233; İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 6.

²⁵⁷ İbnü'l-Kûtiyye, *Târihu İftiâhi'l-Endelüs*, 76-77; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4: 562.

²⁵⁸ Özdemir, *Siyasî Târih*, 55.

²⁵⁹ İbnü'l-Esîr, *a.e.*, 4: 562; İbn Hallikân, *Vefâyât*, 5: 320; Makkarî, *Nefh*, 1: 254; Mûnis, *Fecr*, 69.

²⁶⁰ Mûnis, *a.e.*, 68.

²⁶¹ Müellifi Meçhul, *Zikru Bilâdi'l-Endelüs*, 98; İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 4: 150; Mûnis, *a.e.*, 68.

²⁶² İbnü'l-Esîr, *a.e.*, 4: 562; Makkarî, *a.e.*, 1: 231; Mûnis, *a.e.*, 70.

şehrin fethine dair diğer bölgelere nazaran kapsamlı bir bilginin bulunmaması, buranın herhangi bir güçlü mukavemet olmaksızın fethedildiğine bir delil olarak kabul edilebilir. Müslümanların yanında İber Yarımadası'na girilmesinde önemli rolü ve yardımını olan Julian da bulunmaktaydı. Julian, Müslümanlara yarımada içerisinde rehberlik ediyor, onlara ülkenin geçit noktalarını ve zayıf yerlerini gösteriyordu. Aynı zamanda Müslümanlara istihbarî bilgi de sağlıyordu.²⁶³

İslâm tarihi kaynaklarında geçen bir rivayette, Târik b. Ziyâd'ın, Müslümanların İber Yarımadası'na çıkmasının ardından, gemileri yaktığı zikredilmiştir.²⁶⁴ Mehmet Özdemir'in *Endülüs Siyasi Tarihi* isimli çalışmasında da ifade ettiği üzere, bu bilgi 12. yüzyılda yaşamış olan İdrîsî'ye kadar kaynaklarda yer bulmamıştır.²⁶⁵ Ayrıca, Mehmet Özdemir, bu gibi uygulamaların harp tarihinde örneklerinin bulunduğu ve Târik b. Ziyâd'a nispet edilen bu olayın da eski kıssalardan esinlenerek kurgulandığını ifade etmiştir.²⁶⁶

Müslümanlar, Cezîretü'l-Hadrâ şehrinde kontrolü ve güvenliği sağladıktan sonra Rodrik'in önemli komutanlarından biri olan Benşu (Benûc) ve askerlerinin bir saldırısına maruz kaldı ve yapılan mücadele sonucunda Müslümanlar galip geldi.²⁶⁷ Ancak Benşu'nun ordusundan savaştan kurtulan bir kişi Rodrik'in yanına giderek ona Müslümanların ülkelerine girdiğini haber verdi. Rodrik de bu haber üzerine yüz bin askerden oluşan bir ordu hazırlayıp Müslümanlar ile karşılaşmak için güneye doğru hareket etti.²⁶⁸ Târik b. Ziyâd kendisine doğru gelen Rodrik'in ordusunun haberini alınca, böylesine büyük bir ordu ile savaştık kadar askerinin olmadığını anlayarak Kuzey Afrika valisi Musa b. Nusayr'dan takviye birlik göndermesini istedi. Bunun üzerine Musa b. Nusayr beş bin kişilik bir takviye birliğini Târik b. Ziyâd'a gönderdi.²⁶⁹ Daha sonra da İslâm ordusu Şezûne şehri

²⁶³ Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 17; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4: 562; Makkarî, *Nefh*, 1: 232.

²⁶⁴ İbnü'l-Kerdebus, *Târîhu'l-Endelüs*, nşr. Ahmed Muhtar el-Abbâdî (Madrid: Ma'hadü'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 1971), 46; Makkarî, *a.e.*, 1: 258.

²⁶⁵ Gemilerin yakılması olayına dair detaylı bilgi için bk. Salih Kaymakçı, "Târik b. Ziyâd Hayatı ve Şahsiyeti", (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2000), 48; İsmail Hakkı Atçeken, "Berberîler ve Hicrî I.Yüzyıl İslâm Fetihlerindeki Rolü", *İstem Dergisi*, 1/2 (2003).

²⁶⁶ Özdemir, *Siyasî Târih*, 53.

²⁶⁷ İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 8; Mûnis, *Fecr*, 70.

²⁶⁸ A.mlf, *a.e.*, 70.

²⁶⁹ Müellifi Meçhul, *a.e.*, 17; Mûnis, *a.e.*, 73.

yakınlarında bulunan Vâdi Lekke bölgesine doğru ilerledi ve burada karargâh kurdu.²⁷⁰

Müslümanlar, Vâdi Lekke bölgesine doğru yola çıktığında Julian'dan ülkenin belli başlı geçit noktalarını ve zayıf yerlerini öğrenip onu Cezîretü'l-Hadrâ şehrinde bıraktılar.²⁷¹ Julian'ın bu bölgede kalmasının temel sebebinin Müslümanlara yapmış olduğu yardımların Hıristiyan halk tarafından bilinmemesi amacıyla olduğu söylenebilir. Zira yukarıda da zikrettiğimiz üzere, o ticaret sebebiyle İspanya'ya devamlı gidip geliyor ve bu sebeple halk tarafından tanınıyordu.

İslâm Tarihi kaynaklarında Rodrik'e Müslümanların ülkeye girişinin haberinin önemli komutanlarından biri olan Tedmûr tarafından verildiği de ifade edilmiştir. Rodrik, vekil olarak yerine Tedmûr'ü bırakıp güney bölgesinde bulunan Beşkenes şehrine savaşmaya gitmişti. Müslümanlar ülkeye girdiği zaman Rodrik bu bölgede bulunuyordu. Vekil olarak yerine bıraktığı Tedmûr ona: “*Topraklarımıza gökten mi inmiş yerden mi çıkmış bilmediğimiz bir topluluk girmiştir*”²⁷² şeklinde Müslümanların bölgeye girişini haber verince derhal yetmiş bin kişilik bir ordu hazırlayıp Müslümanlarla karşılaşmak üzere güneye doğru yola çıktı.²⁷³ İslâm tarihi kaynaklarında Rodrik'in ordusunun sayısına dair farklı rivayetler bulunmaktadır. Makkarî'nin *Nefhu't-Tîb* isimli eserinde geçen bir rivayete göre Rodrik'in ordusu kırk bin kişi,²⁷⁴ *Ahbâru Mecmû'a* isimli eserde geçen başka bir rivayete göre yüz bin kişi,²⁷⁵ İbn Kuteybe'nin *el-İmâme ve's-Siyâse* isimli eserinde geçen diğer bir rivayete göre ise yetmiş bin kişiden müteşekkildir.²⁷⁶ Rodrik'in askerlerinin sayısına dair rivayetler farklı olsa bile, sayıca Müslüman askerlerden fazla olduğu açıktır. Çünkü kaynaklarda bunun aksini işaret eden tek bir rivayet yoktur.

²⁷⁰ Münis, *Fecr*, 73.

²⁷¹ İbn Abdilhakem, *Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib*, 233; İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 6; Makkarî, *Nefh*, 1: 257.

²⁷² İbn Habîb, *Kitâbü't-Târîh*, 136; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 2: 60; İbn Hallikân, *Vefâyât*, 5: 321.

²⁷³ İbn Kuteybe, *a.e.*, 2: 60; İbn Hallikân, *a.e.*, 5: 321; Makkarî, *a.e.*, 1: 241.

²⁷⁴ İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 4: 150; Makkarî, *a.e.*, 1: 233.

²⁷⁵ Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 17.

²⁷⁶ İbn Kuteybe, *a.e.*, 2: 60; Makkarî, *a.e.*, 1: 241.

Rodrik'in ordusu İspanya halkından oluşmakta ve içinde kralların oğullarıyla birlikte savaşlarda oldukça yetenekli olan güçlü askerler de bulunmaktaydı. Aynı zamanda önceki Kral Witiza'nın oğulları da Rodrik'in ordusunun içindeydi. Müslümanlar, İber Yarımadası'na girdikleri zaman Witiza'nın oğulları büyümüş ve at binecek yaşa gelmişti. Bu sebeple Rodrik onları savaşa davet etmiş ve ülkeyi birlikte savunma teklifinde bulunmuştu. Onlar da bu teklifi kabul etmiş ve Rodrik'in saflarına katılmıştı.²⁷⁷ Rodrik'in ordusu, Müslüman askerlere doğru ilerlerken, Târik b. Ziyâd'ı işaret ederek onun İbnü'l-Habîs olduğunu ve Müslümanların ise İspanya'ya vatan edinmek için değil, ganimet toplamak için geldiklerini, onları ağır bir hezimete uğratarak bu topraklardan defedeceklerini söylüyordu.²⁷⁸ Ordunun içerisinde aynı zamanda bol miktarda erzak, mühimmat ve Müslümanları esir alacaklarından emin olduklarından dolayı bol miktarda ip bulunmaktaydı. Rodrik ise, iki hayvanın arasına çekilmiş bir yatak üzerinde yatıyordu. Üzerinde inci, yakut ve zümrütle süslenmiş bir şemsiye de vardı.²⁷⁹ Târik b. Ziyâd yaklaşmakta olan Rodrik ve ordusunun haberini alınca ayağa kalktı ve Allah'a hamd ve sena ettikten sonra şu hutbeyi îrad etti;

“Ey insanlar, kaçış nereye? Deniz arkanızda düşman önünüzde, Allah'a yemin olsun ki, bugün sizin için sıdk ve sabırdan başka bir şey yoktur. Bilmiş olun ki, bu adada size yetim ve öksüzlükten daha zor bir şey vardır. Sizler düşmanın karşısında, ordunuz, silahlarınız ve ağızınız ile durmaktasınız. Şu anda sizin kılıçlarınızdan başka bir yükünüz kalmadı. Düşmanın elinden almadığımız sürece ağızınız kalmadı. Şayet günler sizin bu ihtiyacınız üzere geçerse, hiçbir şeye güç yetiremeyecek hale gelirsiniz. Sonunda sizden korkan düşman sizin üzerinize saldırma cesaretine sahip olur. Kalkın ve bu azgın toplulukla bu kötü âkıbeti yaşamamak için savaşın. İşte sarsılmaz kaleler buradadır. Ölümü göze alabilirsiniz, bu fırsatı değerlendirmek mümkündür. Ben kendimin kurtuluşa ereceği bir iş ile sizi uyarmıyorum. Sizler bilmiş olun ki, şayet az bir şekilde bir sabır gösterirseniz, uzun bir rahatlığa kavuşacaksınız. Burada sizin payınız benim payımdan daha fazladır. Bu bölgede güzel kızların var olduğunu da siz biliyorsunuz. Onlar inci ve mercanlar içinde çalmlı çalmlı yürürler. Onların saf altınla dokunmuş elbiseler giyinen, kralların saraylarında taç giymiş kendini haramdan koruyan kadınlar olduğunu siz

²⁷⁷ İbnü'l-Kütiyye, *Târîhu İftitâhi'l-Endelüs*, 73. (Witiza'nın oğullarının Rodrik'in saflarında savaşa katılmasına dair diğer rivayetler: Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 17; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4: 563).

²⁷⁸ Müellifi Meçhul, *a.e.*, 18.

²⁷⁹ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 2: 60.

biliyorsunuz. Velîd b. Abdülmelik bizleri Araplar içinden kahraman olarak seçti ve bu bölgedeki krallar ile akrabalık kurmamıza rıza gösterdi. O, sizin burada bulunan güçlü savaşçılar ve atlı birlikler ile savaşmanızı bekliyor. Böylece Allah'ın dinini bu bölgede izhar etmeniz ve Allah'ın adını yüceltmek üzere savaşmanız sebebiyle, sizi mükâfatlandırmayı umuyor. Ayrıca sizden başka hiçbir müminin sahip olmadığı ganimetlerin de sizler tarafından elde edilmesini istiyor. Biliniz ki sizi davet ettiğim şeye ilk icabet eden benim. İki ordu karşı karşıya geldiği zaman bizzat ben kendim, Rodrik'e saldıracağım ve onu öldüreceğim. Siz de benimle birlikte saldırın. Eğer onu öldürdükten sonra ölürsem, sizi ondan kurtarmış olurum. Siz kendinize bir âkil kahraman seçmekten aciz değilsiniz. Eğer onu öldürmeden önce ben ölürsem, beni geride bırakın ve ona saldırın, onu öldürmek suretiyle fethi tamamlayın. O öldükten sonra onun askerleri de dağılıp gidecektir.”²⁸⁰

Târik b. Ziyâd'ın bu konuşmasının ardından Müslüman askerler Rodrik ile savaşmak için daha da istekli hale geldiler.²⁸¹

Müslüman askerler, Târik b. Ziyâd'ın îrad ettiği hutbeyle psikolojik olarak savaşa hazır hale gelmesinin ardından, 28 Ramazan 92/19 Temmuz 711 yılında Vâdi Lekke bölgesinde Rodrik ile karşı karşıya geldiler.²⁸² Kaynaklarda savaşın yapıldığı yer hususunda farklı rivayetler mevcuttur. Bu kaynaklarda savaşın yapıldığı yerin, Kurtuba²⁸³ Ümmü Hukeym Vâdîsi,²⁸⁴ Fahsi Şeris bölgesi²⁸⁵ ve Vâdî Logos²⁸⁶ olduğu söylenmiştir. Ancak İslâm tarihi kaynaklarının genelinde savaşın, Şezûne yakınlarında bulunan Vâdî Lekke bölgesinde gerçekleştiği ifade edilmektedir. Savaşın ilk iki günü taraflar arasında şiddetli çatışmalar gerçekleşti. Rodrik'in ordusunun içerisinde Rodrik'in yönetimine yönelik hoşnutsuzluk besleyen askerler de vardı. Bu askerler ordunun sağ kanadını oluşturmaktaydı. Onlar, Müslüman askerlerin Rodrik'i ortadan kaldırmak ve ganimet elde etmek için İspanya'ya girdiklerine, istediklerini elde ettikten sonra geri döneceklerine

²⁸⁰ İbn Habîb, *Kitâbü't-Târih*, 138; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 2: 60; İbn Hallikân, *Vefâyât*, 5: 321; Makkarî, *Nefh*, 1: 242.

²⁸¹ Makkarî, *a.e.*, 1: 242.

²⁸² Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 20; İbnü'l-Kûtiyye, *Târihu İftitâhi'l-Endelüs*, 73; İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 8; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4: 562; Münis, *Fecr*, 73.

²⁸³ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 12: 436.

²⁸⁴ İbn Abdilhakem, *Fütûhu Efârîga ve'l-Endelüs*, thk. Abdullah Enis, Tabb'a, (Beyrut: Mektebetü'l-Medreseti ve Dâru'l-Kitâbi'l-Lübânî, 1964), 758.

²⁸⁵ Makkarî, *a.e.*, 1: 233.

²⁸⁶ Robert Mantra, *İslâm'ın Yayılış Târîhi*, çev. İsmet Kayaoğlu (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1981), 36.

inanıyorlardı. Bu bağlamda Rodrik'in mağlup olması için savaşı terk ettiler ve bu durum savaşın dengesini oldukça sarstı.²⁸⁷ Witiza'nın ölümüyle birlikte yönetimi devralması gereken ancak Rodrik'in ve devletin önde gelenlerinin girişimleriyle tahta geçmesi engellenen Witiza'nın oğulları da, Rodrik'e karşı besledikleri kinden dolayı ve onun mağlubiyeti durumunda babalarının mirasını elde edeceklerini düşündüklerinden,²⁸⁸ Müslümanlar ile ittifak kurarak Rodrik'in saflarından çekildiler. Bu son durum Müslümanların savaşı kazanmasında en büyük etken olmuştur.²⁸⁹ Bununla birlikte Rodrik'in ordusunun sağ kanadını oluşturan askerî birliklerle, Witiza'nın oğullarının ordu saflarından çekilmesi, ordunun genelini bir umutsuzluğa kapılmasına sebep olmuş, bu durum sonucunda Rodrik'in ordusu tamamıyla dağılmaya başlamıştır.²⁹⁰ Rodrik'in ordusunun içinde bulunduğu bu durumu gören Berberî askerlerler, sergiledikleri büyük çaba ile karşı atağa geçmiş, Rodrik ise gördüğü bu manzara karşısında kaçmaktan başka bir çare bulamayarak savaş meydanını terk etmiştir.²⁹¹ Müslümanlar ise Rodrik'in ve kaçan diğer askerlerin peşine düşerek, onların birçoğunu öldürmüşlerdir.²⁹²

İslâm tarihi kaynaklarında Vizigot Kralı Rodrik'in âkıbetine dair farklı rivayetler vardır. Kaynaklarda Kral Rodrik'in, Târık b. Ziyâd tarafından bir kılıç darbesiyle öldürüldüğü,²⁹³ savaşı kaybedeceğini anlayıp savaş meydanından kaçarken Müslüman askerler tarafından yakalanıp öldürüldüğü,²⁹⁴ savaş esnasında nehre düşerek öldüğü,²⁹⁵ kaçarken boğulduğu²⁹⁶ ve kendisini nehre atarak canına kıydığına²⁹⁷ dair farklı rivayetler zikredilmiştir. Bazı kaynaklarda ise onun cesedinin bulunamadığı, sadece vadinin kıyısında kıymetli taşlarla süslü ayakkabılarının ve çamura batmış bir şekilde atının bulunduğu, ona dair ne bir hayat

²⁸⁷ Mûnis, *Fecr*, 74; S. M. İmâmuddîn, *Siyasi Târih*, 31.

²⁸⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4: 563; Makkarî, *Nefh*, 1: 258.

²⁸⁹ İbnü'l-Kûtiyye, *Târîhu İftitâhi'l-Endelüs*, 76.

²⁹⁰ Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*; 18; Mûnis, *a.e.*, 73.

²⁹¹ Makkarî, *a.e.*, 1: 259; Mûnis, *a.e.*, 74.

²⁹² Müellifi Meçhul, *Zikru Bilâdi'l-Endelüs*, 99.

²⁹³ İbn Hallikân, *Vefâyât*, 5: 321; Makkarî, *a.e.*, 242.

²⁹⁴ Müellifi Meçhul, *Zikru Bilâdi'l-Endelüs*, 97.

²⁹⁵ İbnü'l-Esîr, *a.e.*, 4: 563.

²⁹⁶ Mûnis, *a.e.*, 74.

²⁹⁷ Makkarî, *a.e.*, 258.

izi ne de bir ölüm izine rastlandığı ifade edilmiştir.²⁹⁸ Kral Rodrik'in âkıbetinin nasıl olduğuna dair farklı rivayetler olmasına rağmen, yukarıdaki bilgiler ışığında, onun yapılan savaş esnasında veya hemen sonrasında ölmüş olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Aynı zamanda İspanya tarihi üzerine ulaşabildiğimiz eserlerden yapmış olduğumuz okumalarda da Kral Rodrik'in bu tarihten sonra bir faaliyet içine girdiğine, bir ittifak çabası içinde olduğuna veya komşu krallıklara sığınma talep ettiğine dair herhangi bir bilgi de görülmemiştir. Zira tarihî olaylar da göz önüne alındığında krallığını kaybetmiş, unvanlarını yitirmiş, serveti talan edilmiş ve ülkesi elinden alınmış olan Kral Rodrik'in Müslümanlar ile tekrar bir çatışma içine girmesi beklenirdi. Bu hususlar da Rodrik'in ölmüş olduğunu açık bir şekilde desteklemektedir.

Müslümanlar, böylece İber Yarımadasında hüküm süren Vizigot Krallığı'nı ortadan kaldırarak sayılamayacak kadar çok ganimet elde etmişlerdir.²⁹⁹ Elde edilen ganimetlerde at ön plandaydı. Öyle ki Müslümanlardan hiçbir askerin savaşın ardından yaya kalmadığı ifade edilmiştir.³⁰⁰ Savaşın ardından Târik b. Ziyâd ganimetleri topladı ve köleler hariç olmak üzere dokuz bin kişiye dağıttı.³⁰¹ Bu bilgiden aynı zamanda Müslümanların on iki bin kişi ile savaşa girdiğini göz önüne alarak Rodrik ile yapılan savaş sonucunda yaklaşık olarak üç bin Müslüman askerin şehit olduğunu söyleyebiliriz. İspanya halkından bazıları ise muhkem kalelere sığınırken, bazıları da düzlük arazilerden dağlara, sarp bölgelere kaçmışlardı.³⁰²

1. Târik b. Ziyâd'ın Gerçekleştirdiği Fetihler

a. İstece'nin Fethi

Müslümanlar, Vâdî Lekke'de gerçekleşen savaş sonucunda Rodrik'i mağlup edip İspanya içlerine doğru İslâm fethini genişletmeye başladı. Bu doğrultuda Şezûne bölgesinden İstece şehrine doğru yola çıktılar. Bu bölgede Rodrik ile yapılan savaştan kaçan güçlü Vizigot şövalyeleri vardı. Târik b. Ziyâd

²⁹⁸ Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 19; İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 8; Makkarî, *Nefh*, 1: 259.

²⁹⁹ İbn Abdilhakem, *Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib*, 236; Taberî, *Târih*, 7: 369; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 12: 436.

³⁰⁰ Mûnis, *Fecr*, 75.

³⁰¹ Makkarî, *a.e.*, 1: 259.

³⁰² A.mlf, *a.e.*, 1: 259.

ve askerleri şehre ulaştığında onu bu askerler karşıladı ve iki taraf arasında gerçekleşen çatışmada Müslümanlar oldukça ağır kayıplar vermesine rağmen savaştan galip çıkmayı başardılar.³⁰³ Bu şehrin fethi ile ilgili geçen diğer bir rivayete göre, Müslümanlar, İstece şehrinde ilk olarak kendilerine gösterilen mukavemeti ortadan kaldırmışsa da şehri tam manasıyla ele geçirememişlerdi. Daha sonra Târik b. Ziyâd bir ihtiyacı için su kenarına gittiğinde burada şehrin meliki ile karşılaşmış, ancak onun şehrin meliki olduğunu anlamamıştır. Yine de onu köle yapmak için yakalayıp karargâha getiren ve burada onun şehrin meliki olduğunu anlayan Târik, onunla Müslümanların menfaati doğrultusunda bir sulh anlaşması gerçekleştirmiştir. Böylece Müslümanlar İstece şehrini bir sulh ile ele geçirmiştir.³⁰⁴

Târik b. Ziyâd'ın gerek Vâdî Lekke bölgesinde gerek İstece'de gerçekleştirmiş olduğu başarılar, İspanya halkını oldukça korkutmuş ve bu sebeple halk başkent Tuleytula'ya kaçmıştı.³⁰⁵ Halk, Târik b. Ziyâd komutasındaki Müslüman ordunun ganimet için İber Yarımadası'na geldiğine ve ellerinde ne varsa alacağına inanıyordu. Bu sebeple herkes düz arazilerden dağlık bölgelere kaçmıştı. İçlerinden güç sahibi olanlar ise Tuleytula'da bulunan evlerine sığınmıştı. Halkın arasında, Târik b. Ziyâd'ın esirleri yakalayıp askerlerine verdiği, onların da esirlerin etlerini parçaladıktan sonra kazanlarda kaynatarak yediğine dair bir şayia yayılmıştı. Bu şayia İber Yarımadası halkları arasında hızla yayılmış ve halkın kalpleri Müslüman askerlerin korkusu ile dolmuştu.³⁰⁶ Bu oluşan anlatılardan sonra Rodrik ile yapılan savaştan önce Cezîretü'l-Hadrâ bölgesinde kalan Septe hâkimi Julian, Târik b. Ziyâd'ın yanına gelip, “*Artık Endülüs halkını korkuttun ve ülkeyi boşalttın, bu noktadan itibaren ordunu belirli kollara ayır ve ülkenin belli başlı bölgelerine gönder, benim kılavuzlarım da senin askerlerinle birlikte olacaktır.*” demiştir.³⁰⁷ Bunun üzerine Târik b. Ziyâd ordusunu kollara ayırarak, Kurtuba'ya Malaga'ya Tadmür'e ve Gırnata'ya seriyyeler göndermiş, kendisi de birçok askerle

³⁰³ Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 19; İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 8.

³⁰⁴ Makkarî, *Nefh*, 1: 260.

³⁰⁵ Müellifi Meçhul, *a.e.*, 19; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4: 563; İbn İzârî, *a.e.*, 2: 14.

³⁰⁶ Makkarî, *a.e.*, 1: 260.

³⁰⁷ Müellifi Meçhul, *a.e.*, 19; İbn İzârî, *a.e.*, 2: 14; Makkarî, *a.e.*, 1: 260.

birlikte Tuleytula'ya doğru yola çıkmıştır.³⁰⁸ *Fecru'l-Endelüs* isimli eserin müellifi Hüseyin Mûnis, Târik b. Ziyâd'ın ordusunu İstece şehrinde belirli kollara ayırmasının sebebini şöyle ifade etmektedir:

*“Rodrik'in mağlup edilmesinin ardından Afrika bölgesinde bulunan birçok Berberî, Endülüs'e girmiş ve Târik b. Ziyâd'ın askerlerinin sayısını oldukça artırmıştır. Sayısı oldukça artmış olan bu ordunun tek bir seferde bir yerden bir yere naklinin oldukça zor olmasından dolayı, Târik b. Ziyâd ordusunun hareket kabiliyetini daha da artırmak için orduyu belirli kollara ayırmıştır.”*³⁰⁹

b. Kurtuba'nın Fethi

Târik b. Ziyâd, Septe hâkimi Julian'ın tavsiyesiyle İstece'den ordusunu kollara ayırdığı zaman, yedi yüz kişilik atlı bir birlikle Velîd b. Abdülmelik'in mevlası Muğis er-Rûmî'yi Kurtuba (Cordoba) şehrine gönderdi.³¹⁰ Muğis komutasındaki bu atlı birlikler Kurtuba yakınlarında bulunan Şegunde köyüne gelerek burada gizlendi ve gözcüler vasıtasıyla şehirle ilgili bilgi toplamaya başladı.³¹¹ Bir süre sonra gönderilen bu gözcüler Kurtuba şehrini iyi tanıyan bir çobanı yakalayıp karargâha getirdi. Muğis er-Rûmî bu çobandan şehir halkının korkup Tuleytula'ya kaçtığını, şehirde sadece dört yüz atlı birliğin var olduğu bilgisini aldı. Ayrıca bu çoban ona, yüksek surlarla çevrili olan şehrin, gizli geçit yerlerini de gösterdi.³¹²

Gece olduğu zaman Muğis er-Rûmî ve askerleri harekete geçerek Kurtuba nehrini geçip surların dibine kadar ilerlediler. Gece yağın yağmurda Müslümanların işini oldukça kolaylaştırmıştı. Zira yağmur sebebiyle askerlerin sesleri duyulmuyor, hem askerlerin hem de bineklerinin ayak izleri görünmüyordu. Muğis er-Rûmî önderliğinde sur dibine kadar gelen Müslümanlar, çobanın bildirdiği şekilde şehre girmeyi başardılar. Burada düşman askeriyeye girdikleri mücadeleyi kazanan Müslümanlar, şehrin kapısına ulaşarak Muğis er-Rûmî önderliğinde bekleyen orduyu içeri aldılar. Şehrin içine giren Muğis er-Rûmî

³⁰⁸ İbn Abdilhakem, *Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib*, 234; Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 19-20; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4: 563; Mûnis, *Fecr*, 77.

³⁰⁹ A.mlf, *a.e.*, 75.

³¹⁰ İbn Abdilhakem, *a.e.*, 234; Makkarî, *Nefh*, 1: 261.

³¹¹ Müellifi Meçhul, *a.e.*, 20; İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 10.

³¹² Müellifi Meçhul, *a.e.*, 20; İbnü'l-Esîr, *a.e.*, 4: 563; S. M. İmâmuddîn, *Siyasi Târih*, 33.

komutasındaki Müslüman askerler de şehri kısa zamanda kontrol altına almayı başardı.³¹³ Bazı kaynaklarda Müslümanların bir çengel ve ipin aksine, kendilerinin bizzat surların üzerine çıktığı ve burada girdikleri çatışma sonucunda, dışarıda bekleyen Müslüman orduya kapıyı açtıkları belirtilmiştir.³¹⁴

Müslümanlar, Kurtuba şehrini hâkimiyet altına aldıktan sonra, Kurtuba meliki, Babu İşbiliyye isimli kapıdan dört yüz veya beş yüz kişilik askerle kaçarak³¹⁵ şehrin doğusunda bulunan bir kiliseye sığındı. Müslümanlar bu kiliseyi üç ay boyunca şiddetli bir şekilde muhasara altında tuttular. Muhasaranın uzaması, Hıristiyan askerlerin daha da bitkin düşmesine sebep oldu. Daha sonra Müslümanlar bu bölgede bulunan siyahî bir kölenin tavsiyesiyle kilisenin pencerelerini kapattılar ve su kaynağını kestiler.³¹⁶ Müslüman askerler onları İslâm'a girmek veya cizye vermek karşılığında barışa davet etti, ancak onlar bunu kabul etmedi. Bunun üzerine Müslüman askerler muhasaranın şiddetini daha da artırdı. Nihayetinde daha fazla dayanamayan şehrin hâkimi kiliseden kaçmak zorunda kaldı.³¹⁷

Bazı kaynaklarda, Kurtuba melikinin muhasara altında olduğu kiliseden kaçıp Kurtuba dağlarına doğru gitmek istediği ve oradan da Tuleytula'da bulunan müttefiklerine ulaşma amacına sahip olduğu ifade edilmiştir.³¹⁸ Kurtuba melikinin kiliseden kaçtığını gören Muğis er-Rûmî hızlıca atıyla onun peşinden gitmiş ve ikisi arasında bir kovalamaca başlamıştır. Kısa süre sonra da Kurtuba melikinin atı bir hendeğe girerek dengesini kaybetmiş ve melik yere düşmüştür. Bunun üzerine Muğis er-Rûmî, melikin yanına gelerek onun ellerini bağlayıp halife Velîd b. Abdümelik'e götürmek üzere esir almıştır.³¹⁹ Ancak Musa b. Nusayr'ın Endülüs'e girişinden sonra Târik b. Ziyâd ile onun arasında Kurtuba melikiyle alakalı bir

³¹³ Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 20; İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 10.

³¹⁴ Makkarî, *Nefh*, 1: 261.

³¹⁵ Müellifi Meçhul, *a.e.*, 21; İbn İzârî, *a.e.*, 2: 10.

³¹⁶ Makkarî, *a.e.*, 1: 262.

³¹⁷ Makkarî, *a.e.*, 263.

³¹⁸ Müellifi Meçhul, *a.e.*, 21; İbn İzârî, *a.e.*, 2: 10.

³¹⁹ Müellifi Meçhul, *a.e.*, 21; İbn İzârî, *a.e.*, 2: 10; Makkarî, *a.e.*, 1: 263.

tartışma çıkmasından dolayı, Muğis iki taraf arasında bir çatışma olmasından endişe ederek bu meliki öldürmüştür.³²⁰

Kurtuba meliki, esir alınan tek melikti. Zira Müslümanların hâkim olduğu diğer şehirlerin meliklerinden bazılarına eman verilmiş, bazıları da kuzeybatı bölgesinde bulunan Galisya'ya kaçmıştı.³²¹ Müslümanlar, Kurtuba şehrinde mutlak bir hâkimiyet sağladıktan sonra şehirde Müslüman bir grup ile birlikte Yahudileri bırakıp Târik b. Ziyâd'ın ordusuna katılmak üzere yola çıktı.³²² Müslümanların fethettikleri bölgelerde Yahudileri bırakmaları, Yahudilerin en baştan beri Müslümanların yanında olduğunu göstermektedir. Zira Yahudiler, Vizigot Krallığı altında oldukça sıkıntılı bir hayat idame etmekteydi. Müslümanlar bölgeye geldiğinde onları bu zulümden kurtardı ve onlar da bunun karşısında Müslümanların yanında yer aldı.³²³

Kurtuba'nın fethi ile ilgili olarak Hüseyin Mûnis, *Fecru'l-Endelüs* isimli eserinde İspanyol tarihçi Saavedro Eduardo'dan nakille, Kurtuba fethinin şehrin içerisinde bulunan ve Vizigot Krallığı'na karşı muhalif bir tavra sahip olan bir grubun yardımıyla gerçekleştiğini ifade etmiştir. Bu grup Müslümanlara şehrin zayıf noktalarını göstermiş, Müslümanlar da bu avantajı kullanarak şehrin içerisine sızmış ve Kurtuba şehrini fethetmiştir.³²⁴ Saavedro Eduardo'nun eserinde geçen bu bilgi Kurtuba'nın fethinin yanı sıra, İberyâ halkının içerisinde Müslümanların yanında yer alanların var olduğunu da söylemektedir. Zira Rodrik ile yapılan savaşın ardından Vizigot Krallığı'nın yönetimi altında yaşayan birçok halk, Müslümanların saflarına katılmış ve Müslümanlar ile birlikte ülkenin içlerine doğru ilerlemişlerdir.³²⁵

³²⁰ Mûnis, *Fecr*, 82.

³²¹ Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 23; İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 10, Makkarî, *Nefh*, 1:263.

³²² Mûnis, *a.e.*, 82.

³²³ Dozy, *el-Müslimün fi'l-Endelüs*, 1: 39; Mûnis, *a.e.*, 83.

³²⁴ Eduardo Saavedra, *Estudio Sobre La Invasión De Los Arabes on Espana*, (Madrid: El Progreso Editorial, 1892), 82'den nakille Mûnis, *a.e.*, 80.

³²⁵ A.mlf, *a.e.*, 78.

c. Malaga ve Gırnata'nın Fethi

Târik b. Ziyâd İstece şehrinden ordusunu dağıttığı zaman, bir birliği de İstece şehrinin güneydoğusunda bulunan Malaga üzerine gönderdi. Gönderilen bu ordunun içerisinde, Septe hâkimi Julian'ın kılavuzları da bulunmaktaydı.³²⁶ Bu kılavuzlar yapılan fetihlerde Berberî askerlere oldukça yardımcı olmaktadır. Gönderilen askerler şehri hemen fethettiler.³²⁷ Bu şehrin herhangi bir güçlü mukavemet ve çatışma olmaksızın fethedilmesi, Vâdî Lekke ve İstece şehirlerinde gerçekleştirilen askerî başarıların ardından, İberya halkının korkarak şehirleri boşaltması ve başkent Tuleytula ve Galisya bölgelerine kaçmasıyla açıklanabilir.

Müslümanlar Malaga şehrini tamamıyla ele geçirdiği zaman, Malaga halkı ve yöneticileri İslâm ordusundan korkarak dağlık ve sarp bölgelere kaçmıştı. Müslümanlar da bölgede hâkimiyeti sağladıktan sonra Gırnata şehrine gönderilen orduya katılmak üzere bölgeden ayrıldılar.³²⁸ Daha sonra iki ordu Gırnata yolu üzerinde karşılaştı ve bu şehri savaşarak fethettiler. Müslümanlar daha önceki fethettikleri yerlerde yaptığı gibi buraya da Yahudileri yerleştirerek şehri koruma altına aldı. Öyle ki bu politika Endülüs'ün fethi esnasında Müslümanlar için bir âdet haline gelmişti.³²⁹ Daha sonra bu iki ordu doğuda yer alan ve oldukça zeki ve mahir bir yöneticisi bulunan Tedmür şehrini fethetmek üzere yola çıktı³³⁰

d. Tedmür (Mürcia)'nin Fethi

Tedmür şehri, yöneticisinin adıyla isimlenmiş, oldukça muhkem ve sarsılmaz surlarla çevrili olan bir kale şehirdi. Malaga ve Gırnata şehirlerine gönderilen ve bu şehirleri fetheden ordular, doğuya ilerleyerek Tedmür şehrine girdiler ve herhangi mukavemet ile karşılaşmaksızın şehri ele geçirdiler. Şehrin meliki olan Tedmür (Theodimir) ve askerleri, şehrin içinde bulunan Eryûle isimli bir kaleye sığınıp kurtulmak için bir çıkış yolu aramaya başladı. Şehrin melikid Tedmür daha sonra elinde bulunan az sayıda asker ve kadını kullanarak bir hile

³²⁶ İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 11.

³²⁷ İbn İzârî, *a.e.*, 2: 11; Makkarî, *Nefh*, 1: 263.

³²⁸ A.mlf, *a.e.*, 1: 263.

³²⁹ A.mlf. *a.e.*, 1: 263.

³³⁰ A.mlf, *a.e.*, 1: 264.

yapmaya karar verdi. Kalenin içinde bulunan kadınların erkek savaş elbiseleri giymesini,³³¹ saçlarını açmasını ve kıvrık kıvrık yaptıktan sonra surların üzerine çıkmalarını emretti.³³² Kadınlar da denileni yaptı ve surların üzerine çıktılar. Tedmür'ün askerlerinden kalan erkekler de kadınlarla birlikte surların üzerindeydi. Daha sonra Tedmür, kendisini bir elçi heyeti başı gibi göstererek Müslümanların karargâhına gitti ve bir sulh teklifi sundu. Müslümanlar da yapılan bu teklifi kabul ederek onlara eman verdiler. Tedmür yapılan sulhun ardından gerçek kimliğini açıkladı ve hep birlikte şehre girdiler. Müslümanlar şehre girdiği zaman, içeride kadınlar ve çocuklardan başka bir kimsenin olmadığını gördü. Bunun üzerine bir hile ile kandırıldıklarını anladılar ve sulh yaptıkları için oldukça pişman oldular. Bununla birlikte bu durum onlara çok ağır gelmesine rağmen, yapılan sulh anlaşmasını bozmadılar. Daha sonra fethin komutanı, şehrin sulh ile ele geçirildiğini Târik b. Ziyâd'a bildirdi ve Tedmür şehrinde Müslüman askerlerden bir grup bırakıp Tuleytula'yı fethetmeye giden Târik b. Ziyâd'ın ordusuna katılmak üzere yola çıktı.³³³

Bazı kaynaklara göre Müslümanlar, Tedmür'ün yapmış olduğu hile sonucunda onların gücünün oldukça fazla olduğunu düşünmüş ve bizzat kendileri Tedmürle sulh yapmak üzere bir elçi heyeti göndermiştir.³³⁴

e. Tuleytula'nın Fethi

Tuleytula şehri, Vizigot Devleti'nin önemli kiliseleri ve kraliyet sarayının bulunduğu başkentiydi. Târik b. Ziyâd ordusunu İber Yarımadası'nın belli başlı bölgelerine dağıttığı zaman, bu şehre bizatihi kendisi yönelmişti. O, Vâdiu'l-Kebir bölgesinden geçip Mincibar³³⁵ şehrine, oradan da kuzeye doğru Roma döneminde Hanibal yolu olarak bilinen yoldan devam ederek Tuleytula şehrine girdi.³³⁶ Târik b. Ziyâd Tuleytula şehrine girdiğinde, Müslümanlardan korkan halkın şehri boşalttığını gördü. Öyle ki din adamları bile Müslüman askerlerden korkup

³³¹ Makkarî, *Nefh*, 1: 264.

³³² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4: 563.

³³³ Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 21; İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 11; Makkarî, *a.e.*, 1: 263.

³³⁴ A.mlf, *a.e.*, 1: 264.

³³⁵ Mengibar, bugün Endülüs özerk bölgesi içerisinde bulunan Jaen iline bağlı bir ilçe.

³³⁶ Mûnis, *Fecr*, 78.

Roma'ya sığınmıştı.³³⁷ Bu sebeple Müslümanlar bu şehirde güçlü bir mukavemet ile karşılaşmaksızın şehri ele geçirdi. Müslümanlar şehri ele geçirince Vizigot kraliyet sarayı ve Tuleytula Kilisesi'nde bulunan değerli eşyaları ganimet olarak aldı. Târik b. Ziyâd'ın bu kiliseden aldığı değerli eşyalar arasında Hz. Süleyman'a nispet edilen bir masa da bulunmaktaydı. Bu masa inci ve yakut taşlar ile süslenmişti. Müslümanların bu kutsal ganimeti ele geçirmesi, Tuleytula halkını âdeta şoka uğratmıştı.³³⁸

Bazı İslâm tarihi kaynaklarında Târik b. Ziyâd'ın ganimet olarak elde ettiği masayı nereden aldığı ile ilgili farklı rivayetler mevcuttur. Bazı kaynaklarda, bu ganimetin Târik b. Ziyâd'ın Tuleytula'yı fethettikten sonra gittiği Mâide isimli şehirden aldığı zikredilirken³³⁹ bazı kaynaklarda Tuleytula şehrinden aldığı ifade edilmektedir.³⁴⁰

Târik b. Ziyâd, Tuleytula şehrinde ganimetleri topladıktan sonra, arkasında Yahudilerle birlikte Müslüman bir birlik bırakarak Tuleytula şehrinin kuzeyinde bulunan ve İber Yarımadası'nın tam ortasına tekabül eden Vâdî Hicâre bölgesinden geçip Tuleytula halkından kaçanların sığındığı yer olan Mâide şehrine vardı.³⁴¹ Müslümanlar Mâide şehrinden birçok kıymetli ganimet elde ettikten sonra yaz aylarını burada geçirip 93/12 yılında tekrar Tuleytula'ya döndü.³⁴² Müslümanların İber Yarımadası'na girdiği andan itibaren elde etmiş olduğu ganimetlerin miktarı oldukça fazla olduğundan, ordunun hareket kabiliyeti de oldukça zayıflamıştı. Bu sebeple Târik b. Ziyâd ve ordusu daha ileri gidecek gücü kendilerinde bulamayınca Tuleytula şehrinde beklemeye başladılar.³⁴³

Bazı kaynaklarda Târik b. Ziyâd'ın Vâdî Lekke'de Rodrik'i mağlup etmesinden sonra, İstece şehrine gelinceye kadar, Murur (Moron), Karmûne ve

³³⁷ Mûnis, *Fecr*, 79.

³³⁸ A.mlf, *a.e.*, 78.

³³⁹ İbn Abdilhakem, *Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib*, 234; Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 23; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4: 564; İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 4: 12; Makkarî, *Nefh*, 1: 265.

³⁴⁰ İbn Habîb, *Kitâbü't-Târih*, 141; Mûnis, *a.e.*, 78.

³⁴¹ İbnü'l-Esîr, *a.e.*, 4: 563-564; İbn İzârî, *a.e.*, 2: 12; Makkarî, *a.e.*, 1: 264. (İbnü'l-Esîr'in el-Kâmil isimli eserinde şehrin ismi Mâye olarak zikredilmektedir)

³⁴² İbn Abdilhakem, *a.e.*, 234; Müellifi Meçhul, *a.e.*, 23; İbnü'l-Esîr, *a.e.*, 4: 564; İbn İzârî, *a.e.*, 2: 12.

³⁴³ İbnü'l-Esîr, *a.e.*, 4: 564; Mûnis, *a.e.*, 79.

İşbiliyye şehirlerini fethettiği ifade edilmektedir.³⁴⁴ Ancak bu şehirlerin fethine dair tafsilatlı bir bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca modern dönemde yapılan bazı çalımlarda, Malaga şehrine de bir seriyye gönderildiği zikredilmektedir. Ancak Malaga şehri ile birlikte Gırnata şehrinin, Târik b. Ziyâd tarafından gönderilen seriyyeler ile fethedilmediği, yalnızca bu şehirlere baskın ve ganimet amacıyla seriyyeler gönderildiği, bu iki şehrin fethinin, Abdülazîz b. Musa b. Nusayr'ın valiliği döneminde gerçekleştiği ifade edilmektedir.³⁴⁵ Bu bağlamda Târik b. Ziyâd önderliğinde gerçekleşmiş olan askerî faaliyetlerin, İber Yarımadası'nın İslâmlaşma sürecinde bir temel teşkil ettiği, ancak ele geçirilen bölgelerde ilk zamanlarda tam bir hâkimiyet ve nüfuz oluşturulamadığı açıktır. Ancak daha sonra gelecek olan valiler dönemiyle birlikte, yarımada içerisinde askerî ve siyasî istikrarın güç kazanmaya başladığı söylenebilir.

2. Musa b. Nusayr'ın Endülüs'e Girişi ve Gerçekleştirdiği Fetihler

Müslümanlar, 92/711 yılında Târik b. Ziyâd komutasında İber Yarımadası'na girdiği zaman, Afrika genel valisi Musa b. Nusayr Kayrevan'da ikamet etmekteydi. İslâm tarihi kaynaklarında, Târik b. Ziyâd'ın İber Yarımadası'na girdikten sonra gerçekleştirdiği askerî başarıları, Musa b. Nusayr'a ne zaman haber verdiğine dair farklı rivayetler mevcuttur. Bazı kaynaklarda Târik'in, Musa b. Nusayr'a Rodrik'i mağlup etmesinin hemen ardından haber verdiğini,³⁴⁶ bazı kaynaklarda ise Tuleytula fethinin ardından geri Kurtuba'ya döndüğü ve burada Musa b. Nusayr'a İber Yarımadası'nın fethini haber verdiğini söylenmektedir.³⁴⁷ Kaynaklarda geçen diğer bir rivayete göre ise Târik b. Ziyâd İber Yarımadası'na ayak basıp daha sonra kendi ismini alacak olan dağı aştıktan sonra Musa b. Nusayr'a haber vermiştir. Musa da bu haberin ardından İspanya'nın fethinin Târik b. Ziyâd'a nispet edileceği korkusuyla³⁴⁸ onunla gitmediğine oldukça pişman olmuş ve gerekli hazırlıkları yaptıktan sonra İber Yarımadası'na geçmiştir.

³⁴⁴ Makkarî, *Nefh*, 1: 260.

³⁴⁵ Mûnis, *Fecr*, 77.

³⁴⁶ Merrâkuşî, *el-Mûcib*, 17; Makkarî, *a.e.*, 1: 233-269; S.M. İmâmuddîn, *Siyasi Târih*, 32.

³⁴⁷ İbn Abdilhakem, *Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib*, 235; A.mlf, *Fütûhu Efârige ve'l-Endelüs*, 76.

³⁴⁸ Makkarî, *a.e.*, 1: 240.

Ancak o, İber Yarımadası'na geçinceye kadar, Târik ve askerleri fethi tamamlamış ve Musa b. Nusayr fetihten sonra Târik b. Ziyâd ile buluşabilmiştir.³⁴⁹

Yukarıda ifade etmiş olduğumuz rivayetlere baktığımızda, bu rivayetlerin belli bir değerlendirmeye ihtiyaç duyduğu görülmektedir. Öncelikle Müslüman askerlerin başkent Tuleytula'yı fethettikten sonra Kurtuba şehrine dönmeleri için herhangi bir geçerli sebep bulunmamaktadır. Zira Tuleytula İber Yarımadası'nın tam ortasında bulunan bir şehirdir, Kurtuba güneyde bulunan bir şehirdir. Yaklaşık bir yıldan beri zor ve meşakkatli askerî faaliyetler içerisinde bulunan ordu için bu hamle oldukça gereksiz olacaktır. Ayrıca kaynaklarda geçen rivayetlere göre, Târik b. Ziyâd ordusunu İstece şehrinden İber Yarımadası'na dağıttığı zaman, Kurtuba şehrine Velîd b. Abdülmelik'in mevlası Mûğis er-Rûmî'yi göndermiştir.³⁵⁰ Bu bağlamda kaynaklarda Târik b. Ziyâd'ın Kurtuba şehrine hiç uğramadığı, bizatihi kendisinin ordunun geri kalmasıyla Tuleytula şehrine doğru yola çıktığı ifade edilmektedir.³⁵¹ Bu rivayet ışığında, Târik b. Ziyâd'ın Kurtuba şehrine geri dönüp orada Musa b. Nusayr'a haber verdiğini ihtiva eden rivayetin sıhhat bakımından oldukça sıkıntılı bir yapıda olduğu ortaya çıkmaktadır. Müslüman askerlerin İber Yarımadası'na çıkıp, Târik b. Ziyâd'a nispet edilecek olan dağı aştıktan sonra Musa b. Nusayr'a haber verilmesine dair olan rivayet ise, fethin tarihsel serüveni içerisinde mâkul karşılanabilecek rivayettir. Ancak bu rivayette Musa b. Nusayr'a fethin gerçekleştiğine dair bir bilgi verilmiş olması, fethin seyri açısından bazı çelişkiler içermektedir. Zira daha önce de ifade edildiği üzere Müslümanlar İber Yarımadası'na çıktıkları zaman dağı aşp Cezîretü'l-Hadrâ mevkiine varmışlar ve burayı ele geçirdikten sonra Şezûne yakınlarında bulunan Vâdî Lekke'de Rodrik'le karşılaşmışlardır. Bu sebeple bu rivayette belirtilen haber, ancak Müslümanların herhangi bir sorunla karşılaşmaksızın İber Yarımadası'na çıktıklarının haberinin Musa b. Nusayr'a bildirilmesi olabilir. Ayrıca, Musa b. Nusayr'ın emriyle bölgeye gitmiş olan bir komutanın, Vizigot kralı gibi güçlü birini mağlup ettikten sonra, sorumlu olduğu valiyi geç bilgilendirmesi makul gözükmemektedir.

³⁴⁹ İbn Hallikân, *Vefâyât*, 5: 321; Makkarî, *Nefh*, 1: 240.

³⁵⁰ İbn Abdilhakem, *Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib*, 235; Makkarî, *a.e.*, 1: 261.

³⁵¹ İbn Abdilhakem, *a.e.*, 234; Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 120; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4: 563; Mûnis, *Fecr*, 77.

Musa b. Nusayr, Târik b. Ziyâd'ın Rodrik'i mağlup ettiğini ve birçok ganimete sahip olduğunu duyunca ona karşı bir kıskançlık oluştu ve hemen yerine oğlu Abdullah'ı Kayrevan'da bırakarak İber Yarımadası'na doğru yola çıktı.³⁵² Ayrıca Târik b. Ziyâd'a üslubu oldukça sert olan bir mektup göndererek kendisi gelinceye kadar asla Kurtuba'yı geçmemesini söyledi.³⁵³ Bazı kaynaklarda, Musa b. Nusayr'ın Târik b. Ziyâd'a yazdığı mektupta azarlayıcı ve tahkîr edici ifadelerin bulunduğu zikredilmektedir.³⁵⁴ Daha sonra Musa b. Nusayr önemli Berberî, Arap ve mevâliden müteşekkil on sekiz bin kişilik orduyla 93/712 yılının Ramazan ayında Endülüs'e girdi.³⁵⁵ Kaynaklarda Musa b. Nusayr'ın ordusunun on bin kişiden oluştuğuna dair rivayet de bulunmaktadır.³⁵⁶ Musa b. Nusayr Endülüs'e ayak bastığında, Julian'ın askerleri ona kılavuzluk yapmaktaydı. Bu kılavuzlar Musa'ya, Târik b. Ziyâd'ın gittiği yoldan gitmesini teklif ettilerse de o, bunu kabul etmedi. Bunun üzerine kılavuzlar, ona üzerinde birçok ganimet ve fethedilmeyen bölgelerin bulunduğu başka bir yoldan gitmeyi teklif edince, o bu teklifi sevinçle kabul etti ve hemen yola yola çıktılar.³⁵⁷

a. Karmûne'nin Fethi

Musa b. Nusayr, Julian'ın kılavuzları yardımıyla ilk olarak Karmûne şehrine yöneldi. Karmûne şehri Endülüs'te en muhkem şehirlerden biriydi. Musa b. Nusayr bu şehre yaklaştığı zaman, yanında bulunanlar ona bu şehri ancak halkına yumuşak davranarak veya hile yoluyla ele geçirebileceğini söylediler. Bunun üzerine Musa b. Nusayr Müslüman bir grup ile birlikte Julian ve askerlerini, o sırada Karmûne şehrine giren düşman askerlerinin içerisinde şehre sokmayı başardı. Gece oluna içeri giren askerler, Kurtuba kapısı olarak isimlendirilen kapıyı açarak Musa b. Nusayr komutasında ki askerleri içeri aldılar. Burada düşman birlikleriyle girmiş

³⁵² Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 24; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4: 564; Merrâkuşî, *el-Mücib*, 17; İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 13; Makkarî, *Nefh*, 1: 233.

³⁵³ İbn Abdilhakem, *Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib*, 235; İbn İzârî, *a.e.*, 2: 13; Makkarî, *a.e.*, 1: 233.

³⁵⁴ İbn Abdilhakem, *a.e.*, 235.

³⁵⁵ A.mlf, *Fütûhu Efârîga ve'l-Endelüs*, 76; Müellifi Meçhul, *a.e.*, 24; Makkarî, *a.e.*, 1: 269.

³⁵⁶ Taberî, *Târîh*, 7: 383.

³⁵⁷ Müellifi Meçhul, *a.e.*, 24; İbnü'l-Esîr, *a.e.*, 4: 564; İbn İzârî, *a.e.*, 2: 13; Makkarî, *a.e.*, 1: 269.

oldukları çatışmadan galip ayrılan Müslümanlar kısa süre sonra Karmûne şehrini fethetti.³⁵⁸

Farklı bir rivayete göre Musa b. Nusayr'ın, Julian'ın kılavuzlarının şehrin gizli geçidini göstermesi sonucu şehre girebildiği zikredilmiştir.³⁵⁹

b. İşbiliye'nin (Sevilla) Fethi

Musa b. Nusayr, Karmûne şehrini fethettikten sonra İşbiliye şehrini fethetmek üzere yola çıktı. İşbiliye şehri Vizigot Krallığı'ndan önce İber Yarımadası'nda hüküm süren Roma Devleti'nin başkentiydi. Bu sebeple bu şehir hem bayındırlık bakımından gelişmiş hem de tarihi eserler bakımından oldukça zengindi. Vizigot Krallığı İber Yarımadası'nı ele geçirdikten sonra başkenti Tuleytula'ya taşımıştı. Musa b. Nusayr bu şehri yaklaşık bir ay muhasara altında tuttu ve nihayetinde şehri fethetti. Şehir halkı ise daha batıda bulunan Bâce şehrine kaçtı.³⁶⁰ Bazı kaynaklarda, İşbiliye halkının muhasara sırasında bir şekilde şehirden kaçmalarının ardından, Musa'nın şehri fethettiği ifade edilmiştir.³⁶¹ Musa, bu şehri de fethettikten sonra, burada bir grup asker bırakarak kuzeyde bulunan Mârîde şehrine doğru yola çıktı.³⁶²

c. Mârîde'nin Fethi

Musa b. Nusayr Mârîde şehrine vardığı zaman halk, Musa b. Nusayr'ın gelişini haber almış ve hazırlıklara başlamıştı. Bu sebeple Mârîde şehrinde Müslümanlar oldukça çetin mücadelelerle karşılaştı. Musa b. Nusayr bu çetin mücadelelerin bir sonunun gelmeyeceğini anlayarak düşman askerlerine kaynaklarda keyfiyetine dair bir bilgi bulunmayan bir tuzak kurdu. Sabah olunca da kurulan tuzaktan habersiz olan Mârîde şehrinin askerleri Musa'ya saldırmak üzere çıktılar ve kurulan tuzağa düştüler. Musa b. Nusayr tuzağa düşmüş askerleri hemen kuşatma altına alarak onları etkisiz hale getirdi. Musa b. Nusayr'ın kurduğu

³⁵⁸ Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 24; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4: 564; İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 13-14.

³⁵⁹ Makkarî, *Nefh*, 1: 269.

³⁶⁰ İbnü'l-Kûtiyye, *Târihu İftitâhi'l-Endelüs*, 78; Müellifi Meçhul, *a.e.*, 25; İbn İzârî, *a.e.*, 2: 14; Makkarî, *a.e.*, 1: 269.

³⁶¹ İbnü'l-Esîr, *a.e.*, 4: 564.

³⁶² Müellifi Meçhul, *a.e.*, 25; Makkarî, *a.e.*, 1: 269.

bu tuzaktan kurtulabilenler ise şehrin içinde bulunan muhkem kalelere sığınmıştı. Musa b. Nusayr ise kurduğu tuzak sayesinde şehrin içine girmeyi başarmış ve tuzaktan kurtulabilen askerler ve şehir halkının sığınmış olduğu kaleleri muhasara altına almıştı. Musa b. Nusayr kaleleri aylarca kuşattıysa da bir sonuç elde edemedi. Kuşatma bu doğrultuda devam ederken, onun aklına surlara yaklaşmak için debbâbe isimli savaş aletini kullanmak geldi ve Müslümanlar bu savaş aletiyle surların dibine kadar yaklaşıp surda bir gedik açmayı başardı. Ancak şehir halkı ani bir saldırı ile Müslümanları yakaladı ve yapılan çatışmada Müslümanlar ağır kayıplar verdi. Bu sebeple Müslümanların hemen yanı başında savaşıp şehit olduğu burcun ismi, Burcu'ş-Şühedâ olarak isimlendirilmiştir. Yapılan çatışma sonucunda ağır kayıplar veren Musa b. Nusayr ve askerleri, düşmanla sulh anlaşması yapmaya karar verdi. Bunun üzerine Müslümanlar bir elçi heyeti göndererek onlara sulh teklifini ilettiler. AHBÂRU MECMÛ'Â isimli eserde, Julian'ın bu ani saldırı sonucu meydana gelen asker kaybının ardından Müslümanlara sulh yapmayı teklif ettiği ifade edilmiştir.³⁶³ Müslümanların sulh teklifi üzerine, Mârîde halkı Müslümanlara bu sulh teklifi ile bir hile yapıp onları tuzağa çekmeyi amaçladılar.³⁶⁴ Bunun üzerine bu amaçlarını yerine getirmek için içlerinden bir grubu elçi olarak Müslüman karargâhına gönderdiler. Sulh için gönderdikleri elçiler ilk gün Müslüman karargâhına gittiğinde, Musa b. Nusayr'ı beyaz sakallı ve beyaz saçlı gördüler, yaptıkları teklifi Musa'nın kabul etmemesi üzerine geri döndüler. Ertesi gün tekrar Musa b. Nusayr'ın yanına geldiler ve Musa b. Nusayr'ın sakalını kızılılaşmış bir şekilde buldular. Bu durum onun genç görünmesine sebep olmuştu. Bunun üzerine elçiler gördüklerine oldukça şaşırıp dehşete kapıldılar. Üçüncü gün tekrar geldiler ve Musa b. Nusayr'ın sakalını siyah olarak gördüler. Bu durum üzerine elçiler geri döndü ve Mârîde halkına “Siz, alelâde insanlar ile değil, istediği zaman gençleşip istediği zaman yaşlanabilen insanlar ile savaşıyorsunuz. Onlara gidin ve onlar ne üzerine karar kılsa ona tabi olun.” dedi. Daha sonra da Musa b. Nusayr sulh ile Mârîde şehrini ele geçirmeyi başardı. Sulh bedeli olarak Musa b. Nusayr'ın

³⁶³ Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 26. (Eserde sulh teklifini sunan kişinin Müslümanların yanında olan bir dinsiz tarafından yapıldığı ifade edilmektedir. Bu kelime *عج* yani dinsiz kelimesiyle ifade edilmiştir. Bağlam dikkate alındığında, bu ismin Julian'ı temsil ettiği görülebilmektedir.)

³⁶⁴ Makkarî, *Nefh*, 1: 270.

kurduğu tuzakta ölenlerin ve Galisya'ya kaçanların mallarıyla birlikte kilise mallarının tümünün Müslümanlara verilmesini şart koştu.³⁶⁵

Kaynaklarda geçen diğer rivayete göre; Müslümanlar, debbâbe isimli savaş aletinin altından yürüyerek kalenin surlarına kadar varmış ve surları delmeye başlamışlardır. Ancak bir kayayı yerinden çıkartabilen Müslümanlar, surun geri kalanını delebilecek alet ve edevata sahip olmadıklarından surda bir gedik açmayı başaramamışlardır. Daha sonra da düşman, ani bir saldırı düzenlemiş ve Müslüman askerlerden birçoğu bu kalenin surlarının dibinde şehit olmuştur. Bu sebeple Müslümanların delmeye çalıştığı bu kalenin burcu, Burcu'ş-Şühedâ olarak isimlendirilmiştir.³⁶⁶

Musa b. Nusayr, Mâride şehrini muhasara ettiği esnada, daha önce fethedilen İsbiliye şehri halkının Lubbe ve Bâce şehirlerinin halklarıyla ittifak kurup isyan ettiği ve isyan sonucunda şehrin güvenliği için bırakılan seksen kadar Müslümanın hayatını kaybettiği haberini aldı. Bunun üzerine, Mâride şehrinin fethinden sonra, Musa b. Nusayr oğlu Abdülazîz önderliğinde bir birlik oluşturarak İsbiliye şehrine gönderdi. Abdülazîz b. Musa b. Nusayr komutasındaki askerî birlik İsbiliye şehrine girerek isyanı bastırdı ve şehri yeniden ele geçirdi. Şehir halkından isyana katılan herkesi öldürdü ve daha sonra İsbiliye'nin batısında bulunan Lubbe şehrine yönelerek burayı da ele geçirdi.³⁶⁷ Daha sonra da Bâce şehrini fethederek İsbiliye şehrine döndü.³⁶⁸

3. Musa b. Nusayr'ın Târik b. Ziyâd ile Buluşması ve Tuleytula'ya Girişi

Musa b. Nusayr, Mâride şehrini sulh ile ele geçirdikten sonra Şevval ayında Tuleytula'ya gitmek üzere yola çıktı. Târik b. Ziyâd da o sırada Tuleytula şehrindeydi. Târik, Musa b. Nusayr'ın Tuleytula'ya doğru yola çıktığının haberini alınca onu karşılamak üzere buradan ayrılıp kuzeybatıda bulunan Telbîre şehrine

³⁶⁵ İbnü'l-Kûtiyye, *Târîhu İftitâhi'l-Endelüs*, 78; Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 25-26; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4: 565; İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 15; Makkarî, *Nefh*, 1: 270.

³⁶⁶ Makkarî, *a.e.*, 1: 270.

³⁶⁷ Müellifi Meçhul, *a.e.*, 26; İbnü'l-Esîr, *a.e.*, 4: 565; İbn İzârî, *a.e.*, 2: 15; Makkarî, *a.e.*, 1: 271.

³⁶⁸ İbnü'l-Esîr, *a.e.*, 4: 565.

doğru çıktı ve burada Musa b. Nusayr ile bir araya geldi.³⁶⁹ İslâm tarihi kaynaklarında Musa b. Nusayr ve Târik b. Ziyâd'ın Telbîre şehrinde karşılaştıklarında, ikisi arasında bir tartışma yaşandığına dair farklı rivayetler mevcuttur. Bu rivayetlerde, Târik b. Ziyâd'ın, Musa b. Nusayr tarafından kendisine verilmiş olan Kurtuba şehrini asla geçmemesine yönelik emri³⁷⁰ dinlememesinden dolayı Musa'nın, Târik ile buluşunca hemen kırbacını eline alıp onu azarladığı,³⁷¹ onu öldürmek üzere hapsedtiği, ancak Târik ve Muğis er-Rûmî arasında yapılan anlaşma sonucunda halifenin durumdan haberdar olmasıyla ölümden kurtulduğu,³⁷² Târik'ı görür görmez kırbaçla onun kafasına vurup onu yaraladığı³⁷³ gibi farklı rivayetler mevcuttur. Bazı tarihî kaynaklara göre ise, Musa b. Nusayr, Târik b. Ziyâd'ın yanına vardığı zaman “*Ey Târik, Halife Velîd sana ancak Endülüs ’ü verir ondan daha çoğunu bekleme...*” dediği, bunun üzerine Târik b. Ziyâd'ın ise “*Ey Emir, Allah’a yemin olsun ki, Bahru’l-Muhit’e bu atımla dalıncaya kadar yolundan dönmeyeceğim.*” şeklinde cevap verdiği zikredilmiştir.³⁷⁴

İslâm tarihi kaynaklarında geçen bu rivayetlere baktığımız zaman, Târik b. Ziyâd ve Musa b. Nusayr arasında bir tartışma yaşandığı ortadadır. Bu tartışmanın öncesinde Musa'nın, Târik'a karşı bir kin beslediğini gösteren bilgiler de mevcuttur. Târik b. Ziyâd, Rodrik'i mağlup edip birçok değerli ganimeti elde ettikten sonra, bu haberi Musa b. Nusayr'a iletmiş, ancak o, fethin Târik b. Ziyâd'a nispet edileceğinden korkarak onun gerçekleştirmiş olduğu bu başarıyı övmek yerine, sert bir mektupla kendisi oraya gelinceye kadar bir yere hareket etmemesini söylemiştir.³⁷⁵ Ayrıca Musa b. Nusayr'ın halife Velîd b. Abdülmelik'e yazdığı mektupta, fethi gerçekleştirmiş olan Târik b. Ziyâd'ın ismine hiç yer vermeden, İber Yarımadası'nın fethini sadece kendisine nispet etmesi³⁷⁶ onun daha öncesinde Târik'a karşı bir hoşnutsuzluk içinde olduğunu göstermektedir. Bu konuya dair

³⁶⁹ Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 26; İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 16; Makkarî, *Nefh*, 1: 271.

³⁷⁰ İbn Abdilhakem, *Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib*, 235; İbn İzârî, *a.e.*, 2: 13; Makkarî, *a.e.*, 1: 233.

³⁷¹ Müellifi Meçhul, *a.e.* 27; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4: 563.

³⁷² İbn Abdilhakem, *a.e.*, 237.

³⁷³ İbnü'l-Esîr, *a.e.*, 4: 563; İbn İzârî, *a.e.*, 2: 16.

³⁷⁴ İbn Hallikân, *Vefâyât*, 5: 328; Makkarî, *a.e.*, 1: 242.

³⁷⁵ İbn Hallikân, *a.e.*, 5, 321; Makkarî, *a.e.*, 1: 240.

³⁷⁶ Merrâkuşî, *el-Mûcib*, 17.

diğer rivayetlere baktığımızda ise, Musa b. Nusayr'ın Târik'in gerçekleştirmiş olduğu başarıların haberini alınca onu kıskandığı ve bir an önce hazırlık yapıp acele bir şekilde İber Yarımadası'na geçtiği görülmektedir.³⁷⁷ İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil* isimli eserinde geçen diğer bir rivayet ise Musa b. Nusayr'ın Târik'a karşı olan tutumunu açık bir şekilde ortaya çıkartmaktadır. Musa b. Nusayr ve Târik b. Ziyâd, halife Velîd b. Abdülmelik'in emriyle Şam'a döndüğünde yanında önemli ganimetler vardı. Târik b. Ziyâd'ın ele geçirmiş olduğu ganimetler içerisinde Hz. Süleyman'a nispet edilen ganimet de bulunmaktaydı. Musa ve Târik, halifenin yanına vardıklarında Musa, Hz. Süleyman'a nispet edilen bu ganimeti, kendisi ele geçirmediği halde bizzat kendisinin ele geçirdiğini söylemiştir.³⁷⁸ Bu rivayetler ışığında, Târik b. Ziyâd'ın Musa ile karşılaştıktan sonra maruz kaldığı sert tutumu, onun sadece bir emri çiğnemesiyle açıklamak, makul gözükmemektedir. Zira rivayetlere bakıldığında, Musa b. Nusayr'ın daha ilk süreçte Târik b. Ziyâd'a karşı fetih ve ganimet haberini alır almaz bir kızgınlık içerisine girdiği görülmektedir. Aynı zamanda Şam'da halife Velîd'in yanında gerçekleşen olay da Musa b. Nusayr'ın Târik'a karşı bir nefret duyduğunu, hem fethi hem de ganimetleri sadece kendisine nispet etme çabası içerisinde hareket ettiğini göstermektedir. Bu açıklamaların ardından, Musa b. Nusayr'ın Arap ırkına dâhi mensup olmayan, hatta kendisinin mevlası olan ve yeni Müslüman olmuş bir Berberî'ye İber Yarımadası gibi önemli bir bölgenin fethini yakıştıramadığı düşünülebilir. Musa b. Nusayr'ın bizzat kendisinin Târik b. Ziyâd'ı İber Yarımadası'na göndermesi ve ona orduyla birlikte askerî teçhizat tedarik etmesi, gerçekleştirmiş olduğumuz izaha bir tenakuz oluşturabilir. Ancak mesele dikkatli incelendiğinde, Musa'nın Târik'ı İber Yarımadası'na göndermesinden sonra, kendisinde bu duyguların oluştuğu açık bir şekilde görülebilir. Bu doğrultuda, Musa ve Târik'in arasında yaşanmış olan tartışmanın temel sebebi bu hususlar çerçevesinde açıklanabilir.

Kuzey Afrika valisi Musa b. Nusayr'ın gerçekleştirmiş olduğu bu tutuma maruz kalan ve öldürülmek üzere hapsedilen Târik b. Ziyâd ise Musa'dan defalarca

³⁷⁷ Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 24; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4: 564; Merrâkuşî, *el-Mücib*, 17; Makkarî, *Nefh*, 1: 233.

³⁷⁸ İbnü'l-Esîr, *a.e.*, 4: 566.

özür dilemiş³⁷⁹ ve onun gönlünü rahatlatmak için kendisinin sadece bir köle olduğunu, fethin asıl sahibinin kendisi olduğunu ona söylemiştir.³⁸⁰ Ancak bu girişimler Musa b. Nusayr'ı yumuşatmamış olacak ki, ilerleyen süreçte Târik b. Ziyâd, Musa'nın kendisini öldüreceğini düşünerek halife Velîd b. Abdülmelik'in mevlası olan Mûğis er-Rûmî ile yüz köle karşılığında anlaşmıştır. Bu anlaşma sonucunda Mûğis, Şam'a giderek halifeye Târik b. Ziyâd'ın İber Yarımadasında gerçekleştirmiş olduğu başarıları anlatmış ve Musa b. Nusayr'ın onu öldürmek üzere hapsettiğini haber vermiştir. Târik'in maruz kaldığı durumu duyan halife ise buna oldukça kızmış ve Mûğis er-Rûmî ile göndermiş olduğu mektupta, şayet Târik'a vurursa kendisinin de ona vuracağını, şayet onu öldürürse kendisinin de onu öldüreceğini söylemiştir. Musa b. Nusayr da halifenin gönderdiği mektubu alır almaz Târik b. Ziyâd'ı bırakmak zorunda kalmıştır.³⁸¹ Daha sonra da iki ordu Tuleytula şehrine girmiş ve burada Musa b. Nusayr Târik'a elde edilen tüm ganimetleri ve Hz. Süleyman'a nispet edilen masayı bir an önce kendisine getirmesini emretmiştir. Bunun üzerine Târik b. Ziyâd da elde etmiş olduğu tüm ganimetleri Musa b. Nusayr'a vermiştir.³⁸² Daha sonra da ona tabi olarak³⁸³ kuzeydoğuda bulunan Saragosta ve çevre şehirlerden, kuzeybatıda Atlas Okyanusu'na kıyısı bulunan Galisya bölgesine kadar, İber Yarımadasında birçok şehri birlikte fethetmişlerdir.³⁸⁴

4. Musa b. Nusayr ve Târik b. Ziyâd'ın Birlikte Gerçekleştirdiği Fetihler

İki komutanın arası düzeldikten sonra Musa, Târik'ı yeniden birliklerin başına geçirdi ve iki ordu önce Tuleytula şehrine gitti. Musa b. Nusayr burada kraliyet sarayına girdi ve orada yirmi dört taç buldu. O, buradan elde edilen

³⁷⁹ Taberî, *Târîh*, 7: 383; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4: 565.

³⁸⁰ İbn Abdilhakem, *Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib*, 235; A.mlf, *Fütûhu Efârîga ve'l-Endelüs*, 76; Merrâkuşî, *el-Mûcib*, 17.

³⁸¹ İbn Abdilhakem, *Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib*, 237; A.mlf, *Fütûhu Efârîga ve'l-Endelüs*, 80.

³⁸² Taberî, *a.e.*, 7: 383; Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 27; İbnü'l-Esîr, *a.e.*, 4: 565-566; İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 16; Makkarî, *Nefh*, 1: 271.

³⁸³ Makkarî, *a.e.*, 1: 233.

³⁸⁴ Müellifi Meçhul, *a.e.*, 27; İbn Hallikân, *Vefâyât*, 5: 328; Makkarî, *a.e.*, 1: 242.

ganimetleri muhafaza altına aldıktan sonra onları emin kişilere emanet ederek³⁸⁵ Suğru'l-A'lâ bölgesine doğru yola çıktı. Târik b. Ziyâd birlikleriyle birlikte önden gidiyor, Musa b. Nusayr öncülüğündeki birlikler arkadan geliyordu. İki ordu geçtikleri her bir yeri fethediyor ve buralardan önemli miktarda ganimet topluyorlardı. İlk olarak İber Yarımadası'nın en önemli şehirlerinden biri olan Saragosta şehrini fethettiler.³⁸⁶ Müslümanlar Saragosta şehrini fethettiklerinde buraya Musa b. Nusayr'ın emriyle Hanş b. Abdillâh es-Senâ'nî bir mescid inşa etti. Bu mescid dinî ibâdetlerin icra edilmesinin yanı sıra Müslümanların bir araya geldiği, sohbet meclislerinin kurulduğu, günlük toplantıların düzenlendiği, istişarelerin yapıldığı bir mescid haline geldi.³⁸⁷ Müslümanlar Saragosta şehrini fethedip düzen ve istikrarı sağladıktan sonra vali Musa b. Nusayr ordusunu çeşitli kollara ayırarak ülkenin belli başlı yerlerine gönderdi. Bu doğrultuda Târik b. Ziyâd öncülüğündeki birlikler batı bölgelerine giderken, Musa b. Nusayr Fransa içlerine doğru fetih hareketlerini genişletmeye karar verdi. Bu bağlamda Erbûne, Kadiz ve Barcelona şehirlerini fethetti ve daha sonra Fransa içlerine kadar ilerledi.³⁸⁸ Musa b. Nusayr'ın bundan sonraki hedefi Fransa üzerinden Kostantiniyye'ye geçip burayı fethetmek ve batıdan Şam'a ulaşmaktı.³⁸⁹ Ancak onun gerçekleştirmiş olduğu bu fetih hareketleri, Müslüman askerleri oldukça yormuş, hem fizikî hem de psikolojik olarak güçleri neredeyse tükenmişti. Bu sebeple askerler, Musa'ya "Bizi nereye kadar götüreceksin? Elde ettiklerimiz bize yeter." dediler. Ayrıca Musa'nın ordusunda bulunan Hubeyş eş-Şeybânî ayağa kalktı ve Musa b. Nusayr'ın bineğinin yularını tuttukten sonra onun kendinden önceki Afrika valisi olan Ukbe b. Nâfi'ye söylediği sözü hatırlatarak şöyle dedi:

"Ey emir! Daha önce Ukbe b. Nâfi hakkında, 'o kendini ve yanındakileri tehlikeye attı, yanında onu uyaracak akli başında bir kimse yok muydu?' diye eleştirdiğine şahidim. Bugün ben senin yanında akli başında olan kimseyim. Nereye kadar gideceksin, dünyadan çıkmak mı istiyorsun? Allah'ın sana verdiğiinden daha fazlasını, fethettiklerinden daha genişini ve sana boyun eğdirilenden daha büyüğünü mü istiyorsun? Ben askerlerden senin işitmediğin sözler işittim. Herkes elini avcunu doldurmuştur. Artık rahat ve huzur içinde yaşamak istiyorlar."

³⁸⁵ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 2: 62.

³⁸⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4: 566.

³⁸⁷ Târik Süveydânî, *el-Endelüs Târîhu Musavvir*, (Sûdan: Şirketü'l-İbda'l-Fikrî, 2005), 48.

³⁸⁸ İbnü'l-Esîr, *a.e.*, 4: 566; İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 4:150; Şekîb Arslan, *Hulel*, 2: 203.

³⁸⁹ İbn Haldûn, *a.e.*, 4:150; Makkarî, *Nefh*, 233; Şekîb Arslan, *a.e.*, 2: 203.

Bunun üzerine Musa güldü ve “Allah senin basiretini daha da artırsın ve senin gibileri Müslümanlar arasında çoğaltsın.” diyerek Fransa topraklarından geri döndü. Musa’nın daha sonra, “Vallahi bana itaat edeceklerini bilseydim, onları Roma topraklarına kadar götüreceğim ve bu bölgeleri de Allah’ın ihsanıyla fethedecektim.” dediği rivayet edilmiştir.³⁹⁰ Aynı zamanda bazı İslâm tarihi kaynaklarında Musa b. Nusayr’ın Fransa içlerine kadar ilerledikten sonra burada “Ey İsmailoğulları! Buradan geri dönünüz zira buradan daha ileri giderseniz kendi aranızda ihtilafa düşüp birbirinizin boynunu vuracaksınız.” yazan bir mektup bulunduğu ve bunun akabinde Fransa topraklarından döndüğü ifade edilmiştir.³⁹¹

Musa b. Nusayr, Fransa topraklarından döndükten sonra İber Yarımadası’nın kuzeybatısında bulunan Galisya bölgesine doğru yöneldi. Ancak burada da Velîd b. Abdümelik’in gönderdiği Mûğis er-Rûmî onun önüne geçerek halife Velîd’in daha ileriye gidilmemesine dair olan emrini ona bildirdi. Ancak o bu emri dinlemedi ve elçiyi oyalayarak fetihlere devam etti.³⁹² *Nefhu’t-Tîb* isimli eserde Musa b. Nusayr’ın Galisya bölgesini de fethetmek istemesinden dolayı, elçiye kibar davrandığı ve eğer kendisine katılırsa onun elde edilecek olan ganimete ortak olacağını söylediği ve Mûğis er-Rûmî’nin de bunu kabul ettiği söylenmiştir.³⁹³ Daha sonra Müslümanlar Sahratu’l-Paleyo şehrine kadar savaşarak ilerledi ve birçok ganimet elde etti. Bölgede bulunan birçok acem kralı, cizye karşılığında itaat altına alındı. Araplar ve Berberîlerden bazı kişiler de bu bölgelerin kendi yaşam alanlarına uygun bölgeler olduğunu söyleyerek, bu topraklara yerleşmeye başladı.³⁹⁴ Böylece İslâm’ın tahakküm alanı daha da genişledi.

Musa b. Nusayr İber Yarımadası’nda fetih hareketlerine devam ederken halife Velîd, Musa’nın bölgeden dönmesinin gecikmesinden dolayı ona Ebû Nasr isimli bir elçi daha gönderdi. Bu elçi Musa b. Nusayr’a hemen bölgeden dönülmesini emretti. Bu gelen ikinci emirle birlikte Musa’nın fetih hareketlerini durdurup bölgeden dönmekten başka bir çaresi kalmadı. Elçi Ebû Nasr, Musa’nın

³⁹⁰ İbn Habîb, *Kitâbü’t-Târîh*, 142; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve’-Siyâse*, 2: 66.

³⁹¹ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 4: 565; İbn İzârî, *Beyânü’l-Muğrib*, 2: 17.

³⁹² İbnü’l-Esîr, *a.e.*, 4: 566.

³⁹³ Makkarî, *Nefh*, 1: 233.

³⁹⁴ A.mlf, *a.e.*, 1: 276.

bineğinin yularını tuttu ve Bahru'l-Ahdar denizine kadar dayanan Müslümanlar, Lükke (Lugo) bölgesinden geri dönmek zorunda kaldılar.³⁹⁵ Musa b. Nusayr'ın gerçekleştirmiş olduğu bu fetihler esnasında, birçok yerde güçlü bir mukavemet ile karşılaşmadığını söyleyebiliriz. Aynı zamanda Musa'nın girdiği şehirlerde bulunan din adamları, kendi kutsal metinlerinde zikredilen ve asla mağlup edilemez efsanevi kahramanı o zannetmeleri, ve halkıda bu doğrultuda bilgilendirmeleri, Musa'nın işini oldukça kolaylaştırdığı ifade edilebilir.³⁹⁶

Velid b. Abdülmelik'in daha ileriye gidilmemesine yönelik ısrarlarının arkasında yatan sebep, Musa'nın Fransa üzerinden Kostantiniyye'ye geçmesi ve oradan Şam'a ulaşma düşüncesidir. Bu düşünce halifeye ulaştığı zaman o, İslâm beldelerinden uzakta bulunan Müslümanların tehlikeye gireceğinden korkmuş ve ordunun daha ileri gitmemesini istemiştir.³⁹⁷

Musa b. Nusayr, dönüş yolunda Suğru'l-A'lâ bölgesi olarak ifade edilen ve daha sonra Aragon Krallığı'nın kurulacağı yerde Târik b. Ziyâd ile karşılaştı. İki ordu birleşerek beraberinde otuz bin köle, kıymetli mücevherler, sayılamayacak derecede mallar ve Hz. Süleyman'a nispet edilen masayla birlikte Şam'a gitmek üzere yola çıktı.³⁹⁸ Elde edilen ganimetleri taşımak için yüz otuz tekerli araç yapıldığı ve ganimetlerin bu araçlar ile taşındığı rivayet edilmiştir.³⁹⁹ Musa b. Nusayr İber Yarımadası'ndan ayrıldığı zaman yerine oğlu Abdülazîz b. Musa'ya bırakmış⁴⁰⁰ ve onunla birlikte Endülüs'te valiler dönemi başlamıştır.

Musa b. Nusayr, 93/712 yılında girmiş olduğu İber Yarımadası'nda iki sene bir ay kadar kaldı ve 95/714 yılında bu bölgeden ayrıldı. Onun İber Yarımadası'na girdiği zaman altmış yaşında olduğu rivayet edilmiştir.⁴⁰¹ Onunla birlikte gerek Endülüs'te gerekse Afrika topraklarında savaştan Abdurrahman b. Sellâm, Musa'nın ölünceye kadar hiçbir sancağının yere düşmediğini ve onun hiçbir savaşta mağlup olmadığını söylemiştir.⁴⁰²

³⁹⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4: 566; Makkarî, *Nefh*, 1: 277, S. M. İmâmuddîn, *Siyasi Târih*, 36-37.

³⁹⁶ İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 17.

³⁹⁷ İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 4: 150; Makkarî, *a.e.*, 1: 234; Şekîb Arslan, *Hulel*, 2: 203.

³⁹⁸ İbnü'l-Esîr, *a.e.*, 4: 566.

³⁹⁹ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 2: 67.

⁴⁰⁰ İbn Abdilhakem, *Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib*, 237; İbnü'l-Esîr, *a.e.*, 4: 566; Makkarî, *a.e.*, 277.

⁴⁰¹ İbn İzârî, *a.e.*, 4: 19.

⁴⁰² İbn Kuteybe, *a.e.*, 2: 66.

Kuzey Afrika fetihleri sırasında Müslüman olan ve Müslüman olduktan sonra bu bölgede fetih hareketlerine önemli derecede katkı sağlayan Berberîler, 92/711 yılında yine bir Berberî olan Târık b. Ziyâd önderliğinde İber Yarımadası'na girmiş ve Vizigot Kralı Rodrik'i mağlup ederek Vizigot Krallığı'na son vermiştir. Berberîlerin elde etmiş olduğu başarı bununla da kalmamış, kısa süre içerisinde Cebel-i-Târık Boğazı'ndan Tuleytula'ya kadar olan büyük bir kısım hâkimiyet altına alınmıştır. Aynı zamanda bu kadar kısa süre içerisinde ve az sayıda askerle elde edilen büyük başarılar, düşmanı psikolojik olarak ciddi derecede yıpratmış, bazı yerlerde ordunun geldiğini duyan halk şehirleri boşaltırken, bazı yerlerde herhangi bir mukavemet göstermeksizin Berberîlere teslim olmuşlardır. Bu durum daha sonra gelecek olan Musa b. Nusayr ve ordusunun işini oldukça kolaylaştırmakla birlikte, Müslümanların yarımada içerisindeki üstünlüğünün ilk nüvesini teşkil etmiştir.

93/712 yılında Musa b. Nusayr önderliğinde İber Yarımadası'na giren ordu içerisinde önemli miktarda Berberî unsur bulunmakla birlikte, bu askerlerin sayısını tespit etmemiz oldukça zordur. Bununla birlikte, önce giren ordunun Berberîlerden müteşekkil olması ve Rodrik'in mağlup edilmesinin ardından bölgeye Kuzey Afrika'dan önemli miktarda Berberî göçü yaşanması, Musa b. Nusayr bölgeye girdiği zaman da asker sayısı bakımından Berberîlerin çoğunlukta olduğunu göstermektedir. Bu doğrultuda Musa b. Nusayr'ın komutası altında olan ordu içinde de önemli fetihler gerçekleştiren Berberîlerin, bu topraklara Müslümanların hâkim olmasında en büyük paya sahip olduğu açıkça söylenebilir. Fetih döneminde bölgenin hâkimiyet altına alınmasına önemli derecede katkı sağlayan Berberîler, valiler dönemine de önemli derecede etkisi görülecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

I. VALİLER DÖNEMİ

A. Valiler Dönemine Kısa Bir Bakış

Musa b. Nusayr'ın Velîd b. Abdümelik tarafından Şam'a çağrılınca, Endülüs'te valiler dönemi başlamıştır. Abdülazîz b. Musa b. Nusayr 95/714 yılında başlayan bu dönem, Abdurrahman b. Muâviye b. Hişâm'ın Endülüs'e girişi ve 138/756 yılında Endülüs Emevî Devleti'ni kurmasıyla sona ermiştir. Kırk iki yıl süren valiler döneminde yirmi vali görev yapmıştır. Bunlardan bazıları gelişen siyasî olaylar sebebiyle iki defa valilik makamında bulunmuşlardır.

Endülüs'te görev yapmış olan valiler bazen halife tarafından bazen de Afrika valisi tarafından atanırdı.⁴⁰³ Afrika valisi Muhammed b. Yezîd tarafından 99/718 yılında Endülüs'e atanan Hür b. Abdurrahman es-Sekafi ile⁴⁰⁴ halife Ömer b. Abdülazîz (717-720) tarafından göreve getirilen Semh b. Mâlik el-Havlânî bu hususa örnek olarak gösterilebilir.⁴⁰⁵ Semh'den sonra görev yapan Huzeyfe b. Ahves el-Kaysî ve Osman b. Nisâ gibi valiler yine Afrika valisi tarafından göreve getirilirken⁴⁰⁶ 125/743 yılında göreve başlamış olan Ebü'l-Huttâr Hussâm b. Dirâr el-Kelbî, Halife Hişâm b. Abdümelik (724-743) tarafından bu göreve tayin edilmiştir.⁴⁰⁷ Bazı valiler uzun yıllar görevde kalırken, bazıları da birkaç ay bu görevi yerine getirmiştir. Bu durum, Endülüs'te siyasî istikrarsızlığın ortaya çıkmasının önemli etkenlerinden biri olmuştur.⁴⁰⁸ Bu hususlar çerçevesinde Endülüs, gelişen siyasî olaylar doğrultusunda bazen Afrika valisi tarafından bazen de bizzat halifenin tasarrufu altında yönetilmiştir.

⁴⁰³ Makkarî, *Nefh*, 1: 234.

⁴⁰⁴ İbnü'l-Kûtiyye, *Târîhu İftitâhi'l-Endelüs*, 80; İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 25.

⁴⁰⁵ İbnü'l-Kûtiyye, *a.e.*, 80; Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 30; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5: 489.

⁴⁰⁶ İbn İzârî, *a.e.*, 2: 25.

⁴⁰⁷ Müellifi Meçhul, *a.e.*, 48; İbnü'l-Esîr, *a.e.*, 5: 491.

⁴⁰⁸ Joseph, f. O'Callaghan, *A History of Medieval Spain*, (London: Cornell University Press, 1975), 95.

Müslümanlar bu dönemde ilk olarak, vali Abdülazîz döneminde İşbiliye (Sevilla) şehrini başkent olarak kullanmışlardır. Abdülazîz'in bu şehirde ikamet etme sebebi ise; babası Musa b. Nusayr'ın tasarrufuyla olmuştur. Musa, denize yakın olması sebebiyle oğlunu İşbiliye şehrine yerleştirmiş, o da valiliği süresince bu şehirde ikamet etmiştir.⁴⁰⁹ Abdülazîz'in 97/716 yılında İşbiliye Rufîne Mescidi'nde bir suikast sonucu öldürülmesiyle yerine vali olarak atanan Eyyüb b. Hubeyb el-Lahmî, başkenti İşbiliye'den Kurtuba'ya taşımıştır.⁴¹⁰ Başkentin, Semh b. Mâlik döneminde İşbiliye'den Kurtuba'ya taşındığını rivayet edenler de vardır.⁴¹¹ Müslümanların, Vizigot Devleti'nin başkenti olan Tuleytula'yı başkent olarak kullanmamasının sebebi ise, bu şehrin Afrika Kıtası'na olan uzaklığıdır.⁴¹²

Valiler Döneminde, askerî olarak fetih döneminde elde edilememiş bölgeleri fethetmek için adımlar atılmıştır. Bu doğrultuda valiler döneminin ilk valisi olan Abdülazîz b. Musa b. Nusayr döneminden başlamak üzere, Hür b. Abdurrahman es-Sekafî ve Ukbe b. Haccâc es-Selûlî dönemlerinde İber Yarımadası içerisinde önemli askerî faaliyetlerde bulunulmuştur. Müslümanlar, bu faaliyetler ile yarımada içerisinde hâkimiyeti tamamıyla ele aldıktan sonra Pirene Dağları'nın ötesine (Fransa içlerine) doğru askerî faaliyetleri genişletmiştir. Aşağıda da ifade edeceğimiz gibi, yaklaşık yirmi seneye yakın bir süre Fransa içlerinde askerî seferlere devam eden Müslümanlar hem Arapların kendi aralarında gerçekleşen asabiyet kavgaları hem de Berberîlerin çıkardığı anlaşmazlıklar sebebiyle, Ukbe b. Haccâc es-Selûlî ile birlikte bu defteri kapatmıştır. Bu dönemde gerçekleşen ve batılılar tarafından Tours, Müslümanlarca ise Balatü's-Şüheda savaşı olarak isimlendirilen savaş, Endülüs valisi Abdurrahman b. Abdullah el-Ğâfikî ile Fransa kralı Charles Martel arasında yapılmış ve Müslümanlar bu savaşta ağır bir yenilgi almışlardır. Dünya tarihi açısından da oldukça önemi olan bu savaşın,

⁴⁰⁹ Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 27; Makkarî, *Nefh*, 1: 277.

⁴¹⁰ Müellifi Meçhul, *a.e.*, 28, İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 25; Ziya Paşa, *Endülüs Tarihi*, Haz. Yasemin Ödük, Kâzım Masumi, Fatma Şahin, (İstanbul: Selis Yayınevi, 2016), 50.

⁴¹¹ S.M. İmâmuddîn, *Siyasi Târih*, 49.

⁴¹² O'Callaghan, *A History of Medieval Spain*, 95.

Müslümanların Fransa içlerindeki kaderini belirleyen en önemli etki olduğu söylenebilir.⁴¹³

Bu dönemde gerçekleşen diğer bir olay, 122/739 yılında Afrika'da patlak veren ve akabinde İber Yarımadası'na sığınan Berberî isyanıdır.⁴¹⁴ Bu isyanlar, Arapların Kuzey Afrika'da sergilemiş olduğu milliyetçi politikanın bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Berberîler, Müslüman oldukları halde eşit tutulmamaları, ganimet ve vergi sistemlerinde İslâm'ın ortaya koyduğu şekilde muamele görmemeleri, elde edilen geliri Arapların sadece kendi aralarında pay etmeleri, Müslüman oldukları halde cizye vermeleri ve devlet idaresinde onlara söz hakkı tanınmaması gibi sebeplerle isyan etmişlerdir.⁴¹⁵ Diğer yandan, Arapların Endülüs'te zenginlik ve refah içinde yaşamaları, kendilerine ülkenin en güzel ve düzlük yerlerini alıp Berberîlere dağlık ve çorak arazileri vermeleri de Berberîlerin isyan sebeplerinden biri olarak gösterilmektedir.⁴¹⁶ Bu sebepler çerçevesinde isyan eden Berberîler, Endülüs'ü derinden meşgul etmiştir.⁴¹⁷ Vali Abdülmelik b. Katan, isyanı durdurmak için güçlü adımlar atmışsa da bir başarı gösterememiştir. Son çareyi, Afrika Berberî isyanını bastırmak için Şam'dan gönderilen ordunun önemli bir komutanı olan Belc b. Bişr'den yardım istemekte bulmuştur. Belc'in Endülüs'e girişiyle isyanlar bastırılmış, ancak bu seferde asabiyet kavgaları, göç, kıtlık, toprak kayıpları ve fetih faaliyetlerinin durması gibi sorunlar ortaya çıkmıştır.⁴¹⁸

Berberî isyanlarının ardından Endülüs'ün büyük bir kısmına yayılan istikrarsızlık hali, 756 yılında büyük zorluklar ile İber Yarımadası'na çıkan

⁴¹³ Abdurrahman Ali Haccî, *Endülüs Târihi*, çev. Kadir Kınar (İstanbul: Harf Yayınevi, 2017), 254-255; Özdemir, *Siyasi Tarih*, 72-73. Detaylı bilgi ileride ilgili başlık altında ifade edilecektir.

⁴¹⁴ İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 1: 52.

⁴¹⁵ Hüseyin Algül, *İslâm Târihi*, (İstanbul, Gonca yayınevi, 1991) 3: 164-165; İsmail Hakkı Atçeken, *Devlet Geleneği Açısında Hişâm b. Abdülmelik*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001), 101; Watt, - Cachia, *Endülüs Târihi*, 31; Yıldız, "Berberîler", 5: 481.

⁴¹⁶ Philip Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Târihi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2011), 682; S. M. İmâmuddîn, *Siyasi Tarih*, 55; Abdülmecîd Na'ni, *Târihu Devleti'l-Emevî fi'l-Endelüs*, (Beyrut: Dârü'n-Nahdati'l-Arabiyye, bt.), 109;

⁴¹⁷ Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 43.

⁴¹⁸ İbnü'l-Kütiyye, *Târihu İftitâhi'l-Endelüs*, 82; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5: 251; İbn İzârî, *a.e.*, 2: 39; Mûnis, *Sevrâtü'l-Berber fi İfrikiyye ve'l-Endelüs* (102-136/721-753), (Mısır: Matbâ'tü Cemiâ'ti Fuâdi'l-Evvel (Kahire Üniversitesi Yayınları), 1948), 55-58; Muhammed Abdullah İnân, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1969), 1: 123, 124; Hamdî Abdülmünim Muhammed Hüseyin, *Sevretü'l-Berber fi'l-Endelüs fi Asri'l-İmâratü'l-Emevîyye*, (Kahire: Müessesetü'l-Şebâbi'l-Kâhire, 1993), 7; Mûnis, *Fecr*, 59; Na'ni, *a.e.*, 107, 111-112.

Abdurrahman b. Muâviye b. Hişâm'ın Endülüs Emevî Devleti'ni kurmasıyla sona ermiştir.

Burada özet bir şekilde anlatmış olduğumuz valiler dönemine dair konular, daha sonra tafsilatlı bir şekilde ele alınacak ve bu olaylar içerisinde Berberîlerin konumu, olaylara etkileri, tarihsel süreçte nasıl bir rol oynadıkları detaylı bir şekilde ifade edilmeye çalışılacaktır.

B. Berberî Nüfusu

Tarihî kaynaklara baktığımız zaman Berberîlerin, fetih ve valiler dönemi içerisinde belirgin bir şekilde nüfus sayılarını veren bir bilginin bulunmadığını görmekteyiz. Bununla birlikte, bu dönemler içinde meydana gelen olaylar göz önüne alındığında, Berberîlerin nüfus sayılarına yönelik bazı çıkarımlar yapmak mümkündür. Bununla birlikte, Berberî nüfusunu mutlak olarak tespit etmek zordur. Zira kaynaklarda, Târik b. Ziyâd'ın Rodrik'i mağlup etmesinin ardından Mağrib bölgesinden Endülüs'e akın akın göç eden ve Musa b. Nusayr ile Endülüs'e giren Berberîlerin sayılarına yönelik bir bilgi bulunmamaktadır. Bu da bu dönemler içerisinde İber Yarımadasında bulunan Berberî nüfus sayısını mutlak olarak tespit etmemizin önüne geçmektedir. Bununla birlikte gerek fetih gerekse valiler dönemi içerisinde meydana gelen olaylardan yola çıkarak, bu dönem içerisinde Berberî nüfusun Araplardan fazla olduğu rahatlıkla söylenebilir. Aşağıda bu hususa dair gerekli açıklamalar yapılacaktır.

Berberîlerin İber Yarımadası'na ilk girişi, Berberî bir komutan olan Târik b. Ziyâd'ın çoğunluğu Berberî askerlerden oluşan on iki bin kişilik ordusuyla gerçekleşmiştir. İber Yarımadası'na Târik b. Ziyâd önderliğinde giren bu ordu, 92/711 yılında Vizigot Kralı Rodrik'i mağlup etmiştir.⁴¹⁹ Bu orduya baktığımızda, Berberîlerin ordu içerisinde sayı bakımından Araplardan kat kat üstün olduğu görülmektedir. Kaynaklarda on iki bin kişiden oluşan bu ordunun içinde, Arap askerlerin sayısı üç yüz,⁴²⁰ sekiz yüz⁴²¹ ve iki bin⁴²² olarak verilmektedir. Bu durum

⁴¹⁹ Taberî, *Târîh*, 7: 369; Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 17; İbn Hallikân, *Vefâyât*, 5: 320; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4: 562; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 12: 436; Müellifi Meçhul, *Zikru Bilâdi'l-Endelüs*, 97. Mûnis, *Fecr*, 68.

⁴²⁰ İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 14; Makkarî, *Nefh*, 1: 233.

⁴²¹ İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 4: 150.

⁴²² Müellifi Meçhul, *Zikru Bilâdi'l-Endelüs*, 98.

da bu ordunun hem komutan hem de askerî bakımdan Berberî ağırlığına sahip olduğunu açık bir şekilde göstermektedir.

Fetih dönemi içerisinde bölgeye yapılan diğer Berberî göçlerine baktığımızda ise, Vâdi Lekke'de Vizigot Kralı Rodrik'in mağlup olmasının ardından, Mağrib bölgesinde yaşayan Berberîlere fetih haberinin gittiğini ve onların da bu haberin ardından akın akın Endülüs'e göç ettiğini görmekteyiz.⁴²³ Ancak bu rivayetin zikredildiği kaynaklarda, gerçekleşen bu göç hareketinde Berberîlerin sayısına yönelik bir bilgi bulunmamaktadır.

İber Yarımadası'na 93/712 yılında giren Afrika valisi Musa b. Nusayr'ın on sekiz bin kişiden oluşan ordusuna baktığımızda ise, ordu içerisinde Berberî askerlerin bulunduğunu görmekteyiz.⁴²⁴ Ancak göç hareketinde olduğu gibi, bu ordunun içerisinde de Berberî asker sayısını tespit etmeye dair bir bilgi bulunmadığını görmekteyiz.

Târık b. Ziyâd'ın Rodrik'i mağlup etmesinden sonra, Endülüs'e gerçekleşen Berberî göçünde kaç kişinin yarımada göç ettiği ve Musa b. Nusayr'ın ordusunun içinde bulunan Berberî sayısı bilinmemektedir. Bu durum, Endülüs'e fetih dönemi içerisinde giren Berberî sayısının tespit edilmesini imkansız kılmaktadır. Ancak, fetih dönemi içerisinde Berberî asker sayısının Araplardan üstün rivayetler çerçevesinde açık bir şekilde görülebilir. Zira ilk olarak en az on bin kişi en fazla on bir bin yedi yüz kişiyle bu bölgeye girmiş olan Berberî nüfus, Rodrik'in mağlup edilmesinin ardından Mağrib'ten yapılan göçlerle desteklenmiş, bununla birlikte Musa b. Nusayr'ın ordusunun içinde İber Yarımadası'na giren Berberîler de olmuştur. Bu hususlara ziyade olarak, anavatanları olan Afrika'ya oldukça yakın olan bu topraklara, Berberîlerin Araplardan daha kolay ve daha fazla sayıda göç etme imkanları vardır. Bu gerekçeler çerçevesinde, fetih döneminde Berberî nüfusun Araplardan daha fazla olduğu açık bir şekilde söylenebilir.

Kaynaklarda, fetih döneminin ardından başlayan valiler döneminde de Endülüs'e göç eden Berberî nüfusa dair belirgin bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak bu dönem içerisinde meydana gelen cihat ve isyan faaliyetleri gibi olaylara

⁴²³ Makkarî, *Nefh*, 1: 259; Mûnis, *Fecr*, 75.

⁴²⁴ İbn Abdilhakem, *Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib*, 235; Makkarî, *a.e.*, 1: 235.

baktığımızda, Berberîlerin 123/740 yılında gerçekleşen isyana kadar, nüfus bakımından Araplardan üstün olduğu söylenebilir. İsyan hareketinde Berberîlerin, Arapları oldukça uğraştırması, Arapları ikâmet ettiği bölgelerden çıkartmaları,⁴²⁵ fetih döneminden sonra yapılan cihat faaliyetlerinde orduların büyük bir kısmının Berberîlerden oluşması,⁴²⁶ bu dönem içerisinde Berberîlerin Araplardan sayı bakımından üstün olduğunu açık bir şekilde göstermektedir. Aynı zamanda Berberî isyanı sonrasında⁴²⁷ maktûl vali İbn Katan'ın oğullarının kurmuş olduğu ittifak ile Belc b. Bişr arasında gerçekleşen savaşta, Berberîlerin, İbn Katan'ın oğullarının kurmuş olduğu ittifak ordusunun içinde olduğunu görmekteyiz. Kaynaklarda bu ordunun sayısının yüz bin kadar olduğu ve büyük bir kısmının Berberîlerden oluştuğu ifade edilmektedir.⁴²⁸ Bu bilgiler çerçevesinde, valiler dönemi içerisinde meydana gelen isyan hareketine kadar Berberî nüfusun Araplardan üstün olduğu açık bir şekilde söylenebilir.

Berberî isyanı sonrasına baktığımızda ise, Arapların yarımada içerisinde Berberî ırkına mensup birçok kişiyi öldürmeleri ve sonrasında gerçekleşen göç hareketiyle birlikte, Berberîler önemli miktarda nüfus kaybına uğramış, binlerce Berberî asker hayatını kaybetmiş, kalanlar ise Endülüs'ten göç etmek zorunda kalmıştır.⁴²⁹ Hüseyin Mûnis, isyan sonrasında göç eden Berberî nüfusun oldukça fazla olduğunu ifade etmiştir.⁴³⁰ Bununla birlikte, Endülüs tarihi üzerine yapmış olduğumuz okumalarda, valiler döneminin askerî, siyasî ve ekonomik yapısını bozan, demografik yapısını kökten değiştiren Berberî isyanından Abdurrahman b. Muâviye'nin Endülüs'e girişine kadar, Berberîlerin herhangi bir isyan faaliyetinde bulunmadığını görmekteyiz. Daha sonra Berberî isyanlarında zikredecek olduğumuz gerek Mağrib bölgesinde birçok isyan hareketi gerekse de Endülüs'te gerçekleşmiş olan Büyük Berberî İsyanı göz önüne alındığında, 123/740 yılında Endülüs'te gerçekleşmiş olan isyan sonrasında, onların herhangi bir isyan

⁴²⁵ Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 43.

⁴²⁶ Mûnis, *Fecr*, 268-269, 297.

⁴²⁷ Bu savaş, isyanın hemen sonrasında, Berberî göç hareketi başlamadan gerçekleşmiştir.

⁴²⁸ Müellifi Meçhul, *a.e.*, 47; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5: 259; S. M. İmâmuddîn, *Siyasi Târih*, 58; Na'ni, *Devleti'l-Emevî fi'l-Endelüs*, 107.

⁴²⁹ İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 31.

⁴³⁰ Mûnis, *Sevrâtü'l-Berber*, 60.

faaliyetine girişmemeleri, nüfus sayılarının düşmüş olma ihtimalini akla getirmektedir.

Fetih ve valiler döneminde bölgeye yapılan Arap göçlerine baktığımızda ise, Târik b. Ziyâd'ın ordusunun içinde az miktarda bölgeye gelen Arap askerleri saymazsak, ilk yoğun Arap göç hareketinin Musa b. Nusayr ile birlikte olduğunu söyleyebiliriz.⁴³¹ Valiler dönemine baktığımızda ise, Arapların Endülüs'e göçüne dair iki olay karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki Hür b. Abdurrahman b. Osman es-Sekafi'nin Endülüs'e vali tayin edildiğinde dört yüz kadar Arap askerle yarımadaya gelişi,⁴³² diğeri ise Belc b. Bişr ile Endülüs'e giren on bin kadar Arap askerdir.⁴³³ Ancak bu tarihî bilgilere rağmen, fetih ve valiler dönemi içerisinde Endülüs'e girmiş olan Arap nüfus, mutlak olarak belirlenmemektedir. Bu durumun temel sebebi, Musa b. Nusayr'ın komutasında olan ordunun, ne kadarının Arap, ne kadarının Berberî askerlerden müteşekkil olduğunun tespit edilememesidir. Bu sebeple Berberî nüfusunda olduğu gibi, bu dönem içerisinde Arap nüfusu tespit etmemiz de oldukça zordur.

Yukarıda ki bilgilerden anlaşıldığı üzere, fetih dönemi ve valiler döneminin önemli bir kısmında (isyan öncesine kadar), Berberî nüfusun Araplardan üstün olduğu görülürken, isyan sonrasında Berberîlerin bu üstünlüğünü yavaş yavaş kaybetmeye başladığı söylenebilir.

C. Fethedilen Toprakların Taksim Edilmesi ve Berberîlerin Yerleşim Bölgeleri

1. Fethedilen Toprakların Taksimi

Müslümanlar İber Yarımadası'nı fethettiği zaman bu toprakların şer'î bir taksim ile pay edilip edilmediğine dair bazı tartışmalar mevcuttur. Bu bağlamda bazı tarihçiler, Endülüs topraklarının şer'î usüllere göre taksim edildiğini

⁴³¹ İbn Abdilhakem, *Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib*, 235; Makkarî, *Nefh*, 1: 235.

⁴³² İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 25; Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Târîhi, redaktör: Hakkı Dursun Yıldız, 4: 65.

⁴³³ İbnü'l-Kûtiyye, *Târîhu İftitâhi'l-Endelüs*, 82; Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 46; İbn İzârî, *a.e.*, 2: 39.

söylerken,⁴³⁴ bazı tarihçiler güçlü olanın kendine toprak edindiğini, şer'î bir taksim yolu izlenilmediğini söylemiştir.⁴³⁵

Endülüs topraklarının şer'î bir taksim ile pay edildiğini ifade eden rivayetler, Ömer b. Abdülaziz'in emriyle Endülüs topraklarını tahmîs⁴³⁶ eden, vali Semh b. Mâlik'in icraatlarına dayanmaktadır.⁴³⁷ Bu konu oldukça tafsilatlı ve geniş bir yapı arz ettiğinden ayrıca konumuz ile önemli derecede ilişkisi bulunmadığından değinilme gereği duyulmamıştır. Bununla birlikte bazı batılı kaynaklarda, Musa b. Nusayr'ın fethin sonrasında elde edilen toprakları Müslümanlar arasında paylaştığına dair bilgiler mevcuttur.⁴³⁸ Ancak, kaynaklara baktığımız zaman, bu bilgiyle tenakuz oluşturan farklı rivayetlerin ve görüşlerin olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin İbn Hazm, "Endülüs'te sistemli bir toprak taksiminin yapılmadığını, herkesin kendi elde ettiği yere sahip olduğunu, Berberîlerin, Mısırlıların ve Afrikalıların kırsal bölgelerden bu usülle birçok toprak elde ettiğini" söylemiştir.⁴³⁹ Hüseyin Mûnis de, İbn Hazm'ın bu rivayetini delil göstererek yabancı kaynaklarda geçen bu bilginin sahil olmadığını ifade etmiştir. O, bu bilginin doğru olarak kabul edilmesi halinde, ancak "Musa b. Nusayr'ın fethin ardından toprakları taksim etmek niyetine sahip olduğu, daha sonrasında bunu gerçekleştirmek için zaman bulamadığı" şeklinde anlaşılması gerektiğini söylemiştir.⁴⁴⁰ Daha önce zikretmiş olduğumuz Musa b. Nusayr döneminde yapılan fetihler göz önüne alındığında, Hüseyin Mûnis'in yapmış olduğu bu yorum açıklığa kavuşmaktadır. Zira Musa b. Nusayr, İber Yarımadası'nın tamamını fethetme gayesi içindeyken, halife Velîd b. Abdülmelik Müslümanların uzak yerlerde askerî faaliyetlerde bulunmasından dolayı, onların can güvenliğinden endişe etmiş ve

⁴³⁴ İbnü'l-Kûtiyye, *Târîhu İftitâhi'l-Endelüs*, 80; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5: 489; İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 4: 33; İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 4: 152.

⁴³⁵ Ebû Ca'fer ed-Dâvûdî, *Kitâbü'l-Emvâl*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2008), 79-80; Muhammed Hacı Sadık, "Muhammed b. Ebî Bekr ez-Zührî, *Kitâbü'l-Cuğrafiyye*", *Bulletins D'études Orientales*, 21, (1968), 207; Konuya dair detaylı bilgi için ayrıca bk. İbrahim Kadir Bütüş, *Eseru'l-İkta fî Târîhi'l-Endelüsi's-Siyâsi*, (Rabat: Menşûrâtu Ukaz, bt.), 74.

⁴³⁶ Tahmîs: Elde edilen ganimetin, belli usuller çerçevesinde ilgili kişi veya kurumlara pay edilmesi.

⁴³⁷ Bu konuya dair detaylı bilgi için bk. Mûnis, *Fecr*, 615-629.

⁴³⁸ Reinhart Dozy, *Recherches*, 3-4'den nakille Mûnis, *a.e.*, 615.

⁴³⁹ Miguel Asín Palacios, "Un Codice Inexplorado del Cordobes Ibn Hazm" *al-Andalus Dergisi*, 2, (1934), 1-56'dan nakille Mûnis, *a.e.*, 621; Bütüş, *Eseru'l-İkta*, 74.

⁴⁴⁰ Mûnis, *a.e.*, 622.

Mûğis er-Rûmî'yi Musa b. Nusayr'a göndererek ondan savaş faaliyetlerini bitirip geri dönmesini istemiştir. Ancak Musa, elçi Mûğis er-Rûmî'yi dinlemeyerek fethi tamamlamak için yoluna devam etmiş,⁴⁴¹ daha sonra gönderilen Ebû Nasr isimli elçinin Musa'nın atının yularından tutup onu zorla Şam'a götürmesiyle fetih faaliyetlerine son vermiştir.⁴⁴² Bu faaliyetler esnasında, herhangi bir toprak taksimi için zaman bulunamamasının gayet normal olduğu açıklıkla söylenebilir. Ayrıca Endülüs'ün fethi üzerine yapmış olduğumuz okumalarda, Târik b. Ziyâd ve Musa b. Nusayr'ın yaptıkları fetihlerin ardından, bir toprak taksimatına rastlanmamaktadır. Görünen tabloda, Hüseyin Mûnis'in de ifade ettiği üzere,⁴⁴³ Müslümanlar (özelde Berberîler) İber Yarımadası'nı fethederken, fethin kendi seyri içinde belli başlı bölgelere yerleşmişler ve yerleştikleri bu bölgeleri imar etmeye başlamışlardır.

Endülüs'ün fethinin ardından yapılan toprak taksimatına dair diğer bir tartışma konusu, Reinhart Dozy başta olmak üzere müsteşriklerin ifade etmiş olduğu, Arapların, ülkenin en iyi topraklarını kendilerine aldığı, Berberîlere ise ülkenin dağlık, bereketsiz ve uzak bölgelerini bıraktığı konusudur.⁴⁴⁴ Dozy, aynı zamanda daha sonra gelecek olan Berberî isyanlarının sebeplerini, Arapların yapmış olduğu bu iskân politikasına bağlamıştır. Ondan sonra gelen ünlü Fransız tarihçi Levi Provençal da onun bu görüşünü desteklemektedir.⁴⁴⁵

Hüseyin Mûnis başta olmak üzere Müslüman araştırmacılar, müsteşriklerin ifade etmiş olduğu bu görüşlere karşı çıkmıştır. Bu minvalde Hüseyin Mûnis, Dozy'nin bu fikirleri nereden aldığı bilinmediğini söylemiş, onun dediğinin aksine, Berberîlerin Endülüs'ün her tarafında ikamet ettiğini vurgulamıştır. Ayrıca o, Dozy'nin Berberî isyanına sebep olarak bu iskân politikasını göstermesini de eleştirerek Berberî isyanının, Arapların izlemiş olduğu milliyetçi politikaya dayandığını, Berberîlerin hak ettikleri şekilde muamele görmediklerinden dolayı

⁴⁴¹ Makkarî, *Nefh*, 1: 233.

⁴⁴² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4: 566; Makkarî, *Nefh*, 1: 277.

⁴⁴³ Mûnis, *Fecr*, 387.

⁴⁴⁴ Reinhart Dozy, *Recherches*, 1161'den nakille Mûnis, *Sevrâtü'l-Berber*, 54.

⁴⁴⁵ Levi Provençal, *Historie de l'Espagne musulmane*, (Paris: Maisonneuve, 1950), 1: 88'den nakille Muhammed Hakkı, *el-Berber fi'l-Endelüs*, 61.

isyan ettiğini söylemiştir.⁴⁴⁶ Bununla birlikte Arapların, fetih döneminde ülkenin her tarafını tanımak için kapsamlı bir keşif faaliyeti yapmadığından dolayı, Endülüs'ün hangi bölgelerinin iyi, hangi bölgelerinin kurak ve verimsiz olduğundan habersiz olduğunu ifade ederek onların böyle bir iskân faaliyetinde bulunacak ellerinde gerekli bilgi olmadığını söylemiştir.⁴⁴⁷ Abdurrahman Ali Haccî de Hüseyin Mûnis'in yapmış olduğu bu yorumu destekleyerek, Arapların kendilerine iyi yerleri alıp kötü yerleri Berberîlere bıraktıklarına dair olan fikri eleştirmiştir.⁴⁴⁸ Ayrıca yukarıda İbn Hazm'dan nakletmiş olduğumuz rivayetin, Müslüman araştırmacıların görüşünü destekleyen başka bir delil olduğunu da söyleyebiliriz.

Batılı araştırmacıların yukarıda ifade etmiş olduğumuz iddialarını, tarihî bilgiler çerçevesinde ele aldığımız zaman, Müslüman araştırmacıların iddialarının vaktiye daha uygun olduğu söylenebilir. Zira Berberîler İber Yarımadası'nın hemen hemen tamamında belirli bir nüfusa sahip olmuşlardır. Düz ve bereketli topraklara sahip, sulak, bayındırlık bakımından gelişmiş olan bölgelerde Berberî nüfus bulunduğu gibi, dağlık, engebeli yapıya sahip köy ve kırsal yerlerde de Berberî nüfusa rastlanmaktadır. Müsteşriklerin öne sürmüş olduğu bu iddiaların dayanaksız olduğu, aşağıda ifade edilecek olan Berberîlerin yerleşim bölgelerine bakıldığında, daha net bir şekilde ortaya çıkacaktır.

Fetih ve valiler döneminde bu usüller çerçevesinde gerçekleşen toprak kazanımı, Berberîlerin hangi yollarla toprak sahibi olduğunu da bize açık bir şekilde göstermektedir.

Fetih dönemi içerisinde Berberîlere yönelik yapılan ilk iskân faaliyeti, fethin seyri içerisinde Târik b. Ziyâd ve Musa b. Nusayr tarafından yapılan faaliyetler olduğu söylenebilir. Endülüs'te yapılmış olan ilk fetih hareketlerinde, İstece, Kurtuba, Malaga, Gırnata, Tedmür ve Tuleytula şehirleri Târik b. Ziyâd ve gönderdiği seriyyelerle,⁴⁴⁹ İşbiliye, Karmûne ve Mârîde şehirleri ise Musa b.

⁴⁴⁶ Mûnis, *Fecr*, 52.

⁴⁴⁷ A.mlf, *a.e.*, 387.

⁴⁴⁸ Abdurrahman Ali Haccî, *Endülüs Târîhi*, 180.

⁴⁴⁹ İbn Abdilhakem, *Fütuhu Mısr ve'l-Mağrib*, 234; Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 19-20; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4: 563, Mûnis, *a.e.*, 77.

Nusayr tarafından ele geçirilmişti.⁴⁵⁰ Her iki ordunun komutanları da fethettiği şehirlere Müslüman birlikler yerleştirmiştir. Müslümanların bölgede yapmış olduğu ilk iskân faaliyeti olarak ifade edeceğimiz bu faaliyette, ilk ordu tarafından yerleştirilen bu birliklerin Berberîlerden müteşekkil olduğu açıktır. Zira Târik b. Ziyâd komutasında İber Yarımadası'na giren ilk ordu, Berberî askerlerden oluşmaktaydı.⁴⁵¹ Bu sebeple bu şehirlere yerleştirilen birliklerin Berberî olduğu açık bir şekilde söylenebilir. Musa b. Nusayr'ın fethetmiş olduğu şehirlerde ise Berberîlerin iskân edilip edilmediğinin tespiti oldukça zordur. Zira kaynaklarda onun ordusunun Arap, Berberî ve Mevâlî askerlerden oluştuğu zikredilmiş,⁴⁵² ancak bu askerlerin sayılarına yönelik bir bilgi verilmemiştir. Fetih dönemi içerisinde yapılan bu iskân faaliyeti, bir toprak taksimatından çok, fethedilen yerlerdeki kazanımları muhafaza etmek içindir. Bu sebeple bu iskân faaliyetinin sistemli bir toprak taksimatı olarak düşünülmesi zordur. Onların bu topraklara kurmuş olduğu yerleşim yerleri ve faaliyet alanları aşağıda bölgesel olarak sistemli bir şekilde ifade edilmeye çalışılacaktır.

2. Berberî Yerleşim Bölgeleri

İslâm tarihi kaynaklarında, Berberîlerin yerleşim bölgelerine dair verilen bilgilerde bir bütünlük bulunmamaktadır. Kaynaklarda geçen bazı rivayetler, Berberîlerin ikâmet ettiği yerleri zaman belirterek belirgin bir şekilde ifade ederken, bazı rivayetler onların ikâmet bölgeleri hakkında ipuçları vermektedir. Bazı bilgiler ise, kabile isimlerine varıncaya kadar detaylı veriler sunarken, zaman ve olay örgüsü bağlamında bir detay paylaşmamaktadır. Bu da verilen bilginin, valiler dönemini kapsayıp kapsamadığının tespitini imkansız kılmaktadır. İbn Hazm'ın müellifi olduğu *Cemheretü Ensâbi'l-Arab* isimli eser, bu hususa örnek olarak gösterilebilir. Zira bu eserde, Berberîlerin yaşam alanlarına dair kapsamlı bilgiler sunulurken, bilgilerin birçoğunun hangi zaman aralığını kapsadığına yer

⁴⁵⁰ Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 25; Makkarî, *Nefh*, 1: 269.

⁴⁵¹ İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 4: 150.

⁴⁵² İbn Abdilhakem, *Fütûhu Efârîga ve'l-Endelüs*, 76; Müellifi Meçhul, *a.e.*, 24; Makkarî, *Nefh*, 1: 269.

verilmemiştir.⁴⁵³ Bu önemli husus göz ardı edildiğinde, tarihî açıdan önemli bir hataya düşüleceği dikkatlerden kaçmamalıdır.

Berberîlerin yaşadıkları yerlerin tespitinin oldukça zor olması, araştırmacıları bu konuyu izah etme doğrultusunda bazı teoriler geliştirmeye yöneltmiştir. Onlar, kendilerinin geliştirmiş olduğu teoriler ile Berberîlerin yerleşim yerlerini tespit etmeye çalışmışlardır. Bu araştırmacıların en önemlilerinden biri Cesar E. Dubler'dir. Dubler, İber Yarımadasında bulunan ve Berberî isimlerine sahip olan şehir, kasaba ve köy gibi yerleşim yerlerinden yola çıkarak, geçmişte bu yerlerde Berberî nüfusun yaşadığını söylemiştir.⁴⁵⁴ Ancak bu teori, bazı araştırmacılar tarafından tenkite tabi tutulmuş ve doğruluğu hususunda çeşitli itirazlar ortaya atılmıştır. Bu iddialardan en önemlisi, bu teori ile ulaşılan yerlerde yaşayan Berberîlerin, hangi zaman diliminde burada yaşadıklarının tespitinin imkansız oluşudur. Zira Berberîler, anavatanlarına yakın olan İber Yarımadası'na, sadece fetih ve valiler döneminde gelmemişler, daha sonraki süreç içerisinde buralara göç etmeye devam etmişlerdir.⁴⁵⁵ Bu hususta açık bir şekilde görüldüğü üzere, Dubler'in ifade etmiş olduğu bu yerleşim yerlerine ihtiyatla yaklaşmak gerekir. Bununla birlikte bir bölgeye orada yaşayan bir kabile veya topluluğun isminin verilmesi, bu topluluğun orada önemli miktarda bir nüfus ile uzun denilebilecek bir süre ikamet etmiş olmasını gerektirmektedir. Zira bugün bile bir milletin, başka bir milletin toprağında toplu olarak yerleşmiş olduğu yerler, oraya yerleşen milletin ismiyle anılmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri'nin New York şehrinde bulunan Little Italy (Küçük İtalya) semti buna örnek olarak gösterilebilir.⁴⁵⁶ Bu hususa dair Anadolu topraklarında da birçok örneğe rastlamamız mümkündür. Bu sebeple, Dubler'in tespit etmiş olduğu bu yerler,

⁴⁵³ İbn Hazm'ın zikretmiş olduğumuz eserinde, valiler döneminde Berberî yerleşim yerlerini ifade eden bilgiler tamamıyla yok değildir. Kitapta bulunan Berberî yerleşim yerlerine dair bazı bilgilerden yola çıkarak, bu bilginin ilk dönemleri ihtiva edip etmediği anlaşılabilir. Biz İbn Hazm'ın eserinde bulunan bu tür bilgileri kullanarak, bu bölgelerde ilk dönemlerde Berberî yerleşiminin var olduğunu tespit etmeye çalıştık. Ancak bu hususa dair bilgiler oldukça azdır.

⁴⁵⁴ Cesar E. Dubler, "Ueber Berbersiedlungen Auf Der Iberischen Halbinsel, Sache und Ort" içinde, (Zürich, by, 1943), 20: 183-203'den nakille Münis, *Fecr*, 381-382.

⁴⁵⁵ Münis, *a.e.*, 381.

⁴⁵⁶ https://en.wikipedia.org/wiki/Little_Italy,_Manhattan, 4 Eylül 2018 tarihinde erişildi.

aşağıda bulunan ilgili başlıklar altında bizim elde ettiğimiz veriler çerçevesine tartışılarak valiler dönemini kapsayıp kapsamadığı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Berberîlerin yerleşim bölgelerini tespit etmeye yönelik geliştirilen diğer bir teori, Hüseyin Mûnis tarafından ortaya atılmıştır. O, İbn Hazm'ın *Cemheretü Ensâbi'l-Arab* isimli eserinde yer vermiş olduğu⁴⁵⁷ Berberî kabilelerinin emirlik yaptığı yerlerden yola çıkarak, bu bölgelerde ilk dönemlerden itibaren bir Berberî yerleşimi olabileceğini söylemiştir. Onun bu husustaki en önemli dayanağı, Berberî bir emirin, ancak Berberî nüfusun çok olduğu bir yerde görev yapabileceğidir.⁴⁵⁸ Bu teoride, Dubler'in teorisinde ifade ettiğimiz gibi, ihtiyatla yaklaşılması gereken bir teoridir. Zira 456/1064 yılında vefat etmiş olan İbn Hazm'ın eserinde bulunan bu önemli bilgilerin, hangi zaman aralığını kapsadığını tespit etmemiz zordur. Bununla birlikte, Mûnis'in ulaştığı bu bilgiler, ihtiyatlı olmak şartıyla dikkate alınabilir. Onun tespit etmiş olduğu yerleşim yerleri, aşağıda ilgili başlıklar altında bizim de elde ettiğimiz veriler çerçevesine tartışılacaktır.

Gerçekleştirmiş olduğumuz bu çalışmada, öncelikle kaynaklarda belirgin bir şekilde ifade edilen verilerle, Berberîlerin yerleşim yerlerine dair bilgiler vermeye çalışacağız. Daha sonra valiler dönemi içerisinde Berberîlerin de içinde bulunduğu isyan veya ihtilal hareketi gibi olaylardan yola çıkarak onların ikâmet bölgelerine dair elde etmiş olduğumuz sonuçları ifade edeceğiz. Ayrıca Afrika'da başlayan ve 123/740 yılında Endülüs'e sığırayan Mağrib Berberî İsyanı sonucunda, gerçekleşmiş olan göç sebebiyle değişen Berberî yerleşim yerlerini de kaynaklardan edindiğimiz bilgilerle açıklamaya çalışacağız. Berberî yerleşim bölgelerine dair ipuçları veren ve valiler döneminin hemen sonrasında cereyan etmiş bir olay da bizim yerleşim yerlerini belirlemede kullandığımız dayanaklardan olacaktır. Zira kısa bir süre içerisinde herhangi bir göç olmayacağını varsayarsak daha sonraki bir dönemi ihtiva etmiş olsa bile, bu bilgilerin hesaba katılmasının ne denli önemli olduğu açıktır.

⁴⁵⁷ İbn Hazm, *Cemheretü Ensâbi'l-Arab*, 499.

⁴⁵⁸ Mûnis, *Fecr*, 383-384.

a. Güney Bölgeleri

İber Yarımadası'nın güney bölgeleri hem Afrika Kıtası'na yakın olması hem de fethin başladığı yer olması bakımından, Berberîler için ilk yerleşim yerlerinden biri olmuştur. Tespit ettiğimiz kadarıyla bu bölgenin en önemli şehirleri, Kadiz (Cadiz), Murur (Morón de la Frontera), Tâkurna, Reyye (Rayya), İşbiliyye (Sevilla), İstece (Écija), Şezûne (Medina-Sidonia), Kurtuba (Cordoba), Cezîretü'l-Hadrâ (Algeciras) ve Gırnata (Granada)'dır.

Kadiz : Berberîlerin İber Yarımadası'na çıktıktan sonra bu bölgeye yerleşerek bayındırlık faaliyetlerinde buldukları ifade edilmiştir.⁴⁵⁹

Murur : Güney bölgelerinde bulunan Murur şehri, Berberîlerin büyük oranda ikâmet ettiği önemli bir bölgedir. Abdurrahman b. Muâviye İber Yarımadası'na girdiğinde Murur şehrinde İbrahim b. Şecere önderliğinde Berberî bir nüfus yaşamaktaydı. Bu Berberîler daha sonra Abdurrahman b. Muâviye'nin saflarına katılmış ve onun mücadelesinde önemli derecede etkili olmuşlardır.⁴⁶⁰ Valiler döneminin hemen sonrasına baktığımızda, 162/779 yılında bu şehirde Hürre b. el-Berânîs önderliğinde bir Berberî ayaklanması yaşandığı, ancak Abdurrahman'ın kölesi Bedir tarafından bu isyan faaliyetinin bastırıldığını görmekteyiz.⁴⁶¹ Burada yaşayan Berberî nüfus, Berânîs kabilesinin Müsâmide koluna mensup kişilerdi.⁴⁶² Bu durumda valiler dönemi sonrasında da bu şehirde Berberî nüfusun var olduğu söylenebilir.

Tâkurna : Tâkurna, Murur şehrinin batısında yer alan bir şehirdir. Kaynaklarda burada bulunan Benû Hali' el-Medyûnî isimli Berberî bir kabilenin,⁴⁶³ I. Abdurrahman'ın yanında yer aldığı ve dört yüz kadar atlı birlikle ona destek

⁴⁵⁹ Râzî, *Kitâbü'l-Coğrafiye*, 96, 97'den nakille Muhammed Hakkı, *el-Berber fi'l-Endelüs*, 79. (Yapmış olduğumuz okumalarda, Muhammed Hakkı'nın nakilde bulunmuş olduğu eserde, böyle bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak bu bilgi çalışmamız açısından bir önem arz ettiğinden, Hakkı'nın kendi kitabı referans gösterilerek verilmesi uygun görülmüştür.)

⁴⁶⁰ İbnü'l-Kûtiyye, *Târihu İftitâhil'l-Endelüs*, 87; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5: 494; Muhammed Hakkı, *a.e.*, 85.

⁴⁶¹ İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 4: 158; Muhammed Hakkı, *a.e.*, 85. Bu bilgiye dair İbn Haldûn'un eserine baktığımız zaman, zikrolunan sayfada bir isyan faaliyetinin yaşandığı anlaşılmakta, ancak bu isyanın mutlak olarak "Murur" şehrinde olduğunu gösteren bir karine bulunmamaktadır. Ancak Muhammed Hakkı, bu isyanın Murur şehrinde gerçekleşen isyan olduğunu söylemiştir.

⁴⁶² İbnü'l-Kûtiyye, *a.e.*, 88-89; Mûnis, *Fecr*, 280.

⁴⁶³ İbn Hazm, *Cemheretü Ensâbi'l-Arab*, 500.

olduğu ifade edilmiştir.⁴⁶⁴ 178/794 yılında Abdurrahman b. Muâviye döneminde de bu bölgede büyük bir Berberî isyanı yaşanmış ancak daha sonra bastırılmıştır.⁴⁶⁵ Bu bölge 211/826 ve 265/875 yıllarında da şiddetli Berberî isyanlarına sahne olmuştur.⁴⁶⁶ Ayrıca Tâkurna isminin Berberî bir kabileden alındığını söyleyenler de vardır.⁴⁶⁷

Tâkurna şehrinde bulunan Berberî nüfusa dair zikredilen bilgiler doğrultusunda, bu şehrin ilk dönemlerden itibaren, önemli bir Berberî şehri olduğu açık bir şekilde görülebilmektedir.

Reyye : Kaynaklarda, Reyye şehrinde Berberî bir nüfusun varlığına dair detaylı bilgiler bulunmamaktadır. Bu dönemde Reyye şehrinde Berberî Muğîle kabilesinden Amr b. Hamdûn el-Enevî el-Muğîlî adında biri yaşadığı zikredilmektedir.⁴⁶⁸ Bu durum, bu bölgede kısmen de olsa Berberî nüfusun varlığını göstermektedir. Ayrıca son dönemde bu konuya dair yapılan çalışmalarda da Berberîlerin burada ikâmet ettiğine dair bilgiler bulunmaktadır.⁴⁶⁹

Bazı muasır çalışmalarda ifade edildiğine göre Murur, Tâkurna ve Reyye şehirleri dağlık ve düzlük alanlara sahip olmasından dolayı, Berberîlerin yerleştiği bölgelerden olmuştur. Onların bu topraklara yerleşimi, Târik b. Ziyâd'ın Vizigot Kralı Rodrik'i mağlup edip İstece şehrinde ordusunu dağıttığı döneme kadar uzandığı söylenmiştir.⁴⁷⁰

Bu hususlar çerçevesinde, her ne kadar buradaki iskân faaliyeti fetih kazanımlarını korumaya yönelik bir faaliyet olmuş olsa bile, bu şehirler Berberîlerin ilk yerleştiği şehirlerindedir. Ayrıca Afrika'da bulunan Berberîlerin Endülüs'ün fethi ve buranın ganimet bakımından zengin oluşunun haberini aldıkları zaman, İber Yarımadası'na göç ederek bu şehirlerde ikamet etmeye başlamışlardır. Bu durum, bu şehirlerde yaşayan Berberî nüfusun artmasına sebep olmuştur.

⁴⁶⁴ İbnü'l-Kâtîyye, *Târihu İftitâhil'l-Endelüs*, 87.

⁴⁶⁵ İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 64.

⁴⁶⁶ A.mlf, *a.e.*, 2: 82.

⁴⁶⁷ Mûnis, *Fecr*, 389.

⁴⁶⁸ İbnü'l-Faradî, *Târihu'l-Ulemâi Endelüs*, (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Mısri, 1989), 2: 541.

⁴⁶⁹ Muhammed Hakkı, *el-Berber fi'l-Endelüs*, 84.

⁴⁷⁰ A.mlf, *a.e.*, 84-85.

İşbiliyye : İşbiliyye şehri Endülüs'e Târik b. Ziyâd'dan sonra giren Musa b. Nusayr tarafından fethedilmiş bir şehirdir. Kaynaklarda, onun fethin ardından bu şehre Müslüman bir birlik yerleştirdiği ifade edilmektedir. Ancak daha önce de söylediğimiz gibi, onun ordusunun tek bir etnik nüfusu barındırmaması sebebiyle, buraya yerleşenlerin mutlak olarak Berberîler olduğunu söylemek zordur.⁴⁷¹

Kaynaklara bakıldığı zaman Kurtuba ile İşbiliyye şehri arasında bulunan yolda, çok eski zamanlardan beri kalan Kala'tü Şinnet Fîl adında Berberîlerin inşa ettiği bir kalenin var olduğu zikredilmiştir.⁴⁷² Bu kalede Berberî Zenâte kabilesinden Benû Leys yaşamaktaydı.⁴⁷³ Bu bölgede böyle bir kalenin var olması, Berberîlerin İşbiliyye şehrinde ve çevresinde ilk dönemlerden itibaren ikâmet ettiğine dair bir kanaati oluşturmaktadır.

İstece : İslâm tarihi kaynaklarında İstece şehri, Târik b. Ziyâd'ın ordusunu İber Yarımadası'nın belli başlı bölgelerine dağıttığı yer olarak zikredilmektedir.⁴⁷⁴ Ancak tarihî kaynaklarda, Târik'in bu bölgeye askerî bir birlik yerleştirdiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte son dönemde Berberîler üzerine yapılan çalışmalarda, bu şehirde ilk dönemlerden beri Berberî nüfusun bulunduğu ve daha sonrasında Afrika'dan yapılan göçler ile nüfusun daha da arttığı ifade edilmiştir.⁴⁷⁵ Ayrıca kaynaklarda İstece şehri sınırları içerisinde bulunan Eşûne (Osuna) bölgesinin, Târik b. Ziyâd'ın kardeşinin oğlu olan Meymûn b. Ebî Cemîl'in ikamet bölgesi olduğu ifade edilmiştir.⁴⁷⁶ Bu bağlamda, bu bölgede bir Berberî olan Târik b. Ziyâd ile aynı dönemde yaşadığı kuvvetle muhtemel olan akrabalarından birinin bulunması, burada ilk dönemlerden itibaren Berberî yerleşiminin olduğunu söylememize imkan tanımaktadır.

Târik b. Ziyâd'ın İber Yarımadası'na ilk girmiş olduğu yerden itibaren fethettiği yerlere askerî birlikler yerleştirmesi, onun bu faaliyeti genel bir iskân politikası olarak benimsediğini göstermektedir. Bu sebeple kaynaklarda

⁴⁷¹ Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 24-25; Makkarî, *Nefh*, 1: 269.

⁴⁷² İdrîsî, *Nüzhetü'l-Müştak*, 2: 573; Muhammed Hakkı, *a.e.*, 73.

⁴⁷³ İbn Hazm, *Cemheretü Ensâbi'l-Arab*, 499; Fetîha Terikî, "Cevâ nibü mine'l-Hayâti'l-İctimâ'iyeti li'l-Berber fi'l-Endelüs", 8.

⁴⁷⁴ İbn Abdilhakem, *Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib*, 234; Müellifi Meçhul, *a.e.*, 19-20; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4: 563, Mûnis, *Fecr*, 77.

⁴⁷⁵ Muhammed Hakkı, *a.e.*, 89.

⁴⁷⁶ İbn Hazm, *a.e.*, 502; Fetîha Terikî, *a.e.*, 8.

bulunmamasına rağmen, İstece şehrine de Berberî askerlerden bir birliğin yerleştirilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Bununla birlikte son dönemde yapılan çalışmalarda, bu bölgeye ilk dönemlerde Arap nüfusun da yerleştiği söylenmektedir.⁴⁷⁷ Bu hususlar çerçevesinde, İstece şehrinde Araplar ile Berberîlerin bir arada yaşadığını söyleyebiliriz. Ancak kaynaklarda bu şehirde Berberî varlığına dair pek bir bilginin bulunmaması, bu şehirde Berberî nüfusun Araplardan az olduğuna dair bir kanaat oluşturmaktadır.

Şezûne : Şezûne şehri, 92/711 yılında Târik b. Ziyâd'ın Vizigot Kralı Rodrik'i mağlup etmiş olduğu Vadi Lekke bölgesinin yakınlarında kurulu bir şehirdir.⁴⁷⁸ Kaynaklarda bu şehirde Berberî yerleşiminin olduğuna dair çeşitli bilgiler bulunmaktadır. Berberîler, 123/740 yılında gerçekleşen isyan hareketinde, bu şehri karargâh olarak kullanmıştır.⁴⁷⁹ Aynı zamanda Abdurrahman b. Muâviye 138/756 yılında Endülüs'e girdiği zaman, bu şehirde bulunan Berberî Muğîle kabilesinden Benu Leys oğulları,⁴⁸⁰ birçok asker ile Abdurrahman'ın saflarına katılmıştır.⁴⁸¹ Bununla birlikte bazı kaynaklarda, Berberîlerin bu şehre yerleştiği ve bu şehirde Araplarla birlikte hayatlarını idame ettikleri zikredilmiştir.⁴⁸²

Bu bilgiler ışığında Şezûne şehri Berberî nüfusun bulunduğu önemli şehirlerden biridir. Târik b. Ziyâd'ın bu şehrin yakınlarında bulunan Vadi Lekke'de, Vizigot Kralı Rodrik'i mağlup etmiş olması, bu şehrin önemini daha da artırmaktadır. Bununla birlikte bu şehir, Târik b. Ziyâd tarafından fethedildiğinden dolayı kaynaklarda geçmemesine rağmen, İstece şehrinde olduğu gibi bu bölgeye de ilk dönemlerde bir grup Berberî asker yerleştirmesi ihtimal dâhilindedir. Zira Târik b. Ziyâd'ın fethetmiş olduğu yerlere Berberîleri yerleştirmiş olması, bu kanaatimizi daha da güçlendirmektedir.

Kurtuba : Kurtuba şehri Târik b. Ziyâd komutasında yarımada giren Berberî ordu tarafından fethedilmiş bir şehirdir. Târik b. Ziyâd, bu bölgeye halife Velîd b. Abdülmelik'in mevası olan Mûğis er-Rûmî'yi göndermiş, o da yağmurlu

⁴⁷⁷ Münis, *Fecr*, 388.

⁴⁷⁸ A.mlf, *a.e.*, 73.

⁴⁷⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5: 251; İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 31.

⁴⁸⁰ İbn Hazm, *Cemheretü Ensâbi'l-Arab*, 499-500, 502.

⁴⁸¹ İbnü'l-Kûtiyye, *Târihu'l-İftitâhi'l-Endelüs*, 87; Muhammed Hakkı, *el-Berber fi'l-Endelüs*, 85.

⁴⁸² Ya'kûbî, *Kitâbü'l-Büldân*, 193.

bir ağustos gecesinde sekiz yüz kadar askeriyle girmiş olduğu Kurtuba şehrini ele geçirmiştir.⁴⁸³ Şehrin fethedilmesinin ardından Mûğis er-Rûmî, burada bir grup Müslüman birlik bırakarak, Tuleytula'yı fethetmeye giden Târik b. Ziyâd'ın ordusuna katılmak üzere yola çıkmıştır.⁴⁸⁴ Mûğis er-Rûmî'nin gerçekleştirmiş olduğu bu iskân faaliyeti ile Kurtuba şehrinde ilk dönemlerden itibaren Berberî yerleşiminin olduğu söylenebilir.

Kaynaklara baktığımız zaman, Berberî Hevvâre kabilesinden Benû Rezin'in fetihden sonra Kurtuba şehrine yerleştiği görülmektedir.⁴⁸⁵ Ayrıca isyan sonrasında gerçekleşen Kaysî-Kelbî savaşları esnasında Sa'lebe b. Sellâme isimli Şamlı askerlerin komutanı, Mârîde'de isyan eden Berberîleri mağlup ederek onlardan bin kadar esiri Kurtuba şehrine getirmiştir.⁴⁸⁶ Sa'lebe elde etmiş olduğu bu esirleri önce idam etmek istemiş, ancak daha sonra halife tarafından bölgeye vali olarak gönderilen Ebü'l-Huttâr'ın gelişiyle bu amacını yerine getirememiştir.⁴⁸⁷ Elde etmiş olduğu bin kadar Berberî esir de serbest bırakılmış, kalan Şamlı askerler ise Endülüs'ün belli başlı bölgelerine dağıtılmıştır.⁴⁸⁸ Serbest kalan Berberî esirler ise Kurtuba şehrinde ikamet etmeye devam ederek Araplarla birlikte hayatlarına devam etmişlerdir.⁴⁸⁹ Abdurrahman b. Muâviye 138/756 yılında Kurtuba şehrine girdiği zaman burada Berberî nüfusun varlığı tarihî kaynaklarda zikredilmektedir.⁴⁹⁰ Bu Berberîlerin içinde, Kurtuba'nın zengin ve ileri gelen ailelerinin var olduğu da ayrıca kaynaklarda vurgulanmıştır.⁴⁹¹ Bu Berberîlerin daha önce Mârîde şehrinden getirilen Berberîler olduğu söylenebilir.

⁴⁸³ Eduardo Saavedra, *Estudio Sobre La Invasión De Los Arabes en España*, (Madrid: El Progreso Editorial, 1892), 82'den nakille Mûnis, *a.e.*, 80.

⁴⁸⁴ A.mlf, *a.e.*, 82.

⁴⁸⁵ İbn Hayyân el-Kurtubî, *el-Muktebes fî târihi'l-Ricâli'l-Endelüs*, neşr ve thk. Melşur Antonyo-Yulis Ketnur (Paris, 1937), 234'den nakille Fetihâ Terikî, "Cevâ nibü mine'l-Hayâti'l-İctimâ'iyye li'l-Berber fi'l-Endelüs", 17.

⁴⁸⁶ Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 47; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5: 259; İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 41.

⁴⁸⁷ İnân, *Devletü'l-İslâm*, 1: 125.

⁴⁸⁸ İbn İzârî, *a.e.*, 2: 41.

⁴⁸⁹ İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta fî Ahbâri Gırnata*, (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1973), 1: 103; Muhammed Hakkı, *el-Berber fi'l-Endelüs*, 72.

⁴⁹⁰ Müellifi Meçhul, *a.e.*, 44; Muhammed Hakkı, *a.e.*, 90.

⁴⁹¹ Müellifi Meçhul, *a.e.*, 43-44; Muhammed Hakkı, *a.e.*, 71.

Tarihî kaynaklarda Berberîlerin, Kurtuba'nın çevre bölgelerinde yerleşim yerleri kurduklarına dair bilgiler de bulunmaktadır. Bu doğrultuda Kurtuba şehrinin kuzeyinde bulunan Fahsu'l-Bellut bölgesi bu hususta örnek olarak gösterilebilir. Berberîler ilk dönemlerden itibaren geniş ve bereketli⁴⁹² olan bu şehre yerleşmişler ve burada bayındırlık faaliyetlerinde bulunmuşlardır.⁴⁹³

Kurtuba çevresinde bulunan Vâdi Kays bölgesi de Berberî yerleşiminin bulunduğu bir bölgedir. 142/759 yılında İşbiliye şehrinde Abdulğâfir el-Yemânî isyan edip Kurtuba şehrini ele geçirdikten sonra Vadi Kays olarak ifade edilen ve Kurtuba'nın yakınlarında bulunduğu anlaşılan bu bölgeye gitmiştir. Onun isyan haberini alan Abdurrahman ise hızlıca Kurtuba şehrine doğru yola çıkmış ve Berberîlerin de mukim olduğu Vadi Kays olarak ifade edilen bu bölgede Berberî halkın yardımıyla Abdulğâfir el-Yemânî'yi mağlup ederek isyan hareketine son vermiştir.⁴⁹⁴ Kaynaklarda geçen bu bilgi, Kurtuba çevresinde Berberî yerleşiminin olduğunu bize gösteren başka bir delildir.

Kurtuba çevresinde bulunan Berberî nüfusun bulunduğu diğer bir şehir Kubre şehridir. Kubre, suyu bol, pınarları bereketli olan büyük bir şehirdir. Bu şehirde Araplar ve Berberîler bir arada yaşayarak bu bölgede bayındırlık faaliyetlerinde bulunmuşlardır.⁴⁹⁵

Muasır çalışmalara baktığımızda ise, Endülüs'ün orta bölgelerinin ve Kurtuba çevresinin önemli miktarda Berberî nüfusu barındırdığı söylenmiştir.⁴⁹⁶ Yukarıdaki bilgiler de bu yorumu açık bir şekilde desteklemektedir. Zira güney bölgelerinde bulunan Kurtuba şehri, bölgede bulunan diğer şehirlere nazaran Berberî nüfusun daha fazla olduğu bir şehirdir. Bu şehrin Vizigot Krallığı öncesine dayanan kadîm bir geçmişinin olması,⁴⁹⁷ İslâmî dönemde de bu şehrin başkent olarak kullanılması, Berberîlerin öneme haiz olan bu şehre ve çevresine, daha fazla ilgi gösterme sebeplerinden olduğu söylenebilir.

⁴⁹² Abdurrahman Ali Haccî, *Endülüs Târîhi*, 180.

⁴⁹³ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 1: 492; Muhammed Hakkı, *el-Berber fi'l-Endelüs*, 71.

⁴⁹⁴ İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 50-51.

⁴⁹⁵ Müellifi Meçhul, *Zikru Bilâdi'l-Endelüs*, 45.

⁴⁹⁶ Muhammed Hakkı, *a.e.*, 73.

⁴⁹⁷ Muhammed Şit Hattâb, *Kâdetü Fethu'l-Endelüs*, (Beyrut: Müessetü Ulûmi'l-Ku'rân, 2003) 1: 60.

Cezîretü'l-Hadrâ : Cezîretü'l-Hadrâ şehri Müslümanların fethettiği ilk şehirdir.⁴⁹⁸ Ayrıca bu şehir, Berberî ana vatanı olan Afrika Kıtası'na yakın olması, burada önemli miktarda Berberî nüfusunun varlığından söz etmeyi mümkün kılmaktadır.

Gırnata : Güney bölgelerinde bulunan Gırnata şehri, Târik b. Ziyâd'ın İstece şehrinden göndermiş olduğu bir seriyye ile fethedilmiştir. Şehri fetheden komutan bu bölgeye diğer bölgelerde yapıldığı gibi askerî bir birlik yerleştirmiş ve Tedmür şehrini fethetmek üzere buradan ayrılmıştır.⁴⁹⁹ Gırnata şehrine gerçekleştirilmiş olan bu iskân faaliyetiyle burada bir Berberî nüfustan söz edilebilir. Bu bilgilerin dışında bu şehrin nüfusu ile ilgili bizim ulaştığımız kaynaklarda başka bir bilgi bulunmamaktadır. Bazı araştırmacılar bu şehirde az miktarda Berberî bir nüfusun bulunduğunu söylemiştir.⁵⁰⁰

Dubler'in geliştirmiş olduğu teori çerçevesinde meseleye baktığımızda, onun Endülüs'ün güneyinde herhangi bir şehri tespit etmediğini görmekteyiz.⁵⁰¹ Mûnis ise geliştirmiş olduğu teori kapsamında, Şezûne şehrinde Berberî Muğîle kabilesinden Benû İlyâs'ın emirlik yapmasından yola çıkarak bu şehirde Berberî nüfusun var olduğunu ifade etmiştir.⁵⁰²

Yukarıdaki bilgiler çerçevesinde, Endülüs'e fetihle veya daha sonra gerçekleşen göçlerle girmiş olan Berberîlerin, güney bölgelerine ağırlıklı bir şekilde yerleştiğini görmekteyiz. Bu bölgelerin Berberî ana vatanına yakın ve ilk fethedilen yerlerden olması, buraya yapılan Berberî yerleşiminin önemli sebeplerinden olmuştur. Ayrıca İslâm fethinden önce Berberîlerin bu bölgeleri tanıyor olmaları da⁵⁰³ onların güney bölgelerine yerleşmesinde etkili olduğu söylenebilir. Berberîlerin güneyde yerleşmiş oldukları şehirlere baktığımız zaman da nüfusun dengesiz bir şekilde dağıldığını söyleyebiliriz. Zira Murur, Tâkurna, Şezûne, İstece, Cezîretü'l-Hadrâ ve Kurtuba şehirlerinde Berberî nüfus daha fazlayken, Kadiz, Reyeye, İşbiliyye ve Gırnata şehirlerinde daha azdır. Bu durum, bayındırlık

⁴⁹⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4: 562; Makkarî, *Nefh*, 1: 231; Mûnis, *Fecr*, 70.

⁴⁹⁹ Makkarî, *Nefh*, 1: 263.

⁵⁰⁰ Muhammed Hakkı, *el-Berber fi'l-Endelüs*, 88.

⁵⁰¹ Cesar E. Dubler, "Sache und Ort", sayı 20, 183-203'den nakille Mûnis, *a.e.*, 381-382.

⁵⁰² A.mlf, *a.e.*, 383-384.

⁵⁰³ Na'ni, *Devleti'l-Emevî fi'l-Endelüs*, 107.

bakımından daha gelişmiş ve Berberîlerin kendi yaşam alanlarıyla benzerlik gösteren yerleri daha çok tercih etmeleri, diğer yerlere ise bu kadar iltifat etmemeleriyle açıklanabilir. Berberîlerin yerleşim bölgelerini seçerken hangi özelliklere dikkat ettiğine dair bilgiler daha sonraki başlıklarda detaylı bir şekilde ifade edilecektir.

b. Kuzey Bölgeleri

Endülüs'ün kuzey bölgeleri, Musa b. Nusayr'ın Endülüs'e girişinden sonra, Târik b. Ziyâd ile birlikte yaptığı askerî faaliyetlerle fethedilmiş bölgelerdir. Fransa sınırını da içine alan bu bölgeler, aynı zamanda 92/711 yılında Vadi Lekke'de mağlup olan Rodrik'in ordusundan kaçan bazı Vizigot askerlerinin de savaşın ardından kaçıp saklandığı yerlerdir. Bu sebeple kuzey bölgeleri, Müslümanlar açısından oldukça önemli bir sınır bölgesi olmuştur.

Tarihî kaynaklara baktığımız zaman, özellikle bu bölgenin batı tarafında önemli miktarda Berberî nüfusun var olduğu görülmektedir. Onlar, bu bölgeye ilk olarak Musa b. Nusayr zamanında yerleşmişlerdi.⁵⁰⁴ Ancak Berberîlerin bu bölgeye yerleşimleri bununla sınırlı kalmamış, daha sonra ifade edeceğimiz Berberî isyanı ve sonrasında gerçekleşen olaylar göz önüne alındığında, bölgeye fetihten sonra da önemli miktarda Berberî nüfus yerleşmiştir. Bununla birlikte kuzeye yerleşmiş olan bu Berberî nüfusun varlığı, valiler dönemi sonuna kadar devam etmemiştir. 123/740 yılında kuzey bölgelerinde başlayan Berberî isyanı sonrasında Arapların yapmış olduğu Berberî kıyımı, bu bölgelerde Berberî yerleşimcilerin azalmasına sebep olmuştur. Kıyımdan kurtulan Berberîler ise, göç etmek zorunda kalmıştır. Bu sebeple fetih ve valiler dönemi içerisinde bu bölgede bulunan Berberî nüfusu, 123/740 yılında gerçekleşen Berberî isyanının öncesi ve sonrası olmak üzere iki dönem üzerinden değerlendirilmelidir.

1) Kuzeydoğu Bölgesi

İber Yarımadası'nın kuzeydoğusu Endülüs ile Fransa'yı ayıran Pirene (Bürt) Dağları'ndan başlayarak orta kesimlere doğru Douro Nehri vadisine kadar

⁵⁰⁴ Makkarî, *Nefh*, 1: 276,

uzanmaktadır. Bölgenin en önemli şehirleri, Lâride (Lleida), Şukke (Huesco), Kal'atü Eyyüb (Calatuyad), Medinetü Sâlim (Medinaceli), Tetfile (Tudelo) ve Saragosta (Zaragoza) şehirlerdir.⁵⁰⁵

Berberî yerleşim bölgeleri üzerine yapılan çalışmalara baktığımızda, bu bölgede ikamet eden Berberî nüfusa dair bilgilerin oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, kuzeydoğunun sahilden uzak kesiminde bulunan Medinetü Sâlim ve Kal'atü Eyyüb şehirlerinde, Berberî nüfusun yerleştiğine dair bilgiler mevcuttur.⁵⁰⁶ Medinetü Sâlim şehrinin etrafında Berberî Berânis kabilesinin kolları olan Ferc ve Evsece kabileleri yerleşmiştir. Aynı zamanda, Medinetü Sâlim şehrinin daha doğusunda bulunan Şukke şehrine kadar olan kısım da Berberî nüfusun bulunduğu bölgelerdir.⁵⁰⁷ Ancak bu şehirlerin doğusunda bulunan ve sahile daha yakın olan Lâride ve Saragosta şehirlerinde, Arap nüfusun daha fazla olduğu söylenmiştir.⁵⁰⁸ Daha sonra gerçekleşecek olan isyan hareketine baktığımızda da kuzeyde bulunan Berberîlerin birlikte yaşadıkları Araplara saldırdığı ve onları Endülüs'ün orta bölgelerine göç etmeye zorladığını görmekteyiz. Ancak onlar, Lâride ve Saragosta'nın da içinde bulunduğu, kuzey doğunun sahile yakın kesimin önemli bir kısmını içine alan, daha sonra Aragon Krallığı'nın kurulacağı bölgede bir üstünlük kuramamışlardır. Bu başarısızlığın sebebi, burada bulunan Arap nüfusun daha fazla olmasıyla açıklanmıştır.⁵⁰⁹

Yukarıdaki bilgiler çerçevesinde kuzeydoğunun Akdenize yakın bölgelerinde Arap nüfusun Berberî nüfustan daha üstün olduğu görünürken, denizden uzak kuzeybatıya doğru olan bölgelere gittikçe Berberî nüfusun arttığını söyleyebiliriz. Ancak bu durum, kuzeydoğunun denize yakın bölgelerinde Berberî nüfusun hiç olmadığı, sadece Arapların bu bölgede ikamet ettiği manasına gelmemektedir. Zira valiler dönemi içerisinde gerçekleşmiş olan Fransa içlerine

⁵⁰⁵ Fetîha Terîkî, "Cevâ nibü mine'l-Hayâti'l-İctimâ'iyeti li'l-Berber fi'l-Endelüs", 15.

⁵⁰⁶ A.mlf, "Cevâ nibü mine'l-Hayâti'l-İctimâ'iyeti li'l-Berber fi'l-Endelüs", 16.

⁵⁰⁷ Mûnis, *Fecr*, 384.

⁵⁰⁸ Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 42; Mûnis, *Sevrâtü'l-Berber*, 52; Abdülvâhid Zünnün Tâhâ, *el-Feth ve'l-İstikrari'l-Arabi'l-İslâmî fî Şimâl İfrikiyye ve'l-Endelüs*, (Beirut: Dâru'l-Medâri'l-İslâmî, 2004), 277.

⁵⁰⁹ Gonzales Pisto ve Enrico Gonzales, "Sevretü'l-Berber fî Şimâli İfrikiyye ve İn'ikâsâtihâ ala'l-Endelüs", çev. Abdullah Ali Zeydan, *el-Endelüs Kurûn mine't-Tekallübât ve'l-'Atâat* içinde, ed. Abdullah b. Ali (Riyad: Mektebetü'l-Melik Abdülazîzi'l-'Âmme, 1996), 1: 450.

yapılan askerî seferlere bakıldığında, bu bölgede bir Berberî varlığı olduğu düşünülebilir. Zira Fransa içlerine sefer düzenleyen valiler, Fransa'da ilk olarak Endülüs'ün kuzeydoğusunun sahil kesimine komşu olan Narbonne⁵¹⁰ ve Carcassonne⁵¹¹ şehirlerini ele geçirmişlerdir. Fransa içlerinde ilk olarak bu şehirlerin fethedilmiş olması, onların kuzeydoğunun sahil kesimi üzerinden Fransa'ya geçtiklerini göstermektedir. Bu askerî seferlere katılan orduya baktığımızda ise, Berberî nüfusun Araplardan daha üstün olduğunu görmekteyiz.⁵¹² Müslümanların yirmi yıl kadar Fransa içlerinde cihad ettiği ve ordunun bu bölgeden devamlı gelip geçtiğine dair bilgiler göz önüne alındığında,⁵¹³ ordu içerisinde asker sayısı bakımından fazlalığı teşkil eden Berberîlerin bu bölgelerde ikamet etmiş olabileceği düşünülebilir.

2) Kuzeybatı Bölgesi

Müslümanlar, fetih döneminde kuzeybatı bölgesinde bulunan Lükke (Lugo) şehrine kadar ilerlemişler, bu bölgede bulunan Sahratü Paleyo olarak ifade edilen dağlık bölge ile bugün kuzeybatının en ucunda bulunan La Coruna şehrinin bulunduğu yer istisna olmak üzere, kuzeybatının tamamını ele geçirmişlerdi.⁵¹⁴ Kuzeybatı bölgesi Atlas Okyanusu'ndan Douro Nehri vadisine kadar uzanmaktadır. Tespitlerimize göre bölgenin en önemli şehirleri, Asturias (Astorga), Galisya (Galicia), Liyun (Leon), Heyhûn (Gijon), Giştâle (Castilla) ve Sahratu Paleyo'dur.

Kuzeybatı bölgeleri, fetih döneminden itibaren Berberîlerin ilk yerleşim yerlerinden biri olmuştur. Daha önce ifade ettiğimiz gibi, fetihle birlikte gelen Berberîlerin buraları yurt edinmesindeki ana etken, bölgenin anavatanları Afrika ile benzer özellikler taşımasıdır.⁵¹⁵ Bunun dışında tarihî kaynaklara bakıldığında, bu bölgede Berberî nüfusun var olduğuna dair farklı bilgiler de mevcuttur. Buna örnek olarak Musa b. Nusayr'ın bölgeyi fethinin ardından, Mûnise isimli Berberî bir

⁵¹⁰ Julius Welhausen, *Arap Devleti ve Sükûtu*, çev. Fikret Işıltan (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1963), 161.

⁵¹¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5: 136.

⁵¹² Mûnis, *Fecr*, 268-269, 391.

⁵¹³ Daha sonra gelecek olan "Pirene Dağları'nın Ötesinde Askerî Seferler" başlığı, bu konuya dair detaylı bilgiler içermektedir.

⁵¹⁴ İbnü'l-Esîr, *a.e.*, 4: 566; İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 29, Makkarî, *Nefh*, 1: 277.

⁵¹⁵ Makkarî *Nefh*, 1: 276.

komutanı buraya vali olarak bırakmasını söyleyebiliriz. Musa, Heyhûn şehrini fethedince Mûnise komutasında Berberîlerden müteşekkil askerî bir birlik yerleştirmiştir.⁵¹⁶ Mûnise de bu bölgede askerî faaliyetler düzenleyerek Müslümanların hâkimiyet alanını genişletmiş, ancak daha sonra Fransa içlerinde hüküm süren Dük Eudos ile ittifak kurarak Müslümanlara ihanet etmiştir.⁵¹⁷ Daha sonra, 112-115/730-733 yılları arasında valilik yapmış olan, Abdurrahman el-Ğâfikî tarafından, Büyük Berberî İsyanından çok önce öldürülmüştür.⁵¹⁸ Bu dönem içerisinde kuzeybatı bölgesine Berberî bir vali görevlendirilmiş olması, burada Berberîlerin nüfus bakımından üstün olduğunu göstermektedir. Zira Hüseyin Mûnis'in de dediği gibi Arapların kendi ırklarından olmayan bir valiye itaat etmeleri çok makul gözükmemektedir.⁵¹⁹

Kuzeybatı bölgesinde Berberî nüfusun varlığını açık bir şekilde gösteren en önemli olay 123/740 yılında gerçekleşen Berberî isyanıdır. Berberîlerin başlatmış olduğu ve tüm Endülüs'ü âdeta kasıp kavuran bu isyan hareketinin ilk kıvılcımları, kuzeybatı bölgesinde ortaya çıkmıştır. Bu bölgede bulunan Galisya, Asturias şehirleri ve Halfe'd-Durub⁵²⁰ bölgesinde isyan eden Berberîler, bölgede birlikte yaşadıkları Araplara saldırarak onların birçoğunu öldürmüş, kalanlar ise kuzeyden orta Endülüs'e doğru göç etmek zorunda kalmıştır.⁵²¹ Kuzeybatıda bulunan bu üç bölgede başlamış olan isyan hareketi, daha sonra Saragosta şehri dışında tüm kuzeyi kapsamıştır.⁵²² Bu durum, Berberîlerin nüfus bakımından Araplardan üstün olduğunu göstermesiyle birlikte, kuzeybatıda ciddi miktarda bir Berberî nüfusun varlığını ortaya koymaktadır.

Bu bölgede Berberî nüfusun varlığını gösteren diğer bir delil, daha sonra detaylı bir şekilde inceleyecek olduğumuz isyan sonrasında gerçekleşecek olan göç

⁵¹⁶ T. Momsen, *Monumenta Germaniae Historicae*, 166'dan nakille Gonzales Pisto ve Enrico Gonzales, "Sevretü'l-Berberî fi Şimâli İfrikiyye", 1: 445; Mûnis, *Fecr*, 105-106.

⁵¹⁷ Welhausen, *Arap Devleti ve Sükûtu*, 162; Mûnis, *a.e.*, 115; Müslim Colonies, 45'den nakille Abdurrahman Ali Haccî, *Endülüs Târihi*, 252-253.

⁵¹⁸ Mûnis, *Fecr*, 385; Abdurrahman Ali Haccî, *a.e.*, 252-253.

⁵¹⁹ Mûnis, *a.e.*, 383.

⁵²⁰ Halfe'd-Durub, Galisya ve Asturias şehirlerinin arkasında bulunan dağlık bölgelerdeki geçit yerleridir. (Lütfi Şeyban, Kişisel görüşme, 19.08.2018).

⁵²¹ Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 43; İnân, *Devletü'l-İslâm*, 1: 123; Arslan Şekîb, *Hulel*, 1: 317; O'Callaghan, *A History of Medieval Spain*, 95; Na'ni, *Devleti'l-Emevî fi'l-Endelüs*, 110.

⁵²² S.M. İmâmuddîn, *Siyasi Târih*, 56-57.

hareketi sonrasında, Endülüs'te büyük kıtlığın yaşanmasıdır. Araştırmacılar, Endülüs'ün kuzeyinde yaşayan Berberîlerin ziraat ile uğraştığını, Berberî isyanı sonrasında bu bölgelerde Berberî nüfus kalmadığından, ziraat alanların Hıristiyanların eline geçtiğini ve bu durumun İber Yarımadasında uzun süre devam edecek bir kıtlığa sebep olduğunu söylemektedir.⁵²³ Hüseyin Mûnis'in de söylediği gibi, bu bölgede ziraat faaliyetlerle uğraşan Berberîlerin bu bölgeleri terk etmesinden sonra, Endülüs'ün tamamını etkilemiş olan ve on yıl kadar süren bir kıtlığın meydana gelmesi,⁵²⁴ kuzey bölgelerinde önemli miktarda Berberî nüfusun var olduğunu göstermektedir.

3) İsyân Sonrası Endülüs'ün Kuzeyinde Berberî Nüfus

Berberî isyanı ve sonrasında gelişen olaylarla birlikte, Endülüs'ün kuzeyinin demografik yapısı kökten değişti. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi, isyan sırasında Berberîlerin Araplara yapmış olduğu kıyımlar ve zorla göç ettirme faaliyetleriyle birlikte, Arapların nüfusu bu bölgede oldukça azalmıştı. Daha sonra Arapların, Berberî isyanını bastırmak için başlatmış olduğu askerî faaliyetlerle birlikte de burada bulunan Berberî nüfus oldukça azaldı. Arapların gerçekleştirmiş olduğu bu askerî faaliyetler sonucunda, kuzey bölgelerinde bulunan Berberîlerin birçoğu öldürüldü sağ kalanlar ise daha sonraları Endülüs'ü terk ederek anavatanları olan Afrika'ya göç ettiler.⁵²⁵ Göç edemeyenler ise, Endülüs'ün kuzeyinin boşalmasını fırsat bilerek isyan faaliyetlerine başlayan Hıristiyanlar tarafından, bölgeden tamamıyla çıkartıldı.⁵²⁶ Hıristiyanların başlatmış olduğu bu kalkışma hareketi, 138/756 yılında Abdurrahman b. Muâviye ülkeye girinceye kadar peyderpey devam etti. Valiler döneminin sonuna gelindiğinde ise, Hıristiyanlar orta Endülüs'te bulunan Tuleytula havzasına kadar ilerleyerek bu bölgelerin tamamını Müslümanlardan geri aldı.⁵²⁷ Bu hususlara dair detaylı bilgi, “Berberî İsyânlarının Sonuçları” isimli başlık altında ifade edilecektir.

⁵²³ Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 62; Mûnis, *Fecr*, 347-348.

⁵²⁴ Mûnis, *Sevrâtü'l-Berber*, 59.

⁵²⁵ Müellifi Meçhul, *a.e.*, 62.

⁵²⁶ Müellifi Meçhul, *a.e.*, 62; Mûnis, *a.e.*, 59.

⁵²⁷ Mûnis, *a.e.*, 59-60.

Cesar E. Dubler'in yukarıda zikretmiş olduğumuz teorisi çerçevesinde meseleye baktığımızda ise, onun gerek kuzeydoğu gerekse kuzeybatı bölgesinde tespit etmiş olduğu Gomara, Benissanet, Mequinenza, Cotanes, Sanet, Butsenit ve Gomeris kentlerinde,⁵²⁸ bu dönem içerisinde bir Berberî varlığı olduğunu söylemek zordur. Zira valiler dönemi içerisinde gerçekleşmiş olan Berberî göç hareketleri, kuzey bölgelerinin tamamıyla boşalmasına sebep olmuş ve bu bölgeler valiler döneminin sonuna kadar peyderpey Müslümanların hâkimiyetinden çıkmıştır. Bu durumda Berberîlerin bölgede uzun süre ikamet edemediğini göstermektedir. Bu bağlamda bir bölgede kısa bir süre kalan bir topluluğun, o bölgeye kendinden olan bir ismi vermesi makul gözükmemektedir. Aynı zamanda bu bölgeyi ele geçirmiş olan Hıristiyan halkın, Berberîler bölgeden çıktıktan sonra bu isimleri devam ettirmesinin de tarihî vakıalar göz önüne alındığında gerçekleşmesi imkansız bir durum olduğu görülmektedir. Özetle ifade etmek gerekirse, valiler dönemi içerisinde kuzey bölgelerinin siyasî, askerî ve demografik yapısı kökten değiştiğinden, Cesar E. Dubler'in bu bölgede Berberî şehri olarak tespit etmiş olduğu yerlerin, valiler dönemini kapsamadığı, Berberîlerin daha sonraki bir dönemde tekrar bu bölgeye yerleşmiş oldukları ve bu zaman diliminde o bölgelere isimlerini verdikleri söylenebilir. Ancak bu dönemin valiler dönemi olmadığı açık bir şekilde ortadadır.

Hüseyin Mûnis'in kendi teorisi çerçevesinde tespit etmiş olduğu yerlere baktığımızda ise, onun kuzey bölgelerinde Mûnise dışında Berberî bir emir tespit etmediğini görmekteyiz.⁵²⁹ Onun tespit etmiş olduğu emirlerden Mûnise, kuzey bölgelerinde bulunan Berberî halkın önderi olduğu ve Berberî isyanını görmeden çok önce öldürüldüğünü daha önce söylemiştik.⁵³⁰

Özetle ifade etmek gerekirse, 123/740 yılında gerçekleşen Berberî isyanına kadar Endülüs'ün kuzeyinde (özellikle kuzeybatısında) önemli miktarda bir Berberî nüfus bulunurken, isyan ve sonrasında gerçekleşen olaylarla birlikte, Endülüs'ün kuzeyi peyderpey sadece Berberî değil, Arap nüfustan da tamamen arınmıştır.

⁵²⁸ Cesar E. Dubler, "Sache und Ort", sayı 20, 183-203'den nakille Mûnis, *Fecr*, 381-382.

⁵²⁹ Cesar E. Dubler, "Sache und Ort", sayı 20, 183-203'den nakille Mûnis, *a.e.*, 383-384.

⁵³⁰ Abdurrahman Ali Haccî, *Endülüs Târihi*, 252-253, Mûnis, *a.e.*, 385.

c. Batı Bölgeleri

Endülüs'ün batı bölgelerinin önemli bir kısmı, daha önce yer vermiş olduğumuz gibi, 93/712 yılında İber Yarımadası'na girmiş olan Musa b. Nusayr ve orduları tarafından fethedilmiştir. Tespitlerimize göre bu bölgenin en önemli şehirleri, Mârîde (Merida), Müdellîn (Medellin), Kûriye (Coria), Kalneberiyye (Coimbra), Lecdâniyye ve Bâce (Beja)'dir.

İber Yarımadası'nın batısında bulunan Leble, Bâce ve Mârîde şehirleri, Musa b. Nusayr'ın yarımadaya girdiği zaman ilk fethettiği şehirlerdendir.⁵³¹ Musa b. Nusayr da Târik b. Ziyâd gibi fethetmiş olduğu her şehre Müslüman bir birlik yerleştirerek, bu şehirlerde ilk Müslüman iskânını gerçekleştirmiştir. Ancak daha önce de ifade ettiğimiz gibi, Musa b. Nusayr'ın ordusu bünyesinde birden çok ırkı barındırdığından dolayı, onun bu şehirlere yerleştirmiş olduğu askerlerin, mutlak olarak Berberîler olduğunu söylememiz zordur. Bununla birlikte valiler dönemi içerisinde meydana gelen olaylara bakıldığında, bu dönem içerisinde bu bölgede de Berberî yerleşiminin olduğu söylenebilir.

Tarihî kaynaklara baktığımız zaman, bu bölgede bulunan Mârîde şehrinde önemli bir Berberî nüfusun var olduğunu görmekteyiz. 123/740 yılında gerçekleşen Berberî isyanında Endülüs'ün kuzeyinde bulunan Berberîler, Galisya ve Astorga şehirlerinde isyan hareketini başlatırken, batı bölgelerinde yaşayan Berberîler Mârîde şehrinde isyan faaliyetine kalkışmıştır.⁵³² İsyân hareketlerini incelediğimiz zaman, Berberîlerin ilk olarak güçlü olduğu yerlerde böyle bir teşebbüste bulunduğu görünmektedir.⁵³³ Bu durum da Mârîde şehrinde önemli oranda Berberî nüfusun varlığını göstermektedir. Ancak, Berberîlerin bu şehirde bulunan nüfus üstünlüğü valiler döneminin sonuna kadar devam etmemiştir. Berberî isyanından sonra meydana gelen Kaysî-Kelbî savaşları esnasında, Şamlı askerlerin komutanı Suvâbe b. Sellâme el-Âmilî, Berberîlerin de içinde bulunduğu İbn Katan ve oğullarının kurmuş olduğu ittifakı ortadan kaldırmak için Mârîde şehrine girmiş ve buradan bin kadar Berberî askeri idam etme amacıyla esir alarak, başkent

⁵³¹ Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 26; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4: 565; İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 4: 15; Makkarî, *Nefh*, 1: 271.

⁵³² Müellifi Meçhul, *a.e.*, 43; İnân, *Devletü'l-İslâm*, 1: 117.

⁵³³ Gonzales Pisto ve Enrico Gonzales, "Sevretü'l-Berber fî Şimâli İfrikiyye", 1: 450.

Kurtuba'ya götürmüştür.⁵³⁴ Ancak Ebü'l-Huttâr'ın Endülüs'e girişiyle bu amacını yerine getirememiştir. Kurtuba şehrinin iskânını anlatırken de ifade ettiğimiz gibi, bu Berberîler bir daha geri dönmeyerek Kurtuba'da ikamet etmeye devam etmişlerdir. Bu hususlar çerçevesinde, isyan hareketinden önce, Mâride şehrinde önemli miktarda bir Berberî nüfusun var olduğu ancak, daha sonraki süreçte bu nüfusun azaldığı söylenebilir. Bizim ulaştığımız kaynaklarda, Suvâbe'nin Mâride şehrine saldırması sonucunda, şehirde Berberî nüfusun kökten kaybolduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır.

Batı bölgelerinde bulunan diğer bir şehir Müdellîn şehridir. Son dönemlerde yapılan araştırmalara baktığımız zaman, bu şehirde bir Berberî nüfusun var olduğu söylenmektedir.⁵³⁵

Hüseyin Mûnis'in teorisi çerçevesinde meseleye baktığımızda, onun Mâride ve Müdellîn şehirlerinde Berberî Hevâre kabilesinden Benu Ferferîn'in emirlik yapmasından yola çıkarak, buralarda Berberî nüfusun ikamet etmiş olduğu görülmektedir.⁵³⁶ Onun tespit etmiş olduğu bu iki şehir, bizim de yukarıda bu şehirlerde bulunan Berberî yerleşimine dair ifade etmiş olduğumuz bilgileri desteklemektedir. Mûnis'in bu yorumu da, bu iki şehirde Berberî varlığı olduğunu açık bir şekilde göstermektedir.

Batı bölgelerinde, Mâride şehrinde sonra en önemli şehirlerden biri de Kûriye şehridir. Bu şehir, Mâride şehri gibi Berberî isyanının ilk patlak verdiği yerlerdendir.⁵³⁷ Bu sebeple diğer isyan şehirleri gibi bu şehrin de önemli miktarda Berberî nüfusu barındırdığı söylenebilir.

Endülüs'te valiler dönemi sonrasına baktığımızda ise, Mâride, Kûriye ve Müdellîn halkının, Berberî Şekya b. Lekyâ İsyanı'na katıldığını görmekteyiz. Endülüs'ün batısında bulunan bu üç şehrin desteğini alan Şekya, daha sonra Abdurrahman b. Muâviye'nin gönderdiği ordular ile ortadan kaldırılmıştır.⁵³⁸ Bu durum, her ne kadar valiler döneminin hemen sonrasında cereyan eden bir isyan

⁵³⁴ Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 47; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5: 259; İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 41.

⁵³⁵ Fetîha Terikî, "Cevânibü mine'l-Hayâti'l-İctimâ'iyeti li'l-Berber fi'l-Endelüs", 13.

⁵³⁶ Mûnis, *Fecr*, 383-384.

⁵³⁷ Müellifi Meçhul, *a.e.*, 43; İnân, *Devletü'l-İslâm*, 1: 117.

⁵³⁸ İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 4: 157; Muhammed Hakkı, *el-Berber fi'l-Endelüs*, 78.

hareketi olsa da, batı bölgelerinde ilk dönemden beri Berberî nüfusun var olduğu kanaatini güçlendirmektedir.

Bu bölgede bulunan diğer bir şehir Kalneberiyye şehridir. İbn Hazm'ın *Cemheretü Ensâbi'l-Arab* isimli eserinde, bu bölgede Benû Dânis b. Avsece isminde Berberî birinin yaşadığı, ayrıca bu bölgede Danis Sarayı isminde bir sarayın bulunduğu ve bu sarayın Benû Dânis b. Avsece'nin dedelerine nispet edildiği ifade edilmiştir.⁵³⁹ Bir Berberî olan Benû Dânis b. Avsece'nin hangi zaman diliminde bu bölgede yaşadığına dair bir bilgi olmamasına rağmen, onun sülalesine nispet edilen böyle bir sarayın bu şehirde bulunması, burada eski zamanlardan itibaren bir Berberî varlığından söz etmemizi mümkün kılmaktadır.

Endülüs üzerine yapmış olduğumuz okumalar ve çeşitli araştırmalar da bu bölgenin diğer bir şehir olan Lecdâniyye şehrinin isyan ve benzeri olaylarda herhangi bir şekilde zikredilmediğini görmekteyiz. Ancak tarihi bilinmemekle birlikte, Mesûd b. Tâcit el-Mesmûdî adında bir Berberînin bu şehirde ikamet ettiği, ondan önce babasının ve dedesinin de burada yaşadıkları ifade edilmiştir.⁵⁴⁰ Bu ailenin nesilden nesile bu şehirde ikamet etmiş olması, bu bölgede ilk dönemlerden beri bir Berberî varlığının olduğunu düşündürmektedir.

Fetihten itibaren Müslümanların hâkimiyeti altında bulunan Endülüs'ün batısı, son dönemlerde kuzeyde başlayan Hıristiyan isyan hareketlerinden nasibini almıştır. Endülüs'ün kuzey ve orta bölgelerinde olduğu gibi, batı bölgesinde de Müslümanlar önemli derecede toprak kaybetmişlerdir. Bugünkü Portekiz Devleti'nin sınırlarıyla hemen hemen örtüşen bu bölgenin tamamı, valiler dönemi sonuna kadar Müslümanların elinde kalmamıştır. 123/740 yılından sonra gerçekleşen göç sonucunda kuzey bölgelerinin boşalması ve akabinde gerçekleşen gayri Müslim isyan hareketleri, Kûriye ve Mâride şehrine kadar ilerlemiş, valiler döneminin sonuna doğru bu iki şehre kadar olan kısım Hıristiyanların eline

⁵³⁹ İbn Hazm, *Cemheretü Ensâbi'l-Arab*, 500.

⁵⁴⁰ A.mlf, *a.e.*, 501.

geçmiştir.⁵⁴¹ Bazı batılı kaynaklarda, Endülüs'ün batısında bulunan bu iki şehrin de Hıristiyanlar tarafından ele geçirildiği ifade edilmiştir.⁵⁴²

Cesar E. Dubler'in teorisi çerçevesinde meseleye baktığımızda, onun bu bölgelerde Cotimos, Alquerubim, Guardo yakınlarında bulunan Barasal, Arzila, Villa Nova de Ourem ve Azinhaga şehirlerinde Berberî varlığı olduğunu tespit ettiğini görmekteyiz.⁵⁴³ Ancak bu şehirlerden Villa Nova de Ourem, Arzila ve Azinhaga hariç diğer şehirler, isyan sonrasında Hıristiyanların ele geçirmiş olduğu toprakların içerisinde kalmaktadır. Villa Nova de Ourem, Azinhaga ve Arzila ise daha güneye yani Kûriye ve Mârîde şehirlerinin alt kısımlarına düşmektedir. Kuzey bölgelerinde ifade ettiğimiz gibi, Müslümanların Dubler'in tespit etmiş olduğu Cotimos ve Alquerubim ve Barasal şehirlerinin bulunduğu yerlerden isyan sonrasında göç etmeleri, valiler dönemi içerisinde bu üç şehrin bulunduğu yerlerde uzun süre Müslüman nüfusu olmadığını göstermektedir. Onun tespit etmiş olduğu bu şehirlerde, bu dönem içerisinde Berberî yerleşimi olmuş olsa bile, bu denli kısa bir sürede bu bölgede ikamet etmiş olduklarından, bu bölgelere onların isimlerinin verilmesinin makul olmadığını söyleyebiliriz. Bu durumda Dubler'in teorisinin, bu üç şehri kapsamadığını göstermektedir. Villa Nova de Ourem, Azinhaga ve Arzila şehirlerinin bulunduğu topraklar ise ilk dönemlerden itibaren Müslüman hâkimiyeti altında kalan topraklardır. Bu da bu bölgeye bir Berberî nüfusun yerleşmiş olduğunu ve daha sonraki süreçte bu bölgelerin onların isimleriyle isimlenmiş olmasını mümkün kılmaktadır.

Bu hususlar çerçevesinde Endülüs'ün batısının, özellikle isyan merkezlerini barındırması bakımından, fetih ve valiler döneminin ilk yıllarında orta derecede bir Berberî nüfusu barındırdığını söyleyebiliriz. Bu bölgede bulunan Mârîde şehriden, Araplar tarafından Kurtuba'ya sürülen önemli miktarda bir Berberî nüfus olması ve kuzeyde kalan toprakların daha sonra Hıristiyanlar tarafından ele geçirilip bölge halkının göçe zorlanmasına rağmen, valiler dönemi sonuna gelinceye kadar, batı bölgelerinde, Berberî nüfusunun varlığını devam ettirdiğini düşünmekteyiz.

⁵⁴¹ Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 62.

⁵⁴² Ballesteros, *Historia de Espana Beyânu su İnfuelcia en la Historia Universal*, 2: 325'den nakille Mûnis, *Sevrâtü'l-Berber*, 59.

⁵⁴³ Cesar E. Dubler, "Sache und Ort", sayı 20, 183-203'den nakille Mûnis, *Fecr*, 381-382.

d. Doğu Bölgeleri

Endülüs'ün doğu bölgesi, İber Yarımadası'na fetih dönemi içerisinde giren ordular tarafından fethedilmiş bölgeler değildir. Bu bölge valiler dönemi içerisindeki askerî faaliyetlerle ele geçirilmiştir. Tespitlerimize göre bu bölgenin en önemli şehirleri Belensiye (Valencia), Sahle (Alberracin), Şâtibe (Jativa), Tirvâl (Teruel) ve Adzenata'dır.

Tarihî kaynaklarda, doğu bölgelerine yapılan Berberî yerleşimi ile ilgili bilgiler oldukça sınırlıdır. Ya'kûbî'nin *Kitâbü'l-Büldân* isimli eserinde, Endülüs'ün doğusunda yer alan Belensiye şehrinde Berberî bir nüfusun yerleştiği ifade edilmiştir.⁵⁴⁴ Ayrıca bu bölgede bedevilere has hayat tarzının olması ve daha sonra birçok isyan faaliyetinin yaşanmasından yola çıkarak, bu hayat tarzının Berberîlere benzediği, bunun da Berberîlerin bu bölgede ikamet etmiş olabileceğini gösterdiğini söyleyenler de vardır.⁵⁴⁵

Cesar E. Dubler'in teorisi çerçevesinde tespit etmiş olduğu yerlere baktığımızda ise, onun doğu bölgelerinde Belensiye şehrinin kuzeyinde bulunan Castellon şehrine bağlı Adzenata'da Berberî yerleşiminin varlığından söz ettiğini görmekteyiz. O, bu şehrin isminin Berberî Zenâte kabilesinden geldiğini iddia etmiştir.⁵⁴⁶ Onun tespit etmiş olduğu bu şehir, valiler dönemi içerisinde ve sonrasında Müslüman hâkimiyeti altında olduğu için, Dubler'in teorisine göre burada ilk dönemlerden itibaren Berberî varlığından söz edilebilir.

Hüseyin Mûnis'in teorisi çerçevesinde doğu bölgelerine baktığımızda ise, onun, bu bölgede bulunan Tirval şehrinde Benû Ğazlûn'un, Şâtibe şehrinde ise Nefze kabilesinden Benû Umeyr'in emirlik yapmasından yola çıkarak, burada Berberî varlığından söz ettiğini görmekteyiz.⁵⁴⁷

Berberî isyanı sonrasında baktığımızda ise, isyan öncesinde Kurtuba'da ikamet eden Berberî Hevvâre kabilesinden Benû Rezîn'in isyan sonrasında doğu bölgelerinde buluna Sahle şehrine göç ettiği ifade edilmektedir.⁵⁴⁸ Ayrıca

⁵⁴⁴ Ya'kûbî, *Kitâbü'l-Büldân*, 195.

⁵⁴⁵ Muhammed Hakkı, *el-Berber fi'l-Endelüs*, 74.

⁵⁴⁶ Cesar E. Dubler, "Sache und Ort", sayı 20, 183-203'den nakille Mûnis, *Fecr*, 381-382.

⁵⁴⁷ A.mlf, *a.e.*, 383, 384.

⁵⁴⁸ İbnü'l-Ebbâr, *el-Hulletü's-Siyerâ*, 2: 286'dan nakille Fetîha Terîkî, "Cevânübü mine'l-Hayâti'l-İctimâ'iyeti li'l-Berber fi'l-Endelüs", 14

Abdurrahman Ali Haccî de Sahle şehrinde Berberîlerden Benû Rezîn'in ikamet ettiğini ve bu şehrin oldukça bereketli olduğunu söylemiştir.⁵⁴⁹ Bu durum, Endülüs'ün doğusunda bulunan Berberî nüfusun, isyan sonrasında gerçekleşen göçlerle peyderpey arttığını açık bir şekilde göstermektedir.

Doğu bölgelerinde Berberî yerleşiminin olmadığını veya seyrek bir yapı arz ettiğini söyleyenler de vardır. İspanyol tarihçi Pierre Guichard, Endülüs'ün doğu bölgelerinde Berberî nüfusun var olduğunu, ancak bu nüfusun bölgede yaşayan diğer ırklardan sayı bakımından az olduğunu ifade etmiştir. Bu Berberî nüfusun da daha sonra Araplaşarak kendi öz kimliğini kaybettiğini söylemiştir.⁵⁵⁰ Endülüs'te Berberîlere yönelik yapılan çalışmalarda da doğu bölgelerinde Arap nüfusun Berberîlerden çok olduğu, Berberîlerin bu bölgede azınlığı teşkil ettiği vurgulanmıştır.⁵⁵¹ Endülüs tarihi üzerine önemli çalışmalarda bulunan Fransız tarihçi Levi Provençal da doğu sahil kesiminde Berberî yerleşiminin olmadığını söylemiştir.⁵⁵² Araştırmacılar içerisinde, bu bölgenin düz, geniş, alçak, sıcak ve az yağmur alan bir bölge olması sebebiyle, Araplar tarafından daha çok tercih edildiğini söyleyenler de vardır.⁵⁵³

İlk dönem kaynakları ve daha sonraki süreçte yapılan çalışmalarda yer alan bu bilgilerin dışında, bizim görebildiğimiz kadarıyla gerek isyanlar gerekse fetih ve diğer faaliyetlerde, doğu bölgelerinde Berberî yerleşimine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Yukarıdaki bilgiler çerçevesinde görüldüğü üzere, bu bölgede Berberî sayısı oldukça azdır. Bununla birlikte isyan sonrasında gerçekleşen göç hareketleriyle birlikte doğu bölgelerinde bulunan Berberî nüfusun bir nebze artmış olduğu söylenebilir. Ancak Muhammed Hakkı⁵⁵⁴ ve Fetîha Terîkî'nin⁵⁵⁵ de vurguladığı üzere, bu bölgelerde Arap nüfusun Berberîlerden daha fazla olduğu açık bir şekilde söylenebilir.

⁵⁴⁹ Abdurrahman Ali Haccî, *Endülüs Târîhi*, 180-181.

⁵⁵⁰ Guichard, "Peuplement de la region de Valance", *Casa de Velasquez içinde*, Sayı, 5, (1969), 103-158'dan nakille Muhammed Hakkı, *el-Berber fi'l-Endelüs*, 73.

⁵⁵¹ A.mlf, *a.e.*, 73; Fetîha Terîkî, "Cevânübü mine'l-Hayâti'l-İctimâ'iyeti li'l-Berber fi'l-Endelüs", 14.

⁵⁵² Levi Provençal, *al-Andalus*, Ency. de l'Islam, Sayı, 1, 505'den nakille Muhammed Hakkı, *a.e.*, 73.

⁵⁵³ Münis, *Fecr*, 388.

⁵⁵⁴ Muhammed Hakkı, *a.e.*, 77.

⁵⁵⁵ Fetîha Terîkî, "Cevânübü mine'l-Hayâti'l-İctimâ'iyeti li'l-Berber fi'l-Endelüs", 14.

e. Orta Bölgeler

Endülüs üzerine kaleme alınmış olan kaynaklara baktığımız zaman, Endülüs'ün orta bölgelerinde önemli miktarda Berberî nüfusun var olduğunu söyleyebiliriz. Tespitlerimize göre, bu bölgenin en önemli şehirleri Tuleytula (Toledo), Telbîre (Talavera) ve Şenteberiyye (Santaver)'dir.

Endülüs'ün orta bölgelerinin en önemli şehri, uzun yıllar Vizigot Devleti'ne başkentlik yapmış olan Tuleytula şehridir. İber Yarımadası'nın tam ortasında yer alan bu şehir hem jeopolitik konumu hem bayındırlık açısından gelişmiş olması hem de ganimet bakımından zengin oluşuyla birçok Müslümanın dikkatini çekmiş ve bu özellikler Müslümanların buraya yerleşmesinde önemli rol oynamıştır. Bu şehre yapılan ilk yerleşimler, fetihle birlikte İber Yarımadası'na giren Târik b. Ziyâd tarafından gerçekleştirilmiştir.⁵⁵⁶ O, bu şehre Yahudilerle birlikte Müslüman bir birlik yerleştirmiş, daha sonra Tuleytula'nın kuzeyinde bulunan Mâide şehrine giderek burayı ele geçirmiş ve tekrar Tuleytula'ya dönerek Musa b. Nusayr'ı beklemeye başlamıştır.⁵⁵⁷ Bu hususlar çerçevesinde, Tuleytula şehrinde fetih döneminden itibaren Berberî nüfusun varlığı söylenebilir. Bununla birlikte, tarihî kaynaklara bakıldığı zaman, bu şehre yapılan Berberî ikâmetinin fetih döneminden sonra da devam ettiğini görmekteyiz. Bu bağlamda, bazı tarihî kaynaklarda, Tuleytula şehrinde önemli miktarda bir Berberî nüfusun var olduğu söylenmiştir.⁵⁵⁸ Diğer yandan 123/740 yılında gerçekleşmiş olan Berberî isyanı sırasında, Tuleytula şehrinde bulunan Berberîler batıda isyan eden Berberîlere katılmışlar, isyan sırasında İber Yarımadası içerisinde faaliyet gösteren üç Berberî ordudan biri olmuştur.⁵⁵⁹ Bu isyan hareketinin Endülüs içerisinde önemli etkiler bıraktığı göz önüne alındığında, Tuleytula şehrinde önemli miktarda bir Berberî nüfusu olduğu anlaşılmaktadır. Valiler dönemi sonrasına baktığımızda ise, Abdurrahman b. Muâviye ile Yûsuf b. Abdurrahman el-Fihri arasında gerçekleşen iktidar

⁵⁵⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4: 563-564; İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 6-7; Makkarî, *Nefh*, 1: 264;

⁵⁵⁷ İbn Abdilhakem, *Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib*, 234; Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 23; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4: 564; İbn İzârî, *a.e.*, 2: 12.

⁵⁵⁸ Ya'kûbî, *Kitâbü'l-Büldân*, 194.

⁵⁵⁹ Muhamed Hakki, *el-Berber fi'l-Endelüs*, 68.

kavgasında, Berberîlerin önemli bir şekilde rol oynadığını görmekteyiz. 141/759 yılında iki taraf arasında gerçekleşen savaşta, Yûsuf b. Abdurrahman'ın ordusunda yirmi bin kadar Berberî olduğu ifade edilmektedir.⁵⁶⁰ Bu olay, valiler döneminin hemen sonrasında yaşanmış olsa bile, Tuleytula şehrinin ilk dönemden itibaren önemli bir Berberî yerleşim merkezi olduğunu göstermektedir.

Endülüs'ün ortasında Berberî nüfusun bulunduğu diğer bir şehir, Telbîre şehridir. Tuyleytula'nın kuzeyinde bulunan bu şehir, içerisinde Berberî nüfusu da barındırmaktadır. Bu durumu, valiler dönemi sonrasında olmuş olsa bile, bölgede yaşanan Berberî isyan faaliyetlerinden görebiliriz.⁵⁶¹

Tuleytula'nın batısında yer alan Şenteberiyeye şehrine baktığımızda ise, bu şehrin de önemli bir Berberî şehri olduğunu söyleyebiliriz. Buraya fetih ile birlikte Semh b. Verd b. Hîgin el-Hevvârî önderliğinde Berberî Benî Zî'n-Nûn kabilesi yerleşmiş ve bu şehrin tarihinde önemli bir etki bırakmıştır.⁵⁶² Valiler dönemi sonrası baktığımızda ise, bu bölgede 151/768 yılında Şagna b. Abdülvâhid el-Fâtımî önderliğinde bir isyan hareketinin gerçekleştiği, bölgede yaşayan Berberîlerin de bu isyan hareketine katıldıkları ifade edilmektedir.⁵⁶³ Bu hususlar çerçevesinde Şenteberiyeye şehrinde önemli miktarda Berberî nüfusun varlığı açık bir şekilde görülmektedir.

Endülüs'ün ortasında bulunan bu şehirler, Vâdi'l-Hicâre olarak isimlendirilen ve İber Yarımadası'nın ortasını kapsayan bölge içerisinde bulunmaktadır. Hüseyin Mûnis, Vâdi'l-Hicâre bölgesinin önemli miktarda Berberî nüfusu barındırdığını, çeşitli Berberî kabilelerinin bu bölgede ikamet ettiklerini söylemiştir.⁵⁶⁴ Berberîlerden bu bölgeye ilk yerleşenler ise Târik b. Ziyâd ile Endülüs'e girmiş olan Muğîle kabilesidir.⁵⁶⁵ Aynı zamanda Vâdi'l-Hicâre bölgesinde bulunan Ferc şehrinin Berberî Mesmûde kabilesinden Ferc b. Müsre b.

⁵⁶⁰ Makkarî, *Nefh*, 1: 329.

⁵⁶¹ İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 69.

⁵⁶² İbn Hayyân el-Kurtubî, *el-Muktebes*, 18'den nakille Fetîha Terîkî, "Cevânîbü mine'l-Hayâtî'l-İctimâ'iyeti li'l-Berber fi'l-Endelüs", 17.

⁵⁶³ Müellifi Meçhûl, *Fethu'l-Endelüs*, thk. Luis Molina, (Madrid: Meclisu'l-A'lâ li'l-Ebhâsi'l-İlmiyyeti'l-Vekâleti'l-İsbâniyeti li'l-Teâvuni'd-Düvelî, 1994), 92'den nakille Fetîha Terîkî, "Cevânîbü mine'l-Hayâtî'l-İctimâ'iyeti li'l-Berber fi'l-Endelüs", 18.

⁵⁶⁴ Mûnis, *Fecr*, 384.

⁵⁶⁵ Abdülvâhid Zünnûn Tâhâ, *el-Feth ve'l-İstikrar*, 278.

Sâlim'e nispet edildiği ifade edilmektedir.⁵⁶⁶ Muhammed Hakkı, Berberîlerin bu bölgeyi, Tuleytula'yı fethetmelerinin ardından Musa b. Nusayr'ı bekledikleri süre içerisinde tanımış olabileceklerini söylemiştir.⁵⁶⁷ Diğer yandan Hüseyin Mûnis, Tuleytula ve onun kuzeyinde bulunan Telbîre şehrinden, Endülüs'ün batısında yer alan ve Atlas Okyanusu'na kıyısı bulunan Kalneberiyye şehrine kadar, Berberî yerleşim yerlerinin olduğunu zikretmiştir.⁵⁶⁸

Cesar E. Dubler de kendi oluşturmuş olduğu teorisi çerçevesinde bu bölgelerde Cotanillos ve Albornos şehirlerinde Berberî nüfusun bulunduğunu söylemiştir.⁵⁶⁹ Ancak orta bölgelerin kuzeye yakın kesiminde bulunan bu bölgeler daha sonra Hıristiyanlar tarafından ele geçirilmiş olan bölgelerdir. Bu bağlamda daha önce de bu karaktere sahip olan bölgelerde ifade ettiğimiz gibi, Cesar E. Dubler'in tespit etmiş olduğu bu şehirlerde, valiler dönemi içerisinde bir Berberî varlığı olduğunu söylememiz oldukça zordur.

Hüseyin Mûnis de Tuleytula şehrinin yakınlarında bulunan Vebze (Vebde) şehrinde Berberî Hevvâre kabilesinden Benû Zî'n-Nûn'un orta bölgelerin hemen hemen tamamını içine alan Vâdi'l-Hicâre bölgesinde ise Berberî Mesmûde kabilesinden Benu'l-Ferc'in emirlik yapmasından yola çıkarak, bu bölgelerde ilk dönemlerden itibaren bir Berberî varlığı olduğunu söylemiştir.⁵⁷⁰ Onun tespit etmiş olduğu bu şehirler, bizim de yukarıda Tuleytula çevresi ve Vâdi'l-Hicâre'de bulunan Berberî nüfusun varlığına yönelik ifade ettiğimiz bilgileri desteklemektedir. Mûnis'in yapmış olduğu bu tespit, bu bölgelerde Berberî nüfusun ağırlıklı olduğunu açık bir şekilde göstermektedir.

Fetih ve valiler dönemi içerisinde Berberî yerleşim bölgelerini anlatmış olduğumuz bu başlık altında, bu dönemler içerisinde Berberî yerleşim yerlerini ifade etmeye çalıştık. Bu çerçevede, Berberîler İber Yarımadası'nın hemen hemen tüm bölgelerinde az veya çok ikâmet etmiştir. İsyan öncesine kadar Endülüs'ün güney, orta ve kuzey bölgelerinde Berberî nüfus daha fazlayken, doğu ve batı bölgelerinde daha az olduğu görülmektedir. İsyan sonrasında baktığımızda ise,

⁵⁶⁶ İbn Hazm, *Cemheretü Ensâbi'l-Arab*, 501.

⁵⁶⁷ Muhammed Hakkı, *el-Berber fi'l-Endelüs*, 68.

⁵⁶⁸ Mûnis, *Fecr*, 384.

⁵⁶⁹ Cesar E. Dubler, "Sache und Ort", sayı 20, 183-203'den nakille Mûnis, *a.e.*, 381-382.

⁵⁷⁰ Mûnis, *a.e.*, 383-384.

kuzey bölgeleri başta olmak üzere, Endülüs'te Berberî nüfusun azaldığı ve onların birçoğunun Endülüs'ü terk ederek Afrika'ya göç ettiği görülmektedir. Bu durum, Berberî isyanının Endülüs'ün demografik yapısını önemli derecede değiştirdiğini göstermektedir.

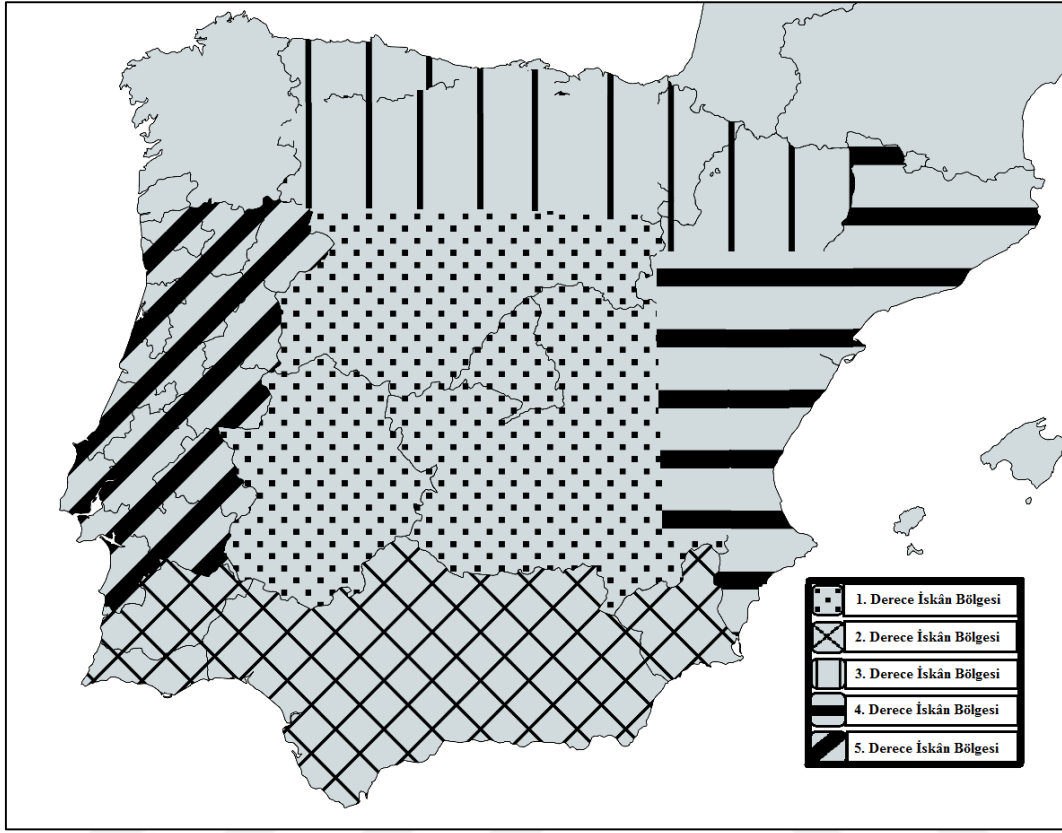
Berberî nüfusun yarımada içerisinde hemen hemen tüm bölgelerde yerleşim yerleri oluşturması, yukarıda ifade ettiğimiz Reinhart Dozy başta olmak üzere müsteşriklerin ileri sürdüğü, Arapların Berberîleri dağlık ve bereketsiz topraklara sürdüğü, kendilerine ise Endülüs'ün verimli ve düzlük yerlerini tahsis ettiğine dair ileri sürdükleri fikri de anlamsız kılmaktadır. Zira Berberîlerin ağırlıklı olarak ikâmet ettiği birkaç bölgeye baktığımızda bile, müsteşriklerin öne sürdüğü bu fikrin tartışmaya oldukça açık olduğu görülebilir. Örneğin, yukarıda zikretmiş olduğumuz ve Berberîlerin ağırlıklı olarak ikâmet ettiği Tuleytula şehrine baktığımızda, bu şehirde farklı türlerde meyve ağaçlarının bulunduğunu, ortasından büyük Tuleytula Nehri'nin geçtiğini, bayındırlık açısından gelişmiş kadîm bir şehir olduğunu görmekteyiz.⁵⁷¹ Kurtuba şehrine baktığımızda ise, bu şehirde düzlük arazilerin, zeytin ağaçlarının, üzüm bağlarının, limon ve portakal bahçeleriyle farklı çeşitte ağaçların yer aldığı zikredilmiştir.⁵⁷²

Cesar E. Dubler ve Hüseyin Mûnis'in ileri sürdüğü teoriler çerçevesinde meseleye baktığımızda ise, Cesar E. Dubler'in tespitlerinin önemli derecede valiler dönemini kapsamadığı görülmektedir. Zira yukarıda ilgili başlıklar altında ifade ettiğimiz gibi, Müslümanların bu dönem içerisinde, gerek İber Yarımadası'nın kendi içerisinde gerekse İber Yarımadası'nın dışına yaptığı göç hareketleri ve daha sonra gerçekleşecek olan toprak kayıpları, onun ileri sürmüş olduğu iddiaları işlevsiz kılmaktadır. Ancak valiler döneminin başından sonuna kadar Müslümanların yaşadığı bölgelerde tespit etmiş olduğu bazı yerleşim yerlerinin, onun teorisiyle örtüştüğü söylenebilir. Bu bölgelerin batı bölgelerinin kuzeye doğru olan kısmıyla, orta ve doğu bölgeler olduğu ifade edilebilir.

Endülüs'te bu dönem içerisinde Berberî yerleşim bölgelerinin daha detaylı anlaşılması için, elde etmiş olduğumuz sonuçlar çerçevesinde oluşturmuş olduğumuz haritalar, meselenin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

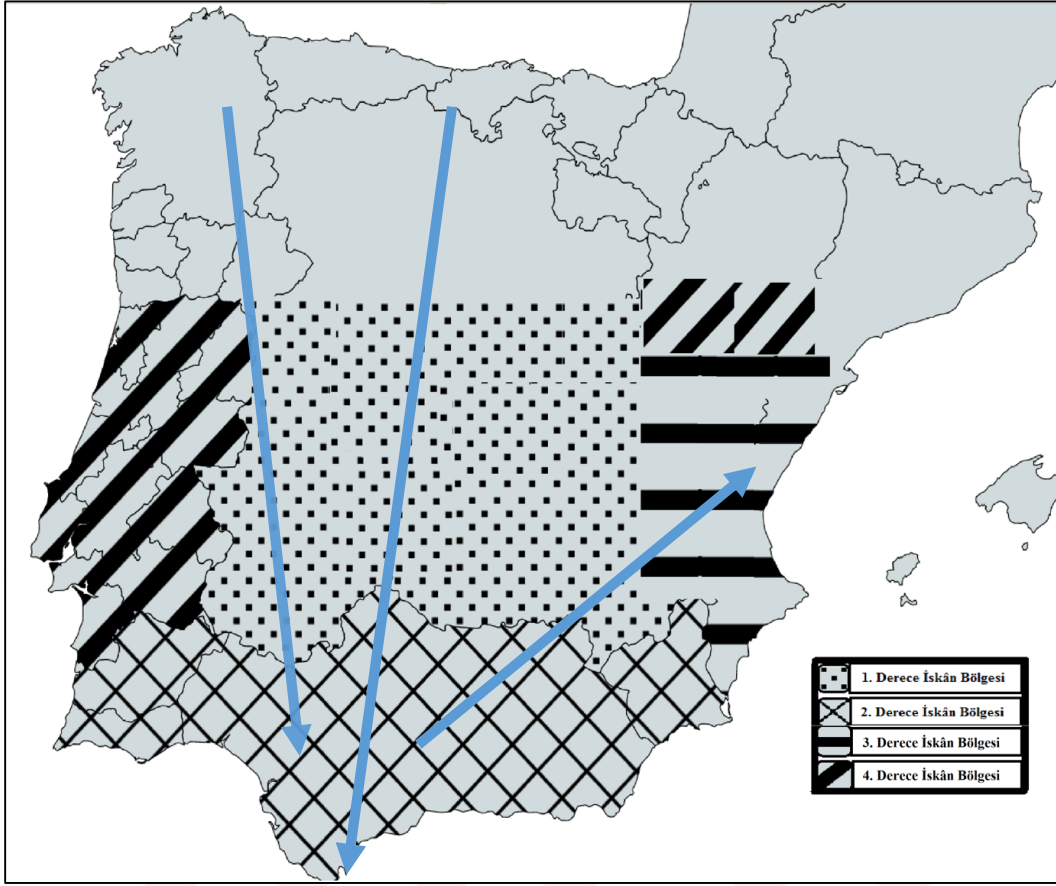
⁵⁷¹ Muhammed Şîr Hattâb, *Kâdetü Fethu'l-Endelüs*, 1: 59.

⁵⁷² İnân, *el-Âsâru'l-Endelüsî fi İsbanya ve'l-Burtugâl*, (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1997), 18.

573

⁵⁷³ **Harita 1:** Berberî İsyanı Öncesi Endülüs'te Berberî Nüfusun Dağılımı.

574

Yukarıda oklarla ifade etmiş olduğumuz bölgeler Berberî isyanı sonrasında Berberîlerin göç ettiği bölgelerdir. Harita üzerinde de görüldüğü üzere, isyan sonrasında Berberîlerden bazıları yarımada içerisinde bir yerden başka bir yere göç ederken, bazıları ise anavatanları olan Afrika'ya göç etmiştir. Ancak burada bilinmesi gereken en önemli husus, Endülüs demografik yapısının üstteki hali alması, Berberî isyanının hemen akabinde olmamıştır. İsyân sırasında bu bölgelerde nüfusun azalması, isyanın doğurmuş olduğu iç savaş, kıtlık ve kuzeydeki Hıristiyanların ayaklanması, Endülüs haritasının belli bir süre içerisinde peyderpey bu hale gelmesini sağlamıştır. Bu konular “Berberî İsyânının Sonuçları” isimli başlık altında sistemli bir şekilde ifade edilmeye çalışılacaktır.

⁵⁷⁴ **Harita 2:** Berberî İsyânı Sonrası Endülüs'te Berberî Nüfusun Dağılımı.

D. Valiler Dönemi Askerî Faaliyetlerinde Berberîler

Müslümanlar, fetih döneminde olduğu gibi valiler dönemi içerisinde de askerî faaliyetlerine devam etmiştir. Bu askerî faaliyetler, daha önce fethedilen yerlerde siyasî ve askerî istikrarı güçlendirmek, buralarda yaşayan Hıristiyan halkın çıkarmış olduğu isyanları bastırmak ve fethedilmeyen yerleri fethetmek amacıyla yapılmıştır. Müslümanlar bu amaçlar doğrultusunda, valiler dönemi içerisinde hem İber Yarımadasında hem de Pirene Dağları'nın ötesinde (Fransa içerisinde) önemli askerî faaliyetlerde bulunmuşlardır.

1. İber Yarımadası İçerisinde Askerî Faaliyetler

Valiler dönemi içerisinde yapılan ilk askerî faaliyetler, Musa b. Nusayr'ın bölgeden ayrılışının ardından yerine bırakmış olduğu Abdülazîz b. Musa b. Nusayr tarafından gerçekleştirilmiştir. O, İber Yarımadası'nın kuzeydoğusunda bulunan Pomplana, Tarragona, Barselona ve Gerona batı bölgelerinde bulunan Huelva, Beja, Evora, Santarem, Lizbon, Coimbra güneydoğu bölgelerinde bulunan Malaga ve Granada'da önemli askerî faaliyetler yürüterek bu bölgelerde siyasî istikrarı sağlamıştır.⁵⁷⁵ Mürcie şehri hâkimi Tedmür ile de bir anlaşma yaparak, onun vergi vermesini sağlamıştır.⁵⁷⁶ Fransız şarkiyatçı Levi Provençal, bu anlaşmanın Endülüs tarihindeki ilk diplomatik belge olduğunu söylemiştir.⁵⁷⁷ Abdülazîz bu faaliyetler ile Endülüs'te ele geçirilmemiş olan şehirleri fethetmiş, bölgede İslâm hâkimiyetini kökleştirmiştir.⁵⁷⁸ Ancak onun sefer düzenlemiş olduğu Malaga, Gırnata (Granada) ve anlaşma yapmış olduğu Tedmür'ün şehri Mürcia'ya baktığımızda, bu şehirlerin fetih döneminde Târik b. Ziyâd önderliğinde yarımada giren ordu tarafından fethedildiğini görmekteyiz. Kaynaklarda bu şehirlerin daha sonradan Müslüman hâkimiyetinden çıktığına dair bir bilgi de bulunmadığından, bu şehirlere yapılan seferlerin, buralardaki askerî ve siyasî otoriteyi güçlendirmek için olduğu söylenebilir.

⁵⁷⁵ O'Callaghan, *A History of Medieval Spain*, 93.

⁵⁷⁶ S. M. İmâmuddîn, *Siyasi Târih*, 48; Anlaşmanın tam metni için; Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed el-Himyeri, *Ravdu'l-Mi'târ*, (Lübnân: Mektebetü'l-Lübnân, 1984), 131-132.

⁵⁷⁷ O'Callaghan, *a.e.*, 94

⁵⁷⁸ İbn Abdilhakem, *Fütuhu Efârîka ve'l-Endelüs*, 84; İbnü'l-Kûtiyye, *Târîhu İftitâhi'l-Endelüs*, 78; Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 28; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4: 566; İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 4: 30.

Endülüs'ün ilk valisi olan Abdülazîz b. Musa b. Nusayr'ın ardından göreve gelen Hür b. Abdurrahman es-Sekafi döneminde de Endülüs içerisinde önemli cihad faaliyetlerinde bulunulmuştur. 99/718 yılında gerçekleşen bu faaliyetlerde, o, Arap ve Berberîler arasındaki anlaşmazlıkları ortadan kaldırmak için önemli adımlar atmıştır. Bu doğrultuda kuzey bölgelerine askerî seferler düzenlemeye başlayan Hür, fetih döneminde ele geçirilmiş, ancak daha sonra Müslümanların hâkimiyetinden çıkmış olan toprakları, hâkimiyet altına almaya çalıştı. O, Pirene Dağları'ndan ve Septimania'dan geçerek bu bölgeleri ele geçirdi. Daha sonra Bask bölgesinde bir karışıklık çıkması sebebiyle Pirene Dağları'ndan geri dönmek zorunda kalan Hür, burada çıkan ayaklanmayı da kısa sürede bastırdı.⁵⁷⁹

Bu dönemde İber Yarımadası içerisinde önemli cihad faaliyetlerinde bulunan diğer bir vali Ukbe b. Haccâc es-Selûlî'dir. Ukbe, Endülüs valiliğine gelmez cihad faaliyetlerine başlamıştır. Bu doğrultuda, Urbunne (Narbonne), Pamplona ve Galisya şehirlerini fethetmiştir. Kuzeyde bulunan kayalık bölge⁵⁸⁰ olarak ifade edilen bölge dışında İber Yarımadası'nda fethedilmedik hiçbir yer bırakmamıştır.⁵⁸¹ Ancak daha önce zikrettiğimiz üzere onun ele geçirmiş olduğu bu şehirler, daha önce fethedilmiş şehirlerdi. Ukbe'nin döneminde gerçekleşen bu fetih hareketlerinin de Abdülazîz döneminde olduğu gibi buralarda bulunan siyasî ve askerî otoriteyi güçlendirmek için yapıldığı söylenebilir. Aynı şekilde Endülüs tarihi üzerine yapılan bazı çalışmalarda da, ilk fetih hareketlerinde fethedilen şehirlere daha sonra yapılan askerî seferlerin, kaçarak bu bölgelere saklanan ve isyan etmek için hazırlıklarda bulunan grupları ortadan kaldırmaya yönelik olabileceği ifade edilmiştir.⁵⁸²

2. Pirenelerin Ötesinde (Fransa İçlerinde) Askerî Faaliyetler

Müslümanlar, İber Yarımadasında hâkimiyeti güçlü bir şekilde ele aldıktan sonra, Pirene Dağları ötesine yani Fransa içlerine doğru askerî faaliyetleri genişletti. Bu doğrultuda Ömer b. Abdülazîz tarafından Endülüs'e vali olarak gönderilen

⁵⁷⁹ Nureddin Âl-i Ali, *Endülüs Târîhi*, çev. Hakkı Uygur (İstanbul: Ensar Yayıncılık, 2010), 59.

⁵⁸⁰ Kaynaklarda bu bölge, Reconquista hareketini başlatan Paleyo'nun Müslümanlardan kaçarak saklandığı yer olarak zikredilmektedir. Bk. İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 29.

⁵⁸¹ İbn İzârî, *a.e.*, 2: 29.

⁵⁸² Abdurrahman Ali Haccî, *Endülüs Târîhi*, 239.

Semh b. Mâlik el-Havlânî, Pirenelerin ötesine sistemli bir şekilde askerî seferler düzenleyen ilk validir. Zira daha önce de Hür b. Abdurrahman es-Sekafî döneminde Pirenelerin ötesinde bulunan Septimania şehrinde askerî faaliyetlerde bulunulmuştu. Semh, Pirene Dağları'nı aşarak, Narbonne, Agde, Lodeye, Carcassonne, Nimes, Maguelone'nin içinde bulunduğu Septimania bölgesini tamamen fethetti. Denize kıyısı bulunan Narbonne şehrini de bir karargâh şehir haline getirdi. Daha sonra Aquitaine'nin başkenti Toulouse'u (Tuluz) kuşatan vali, Aquitaine Dükü Eudos'un büyük bir ordu ile karşı atağa geçmesi sonucu bir başarı elde edemedi. Kendisi de bu saldırıda şehit düştü. Paniğe kapılan Müslüman askerler ise Abdurrahman b. Abdullah el-Ğâfikî önderliğinde geri çekilmek zorunda kaldı.⁵⁸³ Kaynaklarda, bizim görebildiğimiz kadarıyla, Semh'in Pirenelerin ötesine düzenlemiş olduğu seferler ile ilgili bu bilgilerin dışında başka bir bilgi bulunmamaktadır. Semh'in iki sene dört ay valilik görevinde kaldığı, 102 yılında Rum bölgelerinde yaptığı bir savaştan dönerken şehit olduğu zikredilmektedir.⁵⁸⁴

Semh b. Mâlik'in ardından göreve gelen Anbese b. Suhaym, Pirene Dağları'nın ötesinde askerî faaliyetlere devam etti. 107/725 yılında Pirene Dağları'nı aşarak Carcossone şehrine ulaştı. O, bu şehrin meliki ile bir sulh anlaşması imzalayarak onları cizye vermeye mahkum etti.⁵⁸⁵ Daha sonra bu şehrin kuzeydoğusunda bulunan Nimes şehrine doğru yöneldi ve burayı herhangi bir mukavemet olmaksızın ele geçirdi. Yakaladığı düşman askerlerini ise o dönemde Müslüman hâkimiyeti altında bulunan Barselona şehrine gönderdi. Anbese, Nimes şehrini ele geçirdikten sonra daha kuzeyde bulunan Luxeil şehrine yöneldi. Run Nehri havzasını takip ederek Luxeil şehrine varan vali, bu şehri de fethederek Müslümanların bölgedeki hâkimiyet alanını daha da genişletti.⁵⁸⁶ Anbese b. Suhaym dört yıl sekiz ay valilik yaptıktan sonra en son fethetmiş olduğu Luxeil

⁵⁸³ Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Târîhi*, 678-679; S. M. İmâmuddîn, *Siyasi Târih*, 50; Abdurrahman Ali Haccî, *Endülüs Târîhi*, 246.

⁵⁸⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5: 489, İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 26, İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 4: 152.

⁵⁸⁵ İbnü'l-Esîr, *a.e.*, 5: 136; S. M. İmâmuddîn, *a.e.*, 50.

⁵⁸⁶ Ömer Ferruh, *el-Arab ve'l-İslâm fi'l-Havdi'l-Ğarbî mine'l-Bahri'l-Ebyâdi'l-Mütevassıt min Fethi'l-Mağrib ve Fethi'l-Endelüs İlâ Âhari Asri'l-Vülât*, (Beyrut: Mensûrâtî'l-Mektebi't-Ticârî, 1959), 120.

şehrinden dönerken hayatını kaybetti. Kaynaklarda onun cihad konusunda oldukça hevesli olduğu zikredilmiştir.⁵⁸⁷

Anbese b. Suhaym'ın ölümünün ardından Endülüs'te gerçekleşen asabiye kavgaları ve Berberîlerin çıkardıkları karışıklıklar sebebiyle, Pirene Dağları'nın ötesine yapılan askerî faaliyetler durakladı. Anbese'den sonra göreve gelen beş vali döneminde ne bir bölgeye askerî hareket düzenlendi ne de siyasî idare bağlamında bir maslahat yapılabilirdi. 729-730 yılları arasında on ay kadar valilik yapan Heysem b. Ubeyd el-Kilâbî döneminde Pirene Dağları'nın ötesinde bulunan Lyon ve Macon gibi bölgelere hareketler düzenlenmişse de iç karışıklıklar sebebiyle köklü bir başarı elde edilemedi.⁵⁸⁸ Abdurrahman b. Abdullah el-Ğâfikî'nin 112/731 yılında ikinci kez valilik görevine getirildiği zaman, ancak Fransa içlerine askerî seferler yeniden başlayabildi.

Müslümanlar 107/725-112/730 yılları arasında yaklaşık beş sene Pirene Dağları'nın ötesinde herhangi bir askerî faaliyette bulunamamıştır. Bu durum, ihtimalle olmakla birlikte, kuzey bölgelerinde bulunan Berberî lider Mûnise'nin, Araplara karşı ayaklanması sebebiyle açıklanabilir. Tarihî kimliği hususunda önemli ihtilafların bulunduğu bu kişiye dair detaylı bilgi Berberî isyanları isimli başlık altında verilecektir. Ancak burada da cihad faaliyetlerine etki etmesi bakımından değinilmesinde fayda vardır.

Bu dönemde fetih hareketlerinin durma sebebini, Mûnise isimli Berberî komutanın isyan faaliyetleri olması hususuna baktığımızda, kaynaklarda bu iddiayı destekleyen önemli bilgilerin var olduğunu görmekteyiz. Kaynaklarımızda, Mûnise'nin Aquitaine Dükü Eudos ile ittifak kurarak Araplara isyan ettiği, hatta Dük Eudos'un kızı ile evlenmek suretiyle onunla akrabalık ilişkisi kurduğu ifade edilmiştir.⁵⁸⁹ Bu isyan hareketiyle ilgili olarak, 111/729 yılında valilik yapmış olan Heysem el-Kilâbî'nin Mûnise ile savaştığına dair bir bilgi bulunmaktadır. İslâm tarihi kaynaklarında bu rivayet dışında, Mûnise'nin isyan haberine dair tek bir bilgi yoktur. Diğer kaynaklara baktığımızda ise, Anbese'den sonra Pireneler ötesine yapılan seferlerin durmasının sebebi olarak Berberî karışıklıkları

⁵⁸⁷ İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 27; Ömer Ferruh, *el-Arab ve'l-İslâm*, 120.

⁵⁸⁸ S. M. İmâmuddîn, *Siyasi Târih*, 50-51.

⁵⁸⁹ İbn İzârî, *a.e.*, 2: 28; Makkarî, *Nefh*, 1: 235.

gösterilmektedir.⁵⁹⁰ Bu karışıklıklara, 112/732 yılında ikinci defa valilik görevine getirilen Abdurrahman b. Abdullah el-Ğâfikî'nin, Berberî Mûnise ile uzun süren bir mücadelesinin ardından son verilebilmiştir.⁵⁹¹ Müslümanlar, el-Ğâfikî döneminde bu isyan faaliyeti bastırıldıktan sonra Pireneler ötesine düzenledikleri seferlere yeniden başlayabilmiştir.⁵⁹² el-Ğâfikî döneminde Mûnise ile çetin mücadeleler içine girilmesi ve onun ortadan kaldırılmasıyla Pirenelerin ötesine seferlerin yeniden başlaması, onun gerçekleştirmiş olduğu bu isyan hareketinin Endülüs'ün siyasî ve askerî durumunu ne derecede etkilediğini göstermektedir. Ayrıca el-Ğâfikî gelinceye kadar geçen beş yıllık süre içerisinde Mûnise İsyanı'nı bastırmaya yönelik herhangi bir girişim olmadığından, bu dönemler içerisinde görev yapan valilerin onun bu hareketini bastırmaya güç yetiremediği ve onun ne derece büyük bir güce kavuştuğu anlaşılabilir. Bu şartlara sahip olan bir ortamda, sağlıklı bir şekilde fetih faaliyetlerinde bulunulmasının oldukça zor olduğu açıktır. Yukarıdaki hususlar çerçevesinde, Pireneler ötesinde seferlerin durma sebebi, Berberî bir komutan olan Mûnise'nin faaliyetleriyle açıklanabilir. Mûnise'nin tarihî kimliği ve başlatmış olduğu isyanın içeriğine dair bilgiler, Berberî isyanları isimli başlık altında ifade edilecektir.

Abdurrahman b. Abdullah el-Ğâfikî Mûnise İsyanı'nı bastırdıktan sonra, Pirene Dağları'nın ötesindeki askerî faaliyetlere yeniden başladı. 114/732 yılında yüz bin asker ile Pomplana üzerinden Pirene Dağları'nı aşarak Rüdane Vadisi'ni ele geçirdi. Abdurrahman'ın kullanmış olduğu bu yol, daha önceden Müslüman birliklerin Pirene Dağları'nı aşarken kullandığı yoldan farklı bir yoldu. O, Rudane Vadisi'ni ele geçirip arkasını güvence altına aldıktan sonra Bordo şehrine yöneldi. Dük Eudos onun ilerleyişini durdurmak için Garona şehrinde onun karşısına çıktı. Dordogne Nehri kıyısında gerçekleşen savaşta Eudos ağır bir yenilgi alarak geri çekildi.⁵⁹³ Abdurrahman ise Bordo şehrine girerek, burada önemli miktarda

⁵⁹⁰ K. Yahyâ Blankinship, *The End of the Jihad State*, (Albany: 1994), 142'den nakile Atçeken, *Hişâm b. Abdülmelik*, 190.

⁵⁹¹ Mûnis, *Fecr*, 251.

⁵⁹² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5: 174.

⁵⁹³ Isidorus Pacensis, "Chronicle of 754", çev. Kenneth Baxter Wolf, *Conquerors and Chronicle of Early Medieval Spain* içinde, haz. Kenneth Baxter Wolf (Liverpool: Liverpool University Press, 1999), 145; Mûnis, *a.e.*, 266.

ganimet elde etti. Müslümanlar daha sonra Fransa içlerine doğru ilerleyişini sürdürerek Tours şehrine doğru yola çıktı. Yolda Lyon, Besancon, Sens, Burgundy şehirlerini fethettiler.⁵⁹⁴ Daha sonra Hıristiyanlar için kutsal bir şehir kabul edilen Tours şehrinde hâkimiyet kurdular. Dük Eudos ise onlarla tek başına mücadele edemeyeceğini anlayarak Fransa kralı Charles Martel'den yardım istedi.⁵⁹⁵ Öyle ki, Müslümanlar'ın bu ilerleyişi herkesi korkutmuş, şayet durdurulmazlarsa tüm Fransa'yı fethedecekleri korkusu her tarafı sarmıştı.⁵⁹⁶ Charles Martel ise kendisine sunulan bu teklifin ardından meselenin ne denli ciddi olduğunu anladı ve büyük bir ordu hazırlayarak Müslümanların üzerine gönderdi. Savaşın önce öncü kuvvetlerin ufak çaplı çarpışmaları yaşandı. Bunun üzerine Abdurrahman b. Abdullah el-Ğâfiki ordusunu Tours ile Poitiers arasında bulunan düzlük alana çekti. İki ordu yedi gün boyunca büyük bir çarpışmaya girmeksizin bekledi. Sekizinci gün girdiğinde Müslüman süvari birlikleri saldırıya geçerek düşman saflarını yarmaya çalıştı, ancak başarılı olamayarak ağır kayıplar verdiler. Bunun üzerine Eudos, savaş alanında Müslümanların ganimetlerinin bulunduğu yere bir saldırı düzenledi. Müslümanlar, Eudos'un bu hamlesine karşılık vermek için ganimetlerin bulunduğu yere yönelince ordu safları dağıldı. Abdurrahman'ın tüm çabalarına rağmen yeninden toparlanamayan ordu, Fransızların saldırıya geçmesiyle geri çekilmek zorunda kaldı. Vali Abdurrahman b. Abdullah el-Ğâfîkî ise bu saldırıda şehit düştü. Charles Martel, Müslümanların bir tuzak olarak geri çekildiğini düşünerek onları takip etmedi.⁵⁹⁷ Müslümanların karargâhı silah ve mühimmatlarıyla birlikte düşman birliklerinin eline geçti. Yaralı kalan askerler ise öldürüldü.⁵⁹⁸

Batılı kaynaklarda Tours veya Poitiers, İslâm tarihi kaynaklarında ise Balatü'ş-Şüheda olarak isimlendirilen bu savaş, Ramazan 114/Kasım 732 tarihinde gerçekleşmiştir. Valiler döneminin belki de en önemli askerî olayı olarak kabul

⁵⁹⁴ S. M. İmâmuddîn, *Siyasi Târih*, 51; Mûnis, *Fecr*, 265-266.

⁵⁹⁵ Abdülkerim Özaydın, "Balatü'şşüheda", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 5, (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 391; Mûnis, *a.e.*, 265-267.

⁵⁹⁶ S. F. Mahmut, *İslâm Târihi*, çev. A. Kevenoğlu-Ayhan Sümer (İstanbul: 1962), 56'dan nakille Atçeken, *Hişâm b. Abdülmelik*, 191.

⁵⁹⁷ Isidorus Pacensis, "Chronicle of 754", 145; P. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Târihi*, 680; Ömer Ferruh, *el-Arab ve'l-İslâm*, 128-130; Özaydın, "Balatü'şşüheda", 391; S. M. İmâmuddîn, *Siyasi Târih*, 51-52; Mûnis, *a.e.*, 274-275; Atçeken, *Hişâm b. Abdülmelik*, 274-275.

⁵⁹⁸ S. M. İmâmuddîn, *a.e.*, 52.

edebileceğimiz bu savaş, Müslümanlar açısından bir dönüm noktası olmuştur. Müslümanlar bu savaştan sonra Fransa içlerine sefer düzenlemiş olsa da eskisi kadar büyük bir başarı elde edememiştir. Tours şehri, Müslümanların Fransa içerisinde ele geçirdiği son şehir olmuştur.⁵⁹⁹

Batılı kaynaklara baktığımızda ise, Hıristiyanların kazanmış olduğu bu savaştan aşırı övgüyle bahsedilmektedir. Onlar bu savaşı, Avrupa'yı ve Hıristiyanlığı Müslümanların istilasından kurtaran savaş olarak anmaktadır.⁶⁰⁰ İngiliz Tarihçi Edward Gibbon, “*Şayet bu savaşta Müslümanlar galip olsaydı, bugün belki Oxford'da Kur'an tefsiri yapılacak, sünnet olmuş bir milletin önünde minberlerde Muhammed'in dininin kutsiyeti ispat olunmuş olacaktı, bu sebeple Frankların, Hıristiyan Avrupa için yaptıkları bu iş, çok büyük bir iştir.*” demiştir.⁶⁰¹

Müslümanlar Balatü'sh-Şüheda mağlubiyetinin ardından da Pirenelerin ötesine askerî seferlere devam etti. Bu doğrultuda Abdurrahman b. Abdullah el-Ğâfikî'den sonra valilik görevine getirilen Abdümelik b. Katan el-Fihri, Balatü'sh-Şüheda ile kaybedilen itibarı yeniden sağlamaya çalıştı. Aragon ve Navarra krallıklarını mağlup ederek Pirene Dağları'nı aşta ve Saint Remi şehrini ele geçirdi. Ancak daha sonra halka yaptığı sert muameleler onun görevden azledilmesine sebep oldu.⁶⁰² Ondan sonra göreve gelen Ukbe b. Haccâc es-Selûlî'nin döneminde de Pirenelerin ötesine seferlere devam edildi. O, birçok yere saldırılar düzenleyerek Balatü'sh-Şüheda'nın intikamını almaya çalıştı. Ancak Charles Martel'in Bask halkını Müslümanlara karşı kışkırtması sonucu Müslümanlar bölgede ağır kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kaldı. Öyle ki Pirenelerin ötesinde Müslümanların mutlak olarak hâkim olduğu sadece Narbonne şehri kalmıştı. Bu esnada Afrika'da patlak veren Berberî isyanı ve bu isyanın Endülüs'e sıçraması, Fransa içlerinde devam eden askerî faaliyetlerin duraksamasına sebep oldu. Ukbe'nin görevden alınmasıyla birlikte de Pirene Dağları'nın ötesinde gerçekleşen askerî faaliyetler tamamen sona erdi.⁶⁰³

⁵⁹⁹ Abdurrahman Ali Haccî, *Endülüs Târihi*, 254-255; Özdemir, *Siyasi Târih*, 72-73; Atçeken, *Hişâm b. Abdümelik*, 193.

⁶⁰⁰ Özdemir, *a.e.*, 73.

⁶⁰¹ Welhausen, *Arap Devleti ve Sükûtu*, 162.

⁶⁰² Abdurrahman Ali Haccî, *a.e.*, 265-268; S. M. İmâmuddîn, *Siyasi Târih*, 54; Mûnis, *Fecr*, 276-279.

⁶⁰³ S. M. İmâmuddîn, *a.e.*, 54-55; Mûnis, *a.e.*, 281.

Yukarıda ifade etmiş olduğumuz gerek İber Yarımadası içerisinde gerekse Pirenelerin ötesinde gerçekleşen askerî faaliyetlerde, Berberîlerin nüfus bakımından üstün bir konumda olması ve Arapların onlardan savaşlarda oldukça faydalanması gibi hususlardan yola çıkarak, bu fetihlerde Berberî askerlerinin önemli bir etkisi olduğu açık bir şekilde söylenebilir.

Valiler dönemi içerisinde gerçekleşen bu askerî faaliyetlerde Berberîlerin rolüne baktığımızda, tarihî kaynaklarda bu cihad faaliyetlerinde muayyen bir şekilde asker sayısını ifade eden bir bilgi bulunmadığını görmekteyiz. Ancak daha sonra yapılan bazı çalışmalarda, özellikle Pireneler ötesine yapılan seferlerde askerlerin birçoğunun Berberîlerden oluştuğu, Arap askerlerin ordunun az bir kısmını oluşturduğu ifade edilmiştir.⁶⁰⁴ Yukarıda yer vermiş olduğumuz “Berberî Nüfusu” isimli başlığa baktığımızda da Berberîlerin yarımada içerisinde Araplardan oldukça fazla olduğunu görmekteyiz. Ayrıca Berberîlerin, cihad ve ganimete yönelik aşırı isteklerinin olması, bu cihad faaliyetlerinin önemli itici unsurlarından olmuştur. Bu hususa dair Hüseyin Mûnis, Semh b. Mâlik ve Anbese b. Suhaym dönemlerine yapılan askerî faaliyetlerin Berberî askerler olmasaydı başarıya ulaşamayacağını söylemiştir.⁶⁰⁵ Yukarıdaki bilgiler ile birlikte, Arapların Kuzey Afrika bölgesini ele geçirdikten sonra bu bölgede gerçekleştirdiği askerî faaliyetlerde Berberîleri kullandığı, hatta orduların tamamen Berberîlerden müteşekkil olduğunu da göz önüne aldığımızda,⁶⁰⁶ valiler dönemi içerisinde gerçekleşen bu fetihlerde Berberî askerlerinin önemli bir etkisi olduğu açık bir şekilde görülmektedir.

Gerçekleşen bu fetih hareketlerinde Berberîlerin menfî etkileri çerçevesinde meseleye baktığımızda, özellikle Mûnise İsyanı'nın, fetih faaliyetlerine oldukça olumsuz etki bıraktığını görmekteyiz. Yaklaşık beş sene yarımadanın gündemini belirleyen bu hareket, Müslümanların Fransa içindeki etkisini azaltmış ve askerî faaliyetlerin bir süre durmasına sebep olmuştur.

Abdurrahman el-Ğâfikî döneminde gerçekleşen ve dünya tarihi açısından önemli sonuçları olan Balatü'ş-Şüheda savaşının kaybedilmesinde de, Berberî

⁶⁰⁴ Philip Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslâm Târîhi*, 681; Mûnis, *Fecr*, 297.

⁶⁰⁵ Mûnis, *a.e.*, 391.

⁶⁰⁶ Sena Kaplan, “Valilik ve Emirlik Dönemlerinde Endülüs Emevîleri'nde İktidâr Mücadelesi”, (Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2012), 31.

askerlerin rolü olduğu söylenebilir. Son dönemlerde yapılan çalışmalara baktığımızda da bu çalışmalarda ortak olarak Balatü's-Şüheda savaşının kaybedilme sebebi, Berberîlerin ordu içerisindeki aşırıya kaçan davranışları, Araplar ile kendileri arasında yaşanan ihtilaf ve çekişmeler olduğu söylenmektedir.⁶⁰⁷ Bu hususlar çerçevesinde, Berberîlerin fetih döneminden sonra gerçekleşen askerî faaliyetlere, hem müspet hem de menfî derecede etki ettiği söylenebilir.

E. Endülüs Berberî İsyanları

Berberîler, İslâm dinine girmeleriyle birlikte, gerek Kuzey Afrika'da gerekse de Endülüs'ün fethinde önemli rol oynamışlardır. Onlar, İslâm dininin bir gereği olarak bu askerî faaliyetlere katılmış ve inançlarının farklı bölgelerde yayılmasında önemli derece de katkı sağlamışlardır. Ayrıca onlar, girmiş oldukları bu askerî faaliyetlerde birçok mensubunu da kaybetmiştir. Bununla birlikte Berberîler uygulamış oldukları bu fedâkarâne tavır karşısında, aynı muamele ile karşılaşmamışlardır. Araplar asabiyet zihniyetinin de etkisiyle Berberîlere karşı sert bir tutum takınarak, onları ikinci sınıf insan muamelesine tabi tutmuştur. Arapların, Berberîlere uyguladığı bu politika, çok geçmeden önce Kuzey Afrika'da daha sonra Endülüs topraklarında Büyük Berberî İsyanlarının çıkmasına yol açmıştır.

İfade edeceğimiz Berberî İsyanları başlığı altında, Endülüs'te valiler dönemi içerisinde Berberîlerin gerçekleştirmiş olduğu isyan faaliyetlerini sebepleri ve sonuçlarıyla açıklamaya çalışacağız.

1. Mûnise İsyanı

İslâm tarihi kaynaklarına baktığımızda, Endülüs'te gerçekleşen bu ilk Berberî isyanına dair ayrıntılı bilgi bulunmadığını görmekteyiz. Bu hususa dair kaynaklarımızda geçen tek bilgi, İbn İzârî'nin *Beyânü'l-Muğrib*'i ve Makkarî'nin *Nefhu't-Tib* isimli eserlerinde geçmektedir. İki kitapta da aynı şekilde geçen rivayete göre, 113/729 yılında valilik görevine gelen Heysem b. Ubeyd el-

⁶⁰⁷ Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Târîhi*, 681; Şevkî Ebû Halîl, *Avâmîlü'n-Nasr ve'l-Hezîme*, (Dimeşk, Dâru'l-Fikr, 1979), 97-98; S. M. İmâmuddîn, *Siyasi Târîh*, 52; Mûnis, *Fecr*, 268-269.

Kilâbî'nin Munûse adında biriyle savaştığı zikredilmiştir.⁶⁰⁸ Bu bilgi dışında Gonzales Pisto ve Enrico Gonzales'in de söylediği üzere,⁶⁰⁹ İslâm tarihi kaynakları bu isyan hareketini açıklamada suskun kalmıştır. Bu sebeple, Mûnise İsyanı ile ilgili bilgiler, bu konuya yönelik daha geniş bilgiler içeren batı kaynaklarından edinilmektedir. Bu kaynakların birçoğunun dilinin İspanyolca, Latince olması ve ulaşılmasının zor olması da, bu bilgileri ilk elden temin etmeyi oldukça zorlaştırmaktadır. Ancak, bu kaynaklardan iktibas edilerek Batıda ve Arap dünyasında kaleme alınmış modern çalışmalar Mûnise İsyanı ile ilgili bilgi edinmemizi mümkün kılmaktadır. Aşağıda bu tür kaynaklardan elde edilmiş olan bilgilerle, Mûnise İsyanı açıklanmaya çalışılacaktır.

a. Tarihî Kimliği

Kaynaklara baktığımız zaman, Mûnise'nin tarihî kimliği ile ilgili farklı bilgilerin olduğunu görmekteyiz. Bu tartışmalar ilk önce onun ismi üzerinde olmuştur. Onun ismi, İslâm tarihî kaynaklarında, Mûnise, Munûse ve Megnûse,⁶¹⁰ batılı kaynaklarda, Munuza, Manusa ve Mendûse⁶¹¹ olarak zikredilmektedir. Biz bu başlık altında Hüseyin Mûnis'in ifade ettiği Mûnise ismini tercih edip bu isim üzerinden ilerlemeye çalışacağız.

Mûnise üzerine oluşan diğer bir ihtilaf, onun gerçek bir kişi mi yoksa efsanevi bir karakter mi olduğuna yöneliktir.⁶¹² Codero başta olmak üzere bazı araştırmacılar, onun efsanevî bir karakter olduğunu söyledikten sonra, Mûnise isminin, bir şehir ismi olan Manresa ile karıştırıldığını, bu şehrin isminin tahrif edilerek Mûnise halini aldığını söyleyerek Mûnise'nin bir yer ismi olduğunu zikretmişlerdir. Codero'nun bu iddiası İslam dünyasında yapılan çalışmalarca da

⁶⁰⁸ İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 28; Makkarî, *Nefh*, 1: 235

⁶⁰⁹ Gonzales Pisto ve Enrico Gonzales, "Sevretü'l-Berber fi Şimâli İfrikiyye", 1: 444.

⁶¹⁰ İbn İzârî, *a.e.*, 2: 28; Makkarî, *a.e.*, 1: 235; Mûnis, *Fecr*, 105-106.

⁶¹¹ Reinhart Dozy, *el-Müslimün fi'l-Endelüs*, 2: 15; F.Codera, "Munuza Beyânu el conde Eudon" *Estudios Criticos De Histro Arabigo –Espanol*, 7, (Zaragoza, 1903), 140-169 'den nakille Gonzales Pisto ve Enrico Gonzales, "Sevretü'l-Berber fi Şimâli İfrikiyye", 450; Reinaud. J. T., *Muslim Colonies in France Northern Italy And Switzerland*, (Lahor: Eng. tr. Haroon Khan Sherwani, 1964), 45'den nakille Abdurrahman Ali Haccî, *Endülüs Târîhi*, 252-253.

⁶¹² F.Codera, *Munuza Beyânu el conde Eudon Estudios criticos de histrao arabigo –Espanol*, 7, (Zaragoza: 1903)140-169'den nakille Gonzales Pisto ve Enrico Gonzales, "Sevretü'l-Berber fi Şimâli İfrikiyye", 1: 444.

desteklenmiş ve Mûnise'nin gerçek bir şahsiyet olmadığı, onun isminin Fransa'nın Rudune Vadisi kıyısında Lozan şehrinin kuzeyinde bulunan Mâsûn şehriyle karıştırılmış olabileceğini vurgulanmıştır. Ayrıca Mûnise ile ilgili geçen bilgilerin hepsinin kurmaca olduğu, herhangi bir gerçekliğinin bulunmadığı ifade edilerek, onunla ilgili tam bir bilgi enkazının olduğu, eldeki kaynaklardan onun gerçek bir şahsiyet olduğuna dair bir yargı çıkartılmadığı, bu sebeple onun bir yer ismi olabileceği iddia edilmiştir.⁶¹³ Ancak bu iddia, Gonzales Pisto ve Enrico Gonzales tarafından eleştiriye tabi tutularak, Mûnise'nin birçok kaynak eserde gerçek bir şahsiyet olarak geçtiği ifade edilmiştir.⁶¹⁴ Ayrıca İspanyol tarihi üzerine çalışan Reinhart Dozy, Kondi ve Levi Provençal gibi araştırmacılar da Mûnise'nin gerçek bir şahsiyet olduğunu, Berberî soyundan geldiğini ve Benblûne şehrinde Müslümanlara karşı bir isyan faaliyeti başlattığını söylemişlerdir.⁶¹⁵ Hüseyin Mûnis ise, bu konu ile ilgili olarak, tarihî seyir içerisinde meseleye bakıldığında, onun olayların yönünü etkileyen önemli Berberî bir şahıs olduğu, Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasında kritik bir rol oynadığını vurgulamıştır.⁶¹⁶ Bu bilgiler çerçevesinde batılı kaynaklarda Mûnise ile ilgili önemli bilgilerin bulunması Codero başta olmak üzere bazı araştırmacıların ileri sürmüş olduğu Mûnise'nin gerçek bir karakter olduğunun aksine, onun bir yer ismi olduğuna dair ortaya attıkları fikri anlamsız kılmaktadır. Ayrıca Mûnise ile ilgili az da olsa İslâm tarihî kaynaklarında da bazı bilgilerin yer alması, onun gerçek bir şahsiyet olduğunu açık bir şekilde göstermektedir. Bu bilgilere ziyade olarak, Mûnise'yi efsanevî bir karakter olarak kabul eden Müslüman araştırmacıların temel dayanakları, İslâm tarihî kaynaklarında bu konuya dair sahih bilgilerin olmamasıdır.⁶¹⁷ Ancak Endülüs tarihi, hem Müslümanlar hem de gayri Müslimler açısından önemli bir yerde durmaktadır. Bu bölge tarihi, Müslümanlar olarak bizim kendi tarihimiz olduğu gibi, bu bölgede yaşayan Hıristiyan halkın da tarihidir. Bu minvalde, bizim eserlerimizde olmayan bir bilgi veya olay, Hıristiyanların kendi tarihlerinde

⁶¹³ Abdurrahman Ali Haccî, *Endülüs Târîhi*, 254.

⁶¹⁴ Isador Pacensis, *Cronica Mozarabe*, 80'den nakille Mûnis, *Fecr*, 58; F. Codera, "Munza Beyânu el conde Eudon Estudios Criticos De Histrâo Arabigo", 140-169'dan nakille Gonzales Pisto ve Enrico Gonzales. a.e, 1: 444.

⁶¹⁵ Isador Pacensis, *a.e*, 80'den nakille Mûnis, *a.e*, 58.

⁶¹⁶ A.mlf, *a.e*, 250-251.

⁶¹⁷ Abdurrahman Ali Haccî, *a.e*, 254.

kendine yer bulmuş olabilir. Bu eserlerde bulunan tarihî bilgilerin de kendi aralarında büyük oranda örtüşmesi, Mûnise'nin faaliyet alanının daha çok Fransa sınırı ve içleri olması, az da olsa İslâm tarihi eserlerinde ona dair bilgilerin var olması, batılıların eserlerinde bulunan bu bilgilerin mutlak olarak düzmece bir yapıda olmadığını, bu sebeple bu kaynaklardan elde edilen verilerin rahatlıkla kullanılabileceğini göstermektedir.

Batılı kaynaklarda geçen Mûnise ile ilgili bir diğer tartışma konusu, 110/729 yılında Endülüs'te beş veya altı ay süreyle valilik yapan Osman b. Ebî Nisâ'nın faaliyetlerinin, Mûnise ile aynı olması, onun faaliyetlerinin aynıısının Osman b. Ebî Nisâ tarafından da yapılmış olarak gösterilmesidir. Bu kaynaklara göre Osman b. Ebî Nisâ, Aquitaine Dükü Eudos ile ittifak kurmuş Berberî bir komutandır. Abdurrahman el-Ğâfikî göreve geldiği zaman, onu Araplara ihanet etmesi sebebiyle cezalandırmıştır.⁶¹⁸ Bazı kaynaklarda da Abdurrahman el-Ğâfikî valiliği döneminde, onu kuzey bölgelerine savaşmayı göndermiş, ancak o burada güzelliğiyle şöhret bulmuş Aquitaine Dükü Eudos'un kızı Lampaigne ile evlenerek cihattan yüz çevirmiştir. Daha sonra Abdurrahman el-Ğâfikî ona bir ordu göndermiş ve İbn Zeyyân adında biri onu ortadan kaldırmıştır.⁶¹⁹

Aşağıda isyan faaliyetini ifade ederken de detaylı bir şekilde anlatacağımız gibi, Mûnise ile ilgili bilgi veren kaynaklara baktığımızda, yukarıda zikretmiş olduğumuz Osman b. Ebî Nisâ'nın hayatıyla aynı özelliklere sahip olduğunu görmekteyiz. O da Osman b. Ebî Nisâ gibi, Dük Eudos ile anlaşma yapmış⁶²⁰, onun kızı Lampaigne ile evlenmiş,⁶²¹ Abdurrahman el-Ğâfikî tarafından gönderilen İbn Zeyyân'ın önderliğindeki ordu tarafından öldürülmüştür.⁶²² Ancak, İslâm tarihi kaynaklarına baktığımız zaman, Osman b. Ebî Nisâ'nın batılı bazı eserlerde geçtiği gibi askerî ve siyasî bir hayat serüveni olmadığı görülmektedir. Onun, 110/729 senesinde Endülüs'e vali olarak tayin edildiği, beş veya altı ay kadar valilik

⁶¹⁸ The Islamic Review, (Londan: 1958), 17-18'den nakille, S. M. İmâmuddîn, *Siyasî Târîhi*, 51.

⁶¹⁹ Şekîb Arslan, *Târîhu Ğazâvâti'l-Arab fî Fransa ve Sevîserâ ve İtalya ve Cezâir Bahri'l-Mutevassıt*, (Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-İlmiyye, 1933), 88-89.

⁶²⁰ İsadur Pacensis, *Cronica Mozarabe*, 79-80'dan nakille Gonzales Pisto ve Enrico Gonzales. "Sevretü'l-Berber fî Şimâli İfrikiyye", 1: 445; Dozy, *Historia*, 5: 160, Dom Viseette, *İbid*, V. 1: 794, 2: 129'dan nakille İnân, *Devletü'l-İslâm*, 1: 86.

⁶²¹ İnân, *a.e.*, 1: 87; Mûnis, *Fecr*, 53, S. M. İmâmuddîn, *Siyasî Târîhi*, 56.

⁶²² Mûnis, *a.e.*, 332-335.

yaptıktan sonra Kayrevan şehrine geri döndüğü zikredilmiştir.⁶²³ Oldukça karışık bir yapıya sahip olan bu konu, araştırmacılar tarafından da izah edilmeye çalışılmıştır. Bu hususta Muhammed Abdullah İnân, Mûnise'nin Osman b. Ebî Nisâ olma ihtimalini ve batılıların Ebû Nisâ künyesini tahrif ederek Mûnise şekline getirmiş olmalarını sorgulayarak, onun Müslüman Berberî bir komutan olduğu sonucuna varmıştır. Ayrıca o, Osman b. Ebî Nisâ'nın kadim Arabî kabile kollarından biri olan Has'am kabilesine mensup olduğunu söyleyerek, Berberî bir soy bağı olmadığına dikkat çekmiştir. Muhammed Abdullah İnân son olarak da üstte zikretmiş olduğumuz İbn İzârî'nin *Beyânü'l-Muğrib*'i ve Makkarî'nin *Nefhu't-Tib* isimli eserinde geçen rivayetleri referans göstererek, İslâm tarihi kaynaklarında onun âkıbetinin nasıl olduğunun bildirildiğini, bunun da Osman b. Ebî Nisâ'nın Mûnise'nin hayatına benzer bir hayatı olmadığını gösterdiğini söylemiştir.⁶²⁴ Bazı araştırmacılar da Osman b. Ebî Nisâ olayının kökten bir uydurma olduğunu, batılıların tutarlılığa sahip olan düzmece bir gerçeklik oluşturmak için böyle bir yola başvurduklarını ifade etmiştir.⁶²⁵

Yukarıdaki bilgiler çerçevesinde, Mûnise isimli Berberî komutan ile 110/729 yılında Endülüs'te beş veya altı ay kadar valilik yapan Osman b. Ebî Nisâ'nın batılılar tarafından birbirine karıştırıldığı açık bir şekilde görülebilir. Bu iki şahsın hayatına baktığımızda, mutlak olarak birebir benzerliklerinin olması, Osman b. Ebî Nisâ'nın Berberî soyuyla bir ilişkisi olmaması ve Endülüs'te beş veya altı ay kadar valilik yaptıktan sonra Mûnise İsyanı'nın öncesinde Kayrevan'a dönmesi, kuzey bölgelerindeki askerî faaliyetler ile uzaktan yakından bir ilişkisinin olmaması onun, Berberî bir komutan olan Mûnise ile karıştırıldığını gösteren açık delillerdendir.

Mûnise'nin tarihî kimliği ve onun hakkında ileri sürülen bazı tartışmalı konular ifade edildikten sonra, batılı kaynaklarda yer alan bilgiler çerçevesinde, onun isyan hareketi izah edilmeye çalışılacaktır.

⁶²³ İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 38; Makkarî, *Nefh*, 1: 235; Ömer Ferruh, *el-Arab ve'l-İslâm*, 125.

⁶²⁴ İnân, *Devletü'l-İslâm*, 1: 86-87.

⁶²⁵ Abdurrahman Ali Haccî, *Endülüs Târîhi*, 255.

b. İsyanın Sebepleri

Mûnise, İber Yarımadası'na Târik b. Ziyâd'ın ordusuyla girmiş ve kuzey bölgeleri ele geçirildikten sonra, Musa b. Nusayr tarafından fetih kazanımlarını muhafaza etmek için Berberî askerlerle birlikte bu bölgeye yerleştirilmiştir.⁶²⁶ O, bu bölgede askerî faaliyetler içine girerek nüfuz alanını daha da genişletmiştir.⁶²⁷ Onun bu bölgede niçin isyan ettiğine dair batılı kaynaklara baktığımızda Arapların Kuzey Afrika'da bulunan Berberî halka zulmetmesi, onun isyan faaliyetinin sebebi olarak gösterildiğini görmekteyiz.⁶²⁸ Bazı araştırmacılar da bu tarihî bilgiyi destekleyerek Arapların Berberîlere zulmetmesi sebebiyle Mûnise'nin isyan faaliyetine giriştiğini söylemiştir.⁶²⁹ Bu bilgiler çerçevesinde Arapların, Berberîlere uygulamış olduğu tahkir politikasının, Mûnise isyanını ortaya çıkardığını söyleyebiliriz. Bununla birlikte Muhammed Abdullah İnân'ın Levi Provençal'dan nakletmiş olduğu tarihi bilgiye göre, Mûnise'nin kuzey bölgelerinde bağımsızlığını ilan etme gibi bir arzusu olduğu, bu arzusunu yerine getirme doğrultusunda zaman kazanmak için Dük Eudos ile bir anlaşma yaptığı ifade edilmiştir. Ancak daha sonra vali Abdurrahman tarafından bu anlaşmanın reddedildiği ve bunun akabinde Mûnise'nin isyan ettiği söylenmiştir.⁶³⁰ Bu bilgi Mûnise İsyanı'nın, Arapların Berberîlere yönelik uygulamış olduğu politika sebebiyle gerçekleşmediğini gösteriyor gibi olsa bile, Mûnise'nin bağımsızlığını elde etme arzusunun, Arapların Kuzey Afrika'da bulunan Berberîlere uygulamış olduğu politika sebebiyle olduğu düşünülebilir.

⁶²⁶ Mûnis, *Fecr*, 105-106; Muslim Colonies in France Northern Italy And Switzerland, (Lahor: Eng. tr. Haroon Khan Sherwani, 1964), 45'den nakille Abdurrahman Ali Haccî, *a.e.*, 252-253.

⁶²⁷ Estansilo Rendeueles LANOS'un Historia de la villa de Gijon desde los tiempos mas remotos hasta nuestros dias (Gijon, 1867), 93'den nakille Mûnis, *a.e.*, 315; Cronica Albeldense, ed. M. Gomez Morino, "Las Primeras Cronicas de la Reconquista", Boletin de la Real Academia de la Historia, 100(1932), 601'den nakille Gonzales Pisto ve Enrico Gonzales, "Sevretü'l-Berber fî Şimâli İfrikiyye", 1: 445.

⁶²⁸ Isador Pacensis, Chronico Mozarabe, 79'dan nakille, Gonzales Pisto ve Enrico Gonzales. *a.e.*, 445.

⁶²⁹ Mûnis, *a.e.*, 317.

⁶³⁰ Levi Provençal, Historie de l'Espagne Musulmane, (1944), 43'den nakille İnân, *Devletü'l-İslâm*, 1: 88.

c. İsyân Hareketi

Mûnise İsyânı'nın batılı kaynaklarda 730 yılında gerçekleştiği ifade edilmiştir.⁶³¹ Ancak bu tarih, İslâm tarihi kaynaklarında mevcut olan rivayet ile örtüşmemektedir. Bu konuya daha önce “Pireneler Ötesine Yapılan Seferler” başlığı altında değinildiği için burada herhangi bir ayrıntıya girmeye gerek duyulmamıştır.

Kuzey bölgelerinde 725-730 yılları arasında Müslümanlar adına hüküm süren Mûnise, burada yapmış olduğu askerî faaliyetlerle nüfuz alanını daha da genişletmişti. Onun bu başarısı, bölgede hüküm süren Aquitaine Dükü Eudos'u da oldukça korkutmuş, onu topraklarını kaybetmekle yüz yüze bırakmıştı. Mûnise'nin yanı sıra, Fransız Kralı Karl Martel'in de onun toprakları üzerinde emelleri vardı. Öyle ki Dük Eudos, kuzeyden Karl Martel'in güneyden Müslümanların baskısı altındaydı. Bu durumdan bir çıkış yolu bulmak isteyen Eudos, Müslümanların bölgedeki temsilcisi Mûnise ile bir anlaşma yapmak istedi. Mûnise ise bu anlaşma teklifi ile Karl Martel ile Dük Eudos arasında yaşanan çekişmeden faydalanmayı ve bağımsızlığını elde etmek için yaptığı planları gizlemeyi düşündü.⁶³² Bu sebeple Dük Eudos ile anlaşma yapmayı kabul etti.⁶³³ Onun ile Dük Eudos arasında yapılan anlaşmanın bir saldırmazlık anlaşması olduğu söylenebilir. Zira o, böylelikle kuzey bölgelerinde daha rahat hareket edecek, ayrıca Araplarla gireceği herhangi bir mücadelede yanında güçlü bir müttefik bulabilecekti. Mûnise'nin daha sonra Eudos'un güzelliğiyle şöhret bulmuş olan kızı Lampaigne ile evlenmesi de ikisi arasında yapılan ittifakı daha da güçlendirdi.⁶³⁴ Ancak daha sonra, işler istenildiği gibi gitmedi ve ikisi arasında yapılan bu anlaşma, vali Abdurrahman el-Ğâfîkî'nin anlaşmadan şüphe duyması sebebiyle reddedildi. Mûnise ise, vali Abdurrahman'ın bu tavrından sonra, bağımsızlığını elde etmek için kurduğu planları daha fazla gizlemeyerek isyan hareketine başladı. Abdurrahman da onun bu isyan hareketini

⁶³¹ TH. Momsen, *Monumenta Germaniae Historicae, Cronica Bizantino-Arabe*, 51'den nakille Gonzales Pisto ve Enrico Gonzales, “Sevretü'l-Berber fi Şimâli İfrikîyye”, 1: 445.

⁶³² Bir önceki sayfada ifade ettiğimiz üzere, Mûnise'nin Araplara karşı isyan edip bağımsızlığını elde etmek istemesinin sebebi, Arapların, Kuzey Afrika'da bulunan akrabalarına zulmetmesiyle açıklanabilir.

⁶³³ Dozy, *Historia*, 5: 160, Dom Viseette, *İbid*, V. 1: 794, 2: 129'dan nakille İnân, *Devletü'l-İslâm*, 1: 86; İsadör Pacensis, *Cronica Mozarabe*, 79-80'dan nakille Gonzales Pisto ve Enrico Gonzales, a.e, 1: 445.

⁶³⁴ İnân, *Devletü'l-İslâm*, 1: 87; Mûnis, *Fecr*, 53; S. M. İmâmuddîn, *Siyasî Târihi*, 56.

bastırmak için, İbn Zeyyân önderliğinde bir orduyu onun üzerine gönderdi. Mûnise ise kaçarak Pirene Dağları'nın geçit bölgelerinden biri olan ve Medînetu Bâb diye isimlendirilen yere sığındı. O, sığındığı bu bölgede korunmayı ve asker toplayarak güçlenmeyi planlıyordu. Ancak onun yapmış olduğu bu plan da amacına ulaşamadı ve kısa bir süre sonra İbn Zeyyân ordusuyla birlikte onu kuşatma altına aldı. Mûnise ise muhasarayı bir şekilde kırarak, dağlık bölgenin iç kesimlerine doğru kaçmayı başardı. İbn Zeyyân ise onun peşini bırakmadı ve onu uzun bir süre kovaladı. Daha fazla kaçamayan Mûnise sonunda İbn Zeyyân tarafından yakalanarak öldürüldü. Böylece, 113/731 yılında onun isyan hareketi bastırılmış oldu.⁶³⁵

İslam dünyasına kaleme alınan bazı çalışmalara baktığımızda, bu olayın daha farklı şekilde anlatıldığını görmekteyiz. Mûnise kuzey bölgelerinde Müslümanlar adına hüküm sürerken, yine bu bölgede yanına Hıristiyan halkı toplayarak isyan eden Paleyo ile önemli mücadeleler içerisine girmişti. Daha sonra onun sığınmış olduğu Sahra diye isimlendirilen kayalık bölgeyi muhasara altına aldı, ancak Abdurrahman el-Ğâfikî ile yaşamış olduğu bir anlaşmazlık sebebiyle muhasarayı kaldırarak, kendi isyan faaliyetini başlattı. Ancak onun başlatmış olduğu bu isyan girişimi uzun sürmedi, kısa süre sonra Abdurrahman el-Ğâfikî'nin İbn Zeyyân önderliğinde göndermiş olduğu ordu tarafından ortadan kaldırıldı (113/731).⁶³⁶

d. İsyanın Sonuçları

Mûnise ile ilgili farklı birçok rivayet yığınının olması ve bu bilgilerin birbiri arasında oldukça çelişik bir yapı arz etmesi, onun ile ilgili sağlıklı bir sonuç ortaya koymanın önüne geçmektedir. Ancak yukarıdaki bilgiler çerçevesinde bazı sonuçlara ulaşabilmek mümkündür. Bu minvalde, Mûnise İsyanı'na dair elde etmiş olduğumuz tespitler ve sonuçlar şöyle ifade edilebilir:

- Araplar ve Berberîler arasındaki huzursuzluk hali, 123/740 yılında gerçekleşen Büyük Berberî İsyanı öncesinde de vardı.

⁶³⁵ Levi Provençal, *Historie de l'Espagne Musulmane*, (1944), 43'den nakille İnân, *a.e.*, 1: 88; İsadur Pacensis, *Cronica Mozarabe*, 79-80'dan nakille Gonzales Pisto ve Enrico Gonzales, "Sevretü'l-Berber fi Şimâli İfrikiyye", 1: 445; Mûnis, *Fecr*, 251. (Batı'da kaleme alınan bazı çalışmalara göre, Mûnise yakalanacağını anlayınca intihar etmiştir. Bk. Hugh Kennedy, *Muslim Spain and Portugal A Political History of al-Andalus*, (Harlow: Longman, 1996), 24)

⁶³⁶ Mûnis, *a.e.*, 332-335.

- Mûnise İsyanı Büyük Berberî İsyanı'na zemin hazırladı.
- Bu isyan sebebi ile hem İber Yarımadası içinde hem de Pirene Dağları'nın ötesinde yapılan askerî faaliyetler durakladı.
- İsyân etmeden önce kuzeyde bulunan sınır bölgelerinde Müslümanların emri altında sınır koruyuculuğu görevini yapan ve önemli bir askerî güç olan Mûnise'nin yeri doldurulamadı. Bu durum, bu bölgede yaşayan ve Hristiyan hareketinin önemli bir temsilcisi olan Paleyo'nun daha da güçlenmesine sebep oldu. Paleyo'nun bu bölgede güçlenmesi, daha sonra bu bölgelerin elden çıkmasının en önemli sebeplerinden olmuştur.

2. Büyük Berberî İsyanı

Mûnise İsyanı'nın ardından İber Yarımadası'nda gerçekleşen diğer bir isyan Büyük Berberî İsyanıdır. 123/740 yılında gerçekleşmiş olan bu isyan hareketi hem yarımada içerisinde hem de Afrika Kıtası'nda Mûnise İsyanı'ndan daha çok yankı uyandırmıştır. Sonuçları bağlamında baktığımızda da, Müslümanların Endülüs'teki akıbetine dair önemli etkiler bırakan bu isyan hareketi, yarımada içerisinde Berberî gücünü ve nüfuzunu göstermesi bakımından da oldukça önemlidir.

a. İsyanın Sebepleri

Berberî isyanı üzerine yapılan çalışmalara baktığımız zaman, araştırmacıların Endülüs'te gerçekleşen Büyük Berberî İsyanın sebeplerine dair bazı iddialar ortaya koyduğunu görmekteyiz. Bu iddialar genel itibarıyla şunlardır:

- Arapların sayıca az olmalarına rağmen idarî ve askerî yönetimi kendi ellerinde tutmaları.
- Berberîlere ganimetten yeterli payı vermemeleri.
- Ülke içerisinde bereketli toprakları kendilerine tahsis etmeleri, Berberîleri dağlık ve çorak arazilerde yaşamaya mahkum etmeleri.
- Onları, ikinci sınıf insan muamelesine tabi tutmaları ve İslâm'ın öngördüğü eşitlik ilkesine uymamaları.⁶³⁷

⁶³⁷ Philip Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslâm Târîhi*, 682; Reinhart Dozy, *Historie des Muslumans d'Espagne*, 1: 161'dan nakille Mûnis, *Sevrâtü'l-Berber*, 52; S. M. İmâmuddîn, *Siyâsi Târîhi*, 56; Reinhart Dozy, *a.e.*, (Paris: 1952), 1: 16'dan nakille Muhammed Hakkı, *el-Berber fi'l-Endelüs*, 203; Watt, - Cachia, *Endülüs Târîhi*, 33; Atçeken, *Hişâm b. Abdülmelik*, 101.

Yukarıda araştırmacılar tarafından ortaya konulan gerekçelere baktığımız zaman, ilk dönem tarihî kaynaklarından referansla elde edilmediğini görmekteyiz. Bu araştırmalara baktığımız zaman, Hüseyin Mûnis'in "*Sevrâtü'l-Berber fi'l-Efârîka ve'l-Endelüs*" ve Muhammed Hakkı'nın "*el-Berber fi'l-Endelüs*" isimli eserlerinde, Dozy'nin "*Historie des. Muslumans d'Espagne*" isimli eserine atıf yapılırken, Montgomery Watt ve Pierre Cachia'nın ortak olarak kaleme aldığı "*Endülüs Tarihi*", S. Muhammed İmâmuddîn'in "*Endülüs Siyâsi Tarihi*" ve Philip Hitti'nin "*Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*" isimli eserlerinde, herhangi bir referansta bulunulmamıştır. Bununla birlikte Hüseyin Mûnis, yukarıda maddeler halinde ifade ettiğimiz hususlara değindikten sonra, Endülüs'te Berberîlere yönelik bir zulüm politikası uygulandığını gösteren bir delilin olmadığını, ancak ilk dönem kaynaklarından elde edilen bazı bilgilerle, bu hususa dair bazı çıkarımlar yapılabileceğini söylemiştir. O, İbnü'l-Kûtiyye'nin "*Târîhu İftitâhi'l-Endelüs*" isimli eserinde geçen, "Endülüs'e fetihle birlikte gelmiş olan Araplarla (Yemenîler), daha sonra İber Yarımadası'na gelen Şamlılar (Kaysîler) arasında yapılan savaşta, Berberîlerin Yemenîlerin yanında yer aldığı"⁶³⁸ rivayetinden yola çıkarak, Yemenîlerin ve Berberîlerin birbirine yakın olduklarını, Yemenîlerin daha önce Kaysî Araplar tarafından zulme uğratıldığından, Berberîlerin de onlara yakın olması sebebiyle bu zulümden nasibini almış olabileceğini söylemiştir. Bununla Endülüs'de Berberîlere yönelik bir zulüm politikasının var olduğunu delillendirmeye çalışan Mûnis, isyan hareketinin Dozy'nin söylediği hususlar çerçevesinde Berberîlere yönelik uygulanan sert politikalardan dolayı meydana geldiği sonucuna varmıştır.⁶³⁹

Berberî isyanının sebeplerini ifade etmeye yönelik yapılan çalışmalardan bazıları, yukarıda yer verdiğimiz gibi bu bilgileri Dozy'nin "*Historie des. Muslumans d'Espagne*" isimli eserinden alırken, bazıları verdikleri bilgiler Dozy'nin eserinde geçen bilgilerle tamamıyla örtüştüğü halde, herhangi bir referans göstermemiştir. Bu doğrultuda, Berberî isyanının sebeplerine dair ifade edilen bu bilgilerin ilk olarak Dozy tarafından ortaya atıldığı, onun bu konuya dair ortaya koymuş olduğu sonuçların geçen süre içerisinde mutlak olarak gerçeği yansıttığı

⁶³⁸ İbnü'l-Kûtiyye, *Târîhu İftitâhi'l-Endelüs*, 83.

⁶³⁹ Mûnis, *Sevrâtü'l-Berber*, 53.

düşünülerek çalışmalarda yer aldığı söylenebilir. Hüseyin Mûnis'in ilk dönem kaynaklarından biri olan İbnü'l-Kûtiyye'nin eserinde geçen rivayetten hareketle ortaya koymuş olduğu yoruma baktığımızda ise, tarihî olaylar göz önüne alındığında bu yorumun tartışmaya açık olduğu söylenebilir. Kaynaklarda, Endülüs'te valiler dönemi içerisinde Mûnis'in ifade etmiş olduğu Yemenî – Berberî dostluğu gibi bir dostluğun mutlak olarak var olduğunu gösteren bir delil bulunmamaktadır. Bunun aksine Endülüs'te gerçekleşmiş olan Berberî İsyanı, bizzat Yemenî Araplara karşı gerçekleşmiştir. Bununla birlikte daha sonrada göreceğimiz üzere isyan faaliyeti gerçekleştiği zaman Şamlı askerler henüz Endülüs'e girmemişlerdi. Onlar, Endülüs yönetimi Berberî isyanını bastırmaya güç yetiremeyince, vali İbn Katan'ın davetiyle İber yarımadasına geçmişler ve isyan hareketini bastırmışlardı. Ancak isyan sonrasında, kendilerine verilen sözlerin tutulmamasını gerekçe göstererek isyan etmişler ve İbn Katan'ı öldürerek önderleri Belc b. Bişr'i valilik makamına geçirmişlerdi.⁶⁴⁰ Bu durumla birlikte, Endülüs'e sonradan gelmiş bir topluluk, Endülüs'ü fetheden ve o zamana kadar bu topraklarda yaşayan Yemenî Arapların ve Berberîlerin önüne geçmiş oldu. Mûnis'in delil olarak ifade ettiği rivayette geçen Berberîlerin Yemenî Arapların yanında yer alması olayı da tam olarak bu raddeden sonra meydana gelmişti. O zamana kadar birbirleriyle çekişme halinde olan bu gruplar, topraklarına sonradan gelen, mallarına el koymaya ve yönetimlerini ellerinden almaya teşebbüs eden bu yabancı tehlike karşısında çekişmeyi bırakıp güçlerini birleştirmişlerdi. Hatta onların kurmuş olduğu bu ittifak içerisinde, Hıristiyan yerel halk da mevcuttu.⁶⁴¹ Onların da bu ittifak içinde yer alması, İber Yarımadası'nda fetihten itibaren birlikte yaşayan halkların, topluca dışarıdan gelen bu yağmacı gücü ortadan kaldırmak için birleştiğini göstermektedir. Bu durumda Mûnis'in uzun süreden beri devam eden bir Yemenî-Berberî ittifakının aksine, Berberî isyanı sonrasında Şamlı askerlerin isyan edip yönetimi ele geçirmesinin ardından, tamamen menfaat odaklı bir güç birliği oluştuğunu göstermektedir. Ayrıca üstte ifade etmiş olduğumuz, Berberî isyanının mutlak olarak Yemenî Araplara karşı yapılmış olması da, bu iki taraf arasında bu olaya kadar bir yakınlık olmadığını açık bir şekilde göstermektedir. Bu

⁶⁴⁰ Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 43; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5: 251-252.

⁶⁴¹ Müellifi Meçhul, *a.e.*, 47.

hususlar çerçevesinde Mûnis'in Endülüs'te Yemenî Araplar ve Berberîler arasında bir yakınlık hali olduğu, bu yakınlık sebebiyle Berberîlerin Kaysî Arapların Yemenî Araplara yapmış olduğu zulümden paylarını aldığına dair yorumu boşa çıkmaktadır. Zira bu iki grup arasında bir yakınlık isyan öncesine kadar hiç olmamıştır. Bu durumda, bu isyanının sebebini ifade etmeye yönelik, ilk dönem kaynaklarından referans göstererek oluşturulan bu yorumun da Büyük Berberî isyanının sebebini izah etmede yeterli olmadığı görülmektedir.

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse, Berberî isyanlarının sebeplerine dair Dozy'nin yukarıda ifade etmiş olduğu bilgilerin, tarihî kaynaklardan referansla ortaya konulmaması, kaynaklarda Afrika Berberîlerine valiler tarafından yapılan zulüm ve şiddetin Endülüs'te de uygulandığının tespit edilememesi, kaynaklardan referansla ifade edilen tek yorum olan H. Mûnis'in ortaya atmış olduğu yorumun da, tarihî olaylar göz önüne alındığında gerçeklikle örtüşmemesi, Berberî isyanının sebepleri olarak verilen bu bilgilerin, hakikatı yansıtmadığını göstermektedir. Bu sebeple, yukarıda araştırmacılar tarafından ortaya konulan bilgilerden ziyade, Endülüs Berberî isyanının (Büyük Berberî İsyanı'nın) temel sebebinin, Afrika Berberî isyanı olduğu söylenebilir. Endülüs'te gerçekleşmiş olan isyan hareketinin sebeplerini ortaya koymak ve bu isyan hareketini tam olarak anlamlandırmak için, Afrika Berberî isyanına değinmek gerekmektedir.

1) Afrika Berberî İsyanı

Afrika Kıtası'nın sahil kesimi, halife Velîd b. Abdülmelik (705-715)'in Afrika'ya vali olarak gönderdiği Musa b. Nusayr ile birlikte, tamamen İslâm hâkimiyeti altına alındı.⁶⁴² Musa b. Nusayr bölgede bulunan Berberî halklarla iyi geçiniyordu. Onun çabalarıyla birlikte bu bölgede yaşayan birçok Berberî İslâm dinine girdi.⁶⁴³ Musa b. Nusayr, daha sonra Endülüs'ün fethi esnasında halife Velîd tarafından Şam'a çağrıldığında, yerine oğlu Abdülazîz'i Endülüs'e⁶⁴⁴ diğer oğlu

⁶⁴² İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 4: 150; Makkarî, *Nefh*, 1: 239-240; Mûnis, *Fecr*, 61.

⁶⁴³ Makkarî, *a.e.*, 1: 239-240.

⁶⁴⁴ İbn Habîb, *Kitâbü't-Târîh*, 147; İbn Abdilhakem, *Fütuhu Mısır ve'l-Mağrib*, 237; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 2: 70; İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 70; Makkarî, *a.e.*, 1: 277.

Abdullah'ı ise Afrika'ya vali olarak bıraktı.⁶⁴⁵ Ancak Velid'in ölümü sonrasında halifelik makamına geçen Süleyman b. Abdülmelik, Musa b. Nusayr ile arasında yaşanan bir sürtüşme sonucunda, oğlu Abdullah'ı valilik görevinden azletti ve onun yerine Muhammed b. Yezîd el-Kureşî'yi Kuzey Afrika valisi olarak tayin etti.⁶⁴⁶ Endülüs valisi olan diğer oğlu Abdülazîz de onun emriyle bir suikast sonucu öldürüldü.⁶⁴⁷

Musa b. Nusayr ve ailesinin Afrika ve Endülüs topraklarında var olan egemenliklerinin sona ermesinin ardından, bu topraklarda yeni bir dönem başladı. Abdullah b. Musa b. Nusayr'dan sonra göreve gelen Muhammed b. Yezîd el-Kureşî ve ondan sonra görev yapan Ömer b. Abdülazîz'in valisi İsmail b. Ubeydullah dönemlerinde, bu fark çok çabuk hissedilmediyse de daha sonraki süreçte, hilafet merkezinde yaşanan asabiyet kavgaları ve Afrika bölgesine gönderilen sert mizaçlı valiler, bu bölgede bulunan istikrar ve güvenin derinden sarsılmasına sebep oldu.

Ömer b. Abdülazîz tarafından bölgeye vali olarak gönderilen İsmail b. Ubeydullah'ın üstün gayretleri sonucunda, Berberîlerin tamamı İslâm dinine girmişti. Onun valilik yapmış olduğu 100-102/718-720 yılları arasına kadar Afrika bölgesinde huzur ve güven ortamı hâkimdi.⁶⁴⁸ Ancak Ömer b. Abdülazîz'in vefat etmesi ve yerine Yezîd b. Abdülmelik'in geçmesiyle birlikte, Endülüs'ten Hind kıtasına kadar İslâm coğrafyasının hemen hemen tamamında asabiyet rüzgarları esmeye başladı. Halife II. Yezîd b. Abdülmelik (720-724) Kaysî asabiyetine sahipti ve göreve gelir gelmez vali atamalarını Kaysî kabilesi içerisinde yaptı.⁶⁴⁹ Bu bağlamda, İsmail b. Ubeydullah'ı Afrika valiliğinden azlederek yerine doğu bölgelerinde zalim bir vali olarak tanınan Haccâc b. Yûsuf'un kâtibi, Yezîd b. Ebî Müslim'i bölgeye vali olarak tayin etti. O, Haccâc'ın Irak'ta yaptığı gibi Afrika'da yeni Müslüman olmuş gayri Arap halka yani Berberîlere, cizye ve haraç vergisi

⁶⁴⁵ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 2: 67.

⁶⁴⁶ İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 47; Abdülazîz Sâlim, *Târihu'l-Mağrib fi Asri'l-İslâmî*, (İskenderiye: Müessesetü'Şebâbi'l-Câmî, 1999), 199.

⁶⁴⁷ İbn Kuteybe, *a.e.*, 2: 80; İbn Abdilhakem, *Fütuhu Mısır ve'l-Mağrib*, 240; İbn Kûtiyye, *Târihu İftitâhi'l-Endelüs*, 78; Merrâkuşî, *el-Mûcib*, 18; İbn İzârî, *a.e.*, 2: 47; Abdülazîz Sâlim, *a.e.*, 198.

⁶⁴⁸ İbn Abdilhakem, *Fütuhu Mısır ve'l-Ahbâruhâ*, (Leiden: Matbaati Beril, 1920), 213; İbn İzârî, *a.e.*, 1: 48; Abdülazîz Sâlim, *Târihu'l-Mağrib*, 204; Mûnis, *Fecr*, 20; Atçeken, *Hişâm b. Abdülmelik*, 90, 91.

⁶⁴⁹ Mûnis, *Sevrâtü'l-Berber*, 7.

verme zorunluluğu getirdi ve onların mallarını ganimet kabul ederek el koydu.⁶⁵⁰ Bununla birlikte yeni vali Yezîd, o zamanda bir Bizans âdeti olan muhafız birliklerinin ellerine damga vurma âdetini, Berberî askerlere uygulayarak onların ellerini damgaladı. Bir Hıristiyan geleneği ile karşı karşıya kalan Berberî halk için, bu durum bardağı taşıran son damla oldu ve isyan ederek vali Yezîd b. Ebî Müslim'i öldürdüler.⁶⁵¹ Berberîlerin karşılaşmış oldukları bu muamele karşısında gösterdikleri bu ani refleks, Afrika'da gerçekleşecek olan Berberî İsyanının sebeplerinden birini teşkil etti.

Yezîd b. Müslim'den sonra Bişr b. Safvân valilik makamına geçti. Yeni vali Bişr b. Safvân, Yezîd b. Abdülmelik döneminde valilik makamına atandığı için, onun selefi Yezîd b. Ebî Müslim gibi Kaysî kabile asabiyetine meyilli olduğu söylenebilir. Bu minvalde Hüseyin Mûnis, onun vali olmasıyla İslâm coğrafyasında Kaysî asabiyetinin daha da güçlendiğini söylemiştir.⁶⁵² Bu doğrultuda onun döneminde halefi Yezîd b. Ebî Müslim'in yaptığı gibi, Berberîlere yönelik yapılan zulüm politikasına devam edildiği ifade edilebilir. Ayrıca Mûnis'in ifade ettiği şu bilgi de bu görüşü desteklemektedir. Yezîd b. Abdülmelik döneminde valilik yapan Yezîd b. Müslim ve Bişr b. Safvân'ın, Berberîlere yönelik yaptığı icraatlar, halife Yezîd tarafından rahatsızlıkla karşılanmıyor ve buna engel olmak için herhangi bir teşebbüste de bulunulmuyordu. Bu durumun temel sebebi olarak, valilerin Şam'a göndermiş oldukları süslü hediyeler ve güzel Berberî kadınlar olduğu iddia edilmiştir. Zira valiler bu hediyelerle, halifenin gönlünü hoş ediyor, halife de böylesine bir menfaate sahip olduğundan Berberî halka zulmeden valilere göz yumuyordu.⁶⁵³

Halife Yezîd b. Abdülmelik'in 105/724 yılında vefatının ardından, yerine Hişâm b. Abdülmelik (724-743) geçti. Hişâm göreve geldiği zaman, Afrika valisi olan Bişr b. Safvân'ı görevinden azletmedi ve Bişr ölünceye kadar valilik görevine

⁶⁵⁰ İbn Abdillhakem, *Futûhu Mısır ve'l-Ahbâruhâ*, 214; Abdülvehhâb b. Muhamemd en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fî Funûni'l-Edeb*, (Kahire: Dâru'l-Kitap, 1992), 21: 394; Mûnis, *Sevrâtü'l-Berber*, 9.

⁶⁵¹ İbn Abdillhakem, *a.e.*, 214; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5: 101; Mûnis, *a.e.*, 20.

⁶⁵² A.mlf, *a.e.*, 7.

⁶⁵³ A.mlf, *a.e.*, 9.

devam etti.⁶⁵⁴ Ancak yeni halifenin daha önce Kaysîlerin Yemenîlere yapmış olduğu zulümden rahatsız olması sebebiyle, devlet içerisindeki dengeleri Kaysîlerden Kelbîlere döndürmesi, devlet politikasının değişmesine sebep oldu.⁶⁵⁵ Bu doğrultuda vali Bişr b. Safvân'ın izlemiş olduğu siyasî politika da kökten değişti. Zira o zamana kadar Kaysî kabile asabiyeti üzerine bir siyasî propaganda yürüten Bişr, bu aşamadan sonra Yemenî asabiyetine meyletmeye başladı. Bu hususa dair temel dayanak, vali Bişr b. Safvân'ın halife Hişâm hilafet makamına geçtikten sonra, daha önce atanan Kaysî kökenli valileri azlederek yerlerine Yemenî kabile asabiyetine sahip valileri atmasıdır. O, Endülüs valisi Hür b. Abdurrahman el-Kaysî'nin yerine Anbase b. Suhaym el-Kelbî'yi, onun ölümünün ardından Yahyâ b. Seleme el-Kelbî'yi valilik makamına geçirmiştir. Ayrıca kendisi vefatından önce hastalığı sırasında Abbâs b. Bâdi'a el-Kelbî'yi yerine vekil olarak tayin etmiştir.⁶⁵⁶ Bununla birlikte halifenin Yemenîlere yönelik gerçekleştirmiş olduğu bu meyil uzun sürmemiş ve tekrardan Kaysî asabiyetine sahip valiler göreve gelmeye başlamıştır. Bu doğrultuda, Bişr b. Safvân'ın ölümünün ardından Kaysî kabilesi büyüklerinden Ubeyd b. Abdurrahman Afrika bölgesine vali olarak tayin edilmişti. Yeni vali Ubeyd valilik makamına geçer geçmez, Bişr döneminde atanan Kelbî valileri azlederek yerlerine Kaysî valiler tayin etmiştir.⁶⁵⁷

⁶⁵⁴ İbn Abdilhakem, *Futûhu Mısır ve l-Ahbâruhâ*, 215-216; İbn İzârî, *Beyânü l-Muğrib*, 1: 49; Nadir Özkuyumcu, "Fethinden Emevîlerin Sonuna Kadar Mısır ve Kuzey Afrika", (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992), 195.

⁶⁵⁵ Mûnis, *Sevrâtü l-Berber*, 8; Adem Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi Emevîler Dönemi*, (İstanbul: Ensar Yayıncılık, 2016), 215-224.

⁶⁵⁶ İbn Abdilhakem, *a.e.*, 215-216; İbn İzârî, *a.e.*, 1: 49; Özkuyumcu, "Fethinden Emevîlerin Sonuna Kadar Mısır ve Kuzey Afrika", 195.

⁶⁵⁷ Hüseyin Mûnis'in *Sevrâtü l-Berber* isimli eserinde, Bişr b. Safvân'ın, yeni halife Hişâm'ın bir süreliğine Kelbî asabiyetine meylettği zaman görevi bıraktığı ifade edilmiştir (Mûnis, *Sevrâtü l-Berber*, 8). Bununla birlikte günümüzde yapılan bazı çalışmalarda da Yezîd b. Abdülmelik döneminde, Kaysî asabiyeti hâkimken ve her tarafa Kaysî valiler gönderildiği ifade edilirken, daha sonra kendinden önceki valiler gibi Kaysî asabiyetini benimsemiş olan Ubeyd'in Afrika'ya vali olarak atandığında, azletmiş olduğu Kelbî valilerin (Azledilen valilere dair bk. Nüveyrî, *Nihâyetü l-Ereb*, 24: 57; Mûnis, *a.e.*, 8; Adem Apak, *Emevîler Dönemi*, 220, 221, Abdülazîz Sâlim, *Târîhu l-Mağrib*, 210, 211.) ne zaman ve niçin atandığına dair bir açıklama yapılmadığı görülmektedir (Adem Apak, *Emevîler Dönemi*, 209, 221). Bu meselenin muğlak olarak bırakılması, hali hazırda karışık bir yapı arz eden bu konunun, anlaşılmasını daha da zorlaştırmaktadır. Bu karmaşık durum, Nadir Özkuyumcu'nun doktora tezinde ifade ettiği üzere şu riveyetle açıklanabilir. "Bişr b. Safvân, halife Yezîd b. Abdülmelik'in yanına gitmek üzere yola çıkmış, ancak Mısır'a geldiğinde, halifenin ölüm haberini almıştır. Bişr yine de yanındaki hediyelerle birlikte, yeni halife Hişâm b. Abdülmelik'in huzuruna çıkmış ve hediyelerini ona sunmuştur. Yeni halife de onu görevinde bırakmıştır. O daha sonra Kayrevân'a

Yeni vali Ubeyd b. Abdurrahman, Yezîd b. Müslim gibi Kaysî asabiyeti ağırlıklı olan bir valiydi. Onun valilik makamına geçmesiyle birlikte, Afrika Kıtası'nda kabile kavgaları daha da şiddetlendi. Ubeyd, Kaysî kökenli biri olduğu için, bu bölgede bulunan Yemenî kabilelere zulmediyordu. Bu durum sadece Afrika bölgesine değil, İslâm coğrafyasının her bir tarafına yayılmıştı. Öyle ki, başa geçen halife Kaysî asabiyetine sahip bir halifeyse, Yemenî kökenli kabilelere zulmediyor, Yemenî kökenli bir halife başa geçerse Kaysî kökenli kabilelere zulmediyordu. Bu karmaşık yapı Emevîlerin hâkim olduğu yerlerde edinmiş oldukları siyasi hâkimiyeti de kökten sarsıyor, ictimaî olarak da İslâm toplumunu içten içe çürütüyordu.⁶⁵⁸ Onun valiliği döneminde Berberîler, daha önce gördükleri muameleden farklı bir muamele görmediler. O, bölgeye daha önce yerleşen ve Benî Nusayr ailesinin yanında duran, Zenâtî kabilesine mensup olan Berberîlere sert baskılar uyguladı. Mûnis, tarihî kaynaklarda geçen ve Ubeyd'in, "Yedi yüz kadar cariye ve köle, birçok binek ve yük hayvanı, altın, gümüş ve av malzemesiyle halife Hişâm'a gittiği"⁶⁵⁹ rivayetinden yola çıkarak, bunların Berberî kabilelerinden elde edilen mallar olduğunu söylemiştir.⁶⁶⁰ Onun, valilik makamına geçince, çölde yaşayan Berberîlere baskınlar düzenlediğini söyleyenler de vardır.⁶⁶¹ Ubeyd b. Abdurrahman'ın yapmış olduğu bu gayrî İslâmî yönetim tarzı, bölgede yaşayan gerek Yemenî Araplar gerekse Berberîler arasında huzursuzluğa sebep olmuş ve bu

dönmüş ve daha önce atanan Kaysî valileri görevden alarak, yerlerine Kelbî asabiyetine sahip valileri atamıştır." Görüldüğü üzere, Hüseyin Mûnis'in dediğinin aksine, Bişr b. Safvân, Hişâm b. Abdülmelik döneminde de görevine devam etmiş ve ölünceye kadar bu görev üzere kalmıştır. Bununla birlikte o, Kaysî valileri azlederek yerine Kelbî valileri geçirmiştir. Bu bilgi ışığında, Bişr'den sonra göreve gelen Ubeyd'in, Bişr'in atadığı Kelbî kabilesine mensup valileri görevden alması durumu açığa çıkmaktadır. Zira Halife Hişâm, valiliğe gelir gelmez, Kaysîlerin İslâm coğrafyası üzerinde bulunan hâkimiyetini zayıflatmak istemiş ve Yemenîlere meyletmişti. Ancak daha sonra gelişen olaylar çerçevesinde Kaysîlik tekrar ön plana çıkmıştı. Hatta bu dönemde halife Hişâm, bazı bölgelere Yemenî valilerde tayin etmişti (Mûnis, *Sevrâtü'l-Berber*, 8; Adem Apak, *Emevîler Dönemi*, 215, 221). Bu minvalde, Bişr b. Safvân'ın, halife Hişâm döneminde yapmış olduğu valilik görevi, Halife Hişâm'ın Yemenîlere meylettiği zaman dilimine denk gelmiş ve o bu süre içerisinde, daha önce atamış olduğu Kaysî valileri azlederek Yemenî valileri göreve getirmiştir. Bu durum da ondan sonra valilik görevine gelen Ubeyd'in azletmiş olduğu Kelbî valilerin, ne zaman göreve geldiğini ortaya çıkartmaktadır. Ayrıca, Bişr'in icra etmiş olduğu valilik görevinin son üç yılı olan Halife Hişâm döneminde, Kelbî asabiyetinin tekrar ağırlık kazandığı bununla kesinlik kazanmaktadır.

⁶⁵⁸ Mûnis, *Sevrâtü'l-Berber*, 8.

⁶⁵⁹ İbn Abdilhakem, *Futûhu Mısır ve'l-Ahbâruhâ*, 217.

⁶⁶⁰ Mûnis a.e., 22.

⁶⁶¹ Atçeken, *Hişâm b. Abdülmelik*, 93.

iki grup ayaklanmak için fırsat kollamaya başlamıştır. Vali Ubeyd de bu durumun farkına varınca, halife Hişâm'a gitmiş ve kendisinin bu görevden azledilmesini istemiştir. Hişâm da bunun üzerine onu görevden alarak, yerine Ubeydullah b. Habhâb'ı görevlendirmiştir.⁶⁶² Onun, Afrika bölgesinde bulunan Ebü'l-Huttâr Hussâm b. Dirar el-Kelbî'yi cezalandırıp hapse atması sonucunda, Ebü'l-Huttâr'ın bu durumu veciz bir şiir ile halifeye bildirmesi sonucu, görevden azledildiğine dair rivayetler de vardır.⁶⁶³ Bu bilgiler çerçevesinde bu dönemde de Yezîd b. Müslim ile başlayan Berberîlerin ikinci sınıf muameleye tabi tutulmasına devam edilmiş ve bu durum onların isyana kalkışmalarını daha da güçlendirmiştir.

İbn Habhâb döneminde gelişen önemli olaylardan biri Berberîlerin Hâricîlik mezhebini kabul etmesidir. Doğuda kendilerine yapılan baskı ve şiddet politikasından kaçarak Mağrib bölgesine gelen Hâricîler, burada Emevî zulmü altında inleyen Berberîlere tebliğ yaparak onları yanlarına çekmiş, Berberîler de Hâricîliğin eşitlik gibi ilkelerinden etkilenerek onların davetini kabul etmiştir. Bu bağlamda, Mağribu'l-Aksâ'da yaşayan Bitr kabilesinden Hevvâre ve Zenâte kolları Hâricîliğin Sufriye kolunu, Mağribu'l-Evsât'ta yaşayan Berberîler ise İbadiye kolunu benimsemişlerdir.⁶⁶⁴ Öyle ki Meysere önderliğinde Mağrib Berberî İsyanı patlak vereceği zaman, bu bölgede oldukça fazla Hâricî dâiler bulunmaktaydı.⁶⁶⁵

Ubeyd b. Abdurrahman'dan sonra göreve gelen Ubeydullah b. Habhâb, Kaysî kökenli bir valiydi. O göreve geldiği zaman, Mağrib bölgesinde siyasî ve ictimâî krizler ön plandaydı. Onun bölge halkına uygulamış olduğu sert politikalar, halihazırda oldukça şiddetli bir yapıya sahip olan asabiyet kavgalarını, daha da körükledi. O, Mağrib bölgesinde, Kaysî halk dışında kalan Yemenî Araplar ve Berberîlere karşı oldukça sert politikalar izlemiştir.⁶⁶⁶ Onun döneminde, Berberîler daha önceden olduğu gibi sert politikalara maruz kalmıştır. Onlar, Müslüman oldukları ve İslâm fetihlerine önemli katkılarda buldukları halde, Kaysî zulmü altında köleleştirilmeye çalışılmıştır. Zira İbn Habhâb onları fey geliri olarak

⁶⁶² İbn Abdilhakem, *Futûhu Mısır ve 'l-Ahbâruhâ*, 217.

⁶⁶³ Nüveyrî, *Nihâyetü 'l-Ereb*, 24: 58; Ebu Abdullah Muhammed b. Abdillâh b. Ebî Bekr el-Kudâî İbnü'l-Ebbâr, *el-Hulletü 's-Siyerâ*, 1: 66; İbn İzârî, *Beyânü 'l-Muğrib*, 1: 50-51.

⁶⁶⁴ Mûnis, *Sevrâtü 'l-Berber*, 12; Ömer Ferruh, *el-Arab ve 'l-İslâm*, 139.

⁶⁶⁵ İbn İzârî, *a.e.*, 1: 52.

⁶⁶⁶ İbn Abdilhakem, *a.e.*, 217-218.

görmeye başlamıştı.⁶⁶⁷ Onun Berberîlere uygulamış olduğu bu politika, Mağrib bölgesinde yaşayan Berberîlerin oldukça endişelenmesine sebep oldu.⁶⁶⁸ Halife Hişâm'ı memnun etmek amacıyla, onun sevdiği bir renk olan tabii bal rengini elde etmek için Berberîlere ait birçok hayvanı kestiriyor, aynı şekilde halife Hişâm'ın hoşlandığı Berberî kadınlardan en güzellerini hilafet sarayına gönderiyordu.⁶⁶⁹ Ayrıca yeni vali göreve geldiği zaman, Mağrib bölgesinin belli başlı bölgelerine, yine kendisi gibi Kaysî asabiyetine mensup valiler atamıştı. Bu minvalde, Tanca'ya Ömer b. Abdullah el-Murâdî'yi, Sûs bölgesine İsmail'i, Sudan bölgesine onun oğlu Abdurrahman'ı atamıştı.⁶⁷⁰ Bu valilerden Ömer b. Abdullah, görev yapmış olduğu Tanca bölgesindeki Berberîlere oldukça sert davranıyordu.⁶⁷¹ Bu durum bölgede yaşayan Berberî halkı oldukça huzursuz ediyor ve içlerinde bulunan isyan ateşi daha da körükleniyordu. Ancak onlar yine de herhangi bir isyan hareketine kalkışmadı. Taberî'de geçen bir rivayete göre, Berberîler, Irak'tan gelen Hâricî dâilerin telkinlerine kadar, herhangi bir büyük isyan hareketine kalkışmamışlardır. Hâricî dâiler, onları isyana sevk etmek istediğinde, onlar valilerin yaptıklarından ötürü halifelere isyan etmeyiz şeklinde cevap vermiş, o dâiler valilerin sadece halifelerin emriyle iş yaptıklarını söyledikten sonra, Berberî önderler bunu bizzat kendi gözleriyle görmek için Şam'a, hilafet sarayına gitmiştir. Daha sonra isyan hareketinin öncüsü olacak olan Meysere önderliğinde birkaç kişiden oluşan bu grup, Halife Hişâm ile görüşme fırsatı bulamamıştır. Ancak orada bulunan yardımcısına, valileri olan İbn Habbâb'ı şikayet etmiştir. Meysere önderliğindeki Berberî grubun şikayetleri tam olarak şöyledir;

“...Emirimiz birlikte savaşa gittiğimiz zaman,, elde ettiği ganimetten bize pay vermiyor, verdiği kimseler içinse onların bunu daha çok hak ettiğini söylüyor. Biz de ganimetten bir şey almamamız, bizim cihadımızı daha faziletli yapacağını düşündük. Şayet bu ganimetin bizim hakkımız olduğunu düşünseydik onu alırdık, bizim olmadığını düşünseydik onu istemezdik. Emirimiz, bir şehri kuşattığı zaman bizi önden sürüyor, kendisi ordusuyla birlikte geride kalıyor. Bizde birbirimize, sizin gibiler kardeşlerinin görevini de yapar diyoruz. Böyle yaparak onları canımızla koruduk ve ihtiyaçlarını yerine getirdik. Sonra onlar Müminlerin Emiri'ne beyaz kürkler imal etmek için sürümüzden binlerce koyunumuzu öldürdü. Biz ise bu Müminlerin Emiri için ne kadar da az dedik. Sonra onlar kızlarımızdan güzel olanları

⁶⁶⁷ Mûnis, *Sevrâtü'l-Berber*, 23.

⁶⁶⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5: 191.

⁶⁶⁹ İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 1: 52.

⁶⁷⁰ İbn Abdilhakem, *Futûhu Mısır ve'l-Ahbâruhâ*, 218; Mûnis, *a.e.*, 23.

⁶⁷¹ A.mlf, *a.e.*, 26.

*almak için bizi zorlamaya başladı.. Biz ise bunu kitap ve sünnette görmüyoruz, bizler müslümanlar diye cevap verdik. Öğrenmek istediğimiz budur. Bunlar Müminlerin Emiri'nin emriyle mi oluyor? Ebraş ise bunun sonucunda yaparız (yani hallederiz) diyerek karşılık verdi. Onların halife ile görüşmeleri uzayınca yiyecekleri tükendi. Bunun üzerine isimlerini bir kumaş parçasına yazdılar ve halifenin vezirlerine verdiler. Onlara bunlar bizim isimlerimiz ve soylarımızdır. Müminlerin Emiri sorarsa ona haber verin diyerek Afrika'ya döndüler”.*⁶⁷²

Yukarıda, Taberî'den aktarmış olduğumuz rivayet çerçevesinde, Berberîler isyan etmek için acele etmemiş, isyanının öncesinde bu durumu düzeltmek için yukarıda da görüldüğü üzere bazı adımlar atmışlardır. Ancak onların yapmış olduğu bu girişim, olumlu bir şekilde sonuçlanmamış ve Şam'a hilafet sarayına giden Berberî grup, isyan hareketini başlatmıştır.⁶⁷³ Şam'a giden bu grubun Afrika'ya döner dönmez isyana kalkıştığı çok makul durmamaktadır. Onların bölgelerine döndükten sonra, hilafet merkezinin sorunlarına bir çözüm bulmamaya devam ettiğini gördükleri zaman isyan hareketini başlattığını söyleyebiliriz. Ayrıca, onları isyan hareketine iten en önemli etmenin, Hâricî dâiler olduğu açık bir şekilde söylenebilir. Doğu bölgelerinde Emevîlerin uygulamış olduğu politikadan kaçarak, Mağrib'e sığınan Hâricîler, rahatsız olan Berberîleri isyana sevk etmiştir. Ayrıca onların bunu yaparken, Emevî Devleti'ne beslemiş oldukları nefretvârî hislerin önemli bir etkisi olduğu da söylenebilir.

Tüm hazırlıklar yapıldıktan sonra, Berberîler, 122/739 yılında Meysere önderliğinde Araplara karşı büyük bir isyan faaliyetine başlamışlardır. İbn Hubeyb bu isyanı bastırmak için Hubeyb b. Ebî Ubeyde'yi gönderdi. Meysere ise ordusuyla birlikte Tanca bölgesine doğru ilerledi ve burada bulunan İbn Habbâb'ın valisi olan Ömer b. Abdullah el-Murâdî'yi öldürüp burayı ele geçirdi.⁶⁷⁴ Meysere, Tanca ahalisini isyana sevk edince, onlar onun çağrısını bir kurtuluş çağrısı olarak kabul edip davetine icabet etmişlerdir.⁶⁷⁵ Ayrıca, burada ona Abdulala b. Cüreyc ve Benî Nusayr Mevâfisi de katılmış ve böylelikle Berberîlerin safları daha da güçlenmiştir. Daha sonra Sus bölgesine ilerleyerek bu toprakları ele geçirmişlerdir. Böylece Mağrib-i Aksâ olarak ifade edilen Kuzey Afrika'nın batı yakası Arapların elinden

⁶⁷² Taberî, *Târih*, 2: 253-254.

⁶⁷³ A.mlf, *a.e.*, 2: 254.

⁶⁷⁴ İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 1: 52; Ömer Ferruh, *el-Arab ve'l-İslâm*, 138; Atçeken, *Hişâm b. Abdülmelik*, 96.

⁶⁷⁵ Mûnis, *Sevrâtü'l-Berber*, 26.

çıkmıştır.⁶⁷⁶ Ayrıca buranın ele geçirilmesiyle birlikte Afrika'da İbn Habhâb'ın otoritesi de oldukça daralmıştır. İbn Habhâb ise, göndermiş olduğu Hubeyb b. Ebî Ubeyde önderliğindeki orduyu, Hâlid b. Hubeyb önderliğinde ki bir takviye birlikle desteklemiştir. Nihayetinde Meysere önderliğindeki Berberîler Tanca yakınlarında gerçekleşen savaşta Arapları mağlup etmiştir. Bu galibiyetin ardından Meysere, Tanca bölgesini kendine merkez şehir edinerek hilafetini ilan etmiş, halk da ona halife olarak biat etmiştir.⁶⁷⁷ Ancak onun halifeliği çok uzun sürmemiş, elde etmiş olduğu bu zafer sonucunda şuur ve bilincini kaybetmesiyle Berberîler tarafından öldürülmüş ve yerine ondan daha hayırlı ve daha güçlü olan Hâlid b. Humeyd ez-Zenâtî'yi geçirmişlerdir.⁶⁷⁸ İbn Habhâb ise bu mağlubiyet karşısında daha da güç kaybetmiş ve Endülüs valisi olan Ukbe b. Haccâc es-Selûlî'den elinden geldiği kadar kendisine yardım göndermesini istemiştir. Endülüs valisi Ukbe b. Haccâc da Afrika valisinden gelen bu talep üzerine, Tanca bölgesinde yaşayan Berberî bölgelerine saldırılar düzenlemiş, ancak herhangi bir başarı ele edememiştir.⁶⁷⁹ Ukbe b. Haccâc'ın gönderdiği yardımla istediğini gerçekleştiremeyen İbn Habhâb, Mağrib bölgesinde gittikçe büyüyen Berberî isyanını bastırmak için başka çareler aramaya başlamıştır. Bu minvalde, Afrika'da yaşayan Arapların önde gelenlerinden bir ordu kurup isyanının önderi olan Hâlid b. Humeyd ez-Zenâtî'ye göndermiş, ancak bu ordu da Tanca yakınlarında meydana gelen savaşta Berberîler karşısında tutunamayarak ağır bir mağlubiyet almıştır. Bu savaşta Arapların önde gelenlerinden birçok kişi öldürüldü için bu savaşa Vak'atü'l-Eşrâf denilmiştir.⁶⁸⁰

Arapların bu mağlubiyet ile birlikte, özellikle Kuzey Afrika bölgesinde hâkimiyeti önemli bir şekilde sarsıldı. Şam yönetimi bu mağlubiyeti telafi etmek için büyük bir ordu göndermeye karar verdi. Afrika valisi İbn Habhâb da görevden alınarak yerine Külsüm b. İyâz vali olarak atandı.⁶⁸¹ Külsüm, Afrika'ya geldiği zaman, yaklaşık 30 bin kişilik bir ordu kurdu. O, kendinden önce valilik yapmış

⁶⁷⁶ İbn Abdilhakem, *Futûhu Mısır ve'l-Ahbâruhâ*; 218; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5: 192; İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 1: 52; Mûnis, *Sevrâtü'l-Berber*, 27.

⁶⁷⁷ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 24: 58-60; Mûnis, *a.e.*, 27.

⁶⁷⁸ İbn Abdilhakem, *a.e.*, 218; İbn İzârî, *a.e.*, 1: 53.

⁶⁷⁹ Mûnis, *a.e.*, 28.

⁶⁸⁰ İnân, *Devletü'l-İslâm*, 1: 119; Mûnis, *a.e.*, 28; Nüveyrî, *a.e.*, 24: 60.

⁶⁸¹ İbnü'l-Esîr, *a.e.*, 5: 193; İbn İzârî, *a.e.*, 1: 54; Mûnis, *a.e.*, 28-29.

olan Ubeyd b. Abdurrahman ile Ubeydullah b. Habbâb'ın iş bilmeyen insanlar olduğunu ve sayılarının az olması sebebiyle mağlup olduklarına inanıyordu. O, diğer valilere nazaran daha yetkili bir şekilde valilik makamına oturmuştu. Zira Mısır, Trablus ve Afrika emirleri, gücü yettiği kadar Külsüm'e yardım etmesi için halife tarafından emir almışlardı.⁶⁸² Ancak o, bu kadar imtiyaza rağmen kurmuş olduğu otuz bin kişilik orduyla Tahorat bölgesi yakınlarında bulunan Kedûre mevkiinde, Berberîler tarafından ağır bir yenilgiye uğratıldı ve kendisi de bu savaşta hayatını kaybedince ordusu tamamen dağıldı.⁶⁸³ Savaştan kurtulanların bir kısmı Şam bölgesine kaçarken, Belc b. Bişr önderliğindeki on bin kadar Arap asker, Tanca bölgesine sığındı.⁶⁸⁴

Külsüm b. İyâz'ın da büyük bir orduya sahip olmasına rağmen, Berberîler karşısında bir başarı elde edememesi, Şam yönetimini daha da korkutmaya başladı. Halife Hişâm b. Abdülmelik, bu mağlubiyetler sonucunda Mağrib ve Endülüs bölgesinin hâkimiyet alanından çıkacağına korkuyordu. Bu sebeple otuz bin kişilik bir ordu kurup başına da Mısır valisi Hanzala b. Safvân'ı görevlendirdi. Hanzala Berberî isyanını bastırmak için önemli adımlar attı. Bölgede ikamet eden Yemenî olsun Kaysî olsun tüm Arapları tek bayrak altında topladı. Onun hazırlamış olduğu bu ordu ilk olarak Berberî lideri Ukkâşe ile yaptığı savaşta onu mağlup etti. Daha sonra diğer bir Berberî komutan olan Abdülvâhid'in korkusuyla Kayrevan'a döndü. Abdülvâhid ise büyük bir ordu hazırlayarak onunla karşılaşmak üzere Kayrevan'a doğru yola çıktı. İki taraf arasında yapılan savaşta Abdülvâhid galip geldi. Ancak bu Berberîlerin son galip geldiği savaştı. Hanzala sonra Kayrevan'dan temin etmiş olduğu takviye birlikle Abdülvâhid'in üzerine yürüyerek onu ve ordusunu mağlup etti. Yapıldığı yere nispetle Esnâm Savaşı olarak ifade edilen bu savaşta, birçok Berberî asker öldürüldü.⁶⁸⁵ Arapların Berberîlere karşı almış olduğu bu ezici galibiyet ile birlikte, Berberî isyanı sükûta erdi ve Afrika bölgesinde istikrar yeniden sağlanmaya başladı.⁶⁸⁶

⁶⁸² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5: 192.

⁶⁸³ İbnü'l-Esîr, *a.e.*, 5: 192-193; İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 1: 85.

⁶⁸⁴ Detaylı bilgi için bk. Mûnis, *Sevrâtü'l-Berber*, 35.

⁶⁸⁵ İbnü'l-Esîr, *a.e.*, 5: 193; İbn İzârî, *a.e.*, 1: 89.

⁶⁸⁶ Mağrib Berberî isyanına yönelik detaylı bilgi için bk. Mûnis, *a.e.*, 7-50; Özkuyumcu, "Fetihten Emevîlerin Sonuna Kadar Mısır ve Kuzey Afrika", 202-212.

b. İsyanın Endülüs'e Sıçraması

Kaynaklara baktığımız zaman Mağrib bölgesi isyanının Arapların Vak'atü'l-Eşrâf olarak ifade edilen savaşta mağlup olmasının ardından, Endülüs'e sıçradığını söyleyebiliriz. Zira bu savaşta Arapların Berberîler karşısında aldığı olduğu ezici mağlubiyet, Endülüs topraklarına bir şayia olarak yayılmış,⁶⁸⁷ Berberîler, akrabaları olan Mağrib Berberîlerinin isyan ederek Arapları mağlup ettiğini duyunca, ayaklanıp vali Ukbe b. Haccâc'ı görevden indirerek yerine İbn Katan'ı valilik makamına geçirmişlerdir.⁶⁸⁸ Bu durum Endülüs'e giren Afrika kökenli Berberîlerin, Mağrib bölgesinde yaşayan akrabalarıyla bağlarını devam ettirdikleri, aralarında asabiyet çerçevesinde bir bağın bu dönemde de mevcut olduğunu göstermektedir. Muhammed İmâmuddîn de Endülüs Berberîlerinin akrabaları olan Mağrib Berberîleriyle sosyal ve politik bağlarının devam ettiğini söylemiştir.⁶⁸⁹ Ayrıca muasir eserlerden olan Abdülmecîd Na'ni de, Endülüs'ün idarî bağlamda, Afrika'ya bağlı olması, orada yaşanan bir olayın direk Endülüs'e etki ettiğini söylemiş, Mağrib Berberî İsyanı'nın bu konuya dair önemli bir örnek olduğunu vurgulamıştır.⁶⁹⁰

Yukarıdaki bilgiler çerçevesinde, Endülüs Berberî isyanının temel sebebi olarak, Mağrib bölgesinde gerçekleşmiş olan Berberî isyanı gösterilebilir. Endülüs Berberîleri, Mağrib bölgesinde yaşayan akrabalarının, Araplar tarafından zulme uğradığını ve daha sonra onlara yönelik büyük bir isyan hareketi başlattıklarını ve onlara karşı üstünlük sağladıklarının haberini alınca, Endülüs'te yaşayan ve onların destekçileri olan Araplara karşı, asabiyet bağının bir gereği olarak isyan hareketini başlatmıştır. Bu durumda bu isyanın Mağrib bölgesinde gerçekleşen Berberî isyanının bir devamı niteliğinde olduğu söylenebilir. Muhammed Abdullah İnân'ında, "*Afrika'da Arapların Berberîlere karşı sert muameleleri, Endülüs Berberîlerini isyana sevk etmiştir.*"⁶⁹¹ demesi bu hususu desteklemektedir. Ayrıca daha sonra da göreceğimiz üzere, Endülüs Berberîlerinin isyan sırasında güney

⁶⁸⁷ Abdülmecîd Na'ni, *Devleti'l-Emevî fi'l-Endelüs*, 110.

⁶⁸⁸ Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 43; İbnü'l-Kûtiyye, *Târîhu İftitâhi'l-Endelüs*, 81; İbnü'l-Esrîr, *el-Kâmil*, 5: 192; İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 1: 54.

⁶⁸⁹ S. M. İmâmuddîn, *Siyasî Târih*, 55.

⁶⁹⁰ Abdülmecîd Na'ni, *a.e.*, 122.

⁶⁹¹ İnân, *Devletü'l-İslâm*, 1: 117.

bölgelerini ele geçirmeye çalışmalarının temel sebebi, Kuzey Afrika'da yaşayan akrabalarıyla bir bağ kurma çabasıyla açıklanmıştır.⁶⁹² Bu hareketin, Endülüs Berberîlerinin, Afrika'da yaşayan akrabalarıyla bağlantı kurarak onlarla güçlerini birleştirmek doğrultusunda yapılmış bir hareket olduğu söylenebilir. Bu bilgi de, Endülüs Berberî isyanının, Mağrib Berberî isyanının devamı niteliğinde olduğu ve asabiyet duygularıyla meydana geldiği kanaatini güçlendirmektedir.

c. Endülüs Berberî İsyanı

Berberîler, Afrikada kıtasında yaşayan akrabalarının Araplara karşı isyan ettiğinin haberini alınca isyan hareketine başlamışlardır. İlk olarak İber Yarımadası'nın kuzeyinde bulunan Galisya şehrinde ayaklanarak, burada ikamet eden Araplara saldıran Berberîler, onlardan birçoğunu öldürmüşlerdir. Daha sonra isyan faaliyetini daha da genişleterek Astorga ve Halfe'd-Durûb bölgelerinde yaşayan Araplara da aynı muameleyi uygulamışlardır. Bu saldırılardan kurtulan Araplar ise, İber Yarımadası'nın orta bölgelerine göç etmeye başlamıştı. Çok geçmeden Saragosta ve Suğru'l-A'lâ dışında⁶⁹³ İber Yarımadası'nın kuzey batısında hâkimiyet kuran Berberîler, ordularını üç kola ayırarak birini Tuleytula'ya birini Kurtuba'ya diğerini ise Cezire (Güney bölgeleri) bölgesine göndermişlerdir. Cezire bölgesine giden ordunun amacının, Arapların Mağrib yönetimiyle bağı tamamen kesmek ve kendi akrabaları olan Mağrib Berberîleriyle iletişim kurarak onları Endülüs topraklarına geçirmek olduğu ifade edilmiştir.⁶⁹⁴ Bununla birlikte Mârîde, Kûriye ve Telbîre şehirlerinde de isyan hareketleri ortaya çıkmaya başladı.⁶⁹⁵ Onların başında ise kaynaklarda hakkında bir bilgi bulunmayan İbn Hedîn isminde biri bulunmaktaydı.⁶⁹⁶ Mûnis, Reinhart Dozy'nin Endülüs isyan hareketinde Berberîlerin başlarına bir imam geçirdikleri ancak kaynakların bu imam hakkında bir bilgi vermediğini aktarmıştır. Daha sonra da bu görüşü

⁶⁹² Abdülmecîd Na'ni, *Devleti'l-Emevî fi'l-Endelüs*, 110.

⁶⁹³ Bu şehirler Araplar nüfus bakımından oldukça kalabalık olduğu için, Berberîler buralarda bir hâkimiyet sağlayamamıştır. Detaylı Bilgi İçin bk. Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 43; Mûnis, *Sevrâtü'l-Berber*, 54; Abdülmecîd Na'ni, *a.e.*, 110.

⁶⁹⁴ Mûnis, *a.e.*, 54; İnân, *Devletü'l-İslâm*, 1: 123; Abdülmecîd Na'ni, *a.e.*, 110.

⁶⁹⁵ İnân, *a.e.*, 1: 117.

⁶⁹⁶ Müellifi Meçhul, *a.e.*, 43.

eleştirerek, Berberî isyanına böyle bakılmasının bu isyan hareketinin dinî bir isyan olarak anlaşılmasına sebep olacağını söylemiştir. Onların güney bölgelerine Zaktortag adında bir lideri kendilerine önder olarak seçtiğini ifade etmiştir.⁶⁹⁷ Ayrıca o, Berberî ordularından bir kolunun güney bölgelere gitmesinin temel sebebinin, Araplarla Mağrib yönetiminin ilişkisini kesmek olduğunu söylemiş, bunun da oldukça zeki ve mahir bir komutan tarafından planlanmış bir strateji olduğuna değindikten sonra, Berberî isyan hareketinin, sistemli bir yapıya sahip olduğunu vurgulamıştır.⁶⁹⁸ Bu bağlamda Berberîlerin başında genel itibariyle İbn Hedîn adında bir komutan olduğu, ancak güney bölgelerine gönderilen ordunun Zaktortag adında birinin komutasına verildiği söylenebilir.

Berberîlerin başlatmış olduğu bu isyan hareketi karşısında, Endülüs valisi Abdülmelik b. Katan isyan hareketini bastırmak için Araplardan müteşekkil büyük bir ordu kurdu. Ancak iki taraf arasında yapılan savaşta Berberîler ezici bir galibiyet elde ederek, Arapları mağlup etti. İbn Katan bu mağlubiyet karşısında, Afrika'da yaşanan ve bu bölgedeki Arap hâkimiyetini kıran isyanın sonuçlarıyla karşı karşıya kalmaktan korktu ve Tanca'da Berberîler tarafından muhasara altında olan Belc b. Bişr önderliğindeki on bin kişilik Şamlı askerlerden yardım istemeye karar verdi.⁶⁹⁹ Bu askerler daha önce ifade ettiğimiz gibi, Mağrib Berberî isyanını bastırmak için Şam'dan Külsüm b. İyâz önderliğinde gönderilmiş, orduları Tanca bölgesinde Berberîlere mağlup olunca, Tanca'ya sığınmışlardı.⁷⁰⁰ Bu birliğin komutanı olan Belc ise, Tanca'ya sığındığı andan itibaren Endülüs'e geçmek için vali İbn Katan'dan yardım istemiş, ancak İbn Katan daha önce Yezîd b. Muâviye döneminde gerçekleşen Harre Olayı'nda, Şam birliklerinin Medine'de birçok insanın kanını akıtmaları ve kadınlara tecavüz etmelerini gerekçe göstererek onlara izin vermemişti. Ayrıca onların zapt edilmesi zor karakterlerinden çekiniyor, Endülüs'e girdiklerinde karışıklık çıkarıp yönetimi ele geçireceklerinden korkuyordu. Öyle ki onlara hiç kimsenin yardım etmemesini, onların kaderlerine

⁶⁹⁷ Mûnis, *Sevrâtü'l-Berber*, 55.

⁶⁹⁸ A.mlf, *a.e.*, 54.

⁶⁹⁹ Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 43; İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 30; İnân, *Devletü'l-İslâm*, 1: 123; Hamdî Abdülmünim, *Sevretü'l-Berber*, 5.

⁷⁰⁰ İbn İzârî, *a.e.*, 1: 85; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5: 192-193.

terk edilmesini istiyordu.⁷⁰¹ Belc önderliğinde ki askerler ise bu süre zarfında açlıktan sefil bir hale gelmiş bir şekilde, binek hayvanları ve deri parçalarını yiyerek hayatlarını idame ettirmeye çalışıyorlardı.⁷⁰² Belc ve İbn Katan arasındaki ilişkiler bu çerçevedeyken, Endülüs'te Berberî isyanı had safhaya çıkınca ve eldeki askerî birliklerle bu isyanı bastırmaya güç yetirilemeyince, İbn Katan onların Endülüs'e girmesine izin verdi. Kaynaklarda, İbn Katan'ın onları Endülüs'e kabul etmeden önce arkadaşlarıyla istişare ettiği, arkadaşlarının bu konuda olumsuz görüş bildirmesine rağmen, "*Halifenin bana ordumu helak ettin demesinden korkarım.*" şeklinde kendilerine cevap verdiği söylenmiştir.⁷⁰³

Abdülmelik b. Katan göndermiş olduğu gemiler ile Belc b. Bişr ve askerlerini Endülüs'e çıkarttı ve onlara gıda ve giysi yardımında bulundu. Sonrasında ise onlara üç şart koştu. Bu şartlar, her bir birlikten rehin alınmak üzere on askerinin kendisine verilmesi ve isyan bastırıldıktan sonra Endülüs'ü terk etmeleriydi. Bunun karşılığında Şamlı askerler de kendilerinin geri dönecekleri zaman tek bir seferde Afrika'ya ulaştırılmasını, karşı kıyıda bulunan Berberîlere yem edilmemelerini istiyordu. Bu şartlar altında iki taraf arasında anlaşma sağlandı.⁷⁰⁴

Anlaşma sağlandıktan sonra Şamlı askerler karaya çıkmış oldukları İber Yarımadası'nın güney ucundan Kurtuba şehrine doğru ilerlemeye başladı. İbn Katan da onlarla beraberdi.⁷⁰⁵ Yol üzerinde bulunan Şezûne şehrinde Berberîlerden isyancı bir grup konuşlanmıştı. İbn Katan önderliğinde Şamlı askerler bunu görünce hemen oraya bir saldırı düzenleyerek Berberî askerlerden birçoğunu öldürdüler. Bu saldırıda Endülüs Arapları Şamlı askerlerle aynı safta mücadele ediyordu. Aynı

⁷⁰¹ Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'*, 42; İnân, *Devletü'l-İslâm*, 1: 123; Mûnis, *Sevrâtü'l-Berber*, 55; Hamdî Abdülmünim, *Sevretü'l-Berber*, 7.

⁷⁰² Mûnis, *a.e.*, 55.

⁷⁰³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5: 251.

⁷⁰⁴ Müellifi Meçhul, *a.e.*, 43; İbnü'l-Esîr, *a.e.*, 5: 251; İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 39; Mûnis, *a.e.*, 56; İnân, *a.e.*, 1: 123; Hamdî Abdülmünim, *a.e.*, 6; Abdülmecîd Na'ni, *Devleti'l-Emevî fi'l-Endelüs*, 111.

⁷⁰⁵ Bazı kaynaklarda İbn Katan'ın onlarla Kurtuba şehrinde bulunduğu ifade edilmiştir (Bk. Müellifi Meçhul, *a.e.*, 43). Ancak İbn Katan'ın onlara bazı şartlar koymasına yönelik iki taraf arasında gerçekleşen görüşmeler sebebiyle, İbn Katan'ın onlarla Cezire bölgesinde, İber Yarımadası'na çıktıkları zaman karşılaştığını söylemek daha makul gözükmektedir. Bk. *İbnü'l-Esîr*, *a.e.*, 5: 251; İbn İzârî, *a.e.*, 2: 36.

zamanda bu saldırı sonucunda önemli miktarda ganimet de ele geçirdiler.⁷⁰⁶ Şamlı askerler yarımada girer girer girmez elde ettikleri bu galibiyetin ardından, Kurtuba'ya doğru yollarına devam etti. Burada onları İbn Katan'ın destekçileri olan Kaysî Araplar büyük bir coşkuyla karşıladı. Şamlı askerler burada yedirilip giydirildiler ve birçok hediye aldılar. Öyle ki onlardan tek bir kişinin bile eli boş kalmadı.⁷⁰⁷

İbn Hedîn önderliğinde Galisya, Astorga, Mâride ve Telbîre şehirlerinde konuşlanan Berberîler ise, İbn Katan ile karşılaşmak üzere harekete geçti. Kaynaklarda onların sayısının sayılamayacak kadar çok olduğu ifade edilmiştir. İbn Katan ise Berberîlerin kendilerine doğru harekete geçtiğini duyunca, iki oğlu olan Katnan, Ümeyye ve Şamlı askerlerden müteşekkil büyük bir ordu kurarak Tuleytula şehrine doğru yola çıktı. Berberîler ise İbn Katan'ın kendilerine doğru geldiğinin haberini alınca saçlarını kestiler⁷⁰⁸ ve görünmemek için başka bir yoldan Tuleytula şehrine doğru yola çıktılar. Nihayetinde iki ordu Tuleytula havzası içerisinde bulunan Vâdi Selit⁷⁰⁹ bölgesi olarak ifade edilen bölgede karşı karşıya geldi. İki taraf arasında gerçekleşen savaşta, İbn Katan'ın ordusunda bulunan Şamlı askerler, Berberîlere büyük bir kinle toplu bir şekilde saldırıyor, Berberîlerden ancak kaçanlar onlardan kurtulabiliyordu. Şamlı askerlerin göstermiş olduğu bu üstün askerî manevralar karşısında, Berberîler çok fazla tutunamadı ve kısa süre sonra orduları dağıldı. İki ordu arasında gerçekleşen bu savaşta Araplar, Berberîlere karşı ezici bir galibiyet elde etmişti.⁷¹⁰ Şamlı askerlerin Berberîlere karşı bu denli sert bir tutum sergilemesi, Hüseyin Mûnis'in de söylediği üzere,⁷¹¹ onların akrabalarının Mağrib'de kendilerine yapmış olduklarıyla açıklanabilir. Bu savaş onlar için bir misillime aracı olmuş, Mağrib'de Arapların Berberîler karşısında ağır bir

⁷⁰⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5: 251; İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 36; İnân, *Devletü'l-İslâm*, 1: 123-124; Hamdî Abdülmünim, *Sevretü'l-Berber*, 7; Abdülmecîd Na'ni, *Devleti'l-Emevî fi'l-Endelüs*, 111-112.

⁷⁰⁷ Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 43.

⁷⁰⁸ İspanya Târîhi üzerine önemli çalışmalarda bulunan Prof. M. Isabel Fierro Bello, Berberîlerin savaştan önce saçlarının kesmesi, savaş esnasında Berberîlerin, düşman askeriyle kendi askerini ayırması sebebiyle olduğunu söylemiştir. Bk. M. Isabel Fierro Bello, *La Heterodoxia en Al-Andalus Durante El Periodo Omeya*, (Madrid: Instituto Hispano-Arabe De Cultua, 1987), 20.

⁷⁰⁹ Bu bölgenin bugünkü ismi "Guazaleta" dir. Mûnis, *Sevrâtü'l-Berber*, 58.

⁷¹⁰ Müellifi Meçhul, *a.e.*, 43; İbn İzârî, *a.e.*, 2: 39; İnân, *a.e.*, 1: 123-124; Hamdî Abdülmünim, *a.e.*, 7; Abdülmecîd Na'ni, *a.e.*, 111-112.

⁷¹¹ Mûnis, *a.e.*, 57.

mağlubiyet aldıkları Vak‘atü’l-Eşrâf savaşı ve daha önceki savaşların bir nevi intikamını almışlardır. Bu durum aynı zamanda, İbn Katan’ın onları Endülüs’e geçmesine izin vermesinde, ne denli isabetli bir karar aldığını da göstermektedir. Zira İbn Katan önünde duran ve güç yetiremediği düşman karşısında, kalpleri o düşmanın kiniyle dolu olan başka bir topluluktan yardım istemiştir. Şamlı askerlerin bu haleti ruhiyesi, daha yarımada ilk girdikleri andan itibaren isyancı Berberîler karşısında elde ettikleri her galibiyette önemli bir etken olmuş, isyanın kısa sürede bastırılmasını sağlamıştır.

Arapların, Tuleytula havzasına yapılan bu savaştan almış oldukları galibiyet, Berberî isyanına önemli derecede darbe vurdu. Bu savaşın ardından Şamlı askerler atlarına bindiler, silahlarını kuşandılar ve ordularını Endülüs’ün belli başlı bölgelerine dağıtarak, diğer bölgelerde konuşlanmış olan isyancı Berberîlerin üstüne yürüdüler. Onlar, İber Yarımadası’nı karış karış gezerek tek bir isyancı kalmayınca kadar mücadelesine devam ettiler ve daha sonra başkent Kurtuba şehrine geri döndüler.⁷¹² Böylece 123/740 yılında başlayan Mağrib Berberî İsyanı, Arapların yapmış olduğu üstün mücadeleler sonucunda 124/741 yılında bastırılmış oldu.

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse, sebeplerini daha önce ifade etmiş olduğumuz bu isyan hareketi, Endülüs’te bulunan siyasî, politik ve ictimai hayatı derinden etkilemiştir. İbn Katan yönetiminin bastırmaya güç yetiremediği bu isyan hareketi, ancak dışarıdan alınan destekle ortadan kaldırılabildiği. Bu durum, Arapların her ne kadar kabilevî farklılıklara sahip olsalar da aralarında oldukça kanlı savaşlar yaşansa da varlıklarını ve egemenliğini tehdit eden bir güç karşısında, asabiyet unsurunu gözetmeksizin bir araya geldiklerini de göstermektedir. İsyân hareketinin Endülüs topraklarına olan etkisine baktığımızda ise, isyan öncesinde gerek düzenli gerekse istirarsız bir yapı arz eden siyasî, ictimai ve politik hayatın, kökten bozulduğunu görmekteyiz. Bu bozulma, isyan sonrasında gerçekleşen iç savaşlar, taht kavgaları, toprak kaybı, kıtlık ve göç gibi toplumsal kaosun temel

⁷¹² Müellifi Meçhul; *Ahbâru Mecmû‘a*, 43; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 5: 251; İbn İzârî, *Beyânü’l-Muğrib*, 2: 39; Münis, *a.e.*, 58; İnân, *Devletü’l-İslâm*, 1: 123-124; Hamdî Abdülmünim, *Sevretü’l-Berber*, 7; Abdülmecîd Na‘nî, *Devleti’l-Emevî fi’l-Endelüs*, 111-112.

sebebi olmuştur. Aşağıda, Berberî isyanının gerek dolaylı gerekse doğrudan ortaya çıkarmış olduğu sonuçları sistemli bir şekilde ifade etmeye çalışacağız.

d. Büyük Berberî İsyanının Sonuçları

Yukarıda yer vermiş olduğumuz Berberî isyan hareketinin sonuçları bağlamında değerlendirilmesi, bu isyan hareketinin Endülüs'te bulunan askerî, siyasî ve ictimâî alanlarda ne denli etki bıraktığını görmemiz açısından oldukça önemlidir. Aşağıda ilgili başlıklar altında bu etkiler ifade edilmeye çalışılacaktır.

1) Taht Kavgaları ve İç Savaş

Endülüs'te gerçekleşmiş olan Berberî isyanı bastırıldıktan sonra, Belc b. Bişr ve askerleri başkent Kurtuba'ya dönerek vali İbn Katan'ın kendilerine vermiş olduğu, isyanı bastırmalarının ardından kendilerini tek bir seferde Afrika'ya sevk etmesine dair sözü tutmasını istedi. Ancak İbn Katan onları Septe bölgesi yerine Tanca'ya sevk etmeyi teklif etti. Ayrıca onlara, elinde onları tek bir seferde karşı kıyıya taşıyacak gemiye sahip olmadığını söyledi. Bunun üzerine Şamlı askerler, "Bu bizi Berberîlere yem etmektir, bizi denizin dibine atsan bu yaptığından daha hayırlıdır." şeklinde cevap verdi. İbn Katan ise Şamlı askerlerin bu itirazına yönelik herhangi bir adım atmadı. Bunun üzerine Belc b. Bişr ve askerleri, kendilerine verilen sözün tutulmadığını görünce isyan ederek İbn Katan'ı tahttan indirip önderleri olan Belc'i valilik makamına geçirdiler. İbn Katan ise Ebû Eyyüb'ün evinde ikamet etmeye başladı. Oğulları da Kurtuba şehrinden kaçarak biri Mârîde'ye, diğeri ise Saragosta şehrine yerleşti.⁷¹³

Belc b. Bişr valilik makamını ele alınca, askerleriyle günlerce istişare etti. Şamlı askerler bu hal üzereyken, İbn Katan'ın Endülüs'e girerken Şamlı askerlerin içinden almış olduğu on rehine asker, Ümmü Hukeym Adası'nda sefil bir halde kaldıklarını, İbn Katan'ın görevlendirmiş olduğu görevlinin onlara yardım etmediği, hatta içlerinden seçkin birinin susuzluktan öldüğünün haberi geldi. Bunun üzerine Şamlı askerler ayaklanarak İbn Katan'ı öldürmek istediler. Ancak Belc, onun Kureyş'e mensup olmasından dolayı ona dokunulmamasını istedi. Bunun

⁷¹³ Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 44.

üzerine Şamlı askerler, “Mudarlı birini mi koruyorsun?” diyerek Belc’e tepki gösterdi ve ayaklanarak İbn Katan’ı öldürdüler.⁷¹⁴

İbn Katan’ın ölümünün ardından, onun oğulları babalarına yapılan bu muamelenin haberini aldı ve Şamlı askerlerden intikam almak için, Hıristiyan yerel halktan ve Berberîlerden yardım istedi. Berberîler, yakın bir zamanda onlar tarafından önemli katliamlara uğradıkları halde, İbn Katan’ın oğullarının kurmuş olduğu ittifak ordusunda yer almayı kabul etti.⁷¹⁵ Bu durum daha önce de ifade ettiğimiz gibi, Endülüs’e sonradan gelen istilacı bir grup karşısında, fetihle Endülüs’e girmiş olanların birleşerek toprakları muhafaza etme çabasıyla açıklanabilir. Onlar, Erbûne hâkimi Abdurrahman b. Alkame el-Lahmî ve Abdurrahman b. Hubeyb’in de katılmasıyla yüz bin kişilik bir ordu kurdu.⁷¹⁶ Daha sonra İbn Katan’ın oğulları tarafından kurulan bu ittifak ordusu, Belc b. Bişr ve askerleriyle karşılaşmak için Kurtuba şehrine doğru yola çıktı. Şamlı askerler de onların gelişini haber almış ve bazı hazırlıklar yapmıştı. Kaynaklarda onların sayısının on iki bin kadar olduğu ifade edilmektedir.⁷¹⁷ İki taraf arasında Kurtuba yakınlarında gerçekleşen savaşta, Şamlı askerler Belc’in ağır bir şekilde yaralanması sebebiyle dağıldılar. Bu durumu gören Kınnesrîn askerleri atlı birlikleri komutanı Hüseyin b. Decnî, ittifak ordusunun önemli komutanlarından Abdurrahman b. Alkame el-Lahmî’ye saldırdı. Hüseyin onu kendisiyle meşgul ederken, dağılan Şamlı askerler de toplanıp tekrar saldırıya geçti. Nihayetinde Şamlı askerler, ittifak grubunu ağır bir yenilgiye uğrattı. Şamlı askerlerin komutanı Belc, bu savaştan sonra hayatını kaybetti ve onun yerine Sa‘lebe b. Sellâme el-Âmilî geçti.⁷¹⁸ İttifak ordusu ise, ağır bir yenilgi almış olmalarına rağmen, Sa‘lebe ile savaşmak için yeniden toplandı. Onların askerî üsseleri Mâride şehrindeydi.

⁷¹⁴ Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû‘a*, 44-45.

⁷¹⁵ A.mlf, *a.e.*, 46.

⁷¹⁶ İttifak ordusunun kırk bin kişiden oluştuğunu söyleyenlerde vardır. (Müellifi Meçhul, *Zikru Bilâdil’l-Endelüs*, 102). Bu sayı mevcut tarihî olaylar göz önüne alındığında daha makul gözükmektedir.

⁷¹⁷ İnân, Belc b. Bişr ve askerlerinin sayısının yirmi bin kişiden oluştuğunu söylemiştir. (İnân, *Devletü’l-İslâm*, 1: 124). Üstteki dipnotta ifade ettiğimiz ittifak ordusunun sayısıyla, bu sayı birbirine yakın olduğu görünmektedir. Bu doğrultuda Yemenî Araplar, Berberîler ve Hıristiyan yerel halkın yer aldığı ittifak bloğunun kırk bin, Şamlı askerlerin ise yirmi bin kişiden oluşması makul durmaktadır. Ayrıca, Şamlı askerlere daha sonra Endülüs halkından bazı grupların katıldığını da görmekteyiz. Bu grupların, onlara kabilevî yakınlıkları olan Kaysilerf olduğu söylenebilir.

⁷¹⁸ Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû‘a*, 47.

Yeni vali Sa‘lebe ise onların oluşturmuş olduğu bu tehdidi ortadan kaldırmak istedi ve Mârîde şehrine bir saldırı düzenledi. Bu saldırıda Sa‘lebe öncesinde esir edilip alıkonulsa da Kurtuba’dan gelen askerî yardım ile ittifak ordusunu bozguna uğrattı. Bunun yanında birçok esir ve ganimet de elde etti. Sa‘lebe elde etmiş olduğu bu esirleri, Kurtuba’nın kuzeyinde bulunan Almazara mevkiine götürdü ve burada satışa çıkarttı. Onun yapmış olduğu bu satış, herhangi bir köle tüccarının ticaretine benzemiyordu. Zira o, düşmanı daha da aşağılamak için onları en az ücret verene satıyordu. Kaynaklarda geçen şu olay, meseleyi daha iyi anlamamıza imkan vermektedir.

O, Endülüs halkından İbn Hasan ve Hâris b. Esed b. Cüheyne adında iki kişiyi pazara çıkartmıştı ve “Bu iki ihtiyara kim en düşük ücreti verir?” diye bağırmıştı. Bunun üzerine oradan geçen biri “İkisinden birine 10 dinar veririm.” deyince, “Yok mu daha düşüren?” diye bağıırıyordu. Bu işlem böylece sürüp gidiyor, her söylenen ücretten sonra yok mu daha düşüren diye bağıırıyordu. Nihayetinde bu ihtiyarlardan biri bir köpek diğeri de bir oğlak karşılığında satıldı.⁷¹⁹

Endülüs’ün siyasî ve sosyal durumu bu hal üzerine istikrarsız bir şekilde seyrederken, Ebü’l-Huttâr Hussâm b. Dirar el-Kelbi’nin Endülüs’e vali olarak girmesiyle işler bir nebze düzeldi. O, ilk iş olarak Almazara mevkiine gelerek burada satışa çıkartılan esirleri serbest bıraktı. Daha sonra da Şamlı askerleri Endülüs’ün belli başlı bölgelerine dağıttı.⁷²⁰ Onun yapmış olduğu bu politikayla, Kurtuba’da önemli bir tehdit oluşturan Şamlı birlikler başkentten uzaklaşmış, siyasî ve toplumsal durum, bir süreliğine iyileşme göstermeye başlamıştı. Ancak daha sonra bu istikrar hali çok uzun sürmeyecek ve Araplar arasında gerçekleşen asabiyet savaşları ve taht kavgaları tekrar siyasî otoritenin bozulmasına sebep olacaktı.

İbn Katan’ın ölümü, Endülüs’te yönetimin bir süreliğine Beledî olmayan bir grup tarafından ele geçirilmesi ve Şamlı askerlerle ittifak ordusu arasında meydana gelen kanlı savaşlar, Berberî isyanın doğurduğu ilk olumsuz neticelerdir. Zira Belc b. Bişr ve askerlerinin Endülüs’e girişinin temel sebebi bu isyan hareketidir. Şayet, Berberî isyanı meydana gelmemiş olsaydı, bu birliklerin İber Yarımadası’na girişi

⁷¹⁹ Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû‘a*, 48.

⁷²⁰ A.mlf, *a.e.*, 48.

de gerçekleşmeyecekti. Çünkü onların Harre günü Medine halkına yaptıkları sebebiyle, İbn Katan'ın onlara yönelik oldukça büyük bir kını vardı. Onlara hiç kimsenin yardım etmemesini ve sefil bir şekilde açlıktan ölmelerini temenni ediyordu. İbn Katan'ın onlara yönelik bu tavrı, onların Berberî isyanı olmasaydı Endülüs'e girmelerinin imkansız olduğunu göstermektedir. Bu durumda, onların Endülüs'e girdikten sonra gerçekleştirdikleri olaylar, Berberî isyanının sonuçları olarak değerlendirilebilir. Mağrib Berberî isyanı çerçevesinde meseleye baktığımızda da Mağrib'de gerçekleşen Berberî isyanı olmasaydı, Şamlı birlikler Külsüm b. İyâz komutasında Afrika Kıtası'na hiç gelmeyecekti. Bu açıdan da Şamlı askerlerin Endülüs Berberî isyanı sonrasında gerçekleştirdiği olaylar, Mağrib Berberî isyanının bir sonucu olarak da kabul edilebilir.

2) Kıtık ve İlk Önemli Toprak Kayıpları (Reconquista'nın Başlaması)

Endülüs'te gerçekleşen Berberî isyanı ve sonrasında meydana gelen iç savaşlar, ölümler ve göçler yarımada'nın nüfusunun azalmasına sebep oldu. Kaynaklara baktığımız zaman bu azalmanın Berberî isyanının meydana geldiği yerlerde olduğu söylenebilir. İsyân sırasında ve isyanı bastırmak için yapılan askerî faaliyetlerde ölenler ve meydana gelen göç hareketleri, kuzey bölgeleri başta olmak üzere birçok yerin Müslüman nüfustan arınmasına sebep oldu. Zira Berberî isyanı ilk olarak bu bölgede gerçekleşmişti. Bu isyan sırasında ilk önce Berberîler Araplara saldırmış ve onlardan birçoğunu öldürmüşlerdi. Kurtulanlar ise Endülüs'ün orta bölgelerine göçe zorlanmıştı. Daha sonra da Arapların isyanı bastırmak için yapmış olduğu askerî faaliyetler, bu bölgede yaşayan Berberî nüfusa darbe vurmuştu. Bu durumlar bu bölgenin demografik yapısını büyük oranda değiştirmiş, kuzey bölgelerinin Müslüman nüfustan büyük oranda arınmasına sebep olmuştu.⁷²¹ Bunun üzerine Arapların kendi aralarında yapmış oldukları taht kavgaları ve asabiyet savaşları da eklenince, yarımada'nın başta ekonomi, askerî ve

⁷²¹ Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 43; İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 39; Mûnis, *Sevrâtü'l-Berber*, 54; İnân, *Devletü'l-İslâm*, 1: 123-124; Hamdî Abdülmünim, *Sevretü'l-Berber*, 7; Abdülmecîd Na'ni, *Devleti'l-Emevî fi'l-Endelüs*, 110;

halkın medenî bir hayat yaşamasına vesile olan diğer kurumları tamamen zedelendi. Bütün bu hususlar Endülüs coğrafyasında yaşamı oldukça zorlaştırmıştı.

Endülüs'te gerçekleşen bu kaos hali, ziraî faaliyetlerin durmasına da sebep oldu. Hüseyin Mûnis bu konuya dair, Arapların ve Berberîlerin Kuver olarak ifade edilen yerleşim yerlerinde yaşadıklarını ve buralarda Hıristiyan halktan olan çiftçileri yönettikleri ve bu durumun toprağın işlenmesini hızlandırdığını söylemektedir. Ayrıca o, Berberî isyanı ve daha sonra Berberîlerden intikam alınmasının onları ülkeden kaçırdığını ve bu sebeple mahsullerin azaldığı ve ülkeyi kökten kasıp kavuran bir kıtlık halinin yaşandığını, bu kıtlığın ülkede bir güvensizlik ve kaos ortamı oluşturduğunu ifade etmiştir.⁷²² Mûnis'in ifade ettiği olduğu bu bilgi bazı izahlara muhtaç görünmektedir. Kaynaklara baktığımız zaman, bu zaman diliminde Endülüs'te yaşanmış bir kıtlık vardır,⁷²³ ancak bu kıtlığın meydana gelme sebebinin onun ifade ettiği gibi Berberî göçü olduğunun tespit edilmesi oldukça zordur. Zira Berberî isyanının hemen sonrasında yaşanan bir göç hareketi yoktur. Berberîler, daha sonrada ifade edeceğimiz gibi, kuzey bölgelerinde isyan ve isyan sonrasında yapılan askerî faaliyetlerle azalan Müslüman nüfus sayısı, isyan sonrasında Araplar arasında meydana gelen iç savaş, akabinde yaşanan taht kavgaları ve bunların ortaya çıkarmış olduğu askerî ve siyasî boşluk sebebiyle kuzeyde patlak veren Hıristiyan isyan hareketi sonrasında göç etmişlerdir.⁷²⁴ Tüm bu olumsuz unsurların, ülkede siyasî, ictimai ve ekonomik alanlarda yaşanan istikrarın bozulmasına ve toplumun dağılmasına sebep olduğu açık bir şekilde söylenebilir. Bu isyan sonrasında meydana gelen bu toplumsal kaosun da Endülüs'te gerçekleşen kıtlığın sebebi olduğu ifade edilebilir. Zira Berberî isyanı ile kökten sarsılan, sonrasında yapılan askerî faaliyetlerle nüfusu oldukça azalan, bunun üzerine bir de uzun süre iç savaş ve taht kavgalarıyla mücadele edilen bir yerde, kıtlık gibi toplumsal bir felaketin yaşanması kaçınılmazdır. Mûnis'in ifade etmiş olduğu, Arap ve Berberîlerin ziraat ile uğraştıklarına dair bilgi de bu görüşü desteklemektedir. Zira isyan ve sonrasında yaşanan olaylarda, Berberîlerin ve Arapların konumu önemli rol oynamıştır. Bu olaylarla meşgul olan toplulukların,

⁷²² Mûnis, *Fecr*, 59.

⁷²³ Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 61-62; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5: 492.

⁷²⁴ Müellifi Meçhul, *a.e.*, 61-62.

ülkeyi imar etmesi, ekonomiyi canlandırarak faaliyetlerde bulunması oldukça zor görünmektedir. Bu sebeple, Endülüs'te gerçekleşmiş olan kıtlığın temel sebebinin, Berberî göçünden ziyade, yine Berberî isyanıyla ilişkili olarak, isyan ve sonrasında ortaya çıkan olaylarla siyasî, ictimâî durumun bozulması ve toplumsal birliğin dağılması olduğu söylenebilir.

Berberî isyanı sonrasında Endülüs'ün bu hale gelmesi, Sahretu Paleyo olarak ifade edilen yerde saklanan ve Hıristiyan halkı etrafında toplayan Paleyo için bir fırsat oldu. Paleyo, Endülüs'ün fethinden sonra Müslümanlar tarafından yakalanıp Kurtuba şehrinde hapsedilmiş, ancak daha sonra Hür b. Abdurrahman es-Sekafi'nin valilik döneminde buradan kaçarak, kuzeyde bulunan Asturias şehrindeki Onga Mağarası'na sığınmıştı. O, daha sonra burada bulunan Hıristiyan halkı etrafına toplamış ve Anbase b. Suhaym döneminde Müslümanlara karşı bir isyan hareketi başlatmıştı. Anbase de bu isyanı bastırmak için kuzey bölgelerine askerî bir sefer düzenlemiş ve bu isyan hareketi önemli ölçüde ortadan kaldırılmıştı. Müslümanların isyanı bastırmak için yapmış olduğu bu askeri faaliyet sonucunda, Paleyo'nun yanında toplanan yaklaşık üç yüz kişiden sadece otuz kişi kalmış, Müslümanlar da onlardan artık bir zarar gelmeyeceğini düşünerek bölgeden ayrılmışlardı.⁷²⁵ Ancak Müslümanların yapmış olduğu bu ihmalin faturası ağır oldu ve Paleyo sığınmış olduğu bu bölgede etrafına asker toplamaya devam etti. Kaynaklarda Hür b. Abdurrahman es-Sekafi'den sonra, onun Abdurrahman el-Ğâfikî döneminde de bir isyan hareketine kalkıştığı ifade edilmiştir. Onun kalkışmış olduğu bu ikinci isyan hareketi de Mûnise isimli Berberî komutan tarafından bastırılmaya çalışılmış ancak Mûnise ile vali Abdurrahman arasında yaşanan sıkıntı sebebiyle Mûnise Paleyo'ya yönelik başlatmış olduğu muhasarayı bırakarak bölgeden ayrılmıştır.⁷²⁶

Mûnise'nin bölgeden ayrılışı, Paleyo için önemli bir avantaj oldu ve bölgede gerçekleştirmiş olduğu faaliyetlerde daha rahat hareket etmeye başladı. Zamanla daha da güçlenen Paleyo, Berberî isyanı öncesinde Müslümanlar için önemli bir tehdit haline geldi. Bu durumu gören vali Ukbe b. Haccâc es-Selûlî, Müslümanlar için önemli bir tehdit haline gelen bu durumu ortadan kaldırmaya karar verdi ve

⁷²⁵ İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 29; Makkarî, *Nefh*, 4: 350-351; Mûnis, *Fecr*, 314.

⁷²⁶ Mûnis, *a. e.*, 332-335.

kuzey bölgelerine Alkame önderliğinde büyük bir ordu gönderdi. Ancak, iki ordu arasında gerçekleşen savaşta, Müslüman ordu Paleyo karşısında bir varlık gösteremedi ve ağır bir yenilgi aldı. Onga (Mağara) Savaşı olarak isimlendirilen bu savaş, İspanyol kaynaklarında efsanevî bir şekilde anlatılmaktadır. Bu kaynaklarda, Müslümanların Paleyo ve askerlerine attığı okların, havada geri Müslümanlara doğru döndüğü, savaştan kaçan bazı Müslümanların üzerlerine Allah'ın takdiri ile bir dağın yıkıldığı ve hepsinin burada hayatını kaybettiği söylenmiştir.⁷²⁷ Müslümanların komutanı Alkame de bu savaşta şehit düşmüştü. Hıristiyanların Müslümanlar karşısında almış oldukları bu ilk zafer, onların özgüvenlerini kazanmasını sağladı ve Müslümanlar bu topraklarda bir daha hâkimiyeti ele geçiremedi.⁷²⁸ Ayrıca kazanılan bu galibiyet, Hıristiyanlar tarafından, Müslümanları yarımadadan atma idealini ifade eden Reconquista (Yeniden Fetih) hareketinin ilk halkası olarak kabul edildi. Bu savaş ile Hıristiyanlar, yedi yüz seksen yıl sürecek ve sonunda Müslümanların Endülüs'ten tamamen sürülmesine sebep olacak “Yeniden Fetih” hareketine başlamış oldu.⁷²⁹

Paleyo, Onga Savaşı ile üstünlüğü ele geçirdikten sonra 737 yılında hayatını kaybetti ve yerine Alfonso geçti.⁷³⁰ O, Berberî isyanıyla kuzey bölgelerinin Müslüman nüfusundan arınması, Endülüs'te askerî, siyasî ve ictimai durumun zedelenmesi ve kıtlık gibi büyük bir felaketle Müslümanların iyice güçten düşmesini fırsat bilerek, kuzeyde bir ayaklanma daha gerçekleştirdi. Ancak bu ayaklanma diğerleri gibi olmadı ve Alfonso'nun başlatmış bu faaliyet Endülüs'te Müslümanların elde etmiş olduğu toprakların yaklaşık beşte birini kaybetmesine yol açtı.⁷³¹ Ayrıca, bu bölgede yeni Müslüman olmuş ancak kalplerinde iman daha yer tutmamış olanlar, tekrar Hıristiyanlık dinine döndü.⁷³² Alfonso ilk olarak Asturias ve Kûre şehirlerini ele geçirdi. Daha sonra Astorga ve Galisya şehirlerini de alarak kuzey bölgelerinin önemli bir kısmında hâkimiyet kurmuş oldu. Bu

⁷²⁷ Sebastiani Chronicon, Pelagius, s. 206'dan nakille Mûnis, Fecri, 321-322; Huici, Chronicon Albeldense, 1: 159'dan nakille Mûnis, *a.e.*, 323.

⁷²⁸ Mûnis, *a.e.*, 309, 310.

⁷²⁹ A.mlf, *a.e.*, 338, 339.

⁷³⁰ Makkarî, *Nefh*, 4: 351.

⁷³¹ Mûnis, *a.e.*, 310, 345, 347-348, 517.

⁷³² Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 62.

bölgede yaşanan Berberî isyanı ve sonrasında yaşanan olaylarda sağ kalan ve göç etmeye güç yetiremeyen Müslümanları bölgeden çıkardı. Alfonso bununla da yetinmedi ve Endülüs'ün orta bölgelerine doğru ilerleyerek, Kûriye ve Mârîde şehirlerine kadar olan toprakları ele geçirdi ve kısa süre sonra Tuleytula'ya kadar dayandı ancak buradan daha ileri gitmeye güç yetiremedi.⁷³³

Müslümanların yarımada içerisinde ilk önemli toprak kaybı olan Paleyo hareketi ve sonrasında Alfonso'nun faaliyetlerinin temel sebebi, Berberî isyanı ve sonrasında yaşanan olaylar sebebiyle, bu bölgenin Müslüman nüfustan arınmasıdır. Yaşanan iç savaşlar ve kıtlık felaketi sebebiyle Endülüs'ün yönetiminin kökten sarsılması da Paleyo için bir cesaret unsuru olmuş, Müslümanlar iç sorunlarla meşgul olurken, o bu durumu fırsat bilip bu toprakları ele geçirmiştir. Bu doğrultuda Hüseyin Mûnis, Paleyo'nun kuzey bölgelerinde kazandığı toprakların Berberî isyanı sonrasında ortaya çıkan Ebü'l-Huttâr ve Sumeyl arasında yaşanan iç savaş dönemine rastladığını, bu kavganın onun işini kolaylaştırdığını söylemiştir.⁷³⁴ Alfonso da bu iç karışıklıklar ve kıtlık sebebiyle Müslümanların iyice dağılmasını fırsat bilmiş, Paleyo ile başlayan yeniden fetih hareketini daha ileriye taşımıştır. Bu doğrultuda, isyanın ardından meydana gelen, iç savaş ve sonrasında yaşanan demografik yapının değişmesinin ve ardından gelen olayların temel sebebinin Berberî isyanı olması, isyan hareketinin toprak kayıplarında en önemli etkiye sahip olduğunu açık bir şekilde göstermektedir.

Alfonso devam ettirmiş olduğu “Yeniden Fetih” hareketiyle Endülüs topraklarının önemli bir kısmını ele geçirdiğinde, Berberîler kuzey bölgeleri başta olmak üzere Endülüs topraklarından göç etmeye başladı.⁷³⁵ Berberîlerin kuzeyden göç etmeye başlamış olması, Paleyo isyan hareketinin bu bölgeden başlamış olmasıyla açıklanabilir. Halihazırda uzun süredir, iç savaş ve kıtlıkla boğuşan Berberî halk, Paleyo isyanıyla birlikte istikrarsız ortama daha fazla dayanamamış ve artık bu coğrafyada yaşamanın imkansız olduğunu görerek, anavatanları Afrika'ya dönmeye karar vermişlerdir. Gerçekleşen bu göç hareketinin, Berberî isyanının doğurmuş olduğu sonuçların son halkası olduğu, isyan sonrasında

⁷³³ Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 61-62.

⁷³⁴ Mûnis, *Fecr*, 332, 335.

⁷³⁵ Müellifi Meçhul, *a.e.*, 62.

yaşanan olayların ardından, yarımada içerisinde emniyetsiz bir ortam oluştuğu ve bu ortamın Berberî göçüne sebep olduğu açık bir şekilde söylenebilir.

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse, birbirleriyle büyük ölçüde bağlı olarak isyan sonrasında yaşanan iç savaş, demografik yapının değişmesi, sonrasında gerçekleşen kıtlık, toprak kayıpları ve tüm bunların ortaya çıkartmış olduğu güvensizlik ortamı sebebiyle meydana gelen göç hareketi, 123/740 yılında gerçekleşen Berberî isyanının sonuçlarıdır. Bu sonuçlardan bazıları dolaylı yoldan Berberî isyanıyla örtüştürülebilir. Ancak onların da ilk tetikleyicisinin Berberî isyanı olduğu açıktır. Bu isyan hareketi, o zamana kadar inişli çıkışlı bir yapıya sahip olan Endülüs siyasî hayatının, valiler dönemi sonuna kadar tekrar düzelmeyecek bir şekilde bozulmasına sebep olmuştur. Bu hareket ile Arapların arasında gerçekleşen asabiyet savaşları körüklenmiş, yarımada içerisinde yönetimi elde etmeye yönelik taht kavgalarının sonu gelmemiştir. Ayrıca, kuzey bölgelerinde örgütlenen Hıristiyan halkın, amaçlarını yerine getirmesinde onların işini kolaylaştırması, Müslüman Endülüs'ün kaderini önemli derecede etkilemesine sebep olmuştur. Zira Müslümanlar, kaybettikleri bu toprakları bir daha tamamıyla ele geçirememiştir. Ayrıca bu hareketin Reconquista hareketinin bir başlangıcı olması, uzun vadede Endülüs İslâm varlığının sonunun daha çabuk gelmesine sebep olmuştur. Zira Hıristiyanların bu kadar kısa bir süre içerisinde kaybettikleri toprakları elde etmesi ve Müslümanları yenebileceklerine dair özgüvenlerini tekrar kazanması, onların hareketlerinde daha emin adımlar atmalarını sağlamıştır. Bu durumda Berberî isyanının temelinde valiler dönemi içerisinde yaşanan olaylara sebep olmasının yanı sıra, Reconquista hareketinin ilk nüvelerinin atılmasına sebep olması bakımından, uzun vadede Endülüs İslâm varlığını da bir yönden etkilemiş olduğu söylenebilir.

736

3) Askerî Faaliyetlerin Durması

Müslümanlar, İber Yarımadası içerisinde en son Ukbe b. Haccâc es-Selûlî döneminde Pireneler ötesine askerî seferlerde bulunmuştu. Ancak bu dönemden sonra patlak veren Berberî isyanı hem Endülüs içerisinde hem de sınırların ötesinde yapılan cihad faaliyetlerini olumsuz bir şekilde etkiledi.⁷³⁷ İsyân sonrasında meydana gelen iç savaş, taht kavgaları ve toprak kayıplarıyla birlikte iç sorunlar ile ilgilenmek zorunda kalan Müslümanlar, askerî seferleri ihmal etmek zorunda kaldı. İsyân ve iç savaşlar sebebiyle asker sayısının azalması ve onların motivasyonlarının bozulması, askerî seferlerin durmasında önemli etkenlerden olduğu söylenebilir.

⁷³⁶ **Harita 3:** Paleyo isyanı ve Alfonso hareketi sonrasında kuzey bölgelerinde kaybedilen topraklar. (Târik Süveydâni, *el-Endelüs Târihu'l-Musavvir*, 111.)

⁷³⁷ S. M. İmâmuddîn, *Siyasî Târihi*, 54-55; Mûnis, *Fecr*, 281.

Zira yarımada içerisinde bulunan olumsuz hava siyasî, iktisadî, ictimai alanları vurduğu gibi askerî alanın da derinden etkilenmesine sebep olmuştur. Üstte ifade etmiş olduğumuz, Paleyo isyanı ve sonrasında meydana gelen Alfonso hareketiyle Hıristiyanların topraklarını genişletmesi karşısında, Müslümanlar hiçbir varlık gösterememiştir. Hatta bölgede bulunan Berberî nüfus onların bu isyan hareketi başlayınca bölgeden kaçmak zorunda kalmıştır. Bu durum, isyan sonrasında Müslümanların askerî olarak ne durumda olduğunu açık bir şekilde göstermektedir.

Valiler dönemi içerisinde isyan sonrasında meydana gelen askerî alanda bozulma, önemli derecede toprak kaybetmemize sebep olmuştur. İsyân ve sonrasında gerçekleşen olaylar, Müslüman halkın yanı sıra, askerleri de etkilemiş, dâhilî problemler Müslüman ordusunun tekrar kalkınmasına engel olmuştur. Ayrıca, ordunun büyük bir kısmının Berberîlerden oluşması, ordu içerisinde yaşanan bu bozulmayı daha hızlı ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda, isyan sırasında ve sonrasında meydana gelen çatışmalarda kaybedilen önemli sayıda Müslüman nüfus, sonrasında yaşanan iç savaşlar, psikolojik yıkıntılar ve akabinde gelen kıtlık felaketi, orduyu derinden etkilemiş, bu denli büyük yaralar alan Müslüman ordu, gerek içeride güvenliği sağlama ve toprakları koruma, gerekse yeni yerler fethetme konusunda aciz kalmıştır.

Özetle ifade etmek gerekirse, Berberî isyanı ve onun ortaya çıkarmış olduğu olaylar, Endülüs'ün siyasî, iktisadî, askerî, ictimai ve dinî alanlarını önemli derece etkilemiş, âdeta ağacın içine girmiş kurt misali, yönetimin yavaş yavaş çürümesine sebep olmuştur.

F. Araplar'ın Arasında Meydana Gelen Savaşlarda Berberîler'in Konumu

92/711 yılında başlayan ve 138/756 yılına kadar süren fetih ve valiler dönemi içerisinde, Berberî isyanına kadar meydana gelmiş herhangi bir büyük iç karışıklığa rastlanmamaktadır. Her ne kadar Berberî isyanının öncesinde, Yezîd b. Abdülmelik ve Hişâm b. Abdülmelik'in hilafetleri zamanında İslâm coğrafyasında asabiyet kavgaları had safhaya çıkmış olsa da⁷³⁸ bu kavgaların Endülüs

⁷³⁸ Mûnis, *Sevrâtü'l-Berber*, 7.

coğrafyasına doğrudan etki ettiğini söylemek zordur. Zira doğu bölgelerinde meydana gelen bu asabiyet kavgalarına dair kaynaklarda oldukça fazla bilgi mevcutken,⁷³⁹ Endülüs'te böyle olayların meydana geldiği hususunda, kapsamlı bilgiler bulunmamaktadır. Bu durum da isyan öncesine kadar bu topraklarda büyük asabiyet savaşlarının yaşanmadığını düşündürmektedir. Bununla birlikte bu dönemlerde, halifenin meyilli olduğu kabile mensuplarının valilik gibi makamlara gelmesi, Endülüs valisinin de bu dönemde bizzat Afrika valisi tarafından atanıyor olması, Endülüs coğrafyasında da Berberî isyanına kadar ufak çaplı bazı olayların meydana geldiğini gösterebilir. Bu doğrultuda Endülüs coğrafyasında 107-111/725-729 tarihleri arasında sadece altı valinin görev yapması ve bu valilerin bazılarının birkaç ay bazılarının da bundan biraz daha fazla bu görevi yürütmesi, bu dönemler arasında Endülüs coğrafyasında da sistemli bir şekilde olmasa da bir Kaysî-Yemenî kavgası olabileceğini göstermektedir. Hüseyin Mûnis'in, Hişâm b. Abdülmelik zamanında Endülüs'te görev yapmış olan Huzeyfe b. Ahvas, Osman b. Ebî Nisâ el-His'amî, Heysem b. Ubeydullah el-Kinânî ve Muhammed b. Abdullah el-Eşcâ'î'nin Kaysî kabilesine meyilli olduklarını ve valilik yaptıkları dönem içerisinde Yemenî kabilelerine zulmettiklerini söylemesi,⁷⁴⁰ bu durumu desteklemektedir. Ancak, kabileler arasında bu türden olaylar meydana gelmiş olsa bile, bu olaylar herhangi bir savaşa kadar gitmemiş, sistemli isyan faaliyetlerine dönüşmemiştir.

Araplar arasında gerçekleşen ilk büyük savaş Berberî isyanı hemen sonrasında Belc b. Bişr önderliğindeki Şamlı askerler ile İbn Katan'ın oğulları tarafından kurulan ittifak ordusu arasında gerçekleşmiştir.⁷⁴¹ Bu olay daha önce detaylı bir şekilde ifade edildiği için bu başlık altında konu üzerinde çok fazla durulmayacaktır. Bu savaşta Berberîlerin ülkeyi birlikte fethetmiş oldukları Yemenî Arapların yanında saf tuttuğu, aralarında düşmanlık olmasına rağmen, onlarla birlikte daha sonradan topraklarına girmiş olan Şamlı askerlere karşı savaştığının hatırlatılması yeterli görülmektedir.

⁷³⁹ Detaylı bilgi için bk. Adem Apak, *Emevîler Dönemi*, 210.

⁷⁴⁰ Mûnis, *Sevrâtü'l-Berber*, 16.

⁷⁴¹ Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 47.

Arapların bu savaştan sonra aralarında yapmış olduğu savaşlar son bulmadı. Endülüs topraklarını düzene sokmak için gönderilen Ebü'l-Huttâr Hussâm b. Dırar el-Kelbî döneminde bir süre sükûnet hali vaki olduysa da⁷⁴² daha sonra onun valilikten indirilmesi sonucu, Araplar arasındaki çatışmalar tekrar ortaya çıktı.⁷⁴³ Onu valilikten indiren Suvabe b. Sellâme el-Âmilî, Ebü'l-Huttâr'ın İşbiliye valisiydi. Ebü'l-Huttâr onu görevden aldıktan sonra, ona kin beslemeye başlamış ve daha sonra Hz. Hüseyin'i öldüren Şemir b. Zilcevşen'in torunu Sümeyl b. Hâtim ile ittifak kurarak onu valilik makamından indirmiştir.⁷⁴⁴ Ancak onun da valiliği çok uzun sürmemiş, hapisten kaçarak Bâce şehrine giden Ebü'l-Huttâr burada büyük bir ordu kurarak Suvabe'ye saldırmış ve valilik makamını geri almıştır. Suvabe bu savaştan sağ kurtulmuş ancak savaşın ardından kısa süre sonra kendi celiyle hayatını kaybetmiştir.⁷⁴⁵

Suvabe'nin vefatının ardından, Endülüs halkı toplanarak yeni bir vali seçmek istedi. Ancak her topluluk valinin kendi içlerinden olmasını istiyordu. Bu durum hâlihazırda gergin olan toplumun daha da gerilemesine sebep olunca, Endülüs birkaç ay valisiz kaldı. Daha sonra iki grup Abdurrahman b. Kesîr el-Lahmî üzerinde ittifak ederek onu valilik makamına getirdiler. Ancak onun valiliğiyle birlikte asabiyet kavgaları daha büyüdü. Bu durum Endülüs'ün ileri gelenleri tarafından endişe ile karşılanmaya başlandı. Zira ülke daha büyük bir iç savaşa doğru sürükleniyor, ortaya koyulan çözüm yolları da bu durumu ortadan kaldırmıyordu. Nihayetinde iki taraf tekrar toplandılar ve üzerinde sert ihtilafların olduğu Yûsuf b. Abdurrahman el-Fihri'yi valilik makamına getirdiler.⁷⁴⁶ Buna rağmen, onun valiliği döneminde de iki taraf arasında çatışmalar devam etti.⁷⁴⁷

Berberî isyanından sonra meydana gelen bu olayların I. Abdurrahman dönemine kadar gittiğini söyleyebiliriz. Ancak burada özet bir şekilde önemli bir kısmını vermiş olduğumuz olaylarda, aşağıda zikredeceğimiz bir olay haricinde,

⁷⁴² Müellifi Meçhul, *Ahbârü Mecmû'a*, 48; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5: 491; İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 42.

⁷⁴³ Müellifi Meçhul, *a.e.*, 57-58.

⁷⁴⁴ Müellifi Meçhul, *a.e.*, 57-58; İbnü'l-Esîr, *a.e.*, 5: 491; İbn İzârî, *a.e.*, 2: 42; İnân, *Devletü'l-İslâm*, 1: 127.

⁷⁴⁵ A.mlf, *a.e.*, 1: 127.

⁷⁴⁶ Müellifi Meçhul, *a.e.*, 58; İnân, *a.e.*, 1: 128.

⁷⁴⁷ Müellifi Meçhul, *a.e.*, 59-60; İbnü'l-Esîr, *a.e.*, 5: 375-376.

Berberîlere yönelik herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu savaşların mutlak olarak Arapların kendi aralarında yaşandığı söylenebilir. Bu durum, Berberîlerin isyan sonrasında nüfuslarının azalması, isyan ve sonrasında yaşadıkları ile önemli yaralar alması ve yaşadıkları yerlerin Hıristiyanlar tarafından ele geçirilmeye başlanmasıyla açıklanabilir. Berberîler karşılaştıkları bu olumsuzluklar sebebiyle, kapanması zor yaralar almış, nüfusları ve güçleri tükenmiş, bu sebeple Araplar arasında gerçekleşen bu savaşlara dâhil olmamışlardır.

Berberîler 124/741 yılında Şamlı askerler ve İbn Katan'ın oğullarının kurmuş olduğu ittifak ordusu arasında yaşanan savaşın ardından, 137/755 yılında gerçekleşmiş olan Âmir b. Amr el-Abderî isyanında ortaya çıkmıştır. Âmir Kurtuba'da ikamet etmekteydi ve Kureyş kabilesine mensuptu. Onun Mus'ab b. Umeyr'in kardeşinin oğlu olduğu ifade edilmiştir.⁷⁴⁸ Bununla birlikte Kurtuba şehrinin kapılarından birinin ve bu şehirde bulunan bir mezarlığın onun ismine nispet edildiği rivayet edilmiştir.⁷⁴⁹ Ayrıca kaynaklarda onun akıllı, edepli ve parlak bir karaktere sahip olduğu vurgulanmıştır.⁷⁵⁰

Âmir b. Amr'ın yarımada içerisinde böylesine bir karizmaya sahip oluşu, vali Yûsuf b. Abdurrahman el-Fihri tarafından endişeyle karşılanmıştı. Vali onu bir tehdit unsuru olarak görüyor ve onu ortadan kaldırmak için çareler arıyordu. Ancak Yûsuf'un başlatmış olduğu bu girişim çok geçmeden Âmir'in kulağına gitti ve Abbâsî halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr'dan yardım istemeye karar verdi. Âmir ona, Endülüs valisi Yûsuf'un Yemenîlere ne denli zulümde bulunduğunu anlattı. Yûsuf ise Âmir'in bu faaliyetlerinden haberdardı. Âmir harekete geçmeden kendisi harekete geçmek istedi ve Saragosta'da bulunan müttefiki Sumeyl'e bir mektup yazarak, Âmir'in üzerine bir sefer düzenlemesini ve onu öldürmesini istedi. Ancak Sumeyl daha harekete geçmeden, Âmir kendisine karşı kurulan bu ittifakı haber alarak ordusuyla birlikte Sumeyl'e saldırmak için Saragosta şehrine doğru yola çıktı.⁷⁵¹ Âmir, yola çıktığında kendisine kabilevî olarak bir yakınlığı bulunan Saragostalı birine bir mektup gönderdi ve ondan yardım istedi. Bu olayın anlatıldığı

⁷⁴⁸ İbnü'l-Ebbâr, *el-Hulletü's-Siyerâ*, 2: 344.

⁷⁴⁹ Müellifi Meçhul, *Zikru Bilâdi'l-Endelüs*, 32.

⁷⁵⁰ Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 63; İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 42.

⁷⁵¹ Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 63.

diğer kaynaklara baktığımız zaman bu kişinin, Saragostalı Hubâb b. Revâhe olduğunu görmekteyiz.⁷⁵² Âmir daha sonra yoluna devam etti ve Saragosta'nın civar nahiyelerini ele geçirmeye başladı. Burada yardım istemiş olduğu Hubâb b. Revâhe ordusuyla birlikte onun saflarına katıldı. Âmir ve Hubâb'ın askerleri, insanları Abbâsî halifesi Ebû Ca'fer'e biat etmeye çağırıyordu. Bu davetler sonucunda Berberîler ve Yemenî Araplar, Abbâsî halifesine biat etti. Ancak onların böyle bir çaba içine girdiğini gören Endülüs valisi Yûsuf, bir ordu göndererek onları mağlup etmeyi başardı.⁷⁵³

Âmir b. Amr bu saldırıyla birlikte karşılaştığı ilk savaştan yenik bir şekilde ayrıldı. Ancak o ve yanında toplanan askerler mücadeleyi terk etmeyerek tekrar toparlandı ve Saragosta şehrini muhasara altına almayı başardı. Onun ordusunda Berberî askerler de vardı.⁷⁵⁴ Şehirde sıkışan Sumeyl ise müttefiki olan Yûsuf b. Abdurrahman'dan yardım istedi. Ancak o, Yûsuf'un bu yardım isteğini ciddiye almadı. Yûsuf'un, ondan hoşlanmaması ve ondan kurtulmak istemesi sebebiyle Sumeyl'e yardım etmediğini söyleyenler de vardır.⁷⁵⁵ Sumeyl b. Hâtim, Yûsuf b. Abdurrahman'dan ümidini kesince, Endülüs'te yaşayan diğer Arap kabilelerinden yardım istedi. Onlar da, bu yardım talebine cevap verdiler ve Sumeyl'i kurtarmak üzere yola çıktılar.⁷⁵⁶ Yolda birçok kabilenin katılımıyla sayıları oldukça arttı. Ancak onlar Tuleytula şehrinden geçerken, Âmir'in başlatmış olduğu muhasaranın daha da şiddetlendiği ve Sumeyl'in tehlike altında olduğunu haberini aldı. Bunun üzerine ordunun ileri gelenleri toplanarak, içlerinden birkaç elçi çıkartıp onları Saragosta şehrine önden gönderdiler. Bu elçilerin görevi, Âmir ve İbn Hubâb'ın ordusunun içine sızıp oradan surların üzerinden Sumeyl'e yardımın geldiğini haber vermektir. Onlar da denilen üzerine şu şiir yazılı olan bir kağıdı taşa bağlayarak surların üzerinden içeri attılar;

*“Sana müjdeler olsun ey duvar, Sana yardım geldi ve kuşatman ortadan kalktı,
Üzerinde ikram edilen şeylerin bulunduğu A'vec'in savaşçı kızları size geldi”.*⁷⁵⁷

⁷⁵² İbnü'l-Ebbâr, *el-Hulletü's-Siyerâ*, 2: 345.

⁷⁵³ Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 64.

⁷⁵⁴ İbnü'l-Ebbâr, *a.e.*, 2: 345.

⁷⁵⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5: 462.

⁷⁵⁶ Müellifi Meçhul, *a.e.*, 64-65; İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 43.

⁷⁵⁷ Müellifi Meçhul, *a.e.*, 67; İbn İzârî, *a.e.*, 2: 43.

Taş içeri atıldığında onu bir asker bularak hemen yanında olan Sumeyl'e getirdi. O, kağıt okunduktan sonra askerlerine dönerek, "Sana müjdeler olsun ey kavmim, KÂbe'nin Rabbine yeminler olsun ki yardım gelmiştir." dedi. Daha sonra Âmir ve İbn Hubâb yardım haberininin geldiğini duyunca kuşatmayı kaldırarak geri döndüler ve böylece Âmir isyanı ortadan kalkmış oldu.⁷⁵⁸

Bazı kaynaklarda Âmir ve Hubâb'ın Saragosta şehrini ele geçirdiği, ancak daha sonra Yûsuf b. Abdurrahman el-Fihri'nin bölgeye büyük bir orduyla gelmesi sonucu, Saragosta halkının korkarak Âmir ile Hubâb'ı teslim ettiği ifade edilmektedir.⁷⁵⁹

Yukarıdaki bilgiler çerçevesinde meseleye baktığımızda, isyan hareketinden sonra uzun süre sessizliğini bozmayan Berberîlerin, Âmir hareketiyle birlikte tekrar ortaya çıktığı görülmektedir. Bu durum, onların yarımada içerisinde kendilerine uzun süreden beri zulmeden bir yönetimin son temsilcisine karşı savaşmak ve ondan bir nevi intikam almak istemeleriyle açıklanabilir. Zira dönemin siyasî şartları göz önüne alındığında, bu isyan hareketi Emevî Devleti'nin yıkılması ve Yûsuf b. Abdurrahman el-Fihri'nin egemenliğinin oldukça zayıfladığı bir zamana denk gelmektedir. Bu durumun Berberîler için bir avantaj olabileceği açıktır.

Âmir b. Amr ve İbn Hubâb'ın başlatmış olduğu bu isyan hareketinin aynı zamanda bir Abbâsî hareketi olduğu da söylenebilir. Zira Âmir isyan hareketine ilk başladığı zaman, Abbâsî halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr'dan yardım istemiş ve daha sonra insanları ona biat etmeye çağırmıştı. Yukarıda gördüğümüz gibi ona ilk biat edenler arasında Berberîler de mevcuttu. Bu durumun, Berberîlerin yarımada içerisinde Yûsuf b. Abdurrahman önderliğindeki yönetimden memnun olmadığı, onlardan ilk fırsatta kurtulmak istediklerini gösterdiğini söyleyebiliriz. Ayrıca bu durum, kaynaklarda Berberîlere dair bir bilgi bulunmayan, isyan sonrasında Âmir hareketine kadar geçen sürede, Berberîlerin nasıl bir haleti ruhiye içinde olduklarını da gösterdiğini söyleyebiliriz. Zira onların, Emevî Devleti'nin yıkıldığı ve yarımada içerisinde kalan son valinin yönetiminin zayıfladığı bir zaman böyle bir

⁷⁵⁸ Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 67; İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 43; Dozy, *Spanish İslâm*, 158-160'dan nakille S. M. İmâmuddîn, 61.

⁷⁵⁹ İbnü'l-Ebbâr, *el-Hulletü's-Siyerâ*, 2: 345.

harekete dâhil olması, bu döneme kadar baskı ve zulüm altında kaldıklarını, yönetimden şikayetçi olduklarını göstermektedir. Onlar bu hareket ile Emevîlerden intikam almak için önlerine çıkan ilk fırsatı değerlendirmiş, başka bir siyasî otoriteyi arkalarına alarak onlardan intikam almayı amaçlamışlardır.

G. Abdurrahman b. Muâviye Hareketinde Berberîlerin Konumu

Abbâsîler 134/751 yılında Emevî Devleti'ni yıktığı zaman, Emevî ailesine de saldırdı. Onların temel amacı Emevî hanedanlığına mensup tek bir kişi bırakmamaktı. Onlar, Ebü'l-Abbâs es-Seffâh önderliğinde başlatmış oldukları bu kıyımında, Emevî hanedanına mensup birçok kişiyi öldürdüler.⁷⁶⁰

138/756 yılında Endülüs Emevî Devleti'ni kuracak olan Abdurrahman b. Muâviye, Abbâsîlerin gerçekleştirmiş olduğu bu kıyımdan kurtulmayı başarmıştı. O, daha önce halifelik yapmış olan Hişâm b. Abdülmelik'in torunuydu. Saraydan kardeşi ve kölesi Bedir ile birlikte kaçan Abdurrahman, önce Urfa taraflarına gitti. Ancak burada Abbâsî askerlerinin onları bulması sebebiyle Fırat Nehri'ni geçerek Afrika'ya doğru yola çıktı. Ancak kardeşi nehri geçemeyerek Abbâsî askerleri tarafından yakalanıp öldürüldü. Abdurrahman ise yoluna devam ederek Afrika Kıtası'na geçmeyi başardı. O, bir süre Afrika çöllerinde bölge bölge gezerek Abbâsî askerlerinden kaçmayı amaçladı. Bir yerde açığa çıktığı zaman hızlıca oradan uzaklaşıyor ve başka bir bölgeye gidiyordu. Nihayetinde Kuzey Afrika'nın İber Yarımadası'na yakın bir şehri olan Mağile şehrine kadar geldi ve burada bulunan Berberî bir kabileye sığındı.⁷⁶¹ Abdurrahman burada bir hüsnü kabul ile karşılandı. Abdurrahman bir süre burada hayatını sürdürdükten sonra, Endülüs'e geçmeye karar verdi. Yolculuğunun başından beri yanında olan kölesi Bedir'i, kendisine destek verecek birilerini bulması için Endülüs'e gönderdi.⁷⁶² Bedir burada efendisinin verdiği görevi titizlikle uyguladı ve önemli kabile önderlerini Abdurrahman'ın yanında yer alma hususunda ikna etti.⁷⁶³ Bu raddeden sonra, Abdurrahman b. Muâviye'nin yaklaşık otuz üç yıl sürecek Endülüs macerası başlamış oldu. Uzun yıllar çöllerde gezerek hayatta kalmayı başaran ve birçok

⁷⁶⁰ Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 49.

⁷⁶¹ A.mlf, a.e, 71.

⁷⁶² İnân, *Devletü'l-İslâm*, 1: 151.

⁷⁶³ İbnü'l-Kütiyye, *Târîhu İftitâhi'l-Endelüs*, 87; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5: 494.

zorlukla mücadele edip Endülüs'e geçen Abdurrahman, Endülüs'te yeni bir devletin kurulması için yoğun bir çaba harcayacaktır.

Abdurrahman b. Muâviye, 138/756 yılında altı yüz kadar Arap süvariyle Münekkeb⁷⁶⁴ olarak ifade edilen bölgeden İber Yarımadası'na giriş yaptı. Onun hedefi başkent Kurtuba şehrine girerek yönetimi devralmaktı. Yarımadaya girişinden Kurtuba şehrine kadar geçtiği her şehirde, halk onu büyük bir coşkuyla karşıladı. İşbiliye şehrinde, Arap Yemenî kabileler, Turş şehrinde Berberî kabileler ona biatlarını sundu.⁷⁶⁵ Daha sonra Şezûne şehrinde ikamet eden Gıyas b. Alkame el-Lahmî önderliğinde bazı Araplar ona biat ettiler.⁷⁶⁶ Ayrıca bu şehirde Arapların önde gelenlerinden Cidar b. Amr adında bir kişi bulunmaktaydı. Cidar, Abdurrahman'ı bir hüsnü kabul ile karşıladı ve o gün kılınan Cuma hutbesini onun adı üzerine okuttu. Bu hutbe Abdurrahman için okunan ilk hutbeydi. Abdurrahman buradan Tâkurna şehrine geçerek, burada Benû Hali'den olan Berberîlerin biatlarını aldı.⁷⁶⁷ Ayrıca bu bölgelerin yakınında bulunan Ronda şehrinde ikamet eden Berberîlerin de I. Abdurrahman'ın saflarına katıldığı zikredilmiştir.⁷⁶⁸ Daha sonra Murûr şehrine giren Abdurrahman, burada İbrahim b. Şecere'nin biatını kabul etti.⁷⁶⁹

Yarımadaya ilk girdiği andan itibaren kendisine katılanlarla birlikte asker sayısı önemli bir şekilde artan Abdurrahman b. Muâviye,⁷⁷⁰ Murûr şehrinde Kurtuba'ya gitmek üzere yola çıktı. Onun ordusu Arap ve Berberî askerlerden oluşmaktaydı. Abdurrahman Kurtuba'ya geldiği zaman, halk tarafından coşkuyla karşıladı. Son Emevî valisi Yûsuf b. Abdurrahman el-Fihri ise, Abdurrahman'ın gücünden çekiniyor ve kurduğu planlarla onu etkisiz hale getirmek istiyordu. Bu minvalde onun Kurtuba'ya girişi ile birlikte iki taraf arasında elçiler vasıtasıyla görüşmeler başladı. Abdurrahman, Yûsuf'a bir sulh teklifi sunarak Kurtuba Nehri'ni geçip şehre girmek ve onu bu teklifle oyuna getirmek istiyordu.

⁷⁶⁴ Bugün Malaga şehrinin doğusunda bulunan Almunecar bölgesi yakınlarında bir yer.

⁷⁶⁵ Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 72; Abdülmecîd Na'ni, *Devleti'l-Emevî fi'l-Endelüs*, 145.

⁷⁶⁶ İbnü'l-Kûtiyye, *Târîhu İftitâhi'l-Endelüs*, 87; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5: 494.

⁷⁶⁷ Mûnis, *Fecr*, 680.

⁷⁶⁸ S. M. İmâmuddîn, *Siyasî Târîhi*, 74.

⁷⁶⁹ İbnü'l-Kûtiyye, *a.e.*, 87; İbnü'l-Esîr, *a.e.*, 5: 494.

⁷⁷⁰ İbn İzârî, *Beyânu'l-Muğrib*, 2: 55.

Abdurrahman, bu teklifi Yûsuf'a sunduğunda o, bu teklifi tereddütsüz bir şekilde kabul etti. Ancak o, bu sulh anlaşmasının sadece nehri geçmek için yapıldığını zannediyordu.⁷⁷¹

Abdurrahman b. Muâviye ordusuyla birlikte nehri geçtiğinde, Yûsuf onlar için kurbanlar kestirerek büyük bir yemek tertip etti. Zira Abdurrahman'ın ordusunda bulunan askerler açlıktan kırılıyordu.⁷⁷² Ertesi gün bayram sabahı girdiğinde Yûsuf, Abdurrahman'ın sulh ile kendisini oyuna getirmek istediğini anlayarak ordusunu toplamaya başladı. O, Berberîlerden oluşan birliklerin başına Hâlid b. Sûdî'yi, Şamlı askerler ve Mudarîlerden oluşan birliklerin başına ise Ubeydullah b. Ali'yi geçirdi.⁷⁷³ Abdurrahman ise, Yûsuf'un planını anladığı ve ordusunu toplamaya başladığını görünce kendi ordusunu toplamaya başladı. O, Şam ehlinden olan atlı birliklerin başına Abdurrahman b. Nuaym el-Kelbî'yi, Yemenîlerden müteşekkil piyade birliğinin başına Belhe el-Lahmî'yi, Beni Ümeyye'den ve Berberîlerden kendisine katılan piyade birliğinin başına ise Asım el-Uryan'ı geçirdi.⁷⁷⁴ Asım el-Uryan Arapların önde gelenlerindendi.⁷⁷⁵ Beni Ümeyye'den diğer bir piyade bölüğünün başına ise Hubeyb b. Abdülmelik'i, Berberîlerden kendisine katılan atlı birliklerin başına ise İbrahim b. Şecere el-Evdî'yi geçirdi.⁷⁷⁶ İki ordunun hazırlıkları bittikten sonra, çok geçmeden iki taraf arasında büyük bir savaş gerçekleşti ve Yûsuf b. Abdurrahman el-Fihri ağır bir yenilgi aldı.⁷⁷⁷ Bu savaşta Asım el-Uryan'ın komutasındaki Berberî askerlerin önemli başarılar gösterdiği, Ubeydullah b. Ali komutasındaki Kaysî birliğini tek başlarına yok ettikleri zikredilmiştir.⁷⁷⁸ Abdurrahman, savaşın ardından 138/756 yılında bir Cuma günü Kurtuba Sarayı'na girdi ve askerleriyle birlikte büyük bir

⁷⁷¹ Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 82; Hamdî Abdülmünim, *Sevretü'l-Berber*, 11.

⁷⁷² Hamdî Abdülmünim, *a.e.*, 11.

⁷⁷³ Müellifi Meçhul, *a.e.*, 82; Hamdî Abdülmünim, *a.e.*, 11.

⁷⁷⁴ Müellifi Meçhul, *a.e.*, 82; Hamdî Abdülmünim, *a.e.*, 11-12.

⁷⁷⁵ Mûnis, *Fecr*, 683.

⁷⁷⁶ Müellifi Meçhul, *a.e.*, 82-83; Hamdî Abdülmünim, *a.e.*, 11.

⁷⁷⁷ İbnü'l-Kûtiyye, *Târîhu İftitâhi'l-Endelüs*, 78; Taberî, *Târîh*, 8: 409; Müellifi Meçhul, *a.e.*, 82; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5: 495; S. M. İmâmuddîn, *Siyasî Târîhi*, 72; Mûnis, *a.e.*, 683; Hamdî Abdülmünim, *a.e.*, 11.

⁷⁷⁸ Mûnis, *a.e.*, 677.

ziyafet tertip etti.⁷⁷⁹ Daha sonra halkın biatlarını kabul etti.⁷⁸⁰ Devrik vali Yûsuf b. Abdurrahman ise Elbîre şehrine kaçtı.⁷⁸¹ Böylece Endülüs'te valiler dönemi sonra ermiş, Endülüs Emevî Devleti kurulmuş oldu.

Yukarıdaki bilgiler çerçevesinde, Abdurrahman b. Muâviye ile Yûsuf b. Abdurrahman arasında gerçekleşen savaşta, Berberîlerin her iki tarafta da var olduğu görülmektedir. Ancak kaynaklara baktığımız zaman Yûsuf b. Abdurrahman'ın ordusunda bulunan Berberîlerin köle vasfına sahip olduğu, mülkiyet hakları ellerinde olmadığından, onların yanında yer aldığı söylenebilir.⁷⁸² Bununla birlikte Abdurrahman b. Muâviye'nin ordusunda bulunan Berberîlerin, kendi istekleriyle ona biatlarını sunduğunu görmekteyiz. Bu durum I. Abdurrahman hareketi ve Endülüs Emevî Devleti'nin kuruluş sürecinde, Berberîlerin önemli bir katkısı olduğunu göstermektedir. Hüseyin Mûnis de onun ordusunda önemli miktarda Berberî nüfus olduğunu söylemiştir.⁷⁸³ Bununla birlikte, Âmir b. Amr ile başlayan Abbâsî hareketiyle aradığını bulamayan Berberîlerin, Abdurrahman'ın saflarında Yûsuf ve askerlerine karşı çetin mücadeleler içine girmesi, yıllardır kendilerine zulmedenlerden intikam alma gayretiyle açıklanabilir.

⁷⁷⁹ Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, 83.

⁷⁸⁰ İbn Habîb, *Kitâbü't-Târîh*, 150; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 13: 330.

⁷⁸¹ İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2: 56.

⁷⁸² Müellifi Meçhul, *a.e.*, 82.

⁷⁸³ Mûnis, *Fecr*, 677.

SONUÇ

92/711 yılında Târik b. Ziyâd komutasında İber Yarımadası'na giren ve Vizigot Kralı Rodrik'i mağlup eden ordunun büyük bir kısmı Berberîlerden oluşmaktadır. Bu ordu Cezîretü'l-Hadrâ şehrinden Tuleytula'ya kadar olan kısmı fethettikten sonra Musa b. Nusayr'ın ordusuyla karşılaşmış ve iki ordu yaklaşık üç yıl gibi kısa bir sürede İber Yarımadası'nın büyük bir kısmını fethetmiştir. Bu faaliyetleri gerçekleştiren her iki orduda da, Târik b. Ziyâd'ın ordusunda daha fazla olmak üzere, Berberî unsurlar mevcuttur. Onların, sayı bakımından üstün olmaları ve savaşçı bir karakterde oluşları buranın fethedilmesinde önemli bir etkiye sahip olmalarını sağlamıştır.

Berberîler, fetih döneminden sonra yaşanan valiler döneminde de bölgenin siyasî, askerî, iktisadî ve ictimai alanlarına önemli derecede etki etmiştir. Nüfus bakımından bu dönemde de Araplardan üstün olan Berberîler, her ne kadar bu özelliklerin isyan sonrasında kaybetmeye başlamışlarsa da, yarımada içerisinde bulunan etkin rollerini korumuşlardır.

Berberîler bu dönem içerisinde, kendilerine uygun olan bölgelere yerleşerek buraları imar etmeye başlamışlardır. Bu açıdan onlar, askerî başarıyla birlikte bölgenin İslâmlaşmasına da katkı sağlamışlardır. İsyân öncesine kadar az veya çok Endülüs'ün tamamında ikamet eden Berberîler, isyan sonrasında kuzey bölgeleri başta olmak üzere yerleştikleri topraklardan göç etmeye başlamışlardır.

Valiler dönemi içerisinde gerek İber Yarımadasında gerekse Fransa içlerinde gerçekleştirilen askerî faaliyetlerde ise, Berberîlerin hem müspet hem de menfî manada etkileri bulunmaktadır. Onların her iki bölgede yapılan faaliyetlerde de asker sayısı bakımından Araplardan üstün olmaları ve fetih hareketlerinde oldukça ileri seviyede bir çaba sarf etmeleri, Berberîlerin olumlu etkileri olarak söylenebilir. Bununla birlikte Berberî bir komutan olan Mûnise'nin Aquitaine Dükü Eudos ile ittifak kurarak Araplara isyan etmesi ve 732 yılında gerçekleşen Puvatya Savaşı'nın (Balatü'ş-Şüheda Savaşı) kaybedilmesindeki Berberî rolü, onların olumsuz etkileri olarak ifade edilebilir.

Bu dönem içerisinde Berberîlerin biri 113/730 diğeri 123/740 yılında gerçekleşen iki isyan hareketi bulunmaktadır. Bunlardan ilki olan Mûnise İsyanı,

Berberîlere yönelik yapılan sert politikaların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Kuzey bölgelerinde patlak veren bu isyan hareketi geniş bir alana yayılmadan, vali el-Ğâfikî tarafından bastırılmıştır. Bu hareket, Büyük Berberî İsyanı öncesinde Araplar ve Berberîler arasında bir huzursuzluk halinin var olduğunun en önemli kanıtıdır. Bununla birlikte isyan etmeden önce kuzey bölgelerinde sınır güvenliğinden sorumlu olan Mûnise'nin, daha sonra yerinin doldurulamaması, kuzey bölgelerinde bulunan sınırlarda bir güvenlik açığına yol açmıştır. Bu durumda bölgede Hıristiyanlar adına faaliyet gösteren Paleyo'nun işini oldukça kolaylaştırmıştır. Ayrıca bu isyan hareketinin, daha sonra gerçekleşecek olan Büyük Berberî İsyanına zemin hazırladığı da açık bir şekilde söylenebilir.

Mûnise İsyanı'nından sonra 123/740 yılında gerçekleşen Büyük Berberî İsyanı, Berberîlerin kendi aralarında bulunan asabiyet etkisiyle ortaya çıkmıştır. Arapların Afrika Kıtası'nda yaşayan Berberîlere yönelik uygulamış oldukları sert politikalar, Endülüs'te yaşayan akrabalarını rahatsız etmiş ve bunun sonucunda onlar, Endülüs yönetimini derinden etkilemiş olan isyan hareketini başlatmışlardır. Bu isyan hareketinin sebeplerini ortaya koymak için çeşitli eserlerde yapılan yorumlara bakıldığında, bunların ilk dönem tarihî kaynaklarından hareketle ortaya konulan yorumlar olmadığı açık bir şekilde söylenebilir. Bu eserlerde yer verilmiş olan Endülüs Berberîlerinin zulüm altında ikinci sınıf insan muamelesine tabi tutulmaları, yönetimde söz hakkına sahip olmamaları ve Arapların verimli toprakları kendilerine tahsis ederken, Berberîlere çorak ve verimsiz toprakları bırakmalarından dolayı isyan ettikleri öne sürülmüştür. Ancak tarihî kaynaklar dikkate alındığında yapılan bu yorumların, Endülüs Berberî isyanından çok, Afrika Berberî isyanının sebeplerini yansıttığı açık bir şekilde söylenebilir. Her iki isyan hareketi mukayeseli bir şekilde okunarak varılan bu sonuç, ayrıca Endülüs Berberî isyanının Mağrib Berberî isyanının bir devamı niteliğinde olduğunu da göstermektedir.

Bu sebepler çerçevesinde gerçekleşen Berberî isyanının sonuçlarına bakıldığında, Endülüs İslâm hâkimiyetini derinden etkilediği görülmektedir. İsyanı bastırmak için İber Yarımadası'na davet edilen Belc b. Bişr ve askerlerinin isyan sonrasında valiyi görevden alarak yönetimi devralma amaçları; bir kaosla sonuçlanmış, yarımada içerisinde isyanın ardından büyük bir iç savaş meydana

gelmiştir. Araplara karşı, Berberîlerin ve yerel Hıristiyan halkın da katılmış olduğu bu savaş, yarımada içerisinde siyasî ve içtimaî istikrarın kökten sarsılmasına yol açmıştır. Bununla birlikte isyan sonrasında gerçekleşen kıtlık, ilk toprak kayıpları, askerî faaliyetlerin durması ve yarımadadan göç hareketleri gibi olaylar da, Berberî İsyanı'nın doğurduğu sonuçlardandır. Bununla birlikte Hıristiyanların demografik yapının değişmesi ve göçler sonucunda boşalan yerlerde yeniden hâkimiyet kurmaları, onların özgüvenlerini yeniden kazanmalarına sebep olmuştur. Bu durumda, Berberî isyanlarının uzun vadede Endülüs İslâm hâkimiyetini kökten etkileyici bir yapıya sahip olduğu söylenebilir.

Endülüs İslâm hâkimiyetini derinden etkileyen Berberî isyanından sonra yarımada içerisinde Araplar arasında gerçekleşen asabiyet savaşlarında da Berberîlerin önemli derecede etkileri bulunmaktadır. Berberî isyanı öncesine kadar Araplar arasında herhangi bir çatışma yaşanmazken, Berberî isyanı sonrasında Araplar arasında yönetimi ele geçirmek için birçok savaş meydana gelmiştir. Berberîler, bu savaşların ilki olan Belc b. Bişr ve askerlerinin, vali İbn Katan'ı öldürdükten sonra, onun oğullarının intikam almak için kurmuş olduğu orduda yer almıştır. Kısa bir süre önce vali İbn Katan tarafından bir çok mensubunu kaybetmelerine rağmen, bu ittifaka katılmayı kabul etmişlerdir. Onların böylesine bir ittifaka dâhil olması, aralarında husumet olmuş olsa bile, yarımadaya sonradan giren bir topluluk karşısında bölgeyi birlikte fethetmiş olduklarını tercih etmekle açıklanabilir. Ayrıca bu savaşa bölgede ikamet eden Hıristiyan halkta iştirak etmiştir. Bu durumda bölgeyi birlikte fetheden ve fetihten itibaren birlikte yaşayan tüm toplulukların, dışardan gelen bir güce karşı güçlerini birleştirdiğini göstermektedir. Bunun dışında Berberîler, valiler dönemi sonuna kadar Araplar arasında gerçekleşmiş olan savaşlara müdâhil olmamıştır. Berberîler, valiler döneminin sonuna doğru Âmir isyanı olarak ifade ettiğimiz Abbâsî halifesinin desteğiyle valinin yakın adamı Suvâbe'ye yönelik gerçekleştirilen isyan hareketine katılmışlardır. Berberîlerin istedikleri sonucu elde edemedikleri bu isyana, Abbâsî şemsiyesi altında Endülüs'te bulunan Emevî yönetiminden intikam almak için katıldığı söylenebilir.

Berberîler, 138/756 yılında İber Yarımadası'na girerek Endülüs Emevî Devleti'ni kuran Abdurrahman b. Muâviye hareketinde de, ilk andan itibaren onun

yanında yer almışlardır. Berberîlerin bu hareket içinde yer almaları, onların Âmir isyanıyla elde edememiş oldukları intikam alma emellerini; Abdurrahman önderliğinde gerçekleştirme duygusuyla açıklanabilir.

Fetih ve valiler döneminde Berberîlerin konu edinilmiş olduğu bu çalışmada, genel itibariyle yarımada içerisinde Berberîlerin hem müspet hem de menfî manada bu döneme etki ettiği söylenebilir. Onlar fetih ve valiler döneminin isyan öncesine kadar bu topraklarda hâkimiyet kurulmasında önemli derecede etkili olurken, isyan ve sonrasında yaşanan olaylarda onların olumsuz etkileri ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte bu olumsuz durumların, her ne kadar Berberî etkisiyle meydana geldiğini söylemiş olsak da, gerek Kuzey Afrika gerekse Endülüs'te mevcut olan asabiyet zihniyeti ve mevâlî politikasının ortaya çıkarmış olduğu sonuçların da unutulmaması gerekir.

KAYNAKLAR

- Âbâdî, Firuz. *Kâmûs tercümesi*. 3 Cilt. çev. Asım Efendi. İstanbul: Bahriye Matbaası, 1305/1888.
- Abbâdî, Ahmed Muhtâr. *Dirâsât fi târihi'l-Mağrib ve'l-Endelüs*. İskenderiye: Müessesetü's-Şebâbi'l-Câmia', bt.
- Abdûlmünim, Hamdî. *Sevretü'l-berber fi'l-Endelüs fi'l-asri'l-imârati'l-Emevî*. Kahire: Müessesetü'l-Şebâbi'l-Kâhire, 1993.
- Algül, Hüseyin. *İslâm tarihi*. 4 Cilt. İstanbul: Gonca yayınevi, 1991.
- Ali, Nureddin Âli. *Endülüs Tarihi*. çev. Hakkı Uygur. İstanbul: Ensar Yayıncılık, 2010.
- Apak, Adem. *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi Emevîler Dönemi*. İstanbul: Ensar Yayıncılık, 2016.
- Arslan, İhsan. *Hız Peygamber'in Hoşgörüsü*. Rize: Sts Yayınları, 2014.
- Arslan, Şekîb. *el-Hulelü'l-sündüsiyye fi'l-ahbâri ve'l-asâri'l-Endelüsiyye*. 3. Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- Arslan, Şekîb. *Târîhu ğazâvâti'l-arab fi Fransa ve Seviserâ ve İtalya ve Cezâir Bahri'l-Mutevassıt*. Beyrut: Dârü'l-Fikri'l-İlmiyye, 1933.
- Atçeken, İsmail Hakkı. "Berberîler ve Hicrî I.Yüzyıl İslâm Fetihlerindeki Rolü". *İstem Dergisi*, 1/2 (2003): 81-93.
- Atçeken, İsmail Hakkı. *Devlet Geleneği Açısından Hişâm b. Abdûmelik*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001.
- Atçeken, İsmail Hakkı. *Endülüs'ün Fethi ve Musa b. Nusayr*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2002.
- Azimli, Mehmet. "Hulefâ-i Râşidîn Döneminde Gerçekleşen İlk Fetihlerin Sebepleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *İstem Dergisi*, Sayı 3 (2005): 177 – 193
- Basset, Rene. "Berberîler". *Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları İslâm Ansiklopedisi*. 2: 530. Eskişehir: MEB Yayınları, 1997.
- Bekrî, Muhammed b. Eyyüb b. Amr Ebû Ubeyd. *Kitabü'l-mesâlik ve'l-memâlik*. 2 Cilt. Mekke: Dârü'l-Arabi'l-İslâmi, 1992.

- Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir. *Fütûhu'l-büldân*. thk. Abdullah Enis Tabba'. Beyrut: Müessesetü'l-Maarif, 1987.
- Büşüş, İbrahim Kadir. *Eseru'l-İkta fî târîhi'l-Endelüsi's-siyâsi*. Rabat: Menşûrâtu Ukaz, bt.
- Ceran, İsmail. *Fas Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2012.
- Dâvûdî, Ebu Ca'fer Ahmed b. Nasr. *Kitabü'l-embâl*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2008.
- Dozy, Reinhart. *el-Müslimun fî'l-Endelüs*. 3 Cilt. çev. Hasan Habeşî. Mısır: el-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-Âmme, 1994.
- Ebu Halîl, Şevkî. *Avâmilü'n-nasr ve'l-hezîme*. Dimeşk, Dâru'l-Fikr, 1979.
- Ferruh, Ömer. *el-Arab ve'l-İslâm fî'l-havdi'l-ğarbî mine'l-bahri'l-ebyâdi'l-mütevassıt min fethi'l-Mağrib ve fethi'l-Endelüs ilâ âhari asri'l-vülât*. Beyrut: Menşûrâti'l-Mektebi't-Ticârî, 1959.
- Fierro Bello, Maria İsaibel. *La Heterodoxia en Al-Andalus Durante El Periodo Omeya*. Madrid: Instituto Hispano-Arabe De Cultua, 1987.
- Güzel, Şehmus. *Cezayir ve Berberiler*. Ankara: Doruk Yayımcılık, 1997.
- Haccî, Abdurrahman Ali. *Endülüs Tarihi*. çev. Kadir Kınar. İstanbul: Harf Yayınevi, 2017.
- Hakkı, Muhammed. *el-Berber fî'l-Endelüs*. Dâru'l-Beydâ: Şirketu'n-Neşr ve't-Tevzi, 2001.
- Yâkût el-Hamevî, Şihâbuddin Ebî Abdillâh Yâkût b. Abdillâh. *Mu'cemü'l-büldân*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1977.
- Hattâb, Muhammed Şît. *Kâdetü fethu'l-Endelüs*. Beyrut: Müessesetü Ulûmi'l-Kuran, 2003.
- Himyerî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed. *Ravdu'l-mi'târ*. Lübnân: Mektebetü'l-Lübnân, 1984.
- Hitti, Philip. *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*. çev. Salih Tuğ. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2011.
- İbn Abdilhakem, Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdillâh. *Fütûhu Efâriga ve'l-Endelüs*. thk. Abdullah Enis Tabba'. Beyrut: Mektebetü'l-Medreseti ve Darü'l-Kitâbi'l-Lübnânî, 1964.

- İbn Abdilhakem, Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdillah. *Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib*. thk. Ali Muhammed Ömer. Mısır: Mektebet'u-Sekâfetü'd-Dînî, 2004.
- İbn Abdilhakem, Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdillah. *Fütûhu Mısır ve'l-ahbâruhâ*. Leiden: Matbaatü Berîl, 1920.
- İbn Ebî Dînâr, Ebû Abdillah Muhammed b. Ebi'l-Kâsım. *el-Mûnis fi'l-ahbâr*. Tunus: Matbaatu'd-Devleti'l-Tunusî, 1287.
- İbn Habîb, Abdülmelik. *Kitâbu't-târîh*. thk. Jorge Aguade. Madrid: 1991.
- İbn Hallikân, Şemsüddin Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekir. *Vefâyâtü'l-a'yan ve enbâu ebnâi'z-zaman*. 8 Cilt. thk, İhsân Abbâs. Beyrut: Dâru's-Sadr, 1968.
- İbn Havkal, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ali en-Nasibî. *Kitabü sûreti'l-arz*. Beyrut: Dâru'l-Mektebetü'l-Hayât, 1996.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd. *Cemheretü ensâbi'l-arab*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, 2012.
- İbn İzârî, Ebu Muhammed Ali b. Muhammed. *Beyânü'l-Muğrib, fi ahbâru'l-endlüs ve'l-mağrib*. 4. Cilt. thk. Levi Provençal-G.S. Colin. Beyrut: Dâru'l-Sekâfe, 1983.
- İbn Haldûn. Abdurrahman b. Muhammed. *Kitâbü'l-iber ve divanü'l-mübtede ve'l-haber fi eyyami'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve men âsarahum min zevi's-sultâni'l-ekber*. 8 cilt. Beyrut : Dâru'l-Fikr, 1979.
- İbn Kesir, Ebü'l-Fida. *el-Bidâye ve'n-nihaye*. 21 Cilt. thk. Abdullah b. Adurrahman, Dâru'l-Hicr, 1997.
- İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim. *el-İmâme ve's-siyâse*. 2. Cilt. thk. Tâhâ Muhammed ez-Zeynî. Halep: Müessesetü'l- Halebî, 1967.
- İbnü'l-Ebbâr, Ebu Abdullah Muhammed b. Abdillah b. Ebî Bekr el-Kudâî. *el-Hulletü's-siyerâ*. thk. Hüseyin Mûnis. Kahire: Dâru'l-Maarif, 1985.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddin Ali b. Muhammed. *el-Kâmil fi't-tarih*, 12 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1870.
- İbnü'l-Faradî, Ebü'l-Velîd Abdullah b. Muhammed b. Yûsuf. *Târîhu'l-ulemâi Endelüs*. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Mısırî, 1989.
- İbnü'l-Hafîb, Muhammed b. Abdillah b. Said. *el-İhâta fi ahbâri Gırnata*. 4 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1973.

- İbnü'l-Kerdebus. *Târîhu'l-Endelüs*. nşr. Ahmed Muhtar el-Abbâdî. Madrid: Mâhadü'd-Dirâsâti'l-İslâmî, 1971.
- İbnü'l-Kûtiyye, Ebu Bekir Muhammed b. Ömer. *Târîhu İftitâhi'l-Endelüs*. Beyrut: Müessesetü'l-Maarif, 1994.
- İdrîsî, Şerif. *Nüzhetü'l-müştak fi ihtirâki'l-âfak*. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dinî, 2002.
- İlhan, Sinan. "İspanya'da Yahudi Varlığının Menşei", *İstem Dergisi*, 8/15 (2010): 9-17.
- İmâmuddîn, S. Muhammed. *Endülüs Siyasi Târîhi*. çev. Yusuf Yazar. Ankara: Rehber Yayıncılık, 1990.
- İnân, Muhammed Abdullah. *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*. 6 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1969.
- İnân, Muhammed Abdullah. *el-Âsâru'l-Endelüsî fi İsbanya ve'l-Burtugâl*. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1997.
- Kalkaşendî, Ebû'l-Abbâs Ahmed. *Subhu'l-a'şâ*. 14 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısrî, 1922.
- Kaplan, Sena. "Valilik ve Emirlik Dönemlerinde Endülüs Emevîlerinde İktidar Mücadelesi", Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2012.
- Kaymakçı, Salih. "Târik b. Ziyâd Hayatı ve Şahsiyeti", Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2000.
- Kennedy, Hugh. *Muslim Spain and Portugal A Political History of al-Andalus*, Harlow: Longman, 1996.
- Makkarî, Şihâbuddin Ahmed b. Muhammed. *Nefhu't-tîb min ğusni'l-Endelüsî'r-ratîb*. thk. İhsân Abbâs. Beyrut: Dâru Sâdır, 1988.
- Mamane Balla, Maman Hachirou. "Tuaregler ve Osmanlı Devletiyle İlişkiler". Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2014.
- Mantra, Robert. *İslâm'ın Yayılış Tarihi*. çev. İsmet Kayaoğlu. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1981.
- Merrâkuşî, Ebu Muhammed Abdülvâhid b. Ali. *el-Mu'cib fi telhis'i-l ahhârî-l-Mağrib*. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asrî, 2006.
- Mes'ûdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali. *Mürücü'z-zeheb ve meâdinü'l-cevher*. 4 Cilt. Kahire: Mektebe Yayınları, 1965.

- Mûnis, Huseyin. *Sevrâtü'l-berber fi İfrîkiyye ve'l-Endelüs (102-136/721-753)*. Mısır: Matbaatu Cemiâti Fuadi'l-Evvel (Kahire Üniversitesi Yayınları), 1948.
- Mûnis, Hüseyin. *Fecru'l-Endelüs*, Cidde: Daru's-Suudiyye, 1985.
- Müellifi Meçhul. *Ahbâru mecmû'a*. thk. İbrahim el-Ebyârî. Kahire: Dârü'l-Kitâbi'l-Mısırî, 1989.
- Müellifi Meçhul. *Mefâhiru'l-Berber*. thk. Abdulkadir Bevbâye. Rabat: Dâru Ebî Ragrâg, 2005.
- Müellifi Meçhul. *Zikru bilâdi'l-Endelüs*. thk. Luis Mulina. Madrid: 1983.
- Na'ni, Abdülmecîd. *Tarihu devleti'l-Emevî fi'l-Endelüs*. Beyrut: Dârü'n-Nahdati'l-Arabiyye, bt.
- Nacı, Hikmet. *Tarih Boyunca Kuzey Afrika ve Berberîler*. İstanbul: 1955.
- Nüveyrî, Abdülvehhâb b. Muhammed. *Nihâyetü'l-ereb fi funûni'l-edeb*. 31 cilt. Kahire: Dârü'l-Kitap, 1992.
- O'Callaghan, Joseph. *A History of Medieval Spain*. London: Cornell University Press, 1975.
- Özdemir, Mehmet. *Endülüs Müslümanları Siyasi Tarih*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016.
- Özkuyumcu, Nadir, "Fethinden Emevîlerin Sonuna Kadar Mısır ve Kuzey Afrika", Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1993.
- Pacensis, Isidorus. "Chronicle of 754", çev. Kenneth Baxter Wolf, *Conquerors and Chronicle of Early Medieval Spain* içinden, 110-159. Liverpool: Liverpool University Press, 1999.
- Pisto, Gonzales - Enrico Gonzales. "Sevretü'l-Berber Fî Şimâli İfrîkiyye ve İn'İkâsâti'hâ ale'l-Endelüs", çev. Abdullah Ali Zeydan. el-Endelüs Kurûn mine't-Tekallübât ve'l-'Atâat c. 1 içinde, 437-453. Riyad: Mektebetü'l-Melik Abdülazîzi'l-'Âmme, 1996.
- Sadık, Muhammed Hacı. "Muhammed b. Ebî Bekr ez-Zührî, Kitâbu'l-Cuğrafiyye", *Bulletins D'études Orientales Dergisi*, 21, (1968), 207.
- Sâlim, Abdülazîz. *Tarihu'l-Mağrib fi asri'l-İslâmî*. İskenderiye: Müessesetü'Şebâbi'l-Câmî, 1999.

- Sallâbî, Muhammed. *Târîhu Libya'l-İslâmî ve şimâli'l-İfrikîya*. Umman, Dârü'l-Bayrak, 1997.
- Süveydâni, Târik. *el-Endelüs târîhu mûsâvvir*. Sûdan: Şirketü'l-İbda'l-Fikrî, 2005.
- Şeyban, Lütfî. Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih bölümü Öğretim Üyesi. Profesör. Dr. Görüşme 19.08.2018.
- Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed. *Târîhu ümem ve'l-mülük*. 13 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1987.
- Tâhâ, Abdülvâhid Zünnün. *el-Feth ve'l-istikrari'l-Arabi'l-İslâmî fi şimâl İfrikîyye ve'l-Endelüs*. Beyrut: Dârü'l-Medâri'l-İslâmî, 2004.
- Tarhan, İbrahim Ali. *Dirâsât fi târîh Avruba fi'l-usûri'l-vustâ devletü'l-Got el-garbiyyin*. Mısır: Mektebetü'n-Nahdatu'l-Mısrî, 1958.
- Terîkî, Fetîha. “*Cevânibü mine'l-Hayâti'l-İctimâ'iyye li'l-Berber fi'l-Endelüs*”. Yüksek Lisans Tezi, Cezayir Vehrân Üniversitesi, 2010.
- Turgut, Ramazan. “Donatizm”, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2011.
- Vezzân, Hassân b. Muhammed. *Vasfu İfrikîyye*. Beyrut: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1983.
- Watt, W. Montgomery - Pierre Cachia. *Endülüs Tarihi*. çev. Cumhur Esin Adıgüzel - Qiyas Şükürov. İstanbul: Küre Yayınları, 2015.
- Welhausen, Julius. *Arap Devleti ve Sukutu*. çev. Fikret Işıltan. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1963.
- Wikipedia. “Little İtaly”. Erişim: Eylül 2018. <https://en.wikipedia.org/wiki/LittleItaly,Manhattan,4>.
- Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Ya'kûb İbn Vâdîh el-Kâtib. *Kitabü'l-büldân*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, bt.
- Yıldız, Hakkı Dursun. “Berberîler”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 5: 479. Ankara: TDV Yayınları, 1992.
- Yıldız, Hakkı Dursun. *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*. 14 Cilt. İstanbul: Çağ Yayınları, 2004.
- Ziya Paşa. *Endülüs Tarihi*. Haz. Yasemin Ödük, Kâzım Masumi, Fatma Şahin. İstanbul: Selis Yayınevi, 2016.
- Zührî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ebî Bekir. *Kitâbü'l-coğrafiyye*. thk. Muhammed Hacı Sadık. Kahire: 1968.

ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyadı	Yaşar Emrah KOŞDAŞ		
Doğum Yeri ve Yılı	Körfez/Kocaeli 18/05/1990		
Medeni Durumu	Evli		
Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi	Arapça - YDS: 72,5 İngilizce – YÖKDİL: 60		
Öğrenim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı		Kurum Adı
Lisans	2011	2016	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yüksek Lisans	2016	2019	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Çalıştığı Kurum		Başlama - Ayrılma Yılı	
1. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi-İlahiyat Fakültesi		01/02/2017	Devam ediyor.
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar			
Katıldığı Proje ve Toplantılar	Güneysu'da Dini-Sosyal-Kültürel ve Sanatsal Hayat Sempozyumu 2017.		
Yayınlar			
Aldığı Ödüller			
Diğer			
İletişim (eposta)	yasaremrah.kosdas@erdogan.edu.tr		